T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

KURTUBÎ'NİN "*ET-TEZKİRE Bİ AHVÂLİ'L-MEVTÂ VE UMÛRİ'L-ÂHİRE*" ADLI ESERİ BAĞLAMINDA KABİR HAYATI İLE İLGİLİ HADİSLERİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet OĞUZ

Ankara - 2014

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

KURTUBÎ'NİN "*ET-TEZKİRE Bİ AHVÂLİ'L-MEVTÂ VE UMÛRİ'L-ÂHİRE*" ADLI ESERİ BAĞLAMINDA KABİR HAYATI İLE İLGİLİ HADİSLERİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet OĞUZ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

Ankara – 2014

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

KURTUBÎ'NİN "*ET-TEZKİRE Bİ AHVÂLİ'L-MEVTÂ VE UMÛRİ'L-ÂHİRE*" ADLI ESERİ BAĞLAMINDA KABİR HAYATI İLE İLGİLİ HADİSLERİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Kamil ÇAKIN	.....
Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM	.....
Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU	.....

Tez Sınav Tarihi: 27 /06 /2014

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (27 /06 /2014)

Tezi Hazırlayan

Ahmet OĞUZ

…….

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR V
ÖNSÖZ 1
GİRİŞ 1
1. Konunun Belirlenmesi ve Sınırlandırılması 4
2. Çalışmanın Amacı 4
3. Takip Edilen Yöntem 5
BİRİNCİ BÖLÜM 8
el-KURTUBÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ 8
1.1. HAYATI 8
1.2. HOCALARI 12
1.2.1. Kurtuba'daki Hocaları 12
1.2.2. Mısırdaki Hocaları 14
1.3. ÖĞRENCİLERİ 18
1.4. ESERLERİ 20
1.4.1. Basılı Olanlar 20
1.4.2. Yazma Olanlar 23
1.4.3. Kayıp Olanlar 24
1.5. et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire İsimli Eseri 26
1.5.1. Kitabın İsmi ve el-Kurtubî'ye Aidiyeti 26
1.5.2. Kitabın Yazılma Sebebi ve İçeriği 27
1.5.3. Yazarın Metodu 28
1.5.4. el-Kurtubî'nin Kendi Senediyle Rivayetleri 28
1.5.5. *et-Tezkire* Kitabının Kaynakları 52
1.5.6. *et-Tezkire* Kitabını Referans Alan Kaynaklar 77
1.5.7. *et-Tezkire* Kitabının Muhtasarları 79
1.5.8. *et-Tezkire* Kitabının Türkiye Kütüphanelerinde Yazma Nüshaları 83
1.5.9. *et-Tezkire* Kitabının Basılı Nüshaları 88
İKİNCİ BÖLÜM 90
ÖLÜM VE RUH HAKKINDAKİ RİVAYETLER 90
2.1. Ölümün Neliği Hakkında 90
2.2. Ölümü Arzulamanın Hükmü 92

2.3. Ölümün Habercileri 101
2.4. Ölümü Anmak ve Onu Hatırlatan Ameller 107
2.5. Ölüm Şiddeti ve İnsanın Akıbeti 117
2.6. Mü'min'in ve Kâfirin Ölüm Belirtileri 125
2.7. Ölüm Anında Allah'a Hüsnü Zan Beslemek 129
2.8. Ölüm Anında Şeytanın Hazır Olması Rivayeti 132
2.9. Ölünün yanında yapılması gerekenler 138
2.10. Ruhun Neliği Hakkında 144
2.11. Ölüm Meleğinin Ruhları Almasının Sebebi 144
2.12. Ölüm Meleğinin Ruhları Alması, Her Eve Günlük Olarak Gelmesi 147
2.13. Mü'min İle Kâfirin Canlarını Alması Esnasında Ölüm Meleğinin Sıfatı 152
2.14. Ölüm Şekli 154
2.15. İnsan Ruhunun Göğe Çıkması 158
2.16. Ruhlara Yeryüzündeki İnsanlar Hakkında Soru Sorulması 163
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 171
KABİR HAYATI İLE İLGİLİ RİVAYETLER 171
3.1. Kabrin Tarifi 171
3.2. Ölüyü Kabre Kadar Takip Edenler 174
3.3. Ölünün Yaratılmış Olduğu Toprağa Gömülmesi 176
3.4. Defin İçin Yer Seçmek 179
3.5. Defin Adabı 184
3.6. Defin Sonrası Kabrin Başında Beklemek 187
3.7. Defin Sonrası Telkin Vermek 191
3.8. Defin Sırasında ve Sonrasında Kur'ân Okumak 198
3.9. Ölü Yakınlarının Emel ve Gaflete Dalıp Ölüyü Unutmaları 205
3.10. Kabrin Ölü İle Konuşması ve Onu Sıkması 207
3.11. Kabir Sorgusu, Kabrin Genişliği vb. Konular 212
3.12. Kabir Azabına Sebep Olan Ameller 227
3.13. Mü'min'i Kabir Azabından Kurtaran Ameller 234
3.14. Peygamberler ve Şehitlerin Kabir Hayatı 236
3.15. Acbu'z-Zeneb Hariç Bütün Bedenin Çürümesi 243
SONUÇ 247

ÖZET 254
ABSTRACT 255
KAYNAKÇA 256

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
(a.s.)	: Aleyhi's-Selâm.
(c)	: Celle Celâluh.
(r)	: Radıyallâhu anh.
(r.anhâ)	: Radıyallâhu anhâ.
(s)	: Sallallâhu aleyhi ve sellem.
a.y.	: Aynı yer.
Ank.	: Ankara
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
b.	: İbn.
bkz.	: Bakınız.
C.	: Cilt.
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi.
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı.
H.	: Hicri.
Hz.	: Hazreti.
İfav.	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları.
İst.	: İstanbul.
M.	: Miladi.
no:	: Hadis No.
Nşr.	: Neşreden.
ö.	: Ölümü.
s.	: Sayfa.
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfi.
terc.	: Tercüme.
thk.	: Tahkik.
thrc.	: Tahric.
ts.	: Tarihsiz.
Tüyatok.	: Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu.
vb.	: Ve benzeri.
vd.	: Ve devamı.
Yay.	: Yayınları.

ÖNSÖZ

Kabir hayatı ve sonrası ile ilgili merhaleler, metafizik bir konudur. Bu nedenle müsbet bilimlerdeki gibi sonuçlara varmak imkânsızdır. Dolayısıyla bu konularda, akıl ve duyularla bilgi edinme ve hüküm verme imkânı yoktur; ancak Allah ve Resûlü'nün bildirmesiyle bilgi sahibi olmak mümkündür. Kur'ân'da ve hadislerde haber verilen bazı varlık ve olayların nitelik ve nicelikleri bazen tam olarak anlaşılamayabilir. Böyle durumlarda aklın görevi, verilen haberin doğru olup olmadığını araştırmak, doğru ise onu anlamaya çalışmaktır. Bu manada aklın vahye ihtiyacı vardır.

İslâm dini, kabir hayatını; farklı ve kendine has özellikleri olduğunu, süresini ise insanın ölümünden başlayarak yeniden diriltilecekleri güne kadar olan geçici bir bekleme yeri olarak bize bildirir. Kabir hayatı ile ilgili geniş bilgiyi âyetlerden ziyade hadislerde bulabilmekteyiz. Zira bu konular âyetlerde mübhem olarak geçmektedir. Bu da hadislere olan ihtiyacı bir kez daha ortaya koymaktadır. Ancak bu durumda şöyle bir zorlukla karşı karşıyayız: Âyetlerin sübûtu kat'îdir, delâleti ise kat'î olabildiği gibi zannî de olabilir. Fakat hadislerin hem sübûtu -mütevâtirler hariç- hem de delâleti zannîdir. Dolayısıyla hadis rivayetlerinin sübûtu ve sıhhati oldukça önemlidir. Bu konuda ciddi çalışmaların yapılması kaçınılmazdır. Amellerin fazileti vb. konularda zayıf hadisle amel etme imkânı olduğunu söyleyen âlimler vardır. Ancak iman ve ahkâm gibi konularda rivayetlerin sahih olması şarttır. Kabir ve sonrası âleme iman etmek de imânî bir mesele olduğundan dolayı bu konudaki hadislerin sıhhati zaruridir. Biz bu konuları el-Kurtubî'nin *et-Tezkire bi*

Ahvâli'l-Mevtâ be Umûri'l-Âhire adlı eseri bağlamında kabir hayatı ile ilgili hadisleri inceleyerek ortaya koymaya çalışacağız.

Ders dönemi ve konu seçiminden itibaren tezimin hazırlanmasının her safhasında yardımını esirgemeyip bize rehberlik eden muhterem danışmanım Prof. Dr. Kamil Çakın hocama şükranlarımı arz ederim.

Ayrıca yetişmemde her türlü fedakârlığı gösteren, hayır dualarını benden hiçbir zaman esirgemeyen saygıdeğer anne ve babama, ilmi çalışmamın her aşamasında beni destekleyen, kendilerine yeterince zaman ayıramadığımı hoşgörü ile karşılayan değerli eşime, çocuklarıma ve tezimin meydana gelmesinde emeği geçenlere teşekkür borçlu olduğumu belirtmek isterim.

Ahmet OĞUZ

Ankara–2014

GİRİŞ

İslâm'ın inanç esaslarından biri, âhiret inancıdır. Kur'ân'ı Kerim ve hadislerde âhirete özel bir vurgu yapıldığı malumdur. İslâm dinine göre dünya ile âhiret hayatı birbirleriyle doğrudan ilişkili olup, aynı zamanda birbirinin devamı niteliğindedir. Yüce Allah, kurtuluşa eren kullarını nitelerken onların gaybe iman ettiklerini, özellikle de âhirete kesin bir şekilde inandıklarını beyan ederken[1] birçok yerde, insanın yanlış yolda olmasının sebebini din gününü/âhireti yalanlamaları,[2] âhireti ikinci plana atmaları olarak bildirir.[3] Hz. Peygamber de (s) birçok hadislerinde "Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimse…"[4] şeklinde bir giriş yaparak müslümanlara tavsiyelerde bulunmuş ve ölümü sık sık hatırlamalarını[5] ve âhiret gününe hazırlık yapmalarını istemiştir. Bütün bunlar bize, İslâm'da âhiret inancının ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu açıkça gösteren ipuçlarıdır. Duyu organlarının ötesinde olan bu âlem hakkında tek bilgi kaynağımız Kur'ân ve sünnete dayalı haberlerdir ve bunlar terminolojik olarak "sem'iyyât" olarak isimlendirilir. İslâm dini, insan vefat ettiği zaman ruhunun ölmediğini, sadece, bu dünyaya ait olan bedeniyle alakalı hayatının son bulduğunu, ruhunun ise yaşamaya devam ettiğini bildirmektedir. İnsanın yeniden diriltileceği güne kadar, "berzah hayatı" denilen bir

---

[1] 2-Bakara-3-4.

[2] 82-İnfitâr-9.

[3] 75-Kıyâme-20-21.

[4] Buhârî, Nikâh, 80, Edeb, 31, 85, Rikâk, 23; Muslim, Îmân, 74, 75.

[5] Nesâî, Cenâiz, 3, no: 1825.

beklemeye tabi tutulacağı ifade edilmektedir.[6] Bu husus Kur'ân'ı Kerim'de şöyle haber verilmektedir: "*Nihayet onlardan birine ölüm gelince, "Rabbim! Beni dünyaya geri gönderiniz ki, terk ettiğim dünyada salih bir amel yapayım" der. Hayır! Bu, sadece onun söylediği (boş) bir sözden ibarettir. Onların arkasında, tekrar dirilecekleri güne kadar (devam edecek, dönmelerine engel) bir perde (berzah) vardır*"[7] Hz. Peygamber (s) ise, "Kabir, âhiret duraklarının ilkidir. Eğer kişi oradan kurtulursa sonrası daha kolay olur. Eğer oradan kurtulamazsa sonrası daha zor olur"[8] buyurarak, âhiretten önce kabir hayatının varlığını bildirmiş ve dualarında sık sık kabir fitnesinden ve azabından Allah'a sığındığı gibi, bunu ashabına ve ümmetine de tavsiye etmiştir.[9]

Bizce, kimi insanlar kabir hayatı ve sonrası ile ilgili rivayetleri kabul etmedikleri için bunları inkâr edip tefrite kaçıyor, kimileri de bu konudaki rivayetlerin sıhhat derecesine bakmaksızın bütün rivayetleri kabul edip ifrata kaçmaktadır. Oysa bu konuda sahih rivayetleri alıp zayıf ve mevzûlardan kaçınmanın uygun olacağı kanaatindeyiz. Yaptığımız araştırma sonucuna göre, el-Kurtubî'nin (ö.671/1273) genel olarak hadisçiliği ve tefsirindeki hadisler hakkında akademik çalışma yapılmışsa da el-Kurtubî'nin tefsirinde sıkça göndermede bulunduğu *et-*

---

[6] Bkz. Böcü, Ali, *es-Suyûtî'nin Şerhus's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ be'l-Kubûr' Adlı Eseri Bağlamında Kabir Hayatı İle İlgili Hadislerin İncelenmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Adana, 2005, s. 1.

[7] 23-Mü'minûn-99-100.

[8] Tirmizî, Zühd, 5, no: 2308.

[9] Bkz. Buhârî, Cihâd, 25, Da'avât, 37, 41, 44; Muslim, Zikir, 15, no: 50, 52, Mesâcid, 25, no: 128, 130, 134; Ebû Dâvûd, Salât, 149, no: 880, 179, no: 983; Nesâî, İstiâze, 5, no: 5351-5352-5353, 6, no: 5356-5357, 39, no: 5402, Sehv, 63, no: 1291-1292-1293; İbn Mâce, Duâ, 3, no: 3838.

Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire adlı eserindeki rivayetler üzerine özel bir çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle biz de ölüm ve kabir hayatı ile ilgili meseleleri söz konusu kitaptaki rivayetler bağlamında incelemeye çalışacağız.

1. Konunun Belirlenmesi ve Sınırlandırılması

İslâm dininin âhiret hayatı ile ilgili verilerinin oldukça açık ve ayrıntılı olduğu bir gerçektir. Bu farklılığın en başta dikkatimizi çeken yönü, kabir hayatı ile ilgili açıklamalarıdır. Bundan hareketle biz de, tezimizin konusunu "el-Kurtubî'nin (ö.671/1273) *et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire* adlı eseri bağlamında kabir hayatı ile ilgili hadislerin incelenmesi" olarak belirledik. Bu eser İslâm âleminde genel kabul gören eserlerden biri ve en önemlisi olarak tanınmaktadır. Zira tezimizin ilgili bölümünde de görüleceği gibi daha sonraki âlimlerin birçoğu bu kitaptan nakilde bulunmuşlardır. Bu yüzden konuyu el-Kurtubî'nin eseri bağlamında incelemeyi uygun bulduk. Ancak biz *et-Tezkire* kitabındaki tüm rivayetlere değil sadece ölüm, ruh, kabir hayatı ve bununla ilgili konulara değineceğiz. Zira *et-Tezkire'*deki tüm rivayetlerin incelenmesi tezimizi aşan bir durumdur. Ele aldığımız konularla ilgili rivayetlerin tespit edilmesi ve değerlendirilmesi çalışmamızın amacı olacaktır. Böylelikle bu konuda -özellikle de el-Kurtubî'nin eseri bağlamında- bir fikir edinme imkânımız olacaktır.

2. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmadaki amacımız; kabir hayatı konusunda önemli bir yeri olan ve bu alandaki hemen hemen tüm rivayetleri içeren el-Kurtubî'nin *et-Tezkire* adlı eserinde geçen kabir hayatı ile ilgili hadisleri incelemek, bu eser bağlamında kabir ve ahvâli ile ilgili verileri ortaya koyup değerlendirmesini yapmaktır. Çünkü günümüzde, ölüm ve sonrası ile ilgili konularda aslı olmayan birçok bilginin dolaştığı ve insanların böylesi konularda istismara tabi tutuldukları ve bu konuyla ilgili birçok hurafe ve aşırılıkların müslümanlar arasında bulunduğu da bir gerçektir.

Kısacası bu çalışmamızda, bu problemlere değinerek konu ile ilgili rivayetlere ve kaynaklarına işaret edeceğiz.

3. Takip Edilen Yöntem

Tezimiz; giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Birinci bölümde; öncelikle el-Kurtubî'nin hayatını, ilmi kişiliğini, hocalarını, öğrencilerini ve genel olarak eserlerini tanıtacağız. Ardından *et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire* adlı eserin yazılma sebebi ve metodunu, el-Kurtubî'nin kendi senediyle bu kitaptaki rivayetlerini, kitabın kaynaklarını, bu kitabı referans alan kaynakları ve kitap üzerinde yapılmış çalışmaları ele alacağız.

İkinci bölümde; ölümün ve ruhun neliği, ölüm belirtileri, ölmek üzere olana telkin vermek, Kur'ân okumak, ruhların durumu, kabir ziyareti, ölülerin kabirlerinde birbirlerini ziyaret etmeleri vb. konuları ele alacağız.

Üçüncü bölümde ise; kabrin tarifi, defin için yer seçmek, kabrin ölü ile konuşması, onu sıkması, defin sonrası kabrin başında beklemek ve ölünün sebatı için dua etmek, ölüm sonrası telkin vermek, Kur'ân okumak, kabir sorgusu, kabrin genişliği ve darlığı, kabir ve cehennem azabından Allah'a sığınmak, kabir azabına sebep olan, kabir azabından kurtaran ameller, şehitlerin ruhlarının durumu ve şehitlerin kısımları, kuyruk sokumu (acbu'z-zeneb) hariç bütün bedenin çürümesi, Peygamberler ve şehitlerin kabirdeki özel durumlarını ele alacağız.

Kitapta geçen bütün hadislerin tahrici tezimizde yapılmayacak, sadece ölüm ve kabir hayatı ile ilgili hadislerin tahrici yapılacaktır. Ele aldığımız hadisi rivayet eden muhaddisin verdiği sıhhat hükmü varsa öncelikle beyan edilecek ve ardından el-Kurtubî'nin hadis hakkındaki görüşü farklı ise buna değinilecektir. Sonunda ise

bizim vardığımız kanaat ortaya konacaktır.

Hadislerin sıhhat yönünü açıklama konusunda şu metodu takip edeceğiz: Eğer hadis, Buhârî veya Muslim tarafından rivayet edilmişse sened açısından bu konuda herhangi bir açıklama yapmayacağız. Zira Buhârî ve Muslim'in rivayet ettiği hadislerin sıhhatı konusunda ümmetin genel kabulü vardır. Bizzat Buhârî ve Muslim, kitaplarına sadece sahih hadisleri aldıklarını beyan etmişlerdir.[10] Bunun yanısıra Buhârî ve Muslim, senedleri diğer eserlere göre en çok incelenmiş iki eserdir. **Ancak bu hadisleri metin tenkidi açısından değerlendirmemiz olacaktır.** Eğer hadis, Buhârî ve Muslim dışında başkaları tarafından rivayet edilmişse onun sıhhat yönünü açıklama konusunda öncelikle hadisi kitabına alan müellifin görüşünü esas alacağız. Ardından hadis hakkında başka muhaddislerin ve el-Kurtubî'nin farklı görüşleri varsa buna değineceğiz. Kendi kanaatimiz farklı ise bunu ortaya koyacağız. Hadislerin sıhhatini tesbitte günümüzün hayatta olan muhaddislerinden Şuayb el-Arnaût'un görüşlerinden yararlandığımızı, çoğu zaman da muhaddis Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî'nin (ö.1420/1999) kitaplarına ve mevzûat kitaplarına müracaat ettiğimizi belirtmek isteriz. Ancak el-Elbânî'nin görüşlerini olduğu gibi de almadık. Zira onun zaman zaman hadislerin sıhhat derecesini belirtmede çelişkiye düştüğü bilinmektedir.[11]

---

[10] İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs*, thk., Nureddîn Itr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1406, s. 19-20.

[11] Bkz. Abdulbasıt b. Yûsuf el-Garîb, *et-Tenbîhâtu'l-Melîha alâ mâ terâcea anhu el-Allâmetu'l-Muhaddisu'l-Elbânî*, Dâru'r-Râvî, 1. Baskı, Riyad, 1421/2000; Ebu'l-Hasan Muhammed Hasan Abdulhamid eş-Şeyh, *Terâcu'u'l-Allâmeti'l-Elbânî fîmâ Nessa aleyhi Tashîhan ve Tad'îfâ*, Mektebetu'l-Meârif, Riyad, 1423.

Tez konusu olan kitabımızda toplam 1400 küsur rivayet bulunmaktadır.[12] Bu rivayetlerden bazıları merfû, bazıları mevkûf, bazıları da maktû'dur. Bunlardan 264 rivayet; ölüm belirtileri, sekerat, ölüm ve kabir/berzah hayatı ile ilgili konular hakkındadır. Biz, ölüm ve kabir hayatı ile ilgili rivayetler üzerinde duracağız. Her konu sonunda, ele aldığımız hadislerin kaynağını tablo halinde vereceğiz. Tezimizin son kısmında ise tezimizde ele aldığımız bütün hadislerin kaynağını tablo halinde vereceğiz. Her rivayeti başlı başına incelemeyeceğiz. Zira böyle bir çalışma tezimizi aşan bir durumdur. Söz konusu kitapta çokça mükerrer hadis mevcuttur. Bu rivayetlerde bazen mana farklılığı olmayıp ufak değişiklikler olabilmektedir. Biz bu rivayetlerden ana fikir veren hadisleri almakla yetineceğiz. Tablomuz da buna göredir. el-Kurtubî'nin kitabında azımsanmayacak derecede öyle rivayetler var ki, bunların merfû olup olmadıklarını öğrenme imkânı oldukça zordur. Ana fikir vermesi açısından konu ile ilgili hadislerden birkaç tanesini ele alacağız. Rivayetler içinde yerine göre zayıflara da yer vereceğiz. Rivayetler içinde eğer mevzû olarak nitelenmiş rivayet varsa -ki yer yer vardır- buna da kısaca değineceğiz. Sonuç olarak tezimizde hadislere bütüncül bakmak amacıyla el-Kurtubî tarafından alınan rivayetleri konulara ayırmak suretiyle sırasıyla her babı tablolarla ortaya koyacağız. Tezimizin ikinci ve üçüncü bölümünde bulunan hadisleri ele alırken değerlendirmemizi ilgili hadis çerçevesinde ve yerinde yapacağız. Sonuç kısmında ise tezimize kaynaklık eden kitap ve içeriği hakkında vardığımız kanaati ortaya koyup böylece tezimizi noktalamış olacağız.

---

[12] Bu sayıları tespit ve *et-Tezkire* kitabı hakkında geniş bilgi edinme konusunda söz konusu eserin muhakkiki Sâdık b. Muhammed b. İbrahim'in görüşlerinden yararlandığımızı belirtmek isteriz. Bkz. *a.g.e.*, Mektebetu Dâri'l-Minhâc baskısı, Riyad, 1425. s. 69 (talik kısmı).

BİRİNCİ BÖLÜM

el-KURTUBÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. HAYATI

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî Kurtuba'da doğdu. Doğum tarihi, kesin olarak bilinmemekle beraber[13] hicri 600 ile 610 yılları arasında doğduğu söylenmektedir.[14] Babası çiftçi olup hıristiyan İspanyalıların 3 Ramazan 627'de (16 Temmuz 1230) gerçekleştirdikleri bir saldırıda öldürülmüştür. el-Kurtubî bu olayı tefsirinde şu şekilde açıklamaktadır: "Kahrolası düşman, 627 yılında, mübarek Ramazan ayının 3. günü sabahında, herkes işlerinde bir şeyden habersiz çalışmakta iken, düzenlediği baskında pek çok kimseyi öldürüp esir aldı. Öldürülenler arasında babam da vardı..."[15] el-Kurtubî, gençlik yıllarında çömlek yapımında kullanılan toprak taşımacılığı yaparak ailenin geçimine yardımcı olmuştur.

el-Kurtubî, tahsilinin ilk yıllarını Kurtuba'da geçirdi ve buradaki âlimlerden istifade etti. Kurtuba ve diğer Endülüs şehirlerinin hıristiyanların eline geçmesinden sonra, Mısır'ın İskenderiye şehrine gitti. Mısır'a gidiş tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, (648/1251) yılında İskenderiye'de vefat eden hadis âlimi Ebû

---

[13] el-Kasabî Mahmûd Zelat, *el-Kurtubî ve Menhecuhû fi't-Tefsîr*, Kahire, 1399, s. 8.

[14] Selmân, Meşhûr Hasan Mahmûd, *el-İmâmu'l-Kurtubî Şeyhu Eimmeti't-Tefsîr*, Dımaşk, 1413, s. 20.

[15] el-Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l Mubeyyinu limâ Tezammenehû Mine's-Sunneti ve Âyi'l-Furkân*, thk., Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Atfîş, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 2. Baskı, Kahire, 1384/1964, IV, 272.

Muhammed Abdulvehhâb İbn Revâc'dan ders aldığına göre bu tarihten önce İskenderiye'ye gitmiş olması muhtemeldir. Şihâbuddin el-Karâfî (ö.684/1285) ile Feyyûm'a seyahat etti. 647/1249'da Mansûre'ye uğradı ve burada Ebû Ali Hasan b. Muhammed el-Bekrî'den (ö.656/1258) ders aldı. Kahire'de bir müddet kalan el-Kurtubî, "Saîd" bölgesinin "Munyetü Benî Hasîb" mahallesine yerleşti ve hayatının sonuna kadar burada yaşadı. Mütevazı kişiliği ve sade yaşayışıyla tanınan, zühd hayatına önem veren el-Kurtubî, 9 Şevval 671'de (29 Nisan 1273) Pazartesi günü akşam ile yatsı vakti arasında "Munyetü Benî Hasîb"de vefat etti ve burada defnedildi. Kabri, 1971 yılında onun adına inşa edilen camideki türbesine nakledilmiş olup, halen ziyarete açık bulunmaktadır.[16]

Tefsir, hadis, kırâat, fıkıh gibi alanlarda çok iyi yetişmiş olduğunu eserleriyle ortaya koyan el-Kurtubî'yi, ez-Zehebî (ö.748/1348) "ilimde derya" olarak nitelendirmiş[17], diğer müellifler de hakkında benzer ifadeler kullanmıştır.[18] el-Kurtubî, eserlerinde Ehl-i sünnet'i savunmuş, başta Mu'tezile olmak üzere İmâmiyye, Râfiziyye, Kerrâmiyye gibi firkaları eleştirmiştir.[19] Mâlikî olmakla birlikte mezhep taassubuna karşı çıkmış ve taklitçiliği bir metot olarak

[16] el-Kasabî, s. 30; ayrıca bkz. Ankara Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 1671 arşiv nolu *et-Tezkire* nüshasının 342. sayfası.

[17] ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslâm*, thk., Ömer Abdusselâm et-Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 1420, s. 74-75.

[18] İbn Ferhûn, Burhânuddîn İbrahim b. Ali el-Mâlikî, *ed-Dîbâcu'l-Muzehheb fî Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., II, 317; İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, thk., Mahmûd el-Arnaût, Dâru İbn Kesîr, 1. Baskı, Dımaşk, 1412, VII, 584-585.

[19] el-Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 193; VII, 277.

benimsemediğini dile getirmiştir.[20] İtikadi mezhep açısından ise Eş'arîdir. Eş'arî olduğunu *et-Tezkire* kitabında geçen müteşabih âyet ve hadisleri tevil etmesinden de anlıyoruz.

el-Kurtubî'nin hayatı ve eserleri üzerinde değişik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. el-Kasabî Mahmûd Zelat, *el-Kurtubî ve Menhecuhû fi't-Tefsir*, Kahire, 1399/1979.

2. Ali b. Süleyman el-Abîd, *el-Kurtubiyyu'l-Mufessir* (Yüksek Lisans Tezi) Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Riyad, 1402/1982.

3. Selmân, Meşhûr Hasan Mahmûd, *Şekva'l-Kurtubî Min Ehli Zemânih*, Zerkâ/Ürdün, 1988.

4. Selmân, Meşhur Hasan Mahmûd, *el-İmâmu'l-Kurtubî Şeyhu Eimmeti't-Tefsîr*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1413/1993.

5. Selmân, Meşhûr Hasan Mahmûd, *el-Kurtubiyyu ve't-Tasavvuf*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1420/1999.

6. Bû Şuayb Mihmâdî *et-Tefsîru'l-Fıkhî 'İnde'l-Kurtubî* (Doktora Tezi) Câmiatu Seyyidî Muhammed b. Abdillah, Fas, 1992.

7. Abdulkâdir Rahîm el-Hîtî, *Ebû 'Abdillah el-Kurtubî ve Cuhûduhû fi'n-Nahv ve'l-Luğa fî Kitâbihi'l-Câmi'i li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Beşîr, Ürdün, 1417/1996.

[20] el-Kurtubî, *a.g.e.*, II, 212.

8. es-Senûsî, Miftâh, *el-Kurtubiyyu, Hayâtuhû ve Âsâruhu'l-İlmiyye ve Menhecuhû fi't-Tefsîr*, Bingazi, 1998.

9. Gezer, Arif, *Kurtubî'nin Hadis İlmindeki Yeri,* (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, 1999.

10. Ahmed b. Yûsuf Dureyvîş, *el-İmâmu'l-Kurtubiyyu Fakîhen ve Muceddiden*, Kulliyyetu'ş-Şerîa, Riyad, 1430/2009.[21]

[21] Ayrıca bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsîr Tarihi*, Ank., 1960, II, 345-346; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ank., 1988, II, 116-128; *DİA,* XXVI, 456.

1.2. HOCALARI

1.2.1. Kurtuba'daki Hocaları

1. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Kaysî el-Kurtubî (ö.643/1245)

İbn Ebî Hucce diye bilinir. el-Kurtubî, tefsirinde en çok bu hocasından bahsetmektedir.[22] el-Kurtubî, bu hocasından Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Ensârî'ye (ö.656/1258) ait *el-Mufhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Muslim* adlı eserin bir bölümünü dinlemiştir.[23]

2. Ebû Süleyman Rebî' b. Abdirrahman b. Ahmed el-Eş'arî (ö.633/1235)

el-Kurtubî, söz konusu hocasından "düşmanların baskını esnasında öldürülen babamın yıkanıp yıkanmaması hükmünü sorduğum" hocam diye söz etmektedir.[24]

3. Ebû Âmir Yahya b. Âmir b. Ahmed İbnu'r-Rebî' el-Eş'arî. (ö.639/1241)

el-Kurtubî, söz konusu hocasından "Fakîh, Muhaddis ve Kadı" olarak bahseder.[25] *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân* isimli tefsirinde Ebû Âmir Yahya b. Âmir b. Ahmed İbnu'l-Menî şeklinde geçmektedir. Ancak bu tefsirin muhakkiki sözü geçen ismi talik kısmında İbnu'r-Rebî' olarak tashih etmiştir.[26] *et-Tezkire*'de de İbnu'r-Rebî' şeklinde geçmektedir.[27]

---

[22] el-Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 272; V, 370; VIII, 297.

[23] İbn Ferhûn, *a.g.e.*, II, 309.

[24] el-Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 272.

[25] *a.g.e.*, III, 237.

[26] *a.g.e.*, III, 237.

[27] Bkz. *et-Tezkire*, s. 1084.

4. Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Muhammed el-Ensârî (ö.651/1254)

Endülüs'ün değişik yerlerinde kadılık yapmıştır. el-Kurtubî, söz konusu hocasıyla ilgili şöyle bir hatırasını anlatır: "Hıristiyan İspanyalılar, 627 yılının mübarek Ramazan ayının 3. günü sabahında herkes işlerinde olup, bir şeyden habersiz çalışmakta iken, düzenlediği baskında pek çok kimseyi öldürüp esir aldı. Allah düşmanı helak etsin. Öldürülenler arasında babam da vardı. Babamın şehit olup olmadığı, dolayısıyla yıkanması gerekip gerekmediği konusunu ilk olarak hocam İbn Ebî Hucce'ye sordum. O, babamın savaş meydanında ölmediğini, dolayısıyla onu yıkayıp namazını kılmamı söyledi. Daha sonra Hocam Rebî' b. Abdirrahman'a sordum. O ise, babamın savaş meydanında vefat eden gibi olduğunu, dolayısıyla yıkanmaması gerektiğini söyledi. Aynı soruyu son olarak hocam Ebu'l-Hasan Ali b. Kutrâl el-Ensârî'ye sordum. O da, babamın şehit olmadığını dolayısıyla onu yıkayıp, kefenleyip namazını kılmamı söyledi. Ben de öyle yaptım. Ancak daha sonra bu meseleyi, Ebu'l-Hasan el-Lahmî'nin (ö.478/1085) *et-Tabsire* ve başka eserlerde bu durumdaki birinin yıkanmaması gerektiği şeklinde olduğunu gördüm. Eğer bu bilgiye daha önce ulaşsaydım, babamı yıkamazdım. Onu kanlı elbisesinde (şehitler gibi) defnederdim."[28]

5. Ebû Muhammed Abdullah b. Süleyman b. Dâvûd el-Ensârî (ö.612/1215)

Hadis hafızı idi. Kurtuba'da kadılık yapmıştır.

[28] el-Kurtubî, *el-Câmi',* IV, 272.

1.2.2. Mısırdaki Hocaları

1. Ebû Muhammed Abdulvehhâb b. Zâfir b. Ali el-Mâlikî (ö.648/1251)

İbn Revâc diye bilinir. Muhaddistir. Kendisi için özel olarak kırk hadis derlemiştir. Mâlikî mezhebi fakihlerindendir. Hanbelî hadis âlimlerinden İbnu'n-Nukta (ö.629/1232), İbnu'n-Neccâr (ö.643/1245), Hafiz el-Munzirî (ö.656/1258) ve Hafiz ed-Dimyâtî (ö.705/1306) ondan hadis rivayet ederler.[29] el-Kurtubî, *et-Tezkire* kitabında söz konusu hocasından hadis rivayet etmektedir.[30]

2. Bahâddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Hibetullah el-Lahmî eş-Şafiî (ö.649/1252)

Mısır'ın Musnidi[31] olan bir muhaddistir. el-Kurtubî, *et-Tezkire* kitabında ondan iki hadis rivayet etmektedir.[32]

3. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Kurtubî (ö.656/1258)

Mâlikî mezhebi fakihlerindendir. İbnu'l-Muzeyyen diye bilinir. Hadis, fıkıh ve lügat âlimidir. *el-Mufhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Muslim* kitabının müellifidir. Buhârî ve Muslim'i ihtisar etmiştir.[33] el-Kurtubî'nin kendisinden çokça

---

[29] Selmân, *a.g.e.*, s. 74.

[30] el-Kurtubî, *et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire*, thk., Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, Mektebetu Dâri'l-Minhâc, Riyad, 1425, s. 341, 496, 626, 629, 631, 669, 787, 1010.

[31] Musnid: Hadisi senediyle rivayet eden kimsedir. Geniş bilgi için bkz. Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yay., Ank., 1992, musnid maddesi, s. 28; Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İfav Yay., İst., 2009. s. 223.

[32] el-Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 341, 496.

[33] İbn Ferhûn, *a.g.e.*, I, 240-242; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, V, 273.

rivayette bulunduğu hocasıdır. el-Kurtubî, *et-Tezkire* kitabında ondan beş hadis rivayet etmektedir.[34]

4. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Bekrî (ö.656/1258)

Dımaşk'ta doğdu. Hz. Ebû Bekir'in (r) soyundandır. İlim öğrenmek amacıyla Mekke'ye gitti. Orada dedesi Muhammed b. Muhammed el-Bekrî'den ders aldı. Yine aynı amaçla; Musul, Erbil, Halep, Bağdat, Mısır, Merv ve Herat/Afganistan'a gitti. İbn Asâkir'in (ö.571/1175) tarihine bir zeyil yazmaya başladı. Ancak bu, müsvedde olarak kaldı. el-Bekrî birçok kişiden rivayette bulunur. İbnu's-Salâh (643/1245), ed-Dimyâtî (ö.705/1306) ve Birzâlî (ö.739/1338) gibi âlimler ondan ders aldı.[35] Dımaşk hisbe teşkilatında görev aldı.[36] Orada iken felç oldu. Bunun üzerine Mısır'a döndü ve orada vefat etti. [37] el-Kurtubî, *et-Tezkire* kitabında ondan bir hadis rivayet etmektedir.[38] el-Kurtubî, bu hocasından "imam, hafiz ve musnid" olarak bahsetmektedir.[39]

---

[34] el-Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 187, 343, 420, 459, 533, 743, 1280.

[35] ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, thk., Şuayb el-Arnaût ve diğerleri, Muessesetu'r-Risâle, 3. Baskı, Beyrut, 1405/1985, XXIII, 326.

[36] Hisbe: İslâm tarihinde genel ahlâkı ve kamu düzenini koruma faaliyetleri ile bu faaliyetleri yürüten ve denetleyen teşkilatı ifade eder. Bu işle görevli kişiye muhtesib denir. Hisbe, Hz. Ömer zamanında teşkilatlanarak bir kurum haline gelmiştir. Osmanlı Devletinde muhtesipler kadı (hâkim) yardımcısı olarak görev yapmışlardır. Günümüzde hisbe faaliyetlerini zabıta teşkilatı ve güvenlik kuvvetleri ifa etmektedir. Bkz. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ank., 2010, s. 261-262.

[37] Selmân, *a.g.e.*, s. 78; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, V, 274.

[38] el-Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 796.

[39] el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 141.

5. Zekiyyuddîn Abdulazîm b. Abdilkavî el-Munzirî (ö.656/1258)

Hafiz el-Munzirî diye şöhret bulmuştur. Sahîh-i Muslim'i ve Sunen-i Ebî Dâvûd'u ihtisar etmiştir. *et-Terğîb ve't-Terhîb* kitabı meşhurdur. el-Kurtubî, kendisinden "hocamız, hafiz el-Munzirî eş-Şafiî" şeklinde söz etmektedir.[40]

6. Ebu'l-Kasım Abdullah b. Ali b. Halef el-Kûfî (ö. ?)

el-Kurtubî, *et-Tezkire* kitabında kendisinden iki yerde "imam ve muhaddis" diye bahsetmektedir.[41]

7. Ebû Muhammed Abdulmu'tî b. Mahmûd el-Mekkî (ö.638/1241)

Mısır'da doğdu. Daha sonra hac için Mekke'ye gitti ve iki sene sonra orada vefat etti. Mekke'nin Muallâ mezarlığında medfundur. Fakîh ve sûfidir. Zühd ve takvası ile meşhurdur. Bu alanda çok eser yazmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Şerhu'd-Delâle alâ Fevâidi'r-Risâle li'l-Kuşeyrî, Şerhu Menâzili's-Sâirîn li'l-Herevî, Şerhu'r-Riâye li'l-Muhâsibî.*[42] el-Kurtubî, tefsirinin üç yerinde söz konusu hocasından bahsetmektedir[43] Tefsirinin bir yerinde: "hocamız, Kuşeyrî risalesinin şerhinde dedi ki" şeklinde söz etmektedir.[44]

---

[40] el-Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 9.

[41] el-Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 783, 950. Bkz. *el-Câmi',* X, 5.

[42] Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn 'An Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1941, I, 883; el-Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Beyrut, 1955, I, 622.

[43] el-Kurtubî, *el-Câmi',* IV, 214, *X, 422*.

[44] *a.g.e.*, XI, 43.

8. Ali b. Hasan b. Hibetullah el-Lahmî eş-Şâfiî (ö.649/1251)

İbn Cummeyzâ diye bilinir. Küçük yaşta iken Kur'ân'ı ezberledi. Şafiî fukahâsının ileri gelenlerindendir. Kahire camiinde hem müderrislik hem de hatiplik yaptı. Ebu'l-Hasan el-Betâhî'den kırâat dersini aldı. Hafiz İbn Asâkir'den (ö.571/1175) hadis dersi aldı. Dımaşk, Mekke ve Kahire'de hadis rivayetinde bulundu. eş-Şafiî, aynı zamanda el-Kurtubî'nin hocasının da hocasıdır. Zira el-Kurtubî'nin hocası Hafiz el-Munzirî (ö.656/1258), ed-Dimyâtî (ö.705/1305), İbnu's Sayrafî (ö.330/941) ve birçok kişi söz konusu hocasından hadis rivayet ettiler.[45] el-Kurtubî, kitaplarında bu hocasından çokça bahsetmektedir. Kitaplarında bazen Ebu'l-Hasan Ali b. Hibetullah eş-Şâfiî,[46] bazen Ebu'l-Hasan eş-Şâfiî,[47] çoğu zaman Ebu'l-Hasan el-Lahmî[48] şeklinde ondan bahseder. Zaman zaman da Ebu'l-Hasan[49] veya el-Lahmî[50] demekle yetinir.

[45] Selmân, *a.g.e.*, s. 80.

[46] el-Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 341.

[47] el-Kurtubî, *a.g.e.*, s. 626.

[48] el-Kurtubî, *el-Câmi',* I, 337, V, 133-367, VII, 109, XII, 179.

[49] el-Kurtubî, *a.g.e.*, I, 229, II, 325, VIII, 118.

[50] el-Kurtubî, *a.g.e.*, II, 324.

1.3. ÖĞRENCİLERİ

1. el-Kurtubî'nin oğlu Şihâbuddîn Ahmed (ö. ?)

Şihâbuddîn Ahmed, el-Kurtubî'nin öğrencilerinin başında gelir. Babasından aldığı icazetle ondan rivayette bulunur.[51] el-Kasabî Mahmûd Zelat, Ahmed b. Ferec el-Lehamî eş-Şâfiî'nin el-Kurtubî'nin sözü edilen oğlu olduğunu söylüyorsa da[52] bu doğru değildir. Zira Ahmed b. Ferec el-Lehamî eş-Şâfiî, İşbîliyeli/Sevillalı olup, Dımaşk'a yerleşen başka bir âlimdir.[53]

2. İsmail b. Muhammed b. Abdulkerîm el-Horastânî (ö.709/1309)

el-Horastânî hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. [54]

3. Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Zübeyr es-Sekafî el-Ğırnâtî (ö.708/1308)

el-Ğırnâtî, hadis hafızı olup birçok eseri bulunmaktadır. *el-İ'lâm bi Men Hateme bihi'l-Kutru'l-Endelusî Mine'l-A'lâm*[55] *adlı* eseri bunlardan bir tanesidir.

4. Ebû Bekr Muhammed b. İmâm Kemâluddîn el-Kastallânî el-Mısrî (ö.686/1287)

el-Mısrî hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. [56]

---

[51] es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Mısır, 1403, s. 79 vd.

[52] el-Kasabî, s. 42.

[53] Tacuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali es-Subkî, *Tabakâtu'ş-Şâfiiyye*, thk., Mahmûd et-Tanâhî ve Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1. Baskı, Mısır, ts., VIII, 26; Selmân, Meşhur Hasan Mahmûd, *el-İmâmu'l-Kurtubî Şeyhu Eimmeti't-Tefsîr*, s. 89-90; Mesnâ 'Ulvân ez-Zeydî, *el-Cânibu'l-Luğavî İnde'l-İmâm el-Kurtubî fî Tefsîrihi'l-Câmi'i li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Makale) Câmiatu'l-Cinân, Trablus, 1429, s. 26.

[54] İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, thk., Muhammed Abdulmuîd Dân, nşr., Meclisu Dâireti'l-Maârif el-Osmaniyye, 2. Baskı, Haydarabad, 1392, I, 451; Mesnâ 'Ulvân ez-Zeydî, s. 27.

[55] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 86; Mesnâ 'Ulvân ez-Zeydî, s. 27.

5. Ziyâuddîn Ahmed b. Ebi's-Suûd el-Bağdâdî el-Ma'rûf bi's-Setrîcî

el-Kurtubî bu öğrencisine, *et-Tezkire* kitabını münüvele[57] yolu ile icazet verdi.[58] el-Kurtubî'den istifade edenler belki de bunlarla sınırlı değildir. Ancak el-Kurtubî'den söz eden eserlerde öğrencileri olarak zikrettiğimiz bu isimler geçmektedir. Öğrencilerinin az olması ile ilgili şöyle bir iddia vardır: el-Kurtubî, Endülüs'ün işgalinden sonra kalbi mahzun olarak oradan ayrıldığı için Mısır'a geldiğinde, insanlarla fazla görüşmediğinden dolayı çokça öğrenciye ders vermemiştir. Vefat edene kadar kendisini kitap yazmaya ve ibadete vermiştir.[59]

---

[56] Mesnâ 'Ulvân ez-Zeydî, s. 27.

[57] Münâvele: Şeyhin, hadîslerini ihtiva eden kitabını rivayet etmesi için elden talebeye vermesi manâsına gelen münâvele, hadîs tahammül yollarından biridir. Eğer icazetle beraber ise buna "el-Munâveletu'l-Makrûne bi'l-İcâze" denir ki hadîs tahammül yollarından biri olup icazetin en yüksek derecesini teşkil eder. Bkz. Aydınlı, Abdullah, *a.g.e.*, s. 208.

[58] Selmân, *a.g.e.*, 94; Mesnâ 'Ulvân ez-Zeydî, s. 27. *et-Tezkire* adlı eserin müellif hattı nüshasının sonunda öğrencisi es-Setrîcî'ye verilen 28 Şa'ban 656 (30 Ağustos 1268) tarihli icazet fotokopisi için bkz. *DİA,* XXVI, 456.

[59] Selmân, *a.g.e.*, 87 vd.; Mesnâ 'Ulvân ez-Zeydî, s. 27.

1.4. ESERLERİ

el-Kurtubî'nin eserlerini basılı, yazma ve kayıp olmak üzere üç kısma ayırmak mümkündür. Eserleri sırasıyla şunlardır:

1.4.1. Basılı Olanlar

1. *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*

Bu kitabın tam ismi *et-Tezkire* kitabının üç yerinde[60] geçtiğine göre şöyledir: *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mubeyyinu limâ Tezammene Mine's-Sunneti ve Âyi'l-Kur'ân*. Bu kitap, el-Kurtubî'nin en önemli eseri olup geniş hacmine rağmen büyük ilgi görmüş ve çeşitli baskıları yapılmıştır. Ahkâm tefsirlerinin başında gelir. İsminden de anlaşılacağı üzere, tefsirinde ayetleri daha çok fikhî açıdan tefsir eder. Kendisi Mâlikî olmasına rağmen sadece bu mezhebin görüşleri ile yetinmeyip, diğer mezheplerin görüşlerine de geniş yer verir.[61] Tefsirinde kıssalara fazlaca yer vermez. Bunun yerine; Ahkâmu'l-Kur'ân, kırâat vecihleri, irab, nâsih ve mensûh konularına değinir. Tefsiri, Türkçe'ye çevrilmiştir.[62]

2. *et-Tezkâr fî Efdali'l-Ezkâr*

Bu eser, en-Nevevî'nin (ö.676/1277) *et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'ân*adlı *kitabın* metodu üzerine kaleme alınmıştır.[63] İbn Ferhûn (ö.799/1397) bu eser hakkında der ki: "Bu kitap, en-Nevevî'nin *et-Tibyân'*ından daha kapsayıcı, ilim

---

[60] el-Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 297-448-633; İbn Ferhûn, *a.g.e.*, II, 317.

[61] el-Kurtubî, *el-Câmi',* VI, 97.

[62] Eryarsoy, M. Beşir, *Kurtubî Tefsiri Tercümesi*, Buruc Yay., İst., 1997.

[63] Kitap basılı olup 356 sayfadır. Nşr., Beşîr Muhammed Uyûn, Mektebetu Dâri'l-Beyân, 3. Baskı, Dımaş,1407/1987.

bakımından daha üstün ve doyurucudur."[64] Kâtip Çelebî de (ö.1067/1657) bu kitap ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir: "el-Kurtubî bu kitabını, Kur'ân'ı Kerim'in, onu okuyanın, dinleyenin, Kur'ân'a göre amel edenin fazileti, Kur'ân'ın saygınlığı ve okuma adabı hakkında kırk bölüm halinde yazmıştır."[65] Müellif bu kitabına, tefsirinde[66] ve *et-Tezkire*'de[67] birer defa atıfta bulunur.

3. *et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire*

Çalışmamızın konusu bu kitaptaki kabir hayatı ile ilgili hadislerin incelenmesi olduğundan dolayı, söz konusu kitap hakkında müstakil başlık altında geniş bilgi vereceğiz.

4. *el-İ'lâm bimâ fî dîni'n-nasârâ mine'l-fesâd ve'l-evhâm*

Bu kitabın tam ismi şöyledir: *el-İ'lâm bimâ fî dîni'n-nasârâ mine'l-fesâd ve'l-evhâm ve izhâri mehâsini dîni'l-İslâm ve isbâti nubuvveti nebiyyinâ Muhammed 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm*. Bu eser, Hıristiyanlıkta bulunan tutarsızlıklar ile İslâm dininin güzelliğinin açığa çıkartılması ve Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat konularını içermektedir.[68] Adından Hıristiyanlığa bir reddiye mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ tarafından neşredilmiştir.[69] Fâiz Saîd Sâlih, eseri tahkik ederek bir doktora çalışması yapmıştır.[70]

---

[64] İbn Ferhûn, *a.g.e.*, II, 309.

[65] Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, 383.

[66] el-Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 192.

[67] el-Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 962.

[68] Bkz. İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 129.

[69] Kahire, 1980.

[70] Câmiatu Ummi'l-Kurâ, Mekke, 1405/1985.

5. *Kam'u'l-Hırs bi'z-Zuhdi ve'l-Kanâ'a ve Reddu Zulli's-Su'âli bi'l-Kesb'i ve's-Sınâ'a*

Bu kitap zühd, kanaat ve çalışmanın faziletinden bahsedip, dilenciliği yermektedir. el-Kurtubî, tefsirinin üç yerinde bu esere atıfta bulunmaktadır.[71] Kitap, Mus'ad Abdulhamîd Muhammed es-Sa'denî tarafından tahkik edilerek basılmıştır.[72]

6. *el-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Husnâ*

Müellifin bu eseri, el-Esmâü'l-Husnâ'yı şerhetmektedir. Eserin tam adı *el-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Husnâ ve Sıfâtillâhi'l-Ulâ* şeklindedir. el-Kurtubî, tefsir kitabının otuz dört yerinde Yüce Allah'ın isimlerinin geçtiği âyet-i kerimeler geldikçe daha geniş açıklamalar için bu kitabına atıfta bulunmaktadır.[73] *et-Tezkire* kitabının üç yerinde de bu kitabına işaret eder.[74] Söz konusu kitap, Tarık Ahmed Muhammed tarafından tahkik edilerek iki cilt halinde basılmıştır.[75]

---

[71] el-Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 165, XVII, 43, XIII, 16.

[72] Beyrut, 1414/1994.

[73] el-Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 56, 262, 326, II, 84, 126, 131, 158, 191, IV, 39, 99, 213, VI, 386, VII, 219, 325, VIII, 328, IX, 270, 382, X, 343, XII, 72, XIV, 86, XV, 96, 226, 299, XVI, 17, XVII, 220, XVIII, 48, XIV, 297, XX, 244.

[74] el-Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 651, 916, 1051.

[75] el-Kurtubî, *el-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Husnâ ve Sıfâtillâhi'l-'Ulâ*, thk. ve thrc., Tarık Ahmed Muhammed, Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, 1. Baskı, Tanta/Mısır, 1416.

1.4.2. Yazma Olanlar

1. *el-İ'lâm fi Ma'rifeti Mevlidi'l-Mustafâ 'aleyhi's-salâtu ve's-selâm*

el-Kurtubî, bu eserinden *el-İ'lâm bi Mevlidi'n-Nebiyyi 'aleyhi's-selâm* ismiyle de söz eder.[76] Eser, Hz. Peygamber'in doğumundan bahsetmektedir. Eserin bir nüshası *el-İ'lâm fîmâ Yecibu 'Ale'l-enâm min Ma'rifeti Mevlidi'l-Mustafâ 'aleyhi's-selâm* adıyla Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır.[77]

2. *el-Misbâh fi'l-Cem' Beyne'l-Ef'âl ve's-Sıhâh*

Bu eser, Ebu'l-Kâsım Ali İbn Ca'fer'in (ö.515/1121) *Kitâbu'l-Ef'âl*'i ile el-Cevherî'nin (ö.398/1007) *es-Sıhâh* adlı lüğate dair eserlerin muhtasarıdır.[78]

3. *el-Muktebes fi Şerhi Muvattai Mâlik İbn Enes*

el-Kurtubî, tefsirinin çeşitli yerlerinde altı defa bu eserinden söz etmekte ve bazı konuları burada geniş bir şekilde ele aldığını belirtmektedir.[79]

4. *Risâle fi Elkâbi'l-Hadîs*

Bu eser hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.[80]

---

[76] el-Kurtubî, *el-Câmi',* XV, 113, 217.

[77] Bkz. *DİA,* XXVI, 456.

[78] Ahmed b. Yûsuf ed-Dureyvîş, *el-İmâmu'l-Kurtubiyyu Fakîhen Muceddiden* (Makale), Kulliyyetu'ş-Şerîa, Riyad, 1430, s. 20.

[79] el-Kurtubî, *el-Câmi',* I, 173, III, 9, 84, XII, 100, XIV, 30, XVIII, 152.

[80] Bkz. Mesnâ 'Ulvân ez-Zeydî, s. 31; Ahmed b. Yûsuf ed-Dureyvîş, s. 19.

1.4.3. Kayıp Olanlar

1. *Şerhu't-Tekassî*

İbn Ferhûn'un (ö.799/1397) *Şerhu't-Tekassî* diye söz ettiği bu eser ile ilgili olarak Dr. el-Kasabî şu bilgileri vermektedir: "İbn Abdilberr (ö.463/1071) *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattai mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd* adlı eserini daha sonra *et-Tekassî fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*[81] adı ile ihtisar etmiştir. el-Kurtubî de bu muhtasarı *Şerhu't-Tekassî* ismiyle şerh etmiştir."[82]

2. *et-Takrîb li Kitâbi't-Temhîd*

Bu kitap, İbn Abdilberr'in (ö.463/1071) *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattai mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd* adlı eseri üzerine yapılmış bir çalışmadır. ez-Ziriklî, el-Kurtubî'nin *et-Takrîb li Kitâbi't-Temhîd* adlı bir eserinin bulunduğunu, bunun iki büyük cild halinde Fas'da el-Karaviyyûn Kütüphanesinde, 80/117 numarada kayıtlı olduğunu söylemektedir.[83] el-Kurtubî tefsirini tetkik eden görür ki el-Kurtubî, İbn Abdilberr'in gerek *et-Temhîd*,[84] gerekse de *el-İstizkâr*[85] adlı eserlerinden çokça nakillerde bulunmaktadır. Dolayısıyla el-Kurtubî'ye ait olduğu belirtilen *Şerhu't-Tekassi* ile *et-Takrîb*'in aynı eser olma ihtimali de vardır. [86]

3. *el-Lumau'l-Lu'luiyye fi Şerhi'l-'Işrînâti'n-Nebeviyye*

el-Kurtubî, asıl metninin el-Fadârî'ye ait olduğunu belirttiği *el-'Işrînâtü'n-*

---

[81] İbn Ferhûn, *a.g.e.*, II, 309.

[82] el-Kasabî, s.147. Bkz. el-Kurtubî, *a.g.e.*, I, 6.

[83] ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut, 1979, V, 322,

[84] el-Kurtubî, *a.g.e.*, 3, 217.

[85] el-Kurtubî, *a.g.e.*, 6, 70.

[86] Bkz. Eryarsoy, *a.g.e.*, I, 67.

Nebeviyye adlı eserine yaptığı şerhe bu ismi vermektedir.[87] Her ne kadar bir başka yerde bu eserin aslının "Farabî"ye ait olduğu belirtilmekte ise de[88] bu bir istinsah hatası olabilir. Ayrıca burada kitabın ismi *el-Lumau'l-Lu'luiyye Şerhu'l-Aşri Beyyinâti'n-Nebeviyye* şeklinde geçmektedir. [89]

4. *Urcûze fi Esmâi'n-Nebiyyi sallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve selem*

Hz. Peygamber'in üçyüzden fazla ismini bir araya getirip açıklayan bir eserdir.[90]

5. *Menhecu'l-Ubbâd ve Mehaccetu's-Sâlikîn ve'z-Zuhhâd*

el-Kurtubî, tefsirinin bir yerinde bundan söz eder. Bu eser hakkında geniş bilgiye sahip değiliz.[91]

6. *el-İntihâz fi Kırâati Ehli'l-Kûfeti ve'l-Basrati ve'ş-Şâmi ve'l-Hicâz*

Bu eser hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.[92]

---

[87] el-Kurtubî, *a.g.e.*, X, 268.

[88] el-Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 113, 44-Duhân-38-39. âyetlerin tefsiri.

[89] el-Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 146.

[90] Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, I, 1.

[91] el-Kurtubî, *el-Câmi',* XV, 216; Mesnâ 'Ulvân ez-Zeydî, s. 31.

[92] Mesnâ 'Ulvân ez-Zeydî, s. 31.

1.5. et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire İsimli Eseri

1.5.1. Kitabın İsmi ve el-Kurtubî'ye Aidiyeti

Kitabın ismi her ne kadar bazı kaynak[93] ve *et-Tezkire*'nin bazı baskılarında;[94] *et-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire* olarak geçmekte ise de bunun doğrusu *et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire* şeklinde olduğu kanaatindeyiz. Zira Kâtip Çelebî (ö.1067/1657) *Keşfu'z-Zunûn*[95]da, el-Kurtubî de *et-Tezkire*'nin mukaddimesinde[96] ve meşhur tefsirinin beş yerinde[97] kitap ismini söylediğimiz şekilde kaydederler. Bu kitabın Türkiye Kütüphanelerinde 30 yazma nüshası bulunmaktadır. Tezimizin sonuna *et-Tezkire*'nin ilk ve son sayfa fotokopilerini eklediğimiz yazma nüshalarda da kitap ismi belirttiğimiz şekilde geçmektedir. Müellif, tefsirinin yüz dokuz yerinde *et-Tezkire* kitabından bahseder.[98] Kitabın çeşitli baskıları yapılmıştır.[99] Buna *et-Tezkire* kitabının basılı nüshaları bölümünde

---

[93] Bkz. İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifîn*, II, 129.

[94] Tahkikini Muhammed Ahmed Îsa'nın yaptığı ve Dâru'l-Ğaddi'l-Cedîd'in bastırdığı ve tahkikini Fevvâz Ahmed Zümerlî'nin yaptığı ve Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî'nin bastırdığı *et-Tezkire* kitabının isminin yanlış yazıldığı kanaatindeyiz. Zira bu iki muhakkik, kendi mukaddimelerinde kitap ismini yanlış veriyorlarken, müellifin mukaddimesinde ise doğrusunu veriyorlar. Bizce bu şekilde yanlış yazılması bir dikkatsizlik sonucudur.

[95] *Keşfu'z-Zunûn*, I, 390.

[96] el-Kurtubî, *et-Tezkire*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, thk., Fevvâz Ahmed Zümerlî, Beyrut, 1426/2005, s. 9; *et-Tezkire*, thk., Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, Mektebetu Dâri'l-Minhâc, Riyad, 1425, s. 110; *et-Tezkire*, thk., Muhammed Ahmed Îsa, Dâru'l-Ğaddi'l-Cedîd, Mısır, 1424/2003, s. 7.

[97] *el-Câmi'*, IV, 270, VI, 422, XV, 262, XIX, 189, XX, 173.

[98] Örnek olarak bkz. *el-Câmi'*, I, 137, II, 93, 241. III, 276. Ayrıca bkz. ez-Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, XXXXX, 75; İbn Ferhûn, *a.g.e.*, II, 317; Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, I, 390.

[99] Selmân, *el-İmâmu'l-Kurtubî Şeyhu Eimmeti't-Tefsîr*, s. 129-130.

değineceğiz.

1.5.2. Kitabın Yazılma Sebebi ve İçeriği

Bu kitabın telif sebebi ve içeriğini el-Kurtubî *et-Tezkire*'nin mukaddimesinde şöyle açıklar: "Benim için bir hatırlatma, ölümümden sonra da salih bir amel olması amacıyla; ölüm, ölenlerin halleri, haşir, neşir, şefaat, cennet, cehennem, fiten ve kıyamet alâmetlerini içeren veciz bir kitap yazmayı uygun gördüm."[100]

Kitap dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; ölüm öncesi haller, ölüm, kabir, kabir azabı ve nimeti, kabir azabından kurtaran ameller. İkinci bölüm; sûra üfürülme, öldükten sonra dirilme, mahşer, mahşer gününün dehşeti ve o dehşetten kurtaran ameller. Üçüncü bölüm; cennet ehlinin cennete girmesi, Yüce Allah'ın cennet ehli için hazırladığı ebedî nimetler, cehennemliklerin cehenneme girmesi ve onlar için hazırlanan elem verici azap. Dördüncü ve son bölüm ise; fiten ve kıyamet alâmetlerini içeriyor. Aslında sıralama açısından bu son bölümün en başa alınması gerekiyordu. Çünkü fiten ve kıyamet alâmetleri, dirilme ve haşirden önce gelir. Müellif kitabında niçin böyle yaptığına değinmiyor. Böyle bir davranış şundan dolayı olabilir: Müellif, kitap tertibinde zamanlama sırasına göre değil de, konunun önem sırasına riayet etmiştir. Mukaddimede de belirttiği gibi bu kitabı kendisi için bir uyarıcı olsun diye yazmıştır. Bundan dolayı önce; ölüm öncesi haller, ölüm, kabir, dirilme, hesap, cennet ve cehennem konularını vaaz üslubunda yazdığı, fiten ve kıyamet alâmetleri de önemli olduğu için bunlardan müstağni kalamadığı ve bunu kitabının son bölümüne aldığı düşünülebilir.

[100] el-Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 9.

1.5.3. Yazarın Metodu

el-Kurtubî, *et-Tezkire*'nin mukaddimesinde diyor ki: "Kendi rivayetlerimi ve güvenilir âlimlerin kitaplarından uygun gördüklerimi bu kitapta bir araya getirdim. Nakledeceğim görüşleri apaçık bir şekilde sahiplerine nisbet ettiğimi inşâallah göreceksin. Kitabı bablara ayırıp her bir babın arkasında bir veya birkaç fasıl ekleyeceğim. Bu fasıllarda, zikredilen hadislerde geçen garîb lafizları ve fikhu'l-hadîsi açıklayacağım, zira hadis rivayetinden asıl maksat fikhu'l-hadistir."[101] el-Kurtubî bu şekilde eserinde takip edeceği metodunu ortaya koymuş olmaktadır.

1.5.4. el-Kurtubî'nin Kendi Senediyle Rivayetleri

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla el-Kurtubî, *et-Tezkire*'nin on dört yerinde kendi senediyle rivayette bulunmaktadır.[102] Rivayetleri, *et-Tezkire* kitabındaki sıralamaya göre şöyledir:

1. Rivayet:

أنبأناه الشيخُ المسنّ الحاج الراوية: أبو محمد عبد الوهاب بن ظافر بن علي بن فُتوح بن أبي الحسن القرشي . عُرِفَ بابن رَواج . بمسجده بثغر الإسكندرية حماها الله، والشيخ الفقيه الإمام مفتي الأنام أبو الحسن علي بن هبة الله الشافعي بمُنية ابن خَصيب.على ظهر النيل بها قالا جميعاً:حدثنا الشيخ الإمام الحافظ أبو طاهر أحمد بن محمد بن

[101] Bkz. *et-Tezkire*, s. 109-110. Fıkhu'l-hadîs, herhangi bir sözden, onu söyleyenin ne demek istediğini anlamak ve kavramak demektir. Hz. Peygamber'in hadislerindeki amacını kavramak fikhu'l-hadîs'dir. Terim olarak, hadislerden fikhî hüküm çıkarmayı konu edinen ilim dalına; ayrıca, hadislerin ifade ettiği fikhî hükümlere de fikhu'l-hadîs denir. Geniş bilgi için bkz. Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, (Basılmış Doktora Tezi) DİB Yay., Ank., 2011, s. 84, 107-118.

[102] Bkz. *et-Tezkire*, s. 341, 420, 421, 496, 629, 631, 783, 787, 796, 825, 1010, 1059, 1084, 1115.

أحمد بن محمد السِّلفي الأصبهاني قالا: أخبرنا الرئيس أبو عبد الله القاسم بن الفضل بن أحمد بن محمود الثقفي بأصبهان. قال: ثنا أبو علي الحسين بن عبد الرحمن بن محمد بن عبدان التاجر بنيسابور، قال: حدثنا أبو العباس محمد بن يعقوب الأصم، قال: حدثنا أبو الدرداء هاشم بن يعلى الأنصاري، حدثنا عتبة بن السكن الفزاري الحمصي، عن أبي زكريا، عن حماد بن زيد، عن سعيد الأزدي قال: دخلت على أبي أمامة الباهلي وهو في النزع فقال لي: يا سعيد، إذا أنا متُّ فاصنعوا بي كما أَمَرَنَا رسولُ الله صلى الله عليه وسلم أن نصنع بموتانا.فقال: «إذا مات الرجل منكم فدفنتموه فليقم أحدكم عند رأسه فليقل: يا فلان ابن فلانة فإنه سيسمع.فليقل يا فلان ابن فلانة فإنه يستوي قاعداً.فليقل يا فلان ابن فلانة فإنه سيقول: أرشدني يرحمك الله، فليقل: اذكر ما خرجتَ عليه من الدنيا: شهادةَ أن لا إله إلا الله، وأن محمداً عبده ورسوله، وأن الساعة آتية لا ريب فيها، وأن الله باعث من في القبور، فإن منكراً ونكيراً عند ذلك يأخذ كل واحد منهما بيد صاحبه ويقول: ما نصنع عند رجل لُقِّنَ حُجَّتَهُ فيكون الله حجيجهما دونه» .قال الثقفي: حديث أبي أمامة في النزع غريب من حديث حماد بن زيد، ما كتبناه إلا من حديث سعيد الأزدي.[103]

İbn Revâc diye bilinen eş-Şeyh el-Musinn el-Hâcc er-Râviye Ebû Muhammed Abdulvehhâb b. Zâfir b. Ali b. Futûh b. Ebi'l-Hasen el-Kuraşî İskenderiye -Allah onu korusun- sınırındaki mescidinde ve; eş-Şeyh el-Fakîh el-İmâm Mufti'l-Enâm Ebu'l-Hasen Ali b. Hibetullah eş-Şâfiî Nil'e yakın "Munyetu İbn Hasîb" denilen yerde bize haber verdiler. Dediler ki: Bize; eş-Şeyh el-İmâm el-Hâfiz Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed es-Silefî el-Esbehânî tahdis etti. Dediler ki: Bize; er-Reîs Ebû Abdillah el-Kâsım b. el-Fadl b. Ahmed b. Mahmûd es-Sekafî İsfahan'da tahdis etti. Bize; Ebû Ali el-Huseyn b.

[103] el-Kurtubî, *et-Tezkire*, Mektebetu Dâri'l-Minhâc, Riyad, 1425, s. 341-342. Benzer lafız için bkz. et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk., Hamdî es-Silefî, Mektebetu'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 1404, VIII, 249, no: 7979.

Abdirrahman b. Muhammed b. Abdân et-Tâcir Neysâbûr'da tahdis etti ve dedi ki: Bize; Ebu'l-Abbas Muhammed b. Ya'kub el-Esam tahdis etti ve dedi ki: Bize; Ebu'd-Derdâ Hâşim b. Ya'lâ el-Ensârî tahdis etti. Bize; Utbe b. es-Seken el-Fezârî el-Hımsî tahdis etti. O da; Ebû Zekeriyya'dan>> Hammâd b. Zeyd'den>> Saîd el-Ezdî'den rivayet ettiler. Saîd el-Ezdî dedi ki: Ebû Umâme el-Bahilî son nefesini vermek üzereyken yanına vardım. Bana hitaben şöyle dedi: "Ey Saîd! Öldüğümde Hz. Peygamber'in (s), ölülerimize yapmamızı bize emrettiğini bana da uygulayın! O (s) şöy1e buyurdu: "Sizden biriniz ölüp onu defnettiğinizde, biriniz kabrin başında durup; Ey falanca kadının oğlu falan! desin. Muhakkak ki ölü, sesi işitir. Sonra (ikinci defa): Ey falanca kadının oğlu falan! desin. Bu sefer ölü kalkıp oturur. Sonra (üçüncü defa): Ey falanca kadının oğlu falan! desin. Bu defa ölü: Allah sana rahmet eylesin, beni irşad et! der. Telkin veren kişi ölüye şöyle desin: Dünyadan üzerinde bulunduğun halde çıktığın inancı hatırla! O da şudur: Allah'tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna, kıyametin şüphesiz kopacağına, Allah'ın kabirdekileri dirilticeğine dair olan şehadetindir. Bunun üzerine Münker ve Nekîr, birbirinin elini tutar ve şöyle der: Biz neden bu kişinin yanında oturuyoruz? Bu kişiye hucceti telkin edildi. Bunun üzerine o kişinin Münker ve Nekîr'e karşı savunucusu ve delil getiricisi Allah olur." es-Sekafî dedi ki: Ebû Umâme'nin son nefesini verirken söylediği hadis Hammâd b. Zeyd'den rivayet edilen hadis olup garîbdir, bunu sadece Saîd el-Ezdî'nin hadisinden yazdık.

2. Rivayet:

وأنبأنا الشيخ الفقيه الإمام المحدث أبو العباس أحمد بن عمر بن إبراهيم الأنصاري القرطبي بثغر الإسكندرية قال: حدثني الشيخ الصالح الحاج أبو بكر محمد بن عبد الله بن العربي المعافري ابن أخي الشيخ الإمام أبي بكر قال: حدثني

الشيخ الشريف أبو محمد يونس بن أبي الحسن بن أبي البركات الهاشمي البغدادي، قال: حدثنا أبو الوقت عن الداودي، عن الحموي، عن أبي إسحاق بن إبراهيم بن خزيم الشاشي، عن عبد بن حميد الكَشِّي، عن إبراهيم بن الحكم، عن أبيه، عن عكرمة، عن ابن عباس رضي الله عنه أنه قال لرجل: ألا أتحفك بحديث تفرح به؟ قال الرجل: بلى يا ابن عباس رحمك الله. قال: {تبارك الذي بيده الملك} اِحفظها وعَلِّمْها أهلك وجميع ولدك وصبيان بيتك وجيرانك فإنها المنجية والمجادلة تجادل أو تخاصم يوم القيامة عند ربها لقارئها، وتطلب له إلى ربها أن ينجيه من عذاب النار إذا كانت في جوفه وينجي الله بها صاحبها من عذاب القبر.[104]

eş-Şeyh el-Fakîh el-İmâm el-Muhaddis Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Ensârî el-Kurtubî İskenderiye sınırında bize haber vererek dedi ki: Bana; eş-Şeyh es-Sâlih el-Hâcc Ebû Bekr Muhammed b. Abdillah b. el-Arabî el-Meâfirî b. Ehî'ş-Şeyh el-İmâm Ebî Bekr tahdis etti ve dedi ki: Bana; eş-Şeyh eş-Şerîf Ebû Muhammed Yunus b. Ebi'l-Hasen b. Ebi'l-Berekât el-Hâşimî el-Bağdâdî tahdis etti ve dedi ki: Bize; Ebu'l-Vakt, Dâvûdî'den>> el-Hamevî'den>> Ebû İshak b. İbrahim b. Huzeym eş-Şâşî'den>> Abd b. Humeyd el-Keşşî'den>> İbrahim b. el-Hakem'den>> O da babasından>> İkrime'den>> O da İbn Abbâs'ın (r) bir adama şöyle dediğini rivayet etti: Sevineceğin bir hadisi sana ikram edeyim mi? Adam: Evet, ey İbn Abbâs, Allah sana rahmet eylesin. İbn Abbâs dedi ki: "Tebârakellezî bi yedihi'l-mülk" Sûresini ezberle, onu ailene, bütün evlatlarına, evindeki çocuklara ve komşularına öğret. Zira o koruyandır, okuyanı kıyamet günü Allah'a karşı savunan ve eğer kişi bunu ezberlemişse cehennnem ateşinden korunmasını Allah'tan talep edendir. Allah bunun sayesinde onu kabir azabından da kurtarır.

[104] el-Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 420-421. Elimizdeki kaynaklarda buna ulaşamadık.

3. Rivayet: Üçüncü rivayet ile ilgili şunu belirtmek isteriz: el-Kurtubî, bu rivayeti muhtasar olarak verir ve daha önce naklettiği hadise gönderme yapar.[105] Gönderme yaptığı hadis ise şudur:

روى أبو نعيم «من حديث أبي العلاء يزيد بن عبد الله بن الشِّخِير عن أبيه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من قرأ {قل هو الله أحد} في مرضه الذي يموت فيه لم يفتن في قبره،.وأمن من ضغطة القبر،.وحملته الملائكة يوم القيامة بأكفها حتى تجيزه من الصراط إلى الجنة» قال: هذا حديث غريب من حديث يزيد تفرد به نصر بن حماد البجلي.[106]

Ebû Nuaym rivayet ettiğine göre, Ebu'l-Alâ' Yezîd b. Abdillah b. eş-Şihhîr babasından rivayetle der ki: Allah Resûlu (s) şöyle buyurdu: "Kim ölüm hastalığı içinde iken İhlâs Sûresini okursa, kabrinde fitneye uğramaz, kabrin sıkmasından emin olur, Melekler kıyamet günü onu kanatları üzerine alıp, sıratı geçinceye ve cennete girinceye kadar götürürler." el-Kurtubî, bu hadisi kendi senediyle şöyle rivayet eder:

وأَخْبَرَناه عالياً أبو عبد الله محمد بن إبراهيم الأنصاري التلمساني بثغر الإسكندرية عن شيخه الشريف أبي محمد يونس عن أبي الوقت.وقد تقدم: أن قراءة الرجل {قل هو الله أحد} في مرض الموت تنجي من ذلك.[107]

Ebû Abdillah Muhammed b. İbrahim el-Ensârî et-Tilmisânî, Şeyhi olan eş-Şerîf Ebû Muhammed Yunus'tan, O da Ebu'l-Vakt'ten rivayetle bize İskenderiye

---

[105] el-Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 330.

[106] Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillah el-İsbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Esfiyâ'*, Matbaatu's-Saâdet, 1399, baskı yeri yok, II, 213. el-Elbânî, buna mevzû demektedir. Bkz. *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, no: 301.

[107] el-Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 421.

sınırında âlî senedle, geçen hadisi haber verdi. O da şudur: "Kişinin ölüm hastalığı içinde iken İhlâs Sûresini okuması onu kabir azabından korur."

4. Rivayet: Dördüncü rivayet ile ilgili şunu belirtmek isteriz: el-Kurtubî, önce Sa'lebî'nin tefsirinden nakilde bulunur, daha sonra aynı hadisi kendi rivayeti olarak nakleder. Bu iki rivayet *et-Tezkire*'de bir bütün olarak verildiği için biz de aynen öyle vereceğiz. Rivayet şöyledir:

وأسند الثعلبي في تفسيره «عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: هذه النوائح يُجعلن يوم القيامة صَفَّين، صفاً عن اليمين، وصفاً عن الشمال، يَنبحن كما تنبح الكلاب، في يوم كان مقداره خمسين ألف سنة، ثم يؤمر بهنّ إلى النار» **أَنْبَأَنَاه** الشيخُ الراوية أبو محمد عبد الوهاب شُهِرَ بابن رَوَاجٍ، والشيخُ الإمام علي بن هبة الله الشافعي قالا: «حدثنا السِّلفي قال: ثنا الرئيس أبو عبد الله الثقفي قال: حدثنا أبو محمد عبد الله بن محمد بن خولة الأبهري الأديب فيما قرئ عليه وأنا أسمع منه سنة ثلاث وأربع مائة قال: أنبأ أبو عمر أحمد بن أحمد بن حليم المدني، أنا أبو أمية محمد بن إبراهيم الطرسوسي، قال: ثنا سعيد بن سليمان بن داود اليمامي، حدثنا يحيى بن أبي كثير عن أبي سلمة عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن هذه النوائح يُجعلن يوم القيامة صَفَّين في جهنم، صفاً عن يمينهن وصفاً عن شمالهن يَنبحن على أهل جهنم كما تنبح الكلاب»[108] غريب من حديث أبي نصر يحيى بن أبي كثير عن أبي سلمة تفرد به عنه سليمان بن داود.[109]

es-Sa'lebî, tefsirinde Ebû Hureyre'den rivayetle der ki: Allah Resûlu (s) şöyle buyurdu: "Bu ağıt yakan kadınlar kıyamet günü iki gruba ayrılırlar. Bir grup sağda biri de solda olacak. Bunlar bir günü (dünya günlerinden) elli bin sene kadar olan kıyamet gününde köpekler gibi havlarlar. Daha sonra ateşe atılmaları emredilir."

[108] et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk., Târık b. Avedullah b. Muhammed ve Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, ts., V, 251, no: 5229.

[109] el-Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 496-497.

Kurtubî: Bize; İbn Revâc diye meşhur olan eş-Şeyh er-Râviye Ebû Muhammed Abdulvehhâb ile eş-Şeyh el-İmâm Ali b. Hibetullah eş-Şâfiî haber verip dediler ki: Bize; es-Silefî tahdis etti ve dedi ki: Bize; er-Reîs Ebu Abdillah es-Sekafî tahdis etti ve dedi ki: Bize; Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Havle el-Ebherî el-Edîb, yanında okunduğu rivayetlerden tahdis etti, ben de bunu dörtyüz üç yılında ondan dinliyordum. Dedi ki: Ebû Ömer Ahmed b. Ahmed b. Halîm el-Medenî haber verdi. Bize; Ebû Umeyye Muhammed b. İbrahim et-Tarsûsî haber verdi. Dedi ki: Bize; Saîd b. Süleyman b. Dâvûd el-Yemâmî tahdis etti. Yahya b. Ebî Kesîr >>Ebû Seleme'den>> O da Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre Allah Resûlu (s) şöyle buyurdu: "Bu ağıt yakan kadınlar kıyamet günü cehennemde iki gruba ayrılırlar. Bir grup sağda biri de solda olacak. Bunlar cehennem ehline köpekler gibi havlarlar." Bu rivayet, Ebû Nasr Yahya b. Ebî Kesîr'in Ebû Seleme'den naklettiği "garîb" bir hadistir. Bu isnadda Süleyman b. Dâvûd tek kalmıştır.

el-Heysemî "bu hadisi et-Taberânî *el-Mu'cemu'l-Evsat*'da rivayet etmiştir. Bunun senedinde Süleyman b. Dâvûd el-Yemâmî vardır. O da zayıf bir ravidir" demektedir.[110]

5. Rivayet: el-Kurtubî, bu rivayetinden önce şu hadisi nakleder:

مسلم «عَنْ أَبِي بَرْزَةَ الأَسْلَمِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لاَ تَزُولُ قَدَمَا عَبْدٍ يَوْمَ القِيَامَةِ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ أَرْبَعٍ: عَنْ عُمُرِهِ فِيمَا أَفْنَاهُ؟ وَعَنْ جَسَدِهِ فِيمَا أَبْلاَهُ؟ وَعَنْ عِلْمِهِ مَا عَمِلَ بِهِ؟ وَعَنْ مَالِهِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَهُ؟ وفِيمَا أَنْفَقَهُ؟» خرّجه الترمذي، وقال فيه: حديث حسن صحيح،

Muslim'den rivayet edildiğine göre Ebû Berze el-Eslemî dedi ki: Allah Resûlu (s) şöyle buyurdu: "Kul, kıyamet günü dört şeyden sorguya çekilmedikçe

[110] Bkz. el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 14, no: 4019.

yerinden ayrılamaz: Ömrünü nerede harcadığından, bedenini nerede yıprattığından, ilmi ile amel edip etmediğinden, malını nereden kazandığından ve nereye harcadığından.” Tirmizî bu hadisi rivayet edip buna hasen ve sahih demektedir.

Bu rivayetle ilgili iki değerlendirmemiz olacaktır:

1. el-Kurtubî, bu hadisin başında (مسلم) demek suretiyle hadisi İmam Muslim’e nisbet etmektedir. Ancak biz bu hadisi İmam Muslim’in elimizdeki *Sahîh*’inde bulamadık.

2. el-Kurtubî, hadisin sonunda (خرّجه الترمذي) demek suretiyle de hadisi Tirmizî’ye nisbet etmektedir. Bu hadis Tirmizî’nin *es-Sunen*’inde mevcuttur. Ancak hadis söz konusu kitapta el-Kurtubî’nin verdiği lafızlarla değil de aşağıdaki şekildedir:

عَنْ أَبِي بَرْزَةَ الأَسْلَمِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لاَ تَزُولُ قَدَمَا عَبْدٍ يَوْمَ القِيَامَةِ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ عُمُرِهِ فِيمَا أَفْنَاهُ، وَعَنْ عِلْمِهِ فِيمَ فَعَلَ، وَعَنْ مَالِهِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَهُ وَفِيمَ أَنْفَقَهُ، وَعَنْ جِسْمِهِ فِيمَ أَبْلاَهُ.هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ،[111]

Ebû Berze el-Eslemî’den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: “Kıyamet gününde bir kula şunlar sorulmadıkça yerinden ayrılamaz: Ömrünü nerede harcadığından, ilminden ne ile amel ettiğinden, malını nereden kazandığından ve nereye harcadığından ve bedenini nerede yıprattığından. Bu hadis hasen vesahihtir.”

[111] Tirmizî, Sıfatü’l-Kıyâme, 1, no: 2417.

el-Kurtubî'nin 5. rivayeti şöyledir:

أخبَرَناه الشيخ الراوية أبو محمد عبد الوهاب بثغر الإسكندرية قراءةً عليه، قال: قُرِأَ على البيهقي وأنا أسمع قال: حدثنا الحاجب أبو الحسن علي بن محمد بن علي العلاف ببغداد سنة أربع وسبعين وأربعمائة، قال: أخبرنا أبو القاسم عبد الملك بن محمد بن بشران المعدل، قال: حدثنا أبو بكر محمد بن الحسين الآجري بمكة في شوال سنة ثلاث وخمسين وثلاثمائة قال: أخبرنا أبو سعيد الفضل بن محمد الجندي إملاء في المسجد الحرام سنة تسع وتسعين ومائتين قال: أخبرنا صامت بن معاذ الجندي، أخبرنا عبد الحميد، عن سفيان بن سعيد الثوري، عن صفوان بن سليم، عن عدي بن عدي، عن الصالحي، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَا تَزُولُ قَدَمَا عَبْدٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ أَرْبَعِ خِصَالٍ: عَنْ عُمُرِهِ فِيمَا أَفْنَاهُ؟ وَعَنْ شَبَابِهِ فِيمَا أَبْلَاهُ؟ وَعَنْ مَالِهِ مِنْ أَيْنَ اكْتَسَبَهُ وَفِيمَا أَنْفَقَهُ؟ وَعَنْ عِلْمِهِ مَاذَا عَمِلَ فِيهِ؟[112]

Bize; eş-Şeyh er-Râviye Ebû Muhammed Abdulvehhâb İskenderiye sınırında Kırâat yoluyla haber verdi ve dedi ki: el-Beyhakî'ye okundu ben de dinliyordum, dedi ki: Bize; el-Hâcib Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali el-Allâf dört yüz yetmiş dört yılında Bağdat'ta tahdis etti ve dedi ki: Bize; Ebu'l-Kasım Abdulmelik b. Muhammed b. Bişrân el-Muaddel haber verdi ve dedi ki: Bize; Ebû Bekr Muhammed b. el-Huseyn el-Âcurrî üç yüz elli üç yılının Şevval ayında Mekke'de haber verdi ve dedi ki: Bize; Ebû Saîd el-Fadl b. Muhammed el-Cundî iki yüz doksan dokuz yılında Mescid-i Haram'da imlâ yoluyla haber verdi ve dedi ki: Bize; Sâmit b. Muâz el-Cundî haber verdi, bize; Abdulhamid haber verdi, Sufyân b. Saîd es-Sevrî'den>> Safvân b. Selim'den >> Adiy b. Adiy'den>> es-Sâlihî'den >> Muaz b.

[112] Bkz. *et-Tezkire*, s. 629. Bu hadisi, et-Taberânî Muaz b. Cebel'den aynı lafızlarla rivayet etmektedir. Bkz. *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XX, 60, no: 111. et-Taberânî'nin İbn Abbas rivayeti ise şöyledir:

لَا تَزُولُ قَدَمَا عَبْدٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُسْأَلَ عَنْ أَرْبَعٍ: عَنْ عُمْرِهِ فِيمَا أَفْنَاهُ، وَعَنْ جَسَدِهِ فِيمَا أَبْلَاهُ، وَعَنْ مَالِهِ فِيمَا أَنْفَقَهُ، وَمِنْ أَيْنَ كَسَبَهُ، وَعَنْ حُبِّنَا أَهْلَ الْبَيْتِ). Bkz. et-Taberânî, *a.g.e.*, XI, 102, no: 11177.

Cebel'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Kıyamet gününde bir kula dört şey sorulmadıkça yerinden ayrılamaz. Ömrünü nerede harcadığından, gençliğini nerede tükettiğinde, malını nereden kazandığından ve nereye harcadığından, ilmi ile amel edip etmediğinden."

6. Rivayet:

أخبَرَنا الشيخ الراوية عبد الوهاب القرشي قراءة عليه بثغر الإسكندرية حماها الله، قال: قرئ على الحافظ السِّلفي، وأنا أسمع.قال: «ثنا الحاجب أبو الحسن العلاف، قال: أخبرنا أبو القاسم بن بشران، أنا الأجري، حدثنا أبو عبد الله محمد بن أحمد بن موسى السونيطي، ثنا أحمد بن أبي رجاء المصيصي، ثنا وكيع بن الجراح، حدثنا الأعمش عن المعرور بن سويد، عن أبي ذر رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يؤتى بالرجل يوم القيامة فيقال: اِعرضوا عليه صغار ذنوبه وتخبأ كبارها، فيقال له: عملتَ يوم كذا وكذا وكذا ثلاث مرات، قال: وهو يقرّ ليس ينكر قال: وهو مشفق من الكبائر أن تجيء قال: فإذا أراد الله به خيراً قال: أعطوه مكان كل سيئة حسنة، فيقول حين طمع: يا رب إن لي ذنوباً ما رأيتها ها هنا، قال: فلقد رأيتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم ضحك حتى بدت نواجذه ثم تلا {فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ} » خرّجه مسلم في صحيحه عن محمد بن عبد الله بن نمير قال: حدثنا الأعمش فذكره.

Bize; eş-Şeyh er-Râviye Abdulvehhâb el-Kuraşî İskenderiye sınırında -Allah onu korusun- kırâat yoluyla haber verdi ve dedi ki: el-Hâfiz es-Silefî'ye okundu, ben de dinliyordum, dedi ki: Bize; el-Hâcib Ebu'l-Hasen el-Allâf tahdis etti ve dedi ki: Bize; Ebu'l-Kasım b. Bişrân haber verdi, bize el-Âcurrî haber verdi, bize Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Musa es-Sûneytî tahdis etti, bize Ahmed b. Ebî Recâ' el-Masîsî tahdis etti, bize Vekî' b. el-Cerrâh tahdis etti, bize el-A'meş el-Ma'rûr b. Suveyd'den tahdis etti, Ebû Zer'den (r) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Kıyamet günü kişi getirilir ve: Ona küçük günahlarını gösteriniz,

denilir. Büyük günahları ise saklanır. Ona üç defa şöyle denilir: Falanca gün şöyle şöyle ve şöyle yaptın. Dedi ki: O da bunu ikrar eder, inkâr etmez. Ancak büyük günahların getirilmesinden korkmaktadır. Dedi ki: Allah ona hayır irade ettiğinde şöyle buyurur: Ona, her günaha karşılık bir iyilik/sevap verin. Kul da bundan ümitlenerek der ki: Ey Rabbim! Benim öyle günahlarım var ki, onları burada göremedim. Ravi dedi ki: Bunun üzerine Allah Resûlü'nün (s) azı dişleri görünecek şekilde güldüğünü gördüm. Sonra şu ayeti okudu: "*Allâh, onların kötülüklerini iyi niteliklere dönüştürür*."[113] Bunu Muslim *Sahîh*'inde Muhammed b. Abdillah b. Numeyr'den rivayet etti ve dedi ki: Bize el-A'meş tahdis etti…

Bu hadis, (حتى بدت نواجذه) kısmına kadar Hennâd İbnu's-Seriy'in *ez-Zuhd* isimli eserinde mevcuttur.[114] *Sahîh-i Muslim*'de ise şöyledir:

عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِنِّي لَأَعْلَمُ آخِرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ دُخُولًا الْجَنَّةَ، وَآخِرَ أَهْلِ النَّارِ خُرُوجًا مِنْهَا، رَجُلٌ يُؤْتَى بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَيُقَالُ: اِعْرِضُوا عَلَيْهِ صِغَارَ ذُنُوبِهِ، وَارْفَعُوا عَنْهُ كِبَارَهَا، فَتُعْرَضُ عَلَيْهِ صِغَارُ ذُنُوبِهِ، فَيُقَالُ: عَمِلْتَ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا كَذَا وَكَذَا، وَعَمِلْتَ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا كَذَا وَكَذَا، فَيَقُولُ: نَعَمْ، لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُنْكِرَ وَهُوَ مُشْفِقٌ مِنْ كِبَارِ ذُنُوبِهِ أَنْ تُعْرَضَ عَلَيْهِ، فَيُقَالُ لَهُ: فَإِنَّ لَكَ مَكَانَ كُلِّ سَيِّئَةٍ حَسَنَةً، فَيَقُولُ: رَبِّ، قَدْ عَمِلْتُ أَشْيَاءَ لَا أَرَاهَا هَا هُنَا " فَلَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَحِكَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ.[115]

Ebû Zer'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Ben cennet ehlinden cennete en son girecek kişiyi ve cehennem ehlinden oradan en son çıkan kişiyi çok iyi biliyorum. Bu öyle bir adamdır ki, kıyamet gününde getirilerek;

---

[113] 25-Furkân-70.

[114] Bkz. Hennâd İbnu's-Seriy, *ez-Zuhd*, thk., Abdurrahman el-Fureyvâî, Dâru'l-Hulefâ', 1. Baskı, Kuveyt, 1406, I, 155, no: 211; el-Kurtubî, *et-Tezkire*, s.631-632.

[115] Muslim, Îmân, 84, no: 190.

buna küçük günahlarını gösterin, büyüklerini ondan kaldırın, denilecek. Bunun üzerine ona küçük günahları gösterilecek ve; sen falan ve falan gün şu ve şu işi yaptın; falan ve falan günde şunu ve şunu yaptın, denilecek. O adam: Evet, diyecek! İnkâr edemiyecek ve büyük günahlarının kendisine gösterilmesinden korkacak, derken kendisine: Senin için her günahın yerine bir iyilik/sevap vardır, denilecek. O adam: Ey Rabbim! Ben bir takım şeyler/günahlar yaptım ki, onları burada göremiyorum, diyecek. Ravi dedi ki: Bunun üzerine Allah Resûlü'nün (s) azı dişleri görünecek şekilde güldüğünü gördüm."

7. Rivayet: el-Kurtubî, burada önce İbn Mâce'den şu hadisi nakleder:

عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خُيِّرْتُ بَيْنَ الشَّفَاعَةِ، وَبَيْنَ أَنْ يَدْخُلَ نِصْفُ أُمَّتِي الْجَنَّةَ، فَاخْتَرْتُ الشَّفَاعَةَ، لِأَنَّهَا أَعَمُّ وَأَكْفَى، أَتَرَوْنَهَا لِلْمُتَّقِينَ الْمُصَفِّينَ؟ لَا، وَلَكِنَّهَا لِلْمُذْنِبِينَ، الْخَطَّائِينَ الْمُتَلَوِّثِينَ»

Ebû Musa el-Eş'arî'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Ben, şefaat etmek ve (ya) ümmetimin yarısının cennete girmesi arasında muhayyer kılındım. Ben şefaat etmeyi seçtim. Çünkü şefaat, daha umûmî ve daha yeterlidir. Siz bu şefaatimi günahlardan arınmış takva sahibi mü'minler için mi sanırsınız? Hayır, (öyle sanmayınız), bilakis şefaatim, hatalı ve günahlarla kirlenen kişiler içindir." Bu hadis, (اَلْمُصَفِّينَ) kelimesi hariç İbn Mâce'nin *Sunen*'inde mevcuttur.[116] el-Kurtubî, bunun ardından kendi senediyle hadisi şöyle rivayet eder:

[116] İbn Mâce, Zühd, 37, no: 4311.

قلت: «**وأَنْبَأَناه** الشيخُ الفقيه الإمام أبو القاسم عبد الله بن علي بن خلف الكوفي قال: قُرِئ على الشيخة الصالحة فخر النساء خديجة بنت أحمد بن الحسين بن عبد الكريم النهرواني في منزلها وأنا حاضر أسمع قيل لها: أخبركِ الشيخ أبو عبد الله الحسين بن أحمد بن محمد الغالي فأقرّت به، وقالت: نعم.قال: حدثنا أبو الحسن محمد بن أحمد بن رزقويه البزار، أخبرنا أبو علي إسماعيل بن محمد بن إسماعيل الصفار، ثنا عبد الله بن أيوب المخرمي، حدثنا أبو بدر شجاع بن بدر بن الوليد السكوني، عن زياد بن خيثمة عن نعيم بن أبي هند، عن ربعي بن حراش عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: خُيِّرْتُ بين الشفاعة ونصف أمتي فاخترتُ الشفاعة، أترونها للمتقين، لا، لكنه للخاطئين المتلوثين؟»[117]

Derim ki: "Bize; eş-Şeyh el-Fakîh el-İmam Ebu'l-Kasım Abdullah b. Ali b. Halef el-Kûfî haber verdi ve dedi ki: eş-Şeyha es-Sâlihâ Fahrunnisâ Hadîce bint. Ahmed b. el-Huseyn b. Abdulkerim en-Nehrevânî'nin evinde ona okundu, ben de orada hazır bulunup dinliyordum. Ona denildi ki: eş-Şeyh Ebû Abdillah el-Huseyn b. Ahmed b. Muhammed el-Ğâlî sana haber verdi mi? O da bunu ikrar edip evet dedi. Dedi ki: Bize; Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Razkaveyh el-Bezzâr tahdis etti. Bize; Ebû Ali İsmail b. Muhammed b. İsmail es-Saffâr haber verdi, bize; Abdullah b. Eyyûb el-Mahremî tahdis etti, bize; Ebu Bedr Şucâ' b. Bedr b. el-Velîd es-Sukûnî tahdis etti, Ziyâd b. Hayseme'den>> Nuaym b. Ebî Hind'den>> Rib'î b. Hirâş'dan rivayet edildiğine göre Peygamber (s) şöyle buyurdu: "Ben, şefaat etmek ve (ya) ümmetimin yarısının cennete girmesi arasında muhayyer kılındım. Ben, şefaat etmeyi seçtim. Siz bu şefaatimi takva sahibi mü'minler için mi sanırsınız? Hayır, (öyle sanmayınız), bilakis şefaatim, hatalı ve günahlarla kirlenen kişiler içindir."

[117] Bkz. *et-Tezkire*, s. 783-784.

8. Rivayet:

أخبرَنا الشيخُ الراوية أبو محمد عبد الوهاب عُرِف بابن رَواجٍ قراءة عليه، قال: قُرئ على الحافظ السِّلفي وأنا أسمع قال: «أخبرَنا الحاجب أبو الحسن العلاف، أخبرنا أبو القاسم بن بشران، أخبرنا الآجري أبو بكر محمد بن الحسين، أخبرَنا أبو علي الحسن بن محمد بن شعيب الأنصاري، أخبرَنا علي بن مسلم الطوسي، أخبرَنا مروان بن معاوية الفزاري، حدثني عمرو بن رفاعة الربعي، عن أبي نضرة، عن أبي سعيد الخدري قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن أهل النار الذين هم أهلها لا يموتون فيها ولا يحيون وأهلها الذين يخرجون منها إذا سقطوا فيها كانوا حمماً، حتى يأذن الله فيخرجهم فيلقيهم على نهر يقال له الحياة أو الحيوان، فَيَرُشُّ أهل الجنة عليهم الماء فينبتون ثم يدخلون الجنة يُسَمَّوْن الجهنميين، ثم يطلبون من الرحيم عز وجل فيُذهب ذلك الاسم عنهم فيلحقون بأهل الجنة.وأما سيماء المتحابين فعلامة شريفة ونسبة رفيعة فلذلك لم يسألوا محوها ولا طلبوا زوالها وإزالتها» والله أعلم.[118]

Bize; ibn Revâc diye bilinen eş-Şeyh er-Râviye Ebû Muhammed Abdulvehhâb kırâat yoluyla haber verdi ve dedi ki: el-Hafiz es-Silefî'ye okundu, ben de dinliyordum. Dedi ki: Bize; el-Hâcib Ebu'l-Hasen el-'Allâf haber verdi, bize; Ebu'l-Kâsım b. Bişrân haber verdi, bize; el-Âcurrî Ebû Bekr Muhammed b. el-Huseyn haber verdi, bize; Ebû Ali el-Hasen b. Muhammed b. Şuayb el-Ensârî haber verdi, bize; Ali b. Muslim et-Tûsî haber verdi, bize; Mervân b. Muaviye el-Fezârî haber verdi, bana; Amr b. Rifa'a er-Rib'î tahdis etti, Ebû Nadra'dan >> Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Cehennem ehlinden orada ebedi kalanlar orada ölmezler ve dirilmezler. Oradan çıkacak olanlar ise cehenneme atıldığında kapkara kesilirler. Allah izin verince onları çıkarır, hayat veya hayevân denilen nehre koyar, cennet ehli onların üzerine su serper, onlar da büyür,

[118] *et-Tezkire*, s. 787-788. Benzer rivayet için bkz. el-Âcurrî, *eş-Şerîa*, thk., Abdullah b. Ömer b. Süleyman ed-Dumeycî, Dâru'l-Vatan, Riyad, 2. Baskı, 1420/1999, III, 1232, no: 801.

daha sonra cennete girerler ve cehennemlikler diye isimlendirilirler, Rahim olan Allah'tan istekte bulunurlar, Allah da bu ismi onlardan giderir ve cennet ehline ilhak edilirler. Birbirlerini (Allah için) sevenlerin siması ise; şerefli bir alâmet ve yüce bir nisbettir. Bundan dolayı bunun silinmesini ve giderilmesini istemezler. Allah daha iyi bilir."

9. Rivayet:

أخبرنا عالياً الشيخُ الإمام الحافظ المسند ابو الحسن علي بن محمد بن محمد بن محمد بن عمرو البكري التيمي من ولد أبي بكر الصديق رضي الله عنه قراءة عليه بالمنصورة بالديار المصرية في يوم الجمعة الثالث عشر من شهر رجب الفرد سنة سبع وأربعين وستمائة قال: حدثنا الشيخ المسند أبو حفص عمر بن محمد بن معمر الدارقزي قدم علينا من دمشق قال: أخبرنا أبو القاسم عبيد الله بن محمد بن عبد الواحد بن الحصين الكاتب ببغداد ، أخبرنا أبو طالب محمد بن محمد بن غيلان البزاز، أخبرنا أبو بكر محمد بن عبد الله الشافعي، أخبرنا موسى بن سهل الوشا، أخبرنا يزيد بن هارون، أخبرنا الحجاج بن أبي ديب قال: سمعت أبا عثمان الهندي يحدث عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: لما خلق الله تعالى السموات والأرض أنزل مائة رحمة كل رحمة طباقهما فقسم رحمة واحدة منها بين جميع الخلائق،فمنها يتعاطفون، فإذا كان يوم القيامة رد هذه الرحمة على التسعة والتسعين فأكملها مائة يرحم الله بها عباده يوم القيامة[119]

Bize; Ebû Bekr es-Sıddîk'ın (r) soyundan eş-Şeyh el-İmâm el-Hâfiz el-Musnid Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Amr el-Bekrî et-Teymî Mısır'ın el-Mansûra kentinde 647 yılında Recep ayının 13'ü Cuma gününde kırâat yoluyla 'âlî isnad ile haber verdi ve dedi ki: Bize; eş-Şeyh el-Musnid Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ma'mer ed-Dârekrî Dımaşk'tan bize geldi, tahdis

[119] *et-Tezkire*, s. 796-797. Benzer rivayet için bkz. Muslim, Tevbe, 3, no: 2753; İbn Mâce, Zühd, 35, no: 4293, 4294.

etti ve dedi ki. Bize; Ebu'l-Kâsım 'Ubeydullah b. Muhammed b. Abdulvâhid b. el-Husayn el-Kâtib Bağdat'ta haber verdi, bize; Ebû Tâlib Muhammed b. Muhammed b. Ğaylân el-Bezzâz haber verdi, bize; Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah eş-Şâfiî haber verdi, bize; Musa b. Sehl el-Veşâ haber verdi, bize; Yezîd b. Harun haber verdi, bize; el-Haccâc b. Ebî Dîb haber verdi ve dedi ki: Ebû Osman el-Hindî'den işittim, O, Ebû Hureyre'den (r) şu hadisi rivayet ediyor: Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Yüce Allah, gökleri ve yeri yarattığında yüz rahmet indirdi, her rahmet yer ve gök kadardır. O rahmetten bir tanesini bütün mahlûkat arasında taksim etti. İşte mahlûkat. birbirlerine ancak bu rahmet sebebiyle merhamet ederler. Kıyamet günü olunca bu rahmeti doksan dokuz rahmete ilave edip yüze tamamlar ve bununla o günde kullarına merhamet eder."

10. Rivayet:

أخبرنا ابن رَوَاجٍ إجازة قال: حدثني السِّلفي قال: أخبرنا أبو بكر أحمد بن محمد بن أحمد بن موسى بن مردويه بن فورك بن جعفر قراءة عليه وأنا أسمع بأصبهان سنة إحدى وتسعين وأربعمائة قال: أخبرنا أبو القاسم علي بن عمر بن إسحاق بن إبراهيم الإِسْنَدْبادي الهمذاني قراءة عليه في شعبان سنة تسع وأربعمائة قال: أخبرنا أبو بكر محمد بن أحمد بن إسحاق بن الشبني الحافظ قال: أخبرني أبو عبد الله الحسين بن محمد المطيقي قال: حدثنا أبو بكر بن زنجويه قال: ثنا عثمان بن صالح قال: حدثنا ابن لهيعة، عن ذِراح، عن بن جحيرة، عن أبي هريرة قال: قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ثلاثة يدخلون الجنة بغير حساب.رجل غسل ثوبه فلم يجد له خَلَفاً، ورجل لم ينصب على مستوقدده بِقِدْرين قط، ورجل دُعِيَ بشراب فلم يقل له أَيَّهُما تريد.[120]

Bize; İbn Revâc icazet yoluyla haber verdi ve dedi ki: es-Silefî bana haber verdi ve dedi ki: Bize; Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Musa b.

[120] *et-Tezkire*, s. 825-826. Başka kaynaklarda buna ulaşamadık.

Merdeveyh b. Fevrek b. Ca‘fer kırâat yoluyla 491 yılında Esbehân’da haber verdi ben de dinliyordum, dedi ki: Bize; Ebu’l-Kâsım Ali b. Ömer b. İshak b. İbrahim el-İsnedbâdî el-Hemezânî kırâaat yoluyla 409 yılının Şa‘ban ayında haber verdi ve dedi ki: Bize; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. İshak b. eş-Şebnî el-Hâfiz haber verdi ve dedi ki: Bana; Ebû Abdillah el-Huseyn b. Muhammed el-Mutîkî haber verdi ve dedi ki: Bize; Ebû Bekr b. Zenceveyh tahdis etti ve dedi ki: Bize; osman b. Sâlih tahdis etti ve dedi ki: Bize; İbn Luhay‘a tahdis etti, Zirâh’tan >> İbn Cuhayra’dan >> Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: “Üç zümre vardır ki hesapsız olarak cennete girerler: Elbisesini yıkayınca giymek için yerine başkasını bulamayan (fakir) kimse, yaktığı ateşin üzerine koyacak iki tencereyi bulamayan kimse, kendisinden içecek bir şey isteyene, (bulamadığından) bunların hangisini istiyorsun? diye soramayan (fakir) kimsedir.”

11. Rivayet:

أخبرنا الشيخ الفقيه الراوية أبو محمد عبد الوهاب عُرِفَ بِابْنِ رَوَاجٍ قراءة عليه بثغر الاسكندرية حماها الله، قال: قُرِئَ على الحافظ السِّلَفي أبي طاهر وأنا أسمع قال: «أخبرنا الحاجب أبو الحسن علي بن محمد بن العلّاف، أخبرنا أبو القاسم عبد الملك بن محمد بن عبد الله بن بِشران، أخبرنا أبو بكر الآجرّي، حدثنا أبو بكر عبد الله بن محمد بن عبد الحميد الواسطي، حدثنا عبد الوهاب بن عبد الحكم الورّاق النسائي[121]، ثنا يزيد بن هارون، أخبرنا حماد بن سلمة، عن ثابت البناني، عن عبد الرحمن بن أبي ليلى، عن صهيب قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن أهل الجنة إذا دخلوا الجنة نودوا أن يا أهل الجنة إن لكم عند الله موعداً لم تروه قالوا: وما هو أَلَمْ يُبَيِّضْ وجوهنا ويزحزحنا عن

[121] Bazı nüshalarda **النيسابوري** şeklindedir.

النار ويدخلنا الجنة؟ قال: فيكشف الحجاب فينظرون إليه فو الله ما أعطاهم الله شيئاً هو أحب إليهم منه، ثم تلا رسول الله صلى الله عليه وسلم { لِّلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَى وَزِيَادَةٌ }[122]

Bize; İbn Revâc diye bilinen eş-Şeyh er-Râviye Ebû Muhammed Abdulvehhâb İskenderiye sınırında kırâat yoluyla haber verdi ve dedi ki: el-Hâfiz es-Silefî Ebî Tâhir'e okundu, ben de dinliyordum, dedi ki: Bize; el-Hâcib Ebu'l-Hasen el-'Allâf haber verdi, bize; Ebu'l-Kasım Abdulmelik b. Muhammed b. Abdillah b. Bişrân haber verdi, bize; Ebû Bekr el-Âcurrî haber verdi, bize; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Abdulhamîd el-Vâsıtî tahdis etti, bize; Abdulvehhâb b. Abdilhakem el-Verrâk en-Nesâî tahdis etti, bize; Yezîd b. Harun tahdis etti, bize; Hammâd b. Seleme haber verdi, Sâbit el-Bünânî'den >> Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan >> Suheyb'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Cennet ehli cennete girince onlara şöyle nida edilecek: Ey cennet ehli! Allah katında size verilen bir söz var. Henüz onu görmediniz. Cennet ehli der ki: O nedir ki? Yüzlerimizi ak eylemedi mi? Bizi ateşten korumadı mı? Bizi cennete koymadı mı? Dedi ki: Bundan sonra perde açılır, Yüce Allah'a bakarlar. Allah'a yemin ederim ki, Allah onlara bu nazardan daha sevimli bir şey vermemiştir." Daha sonra Resûlullah (s) şu âyeti okudu: "*Güzel iş yapanlara (karşılık olarak) daha güzeli ve bir de fazlası vardır*."[123]

12. Rivayet: el-Kurtubî, burada önce Beyhakî'den şu hadisi nakleder:

البيهقي، «عن كُرْز بن علقمة الخزاعي قال: سأل رجل النبي صلى الله عليه وسلم: هل للإسلام من منتهى؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: أيما أهل بيت من العرب أو العجم أراد الله بهم خيراً أدخل عليهم الإسلام، فقال: ثم

[122] *et-Tezkire*, s. 1010. Başka kaynaklarda buna ulaşamadık.

[123] 10-Yûnus-26.

ماذا؟ قال: ثم تقع الفتن كالظلل فقال الرجل كلا والله إن شاء الله.قال بلى والذي نفسي بيده لتعودن فيها أساود صُبًّا يضرب بعضكم رقاب بعض»[124]

el-Beyhakî, Kurz b. ‘Alkame el-Huzâ‘î’nin şöyle dediğini rivayet ediyor: Bir adam Resûlullah’a (s); İslam için bir son var mı? dedi. Resûlullah (s) şöyle buyurdu: Allah, arap ve acemden herhangi bir ev halkına hayır diledi mi onlara İslam’ı nasip eder. Adam: daha sonra ne olacak? dedi. Resûlullah (s) şöyle buyurdu: Sonra katmanlar gibi fitneler olacak. Adam: Hayır vallahi, inşâallah, dedi. Resûlullah (s) şöyle buyurdu: Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki, siz, o zaman birbirinize saldıran yılanlar gibi olacaksınız, bazılarınız diğerlerinin boynunu vuracaktır.” el-Kurtubî, bunun ardından kendi senediyle hadisi şöyle rivayet eder:

وقد **حدّثني** بهذا السند الفقيهُ القاضي أبو عامر يحيى ابن عبد الرحمن إجازة عن أبي القاسم خلف بن عبد الملك بن بَشْكُوال، والحمد لله، وكُرْز هو كرز بن علقمة بن هلال الخزاعي أسلم يوم الفتح وعُمِّرَ طويلاً، وهو الذي نصب أعلام الحرم في خلافة معاوية وإمارة مروان بن الحكم، وفيه: ثم مه، قال: ثم تعود الفتن بدل قال: ثم ماذا قال: ثم تقع الفتن ولم يذكر قول الزهري إلى آخره[125]

Bana bu senedle; el-Fakîh el-Kâdî Ebû ’Âmir Yahya b. Abdirrahman icazet yoluyla Ebu’l-Kâsım Halef b. Abdilmelik b. Beşkuvâl’dan tahdis etti. Allah’a hamd olsun. Kurz, Kurz b. ‘Alkame b. Hilâl el-Huzâ‘î’dir, Mekke’nin fethinde müslüman

[124] Beyhakî, *el-Esmâ’ ve’s-Sıfât*, thk., Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî, Mektebetu’s-Sevâdî, Cidde, 1413/1993, I, 384, no: 310; İ. Hanbel, *el-Musned*, XXV, 260, no: 15917; et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, XIX, 198, no: 444; el-Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes’ûd, *Şerhu’s-Sunne*, thk., Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, el-Mektebu’l-İslâmî, Beyrut, 1403,1983, XV, 29, no: 4235; el-Elbânî, *Silsiletu’l-Ehâdîsi’s-Sahîha*, VII, 241, no: 3091.

[125] *et-Tezkire*, s. 1059.

oldu, çokça yaşadı. Muâviye'nin hilafeti ve Mervân b. Hakem'in emirliği döneminde Harem sınırlarını (yeniden) belirledi. "ثم ماذا؟" yerine "ثم مه؟" lafzı vardır…

13. Rivayet: el-Kurtubî, önce şu rivayeti zikreder:

وذكر ابن وهب قال: ثني حرملة بن عمران عن يزيد بن أبي حبيب أنه سمعه يحدث محمد بن يزيد بن أبي زياد الثقفي قال: اصطحب قيس بن حرشة وكعب الكناني حتى إذا بلغا صِفِّين وقف كعب ثم نظر ساعة فقال: لا إله إلا الله لَيُهراقن بهذه البقعة من دماء المسلمين ما لم يُهرق ببقعة من الأرض، فغضب قيس ثم قال: وما يدريك يا أبا إسحاق هذا، فإن هذا من الغيب الذي استأثر الله تعالى به، فقال كعب: ما من شبر من الأرض إلا هو مكتوب في التواراة التي أنزل الله على موسى بن عمران ما يكون عليه إلى يوم القيامة.

İbn Vehb zikretti ve dedi ki: "Bana Hermele b. 'İmrân Yezîd b. Ebî Habîb'den tahdis etti, O da Muhammed b. Yezîd b. Ebî Ziyâd es-Sekafî'den hadis rivayet ederken işitti. Dedi ki: Kays b. Harşe ile Ka'b el-Kinânî beraberlerdi, Sıffîn'e vardıklarında Ka'b durdu, bir müddet baktı ve dedi ki: 'Lâ ilâhe illallah', yeryüzünün hiçbir yerinde dökülmediği kadar bu yerde müslüman kanı dökülecektir. Bunun üzerine Kays sinirlendi ve dedi ki: Ey Ebû İshâk! Bunu nereden biliyorsun, zira bu sadece Yüce Allah'ın bildiği gayb haberlerdendir. Ka'b da şöyle dedi: Yeryüzünde hiçbir karış yer yoktur ki, kıyamete kadar üzerinde meydana gelecekler Allah'ın Musa b. İmrân'a indirdiği Tevrat'ta yazılı olmasın." el-Kurtubî, daha sonra bunu kendi senediyle şöyle rivayet eder:

أخبرناه شيخنا القاضي لسان المتكلمين أبو عامر يحيى بن الشيخ الفقيه الإمام أبي الحسين بن عبد الرحمن بن ربيع الأشعري إجازة عن شيخه المحدث الثقة المؤرخ أبي القاسم خلف بن عبد الملك بن بشكوال قال: حدثنا جماعة من

شيوخنا رحمهم الله.منهم الفقيه المفتي أبو محمد بن عتان قال: أنبأنا الإمام أبو عمر بن عبد البر فيما أجازه لنا بخطه قال: ثنا خلف بن القاسم الحافظ قال: ثنا عبد الله بن عمر قال: حدثنا أحمد بن محمد بن الحجاج قال: حدثنا خالي أبو الربيع وأحمد بن صالح وأحمد بن عمر بن السرح ويحيى بن سليمان قالوا: حدثنا ابن وهب فذكره.[126]

Bize; Şeyhimiz el-Kâdî Lisânü'l-Mutekellimîn Ebû 'Âmir Yahya b. eş-Şeyh el-Fakîh el-İmâm Ebu'l-Huseyn b. Abdirrahman b. Rabî' el-Eş'arî, şeyhi olan el-Muhaddis es-Sika el-Muarrih Ebu'l-Kâsım Halef b. Abdulmelik b. Beşkuvâl'dan icazetle haber verdi ve dedi ki: Bize; Şeyhlerimizden bir grup tahdis etti, Allah onlara rahmet eylesin. Onlardan biri olan; el-Fakîh el-Muftî Ebû Muhammed b. 'Attân dedi ki: Bize; el-İmâm Ebû Ömer b. Abdulberr kendi hattıyla bize icazet verdiği rivayetlerde haber verdi ve dedi ki: Bize; Halef b. el-Kâsım el-Hâfiz tahdis etti ve dedi ki: Bize; Abdullah b. Ömer tahdis etti ve dedi ki: Bize; Ahmed b. Muhammed b. el-Haccâc tahdis etti ve dedi ki: Bize; dayım Ebu'r-Rabî' ve Ahmed b. Sâlih ve Ahmed b. Ömer b. es-Serh ve Yahya b. Süleyman tahdis edip dediler ki: Bize; İbn Vehb tahdis etti…

14. Rivayet: el-Kurtubî, önce şu rivayeti zikreder:

ذكر أبو علي سعيد بن عثمان بن السكن الحافظ قال: «حدثنا أبو عبد الله الحسين بن إسماعيل قال: ثنا محمد بن إبراهيم الحلواني.ح، قال ابن السكن، أخبرني أبو بكر محمد بن محمد بن إسماعيل، قال: حدثنا أحمد بن عبد الله بن زياد الحداد قالا: حدثنا سعيد بن عبد الملك بن واقد قال: ثنا عطاء بن مسلم، عن أشعث بن سحيم، عن أبيه، عن أنس بن الحارث قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: إن ابني هذا يقتل بأرض من أرض العراق، فمن أدركه منكم فلينصره» فقتل أنس يعني مع الحسين بن علي عليهما السلام.

[126] *et-Tezkire*, s. 1084. Başka kaynaklarda buna ulaşamadık.

Ebû Ali Saîd b. Osman b. es-Seken el-Hâfiz zikretti ve dedi ki: Bize; Ebû Abdillah el-Huseyn b. İsmail tahdis etti ve dedi ki: Bize; Muhammed b. İbrahim el-Hulvânî tahdis etti (ح)[127] İbnu's-Seken dedi ki: Bana; Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. İsmail haber verdi ve dedi ki: Bize; Ahmed b. Abdullah b. Ziyâd el-Haddâd tahdis etti ve dedi ki: Bize; Saîd b. Abdulmelik b. Vâkid tahdis etti ve dedi ki: Bize; 'Atâ' b. Müslim tahdis etti >> Eş'as b. Suhaym'dan >>O da babasından >> Enes b. el-Hâris'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Benim bu evladım Irak arzında öldürülecektir, sizden kim buna kavuşursa ona yardım etsin." Enes, el-Huseyn b. Ali (a.s.) ile beraber öldürüldü.

el-Kurtubî, daha sonra bu hadisi kendi senediyle şöyle rivayet eder:

أنبأناه إجازة الشيخ الفقيه القاضي أبو عامر عن أبي القاسم بن بشكوال، عن أبي محمد بن عبد الرحمن بن محمد بن عتاب وأبي عمران موسى بن عبد الرحمن بن أبي تليد، عن أبي عمر بن عبد البر قال: حدثنا الحافظ أبو القاسم خلف بن القاسم قال: حدثنا الإمام الحافظ أبو علي بن السكن، فذكره.[128]

Bize; eş-Şeyh el-Fakîh el-Kâdî Ebû Âmir, Ebu'l-Kâsım b. Beşkuvâl'dan icazet yoluyla haber verdi, Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. 'Attâb'dan >> Ebû İmrân Musa b. Abdurrahman b. Ebî Telîd'den >> Ebû Ömer b. Abdulberr dedi ki: Bize; el-Hâfiz Ebu'l-Kâsım Halef b. el-Kâsım tahdis etti ve dedi ki: Bize; el-İmâm el-Hâfiz Ebû Ali b. es-Seken tahdis etti…

Bu hadisi İbn Hacer el-Askalânî şu şekilde nakleder:

---

[127] Bu hadiste tahvîl vardır. Tahvîl, bir hadisin birden fazla rivayeti bir yerde verildiğinde bunların birinden diğerine geçmeye denir. Bkz. Aydınlı, Abdullah, *a.g.e.*, s. 303, Tahvîl maddesi.

[128] *et-Tezkire*, s. 1115.

ورواه البغويّ، وابن السكن وغيرهما من هذا الوجه، ومتنه: سمعت رسول اللَّه صلّى اللَّه عليه وسلم يقول: «إنّ ابني هذا-يعني الحسين-يُقتل بأرض يقال لها كربلاء، فمن شهد ذلك منكم فلينصره». قال: فخرج أنس بن الحارث إلى كربلاء، فقتل بها مع الحسين.قال البخاريّ: يتكلمون في سعيد-يعني رواية. وقال البغويّ: لا أعلم رواه غيره. وقال ابن السّكن: ليس يُروى إلا من هذا الوجه، ولا يعرف لأنس غيره. قلت: وسيأتي ذكر أبيه الحارث بن نبيه في مكانه، ووقع في التجريد للذهبي: لا صحبة له، وحديثه مرسل. وقال المزّي: له صحبة، فوهم. انتهى. ولا يخفى وجه الرد عليه مما أسلفناه، وكيف يكون حديثه مرسلا وقد قال سمعت؟ وقد ذكره في الصحابة البغوي وابن السكن وابن شاهين والدّغولي وابن زبر، والباوردي وابن مندة وأبو نعيم وغيرهم[129]

Bunu el-Beğavî (ö.516/1122), İbnu's-Seken (ö.353/964) ve başkaları bu tarik ile rivayet ettiler. Hadisin metni şudur: Resûlullah'ın (s) şöyle buyurduğunu işittim: "Benim evladım el-Huseyn, Kerbela denilen yerde öldürülecek, sizden kim buna şahit olursa ona yardım etsin." Dedi ki: Enes b. el-Hâris Kerbela'ya gitti, orada el-Huseyn ile birlikte öldürüldü. el-Buhârî dedi ki: Saîd hakkında rivayet açısından bir takım şeyler söylerler. el-Beğavî dedi ki: Bu hadisi ondan başkasının rivayet ettiğini bilmiyorum. İbnu's-Seken dedi ki: Bu hadis, sadece bu tarikten rivayet ediliyor, Enes'e ait bu hadis dışında başka rivayet bilinmiyor. Derim ki: Onun babası el-Hâris b. Nebîh'in zikri, ilgili yerde gelecektir. ez-Zehebî'nin (ö.748/1348) *et-Tecrîd* isimli eserinde şu zikredilmektedir: "O, sahabî değildir, dolayısıyla hadisi murseldir. el-Mizzî (ö.742/1341) ise O'nun sahabî olduğunu söylemiştir, oysa O, bu konuda yanılmıştır." Geçen sayfalarda bu konuda ona yapılan reddiye apaçıktır. O; "işittim" dediği halde hadisi nasıl mursel olur? Hâlbuki el-Beğavî, İbnu's-Seken, İbn Şâhîn

[129] İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk., Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvad, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415, I, 270-271, no: 266.

(ö.385/995), ed-Duğûlî, İbn Zuber, el-Bâverdî (ö.345/957), İbn Mende (ö.395/1004), Ebû Nuaym (ö.430/1038) ve başkaları onu sahabe arasında zikretmektedirler.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla el-Kurtubî'nin *et-Tezkire* kitabında kendi senediyle rivayette bulundukları bunlardan ibarettir.

1.5.5. *et-Tezkire* Kitabının Kaynakları

el-Kurtubî, bu kitabını birçok kitaptan nakiller yapmak suretiyle zenginleştirmiştir. Bu da kitaba ayrı bir değer katmaktadır. el-Kurtubî'nin eserinde çokça yararlandığı kaynakların başında hiç şüphesiz Kur'ân'ı Kerim ve *el-Kütübü's-Sitte* gelir. *el-Kütübü's-Sitte*'den çokça nakilde bulunduğu için bunlardan aldığı nakil sayısına değinmeyeceğiz. Bunun dışında nakilde bulunduğu kaynaklar rivayet çokluğu sırasına göre başta müellif ismi verilmek üzere tesbit edebildiğimiz kadarıyla şöyledir.[130]

1. İbnu'l-Mubârek (ö.181/797), *ez-Zuhd ve'r-Rekâik*

Yararlanılan kaynakların başında gelir. el-Kurtubî, bundan seksen yedi nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[131]

2. Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö.430/1038), *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Esfiyâ'*

el-Kurtubî, bundan altmış sekiz nakilde bulunur. el-Kurtubî, *et-Tezkire*'nin bir yerinde Ebû Nuaym'ın *Kitabu'l-Hilye*'sini ismen zikreder.[132] Diğer nakiller de bu kitaptan olabileceği gibi aynı müellifin başka bir eserinden de olabilir. Ancak *et-Tezkire*'deki kabir hayatı ile ilgili rivayetleri araştırdığımızda bu rivayetleri Ebû

---

[130] Bu sayıları tesbitte *et-Tezkire* kitabının muhakkiki Sâdık b. Muhammed b. İbrahim'in verdiği istatistik bilgilerden istifade ettik. Yaptığımız araştırma sonucu bu verilerin çoğunun doğru olduğuna, bazı verilerin de hatalı olduğuna şahit olduk. Dolayısıyla biz, bu bilgileri imkân ölçüsünde kontrol ettikten sonra sonucu tezimizde ortaya koymaya çalıştık. Bkz. *et-Tezkire*, thk., Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, s. 56-66.

[131] İbnu'l-Mubârek, *ez-Zuhd ve'r-Rekâik*, thk., Habîburrahmân el-A'zamî Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

[132] *et-Tezkire*, s. 152.

Nuaym'ın adı geçen eserinde bulduk. Ayrıca *et-Tezkire* kitabının muhakkiki Sâdık b. Muhammed b. İbrahim tüm bu nakilleri söz konusu kitaba nisbet etmektedir.[133] *Hilyetu'l-Evliyâ* kitabı basılıdır.[134]

3. Ebû Muhammed Abdulhak el-İşbîlî -İbnu'l-Harrât- (ö.581/1185), *el-Âkıbe fî Zikri'l-Mevti ve'l-Âhira*

el-Kurtubî, bundan kırk altı nakilde bulunur.[135] Kitap basılıdır.[136] el-Kurtubî'nin *et-Tezkire*'si, isim ve içerik açısından bu kitaba çokça benzemektedir. İsme gelince şöyle bir mukayese yapabiliriz:

el-İşbîlî'nin eserinin tam adı العاقبة في ذكر الموت والآخرة dir.

el-Kurtubî'nin eserinin tam adı التذكرة بأحوال الموتى وأمور الآخرة dir.

el-İşbîlî'nin kitabındaki ذكر في kelimesinin karşılığı el-Kurtubî'nin eserinde التذكرة kelimesidir.

el-İşbîlî'nin kitabındaki الموت kelimesinin karşılığı el-Kurtubî'nin eserinde بأحوال الموتى kelimesidir.

---

[133] *et-Tezkire*, 56.

[134] Ebû Nuaym, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Esfiyâ'*, Matbaatu's-Saâdet, 1399, baskı yeri yok.

[135] Örnek olarak bkz. *et-Tezkire*, s. 171, 178, 179, 188, 189, 192, 270, 274, 280, 287, 309, 316, 320, 340, 341, 342, 408, 410, 413, 415, 437, 450, 490, 510, 649, 660, 783, 811, 812, 814, 870, 947, 1040, 1129, 1176, 1238, 1250. Bazı sayfalarda el-İşbîlî'den iki veya üç defa bahsetmektedir.

[136] el-İşbîlî, *el-Âkıbe fi Zikri'l-Mevti ve'l-Âhira*, Dâru'l-Aksâ, 1. Baskı, Kuveyt, 1406.

el-İşbîlî'nin kitabındaki الآخرة kelimesinin karşılığı el-Kurtubî'nin eserinde أمور الآخرة kelimesidir.

İki kitaptaki konu başlıkları, nasihat içeren kıssa ve şiirler birbirlerine çokça benzemektedir. Bu da el-Kurtubî'nin söz konusu kitaptan çokça etkilendiği ve ondan yararlandığı anlamına geliyor. Nitekim el-Kurtubî, *et-Tezkire*'de el-İşbîlî'den 'el-Hâfiz Ebû Muhammed Abdulhak' ismiyle ondan söz eder ve hadislerin sıhhat derecesini belirtmede onun görüşüne itimad eder.

4. Hakîm et-Tirmizî (ö.320/932), *Nevâdiru'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Resûl*

el-Kurtubî, bundan kırk beş nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[137]

5. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö.204/819), *Musned*

el-Kurtubî, bundan otuz dört nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[138]

6. İbn Abdilberr (ö.463/1071), *et-Temhîd*

el-Kurtubî, bundan otuz bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[139]

---

[137] Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl fi Ehâdîsi'r-Resûl*, thk., Abdurrahman Umeyre, Dâru'l-Cîl, 1. Baskı, Beyrut, 1992.

[138] et-Tayâlisî, *Musned*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

[139] İbn Abdilberr, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattai mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd*, thk., Ahmed Saîd A'râb, Vakıflar Bakanlığı Baskısı, Fas, ts.

7. Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö.505/1111) *ed-Durretu'l-Fâhire fi Keşfi Ulûmi'l-Âhire*

el-Kurtubî, bundan yirmi altı nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[140] el-Kurtubî bu kitaptan çoğunlukla *Keşfu Ulûmi'l-Âhire*[141] ismiyle nakilde bulunur. Bazen de *Keşfu İlmi'l-Âhire*[142] adını kullanır.

İbn Hacer el-Askalânî bu kitap hakkında "Gazâlî, bu kitapta aslı olmayan çokça hadis nakletmektedir, dolayısıyla buna aldanılmamalı" demektedir.[143] Ancak el-Aynî, söz konusu eserde geçen hadisleri İbn Hacer'in bulamaması, bir başkasının da bulamamasını gerektirmeyeceğini söyleyerek Gazâlî gibi kadri yüce imamların bu tür iddialardan yüce olduğunu anlatır.[144]

8. Abdullah İbn Vehb (ö.197/812), *el-Ehvâl*

el-Kurtubî, bundan yirmi beş nakilde bulunur. Sadece bir yerde kitap ismini açıkça zikreder.[145] Kitap hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

9. İmam Mâlik (ö.179/795), *el-Muvatta'*

el-Kurtubî, bundan yirmi nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[146]

---

[140] Gazâlî, *ed-Durretu'l-Fâhire fi Keşfi Ulûmi'l-Âhire*, el-Mektebetu's-Sekâfiyye, Beyrut, 1405.

[141] *et-Tezkire*, 157, 185, 238, 537, 685, 688, 695, 703, 792, 847.

[142] *et-Tezkire*, 353, 518, 525, 583, 733, 750, 752.

[143] *Fethu'l-Bârî*, XI, 434.

[144] el-Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., XXIII, 127.

[145] *et-Tezkire*, 846.

[146] Mâlik, *Muvatta'*, itina, Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

10. Ebû Abdillah el-Halîmî, (ö.403/1012), *Minhâcu'd-Dîn*

el-Kurtubî, bundan yirmi nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[147]

11. Hennâd İbnu's-Seriy (ö.243/857), *ez-Zuhd*

el-Kurtubî, bundan on altı nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[148]

12. Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdulhâlik el-Basrî el-Bezzâr (ö.292/902), *Musnedu'l-Bezzâr*

el-Kurtubî, bundan on üç nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[149]

13. Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Numeyrî, (ö.262/876), *Târîhu'l-Medîneti'l-Munevvere*

el-Kurtubî, bundan on iki nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[150]

14. Ali b. Ma'bed b. Şeddâd (ö.218/833), *et-Tâa'tu ve'l-Ma'sıye*

el-Kurtubî, bundan on bir nakilde bulunur. Kitap hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.[151]

15. Ahmed b. Hanbel (ö.*241*/855), *el-Musned*

el-Kurtubî, bundan on nakilde bulunur. Kitap basılıdır. [152]

---

[147] el-Halîmî, *el-Minhâc fi Şu'abi'l-Îmân*, thk., Hilmî Muhammed Fûde, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1399.

[148] Hennâd İbnu's-Seriy, *ez-Zuhd*, thk., Abdurrahman el-Fureyvâî, Dâru'l-Hulefâ', Kuveyt, 1406.

[149] Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdulhâlik el-Basrî, *Musnedu'l-Bezzâr (el-Bahru'z-Zehhâr)*, thk., Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah ve diğerleri, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 2009.

[150] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Munevvere*, thk., Fehîm Şeltût, yayınevi yok, ts.

[151] Bkz. *et-Tezkire*, 324, 359, 363, 387, 390, 422, 483, 507, 781, 1150, 1327; Duran, Ahmet, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 181, sayı, 9, 2007.

[152] İbn Hanbel, *el-Musned*, thk., Şuayb el-Arnaût ve Âdil Mürşid, Muessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, 1418.

16. Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn (ö.458/1066), *Delâilu'n-Nubuvve*

el-Kurtubî, bundan on nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[153]

17. Ebû İshâk es-Salebî (ö.427/1035), *el-Keşfu ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*

el-Kurtubî, bundan on nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[154]

18. İbn Atıyye (ö.541/1147), *el-Muharraru'l-Vecîz*

el-Kurtubî, bundan on nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[155]

19. İbn Ebî Şeybe (ö.235/849), *el-Musannef*

el-Kurtubî, bundan dokuz nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[156]

20. el-Cevherî (ö.*393*/1002), *es-Sıhâh*

el-Kurtubî, bundan sekiz nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[157]

20. Ebu'l-Hasan el-Kâbisî (ö.403/1012), *Şerhu Risâlei İbn Ebî Zeyd*

el-Kurtubî, bundan sekiz nakilde bulunur. Kitap hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.[158]

---

[153] Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi'ş-Şerîa*, thk., Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1405.

[154] Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Salebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân,* thk., Ebû Muhammed b. Âşûr, Beyrut, 1422/2002.

[155] İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, thk., el-Meclisu'l-İlmî, Fas, Dâru'l-Kitâbi'l-İslamî, Kahire, 1407.

[156] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk., Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetu'r-Ruşd, 1. Baskı, 1409.

[157] el-Cevherî, *es-Sıhâh*, thk., Ahmed Abdulgafûr Atttâr, Dâru'l-İlim Li'l-Melâyîn, 4. Baskı, Beyrut, 1407/1987.

[158] Bkz. *et-Tezkire*, s. 185, 236, 437, 703, 1061, 1066, 1244, 1307.

22. Ebû Bekr İbnu'l-Arabî (ö.543/1148), *Sirâcu'l-Murîdîn ve Sebîlu'l-Muhtedîn*

el-Kurtubî, bundan sekiz nakilde bulunur. Kitap hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.[159]

23. İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/923), *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Ku'rân*

el-Kurtubî, kitap ismi zikretmeden bundan yedi nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[160]

23. Yahya b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe el-Basrî (ö.200/815), *Tefsîru Yahya b. Sellâm*

el-Kurtubî, bundan yedi nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[161] ez-Zehebî (ö.748/1348), bu tefsiri metheder ve der ki: Kendisinden önceki âlimlerden onun tefsiri gibisini yazan yoktur.[162]

---

[159] Bkz. *et-Tezkire*, 168, 430, 509, 579, 636, 659, 801, 1095. Bu sayfalarda bizzat kitap ismi zikrediliyor. Sadece müellifini ziktettiği yerler: s. 153, 462, 487, 501, 554, 993, 1081. Kitap, el yazması olarak Mısır'ın Dâru'l-Kutubi'l-Kavmiyye Kütüphanesinde 20348 numarada kayıtlıdır. Bkz. *et-Tezkire*, thk., Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, s. 57.

[160] İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Ku'rân*, thk., Mahmûd Muhammed Şâkir, thrc., Ahmed Muhammed Şâkir, 2. Baskı, Dâru'l-Maârif, Mısır, ts.

[161] Yahya b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe el-Basrî, *Tefsîru Yahya b. Sellâm,* thk., Dr. Hind Şelebî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1425/2004.

[162] ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, thk., Şuayb el-Arnaût ve diğerleri, Muessesetu'r-Risâle, 3. Baskı, Beyrut, 1405/1985, IX, 396.

24. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer b.İbrahim el-Kurtubî el-Ensârî (ö.656/1258), *el-Mufhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Muslim*

el-Kurtubî, bundan yedi nakilde bulunur. Bu kitap, hadis şerhleri içinde önemli bir yere sahip olup basılıdır.[163]

25. İbn Fâris Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ el-Kazvînî (ö.395/1004), *el-Mucmel fi'l-Luğa*

el-Kurtubî, bundan dört nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[164] Ayrıca, yaptığımız inceleme neticesinde isim vermeden aynı eserden üç nakil daha yapmış olduğunu tesbit ettik. Dolayısıyla toplam yedi nakilde bulunmuştur.[165]

26. İbn Ebi'd-Dünyâ (ö.281/894), *Kitâbu'l-Muhtadarîn*

el-Kurtubî, bundan yedi nakilde bulunur. Bu kitap içerik bakımından *et-Tezkire*'ye benzemekte olup basılıdır.[166]

27. İbn Ebi'd-Dünyâ (ö.281/894), *Husnü'z-Zanni billâh*

el-Kurtubî, bundan altı nakilde bulunur. Bu kitap içerik bakımından *et-Tezkire*'ye benzemekte olup basılıdır. [167]

---

[163] Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer b.İbrahim el-Kurtubî el-Ensârî, *el-Mufhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Muslim*, Dâru İbn Kesîr, 1. Baskı, Dımaşk, 1417.

[164] İbn Fâris Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ el-Kazvînî, *el-Mucmel fi'l-Luğa,* thk., Züheyr Abdulmuhsin Sultan, Muessesetu'r-Risâle, 2. Baskı, Beyrut, 1406/1986.

[165] Bkz. *a.g.e.,* I, 830-831.

[166] İbn Ebi'd-Dünyâ, *Kitâbu'l-Muhtadarîn*, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut, 1417.

[167] İbn Ebi'd-Dünyâ, *Husnu'z-Zanni billâh*, Dâru Taybe, Riyad, 1988.

28. Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl b. Şâkir el-Harâitî (ö.327/938), *el-Kubûr*

el-Kurtubî bundan altı nakilde bulunur. Kitap hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.[168]

29. Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm (ö.224/839), *Garîbu'l-Hadîs*

el-Kurtubî, bundan altı nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[169]

30. Ebu'l-Kasım İshak b. İbrahim el-Hatlî, (ö.283/896) *Kitâbu'd-Dîbâc*

el-Kurtubî bundan beş nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[170]

31. Ebû Bekr İbn Berrecân (ö.536/1141), *el-İrşâd*

el-Kurtubî, bundan beş nakilde bulunur. Kitap hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.[171]

---

[168] Bkz. *et-Tezkire*, 184, 292, 314, 337, 441, 835; Yakût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, thk., İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1414/1993, V, 277; Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, thk., Ahmed el-Arnaût ve Türkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut, 1420/2000, II, 296.

[169] Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *Garîbu'l-Hadîs*, thk., Muhammed Abdulmuîd Hân, Matbaatu Dâireti'l-Maârif el-Osmaniyye, 1. Baskı, Haydarabad, 1384/1964.

[170] el-Hatlî, *Kitâbu'd-Dîbâc*, thk., İbrahim Salih, Dâru'l-Beşâir, 1. Baskı, Dımaşk, 1994.

[171] Bkz. *et-Tezkire*, 585, 592, 601, 740, 887. Kitabın bir nüshası Medine el-Câmiatu'l-İslâmiyye Kütüphanesinde 7292 nolu filmde kayıtlıdır. Bkz. *et-Tezkire*, thk., Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, s. 59.

32. Abdulkerîm el-Kuşeyrî (ö.465/1072), *Letâifu'l-İşârât*

el-Kurtubî, bundan beş nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[172]

33. Muhammed b. Hasan el-Maverdî (ö.450/1058), *En-Nuketu ve'l-Uyûn*

el-Kurtubî, bundan beş nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[173]

34. İbn Abdilberr (ö.463/1071), *el-İstizkâr*

el-Kurtubî, bundan beş nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[174]

35. Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857), *er-Riâye li Hukûkillâh*

el-Kurtubî, bundan beş nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[175]

36. Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö.505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*

el-Kurtubî, bundan beş nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[176]

---

[172] Abdulkerîm el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, thk., İbrahim Besyûnî, el-Hey'etu'l-Mısrıyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, 3. Baskı, Mısır, ts. Bu kitap 4 cilt halinde Türkçeye tercüme edilmiştir. *Letâifu'l-İşârât-Kuşeyri Tefsiri*, terc., Yalar, Mehmet, İlkharf Yay., İst., 2013.

[173] Maverdî, *En-Nüketu ve'l-Uyûn*, Mektebetu'l-Müeyyed, 1. Baskı, Riyad, 1412.

[174] İbn Abdilberr, *el-İstizkâr el-Câmi'u li Mezâhibi Fukahâi'l-Emsâr*, Dâru Kuteybe ve Dâru'l-Va'y, 1. Baskı, 1414.

[175] Ebû Abdillah Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillâh*, thk., Abdulkadir Ahmed Atâ', Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

[176] Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Kalem, 4. Baskı, ts.

37. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî (ö.370/980), *Tehzîbu'l-Luğa*

el-Kurtubî, bundan beş nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[177]

38. Ebu'l-Ferec, İbnu'l-Cevzî (ö.630/1232), *Ravdatu'l-Muştâk ve't-Tarîk ile'l-Meliki'l-Hallâk*

el-Kurtubî, bundan beş nakilde bulunur.[178] Kitabın bu isimle basılı olduğuna veya ona nisbet edildiğine ulaşamadık. İsmail Paşa (ö.1399/1979) İbnu'l-Cevzî'ye bu isme yakın şu kitapları nisbet eder:

1. *Ravdatu'l-Mecâlis ve Nuzhetu'l-Muste'nis.*

2. *Ravdatu'l-Murîdîn.*

3. *Ravdatu'n-Nâkil.*[179] Bu kitaplar da basılı değildir.

39. Ebû Ubeyde Ma'mer İbnu'l-Musennâ (ö.209/824), *Mecâzu'l-Kur'ân*

el-Kurtubî, bundan dört nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[180]

40. Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe (ö.276/889), *Uyûnu'l-Ahbâr*

el-Kurtubî, bundan dört nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[181]

---

[177] el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa,* thk., Muhammed Avad Mür'ib, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2001.

[178] Bkz. *et-Tezkire*, 200, 720, 757, 790, 1350.

[179] İsmail Paşa el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 521.

[180] Ebû Ubeyde Ma'mer İbnu'l-Musennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân,* thk., Muhammed Fuâd Sezgin, Mektebetu'l-Hancî, Mısır, ts.

[181] İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr,* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418.

41. İmâm Dârimî (ö.255/868), *Sunen*

el-Kurtubî, bundan dört nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[182]

42. Ebû Ca'fer en-Nehhâs (ö.338/950), *Meâni'l-Kur'ân*

el-Kurtubî, bundan dört nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[183]

43. Ebû Bekr el-Âcurrî (ö.360/970), *en-Nasîha*

el-Kurtubî, bundan üç nakilde bulunur. Kitap basılı değildir. İbnu'n-Nedîm (ö.385/995) kitap hakkında der ki: Onun *Kitâbu'n-Nasîha* adında bir eseri var. Bu eser birçok fıkıh kitabını içeriyor.[184]

44. Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, (ö.256/869), *et-Târîhu'l-Kebîr*

el-Kurtubî, bundan üç nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[185]

45. Hâfız Ebu'l-Hattâb Ömer b. Dihye el-Endelusî (ö.633/1235), *Kitâbu Merece'l-Bahreyn fi Fevâidi'l-Meşrikayn ve'l-Mağribeyn*

el-Kurtubî, bundan üç nakilde bulunur.[186] *Mecmau'l-Bahreyn* kitabından da bir nakilde bulunur.[187] Bu iki kitabın aynı kitap olup olmadığı hakkında bir bilgiye

---

[182] Dârimî, *Sunen*, thk., Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, Suudi Arabistan, 1412/2000.

[183] en-Nehhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, thk., M. Ali es-Sâbûnî, Câmiatu Ummi'l-Kurâ baskısı, Mekke, 1410.

[184] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, thk., İbrahim Ramazan, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1417/1997, I, 267.

[185] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1986.

[186] *et-Tezkire*, 1124, 1152, 1273.

[187] *et-Tezkire*, 1305.

sahip değiliz. İki kitap hakkında da herhangi bir bilgiye ulaşamadık. el-Kurtubî, kitap ismini vermeden bu âlimden on dokuz nakilde daha bulunur.[188]

46. Abdulkerîm el-Kuşeyrî (ö.465/1072), *et-Tahbîr fi't-Tezkîr*

el-Kurtubî, bundan üç nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[189]

47. Ebû Tâlip Muhammed b. Muhammed b. Ğaylân, (ö.440/1048), *el-Ğaylâniyyât*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[190] Aslında bu kitap Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. İbrahim b. Abdeveyh el-Bağdâdî eş-Şâfîî el-Bezzâz'a (ö.354/965) aittir. Ancak kitap son olarak müellifin öğrencilerinden Ebû Talip Muhammed b. Muhammed b. Ğaylân tarafından âlî isnadla[191] rivayet edildiği için ona nisbet edilmiştir.[192]

---

[188] Bkz. *et-Tezkire*, 140, 819, 1059, 1060, 1090, 1099, 1129, 1158, 1164, 1165, 1166, 1196, 1233, 1244, 1274, 1280, 1313, 1343.

[189] el-Kuşeyrî, *et-Tahbîr fi't-Tezkîr*, thk., İbrahim Besyûnî, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1968.

[190] Ebû Tâlip Muhammed b. Muhammed b. Ğaylân, *Kitâbu'l-Fevâid (el-Ğaylâniyyât)*, thk., Hilmî Kâmil Es'ad Abdulhadi, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad, 1417/1997.

[191] Âlî isnad: Aynı metnin birkaç isnadından veya metinleri farklı da olsa birkaç isnaddan ilk kaynağa, diğerlerine oranla daha az ravi ile ulaşan isnaddır. Bkz. Aydınlı, Abdullah, *a.g.e.*, s.139.

[192] Bkz. Kettânî, *er-Risâletu'l-Mustatrafe li-Beyâni Meşhûri Kutubi's-Sunneti'l-Muşerrefe*, thk., Muhammed Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî, Dâru'l-Beşâir el-İslâmiyye, 1421/2000, s. 92-93. Ayrıca bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 15. Baskı, Beyrut, 2002, VII, 21; el-Mektebetu'ş-Şâmile proğramı, *Kitâbu'l-Fevâid (el-Ğaylâniyyât)* isimli kitapla ilgili bilgi kısmı.

48. İbn Hibbân (ö.354/965), *Sahîh*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[193]

49. İbn Humeyd (ö.143/760), *Musned*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[194]

50. Ma'mer b. Râşid (ö.154/770), *Musned*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[195]

51. Hatîb el-Bağdâdî (ö.463/1071), *es-Sâbık ve'l-Lâhık*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[196]

52. Ebû Bekr İbnu'l-Arabî (ö.543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'ân*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[197]

53. Ebû Bekr İbnu'l-Arabî (ö.543/1148), *Kitâbu'l-Kabes fî Şerhi Muvattai Mâlik b. Enes*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[198]

---

[193] İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Belebân*, thk., Şuayb el-Arnaût, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1414.

[194] İbn Humeyd, *Musned*, thk., Subhî el-Bedrî ve diğerleri, Mektebetu's-Sunne, 1. Baskı, Kahire, 1418.

[195] Ma'mer b. Râşid, *Musned (Câmiu Ma'mer b. Râşid)*, thk., Habîburrahmân el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403.

[196] Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *es-Sâbık ve'l-Lâhık*, thk., Muhammed Matar ez-Zehrâvî, Dâru Taybe, 1. Baskı, Riyad, 1412.

[197] İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk., Ali el-Becâvî, Mektebetu'l-Halebî, ts.

[198] Ebû Bekr İbnu'l-Arabî, *Kitâbu'l-Kabes fî Şerhi Muvattai Mâlik b. Enes*, thk., Muhammed Abdullah Veled Kerîm, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1992.

54. İbn Abdilberr (ö.463/1071), *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[199]

55. Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn (ö.458/1066), *el-Esmâ' ve's-Sıfât*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[200]

56. İbn Mende el-Abdî (ö.395/1005), *Kitâbu't-Tevhîd*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[201]

57. İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/923), *Âdâbu'n-Nufûs*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur.[202] Kitap basılı değildir.[203] Ayrıca el-Kurtubî kitap ismini vermeden et-Taberî'den yirmi nakilde daha bulunur.[204]

58. İbn Muzaffer Muhammed b. Muhammed (ö.568/1172), *Kitâbu'n-Nesâih*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur. Kitap basılı değildir. Kâtip Çelebî (ö.1067/1657) İbn Muzaffer'in *Yanbûu'l-Hayât fi't-Tefsîr*[205] isimli kitabından söz

---

[199] İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

[200] Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-Sıfât*, thk., Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî, Mektebetu's-Sevâdî, Cidde, 1413/1993.

[201] İbn Mende el-Abdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk., Ali b. Muhammed Nâsır el-Fakîhî, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1423/2002.

[202] Bkz. *et-Tezkire*, 825, 1005.

[203] el-Hamevî, *a.g.e.*, VI, 2460. Orada kitap şu isimlerle kayıtlıdır: *Kitâbu Âdâbi'n-Nufûsi'l-Hamîde ve'l-Ahlâki'n-Nefise*. el-Hamevî, et-Taberî'nin kitabını bazen şu isimle andığını da söyler: *Edebu'n-Nefsi'ş-Şerîfe ve'l-Ahlâki'l- Hamîde*. Bkz. a.g.e, a.y. İbn Hacer: "el-Kurtubî, et-Taberî'ye nisbet ettiği "*Kitâbu Edebi'n-Nufûs*"dan naklen der ki…" Bkz. *Fethu'l-Bârî*, X, 156.

[204] Örnek olarak bkz. *et-Tezkire*, 910, 1082, 1104.

[205] Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, II, 2052.

eder. Söz konusu tefsir kitabı, içerdiği nasihatlerden dolayı bir kısım ulema tarafından bu isimle anılmış olabilir.

59. Ebu'l-Atâhiyye İsmail b. Kâsım Suveyd (ö.211/826), *Dîvân*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[206]

60. Kuzâî, Muhammed b. Selâme b. Ca'fer (ö.454/1062), *Musnedu'ş-Şihâb*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[207]

61. Ebû Mansûr Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö.429/1037), *el-Fark Beyne'l-Firak*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[208]

62. Kâsım b. Fadl es-Sekafî el-İsfahânî (ö.489/1095), *Kitâbu'l-Erbaîn*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur. Kitabın basılı olduğu söyleniyor.[209] Ancak biz buna ulaşamadık.

63. İbn Hanbel (ö.241/855), *Târîhu'l-İmâm Ahmed*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur.[210] Kitap basılıdır.[211]

---

[206] Ebu'l-Atâhiyye İsmail b. Kâsım Suveyd, *Dîvân*, Dâru Sâder, 1. Baskı, Beyrut, 1384.

[207] Muhammed b. Selâme b. Ca'fer el-Kuzâî, *Musnedu'ş-Şihâb,* Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1407.

[208] Ebû Mansûr Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, Dâru'l-Âfâk el-Cedîde, 2. Baskı, Beyrut, 1977. Bu kitap Ethem Ruhi Fığlalı tarafından *Mezhepler Arasındaki Farklar* ismiyle Türkçeye çevrilmiş olup TDV tarafından bastırılmıştır.

[209] Şu isimle basılı olduğu söyleniyor: Kâsım b. Fadl es-Sekafî el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Erbaîn,* thk., Meş'al b. Bânî el-Cibrîn el-Mutayrî, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, 1421/2000.

[210] *et-Tezkire*, 1087, 1152.

[211] İbn Hanbel, *Târîhu'l-İmâm Ahmed (el-Esâmî ve'l-Künâ)*, thk., Abdullah Cüdey', Mektebetu'l-Aksâ, Kuveyt, ts.

64. Sa'lebî (ö.427/1036), *Kitâbu'l-Arâis*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur.[212] Kitap basılı değildir.[213]

65. Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim es-Semerkandî (ö.383/983), *Tefsîru's-Semerkandî*

el-Kurtubî, bundan iki nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[214]

66. Yahya b. Necâh b. Fellâs el-Emevî el-Kurtubî (ö.422/1031), *Subulu'l-Hayrât fi'l-Mevâiz ve'l-İşârât*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur.[215] Kitap basılı değildir.[216]

67. Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd el-Ukaylî (ö.322/934), *Kitâbu'd-Du'afâ'*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[217]

---

[212] Bkz. *et-Tezkire*, 858, 1223.

[213] Bir yazma nüshası *Arâisu'l-Mecâlis li's-Sa'lebî* ismiyle Medine el-Câmiatu'l-İslâmiyye Kütüphanesi yazma eserler bölümü 4104 nolu filmde kayıtlıdır. Bkz. *et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire*, thk., Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, s. 64.

[214] Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî (Bahru'l-Ulûm)*, thk., Ali Muhammed Muavvad ve diğerleri, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

[215] Bkz. *et-Tezkire*, 579.

[216] Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, 977; İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, 518; ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XVII, 423.

[217] el-Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafâ*, thk., Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1404.

68. Taberânî (ö.360/970), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[218] Ayrıca el-Kurtubî kitap ismini vermeden Taberânî'den sekiz nakilde daha bulunur.[219]

69. Taberânî (ö.360/970), *Mekârimu'l-Ahlâk*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[220]

70. İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/923), *Târîhu't-Taberî*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[221]

71. İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/923), *Tehzîbu'l-Âsâr*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[222]

72. Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (ö.211/827), *el-Musannef*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[223]

---

[218] et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk., Hamdî es-Silefî, Mektebetu'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 1404.

[219] Bkz. *et-Tezkire*, 596, 629, 837, 913, 969, 1053, 1276.

[220] et-Taberânî, *Mekârimu'l-Ahlâk*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1989. Bu kitap İbn Ebi'd-Dünyâ'nın *Mekârimu'l-Ahlâk* kitabı ile beraber basılmıştır.

[221] İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, Dâru't-Turâs, 2. Baskı, Beyrut, 1387.

[222] İbn Cerîr et-Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr*, thk., Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza, Dâru'l-Me'mûn, 1. Baskı, Dımaşk, 1416/1995.

[223] es-San'ânî, *el-Musannef*, thk., Habîburrahmân el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslamî, 2. Baskı, Beyrut, 1403.

73. Abdurrahman b. Abdillah b. Ahmed es-Suheylî (ö.581/1185), *er-Ravdu'l-Unuf fi Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[224]

74. Ebu'l-Hasan el-Askerî (ö.395/1004), *et-Telhîs fî Ma'rifet'i Esmâi'l-Eşyâ'*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[225]

75. İbn Şâhîn (ö.385/996), *Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuh*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır .[226]

76. Ebû Mutî' Mekhûl b. Fadl en-Nesefî (ö.318/930), *el-Lu'luiyyât*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur.[227] Kitap basılı değildir.[228]

77. Ebû Amr Tarafe b. Abd b. Süfyan el-Bekrî el-Vâilî (ö.564), *Dîvân*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[229]

---

[224] es-Suheylî, *er-Ravdu'l-Unuf fi Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Mektebetu el-Hâcc Abdusselâm, talik, Tâhâ Sa'd, baskı yeri yok, ts.

[225] el-Askerî, *et-Telhîs fi Ma'rifet'i Esmâi'l-Eşyâ',* thk., İzzet Hasan, Dâru Talas, Dımaşk, 1996.

[226] İbn Şâhîn, *Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuh*, thk., Semîr ez-Züheyrî, Mektebetu'l-Menâr, 1. Baskı, Ürdün, 1408.

[227] Bkz. *et-Tezkire*, 258.

[228] Bu kitabın bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi yazmalar bölümünde kayıtlıdır. Bkz. Acar, Hasan, *Ebû Mutî' Mekhûl en-Nesefi'nin 'Kitâbu'r-Red Alê'l-Ehvâ Ve'l-Bida' isimli eserinde Mezhepleri tasnifi ve Mürciî makâlât geleneği içindeki yeri*, s. 4, AÜSBE, İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı. (Basılmamış Y. Lisans Tezi, 2003). Bir nüshası da Medine el-Câmiatu'l-İslâmiyye Kütüphanesi 5079 nolu filmde kayıtlıdır. Bkz. *et-Tezkire*, thk., Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, s. 63.

[229] Ebû Amr Tarafe b. Abd b. Süfyan el-Bekrî el-Vâilî, *Dîvân*, thk., Abdurrahman Mistâvî, 4. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1431/2010.

78. İbnu'l-Munzir (ö.309/911), *el-Evsat fi's-Sunen'i ve'l-İcmâi ve'l-İhtilâf*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır .[230]

79. Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö.275/889), *el-Merâsîl*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[231]

80. Ebû Dâvûd es-Sicistânî (ö.275/889), *Kitâbu'l-Ba's*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[232]

81. Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mâlînî (ö.412/1021), *el-Muhtelif ve'l-Mu'telif*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.[233]

82. Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed el-Hâkim el-Kebîr (ö.378/988), *el-Kunâ*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur.[234] Kitap *el-Esâmî ve'l-Künâ* ismiyle basılıdır.[235]

---

[230] İbnu'l-Munzir, *el-Evsat fi's-Suneni ve'l-İcmâi ve'l-İhtilâf*, thk., Ebû Hammâd Hanîf, Dâru Taybe, 1. Baskı, 1413.

[231] Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *el-Merâsîl*, thk., Abdulaziz es-Seyravân, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, 1406.

[232] Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Ba's*, thk., Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1407/1987.

[233] Bkz. *et-Tezkire*, 314; Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, I, 1. ez-Zehebî onun künyesini Ebû Sa'd olarak zikretmektedir. Bkz. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XVII, 301.

[234] Bkz. *et-Tezkire*, 320.

[235] Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed el-Hâkim el-Kebîr, *el-Esâmî ve'l-Künâ*, thk., Yûsuf Muhammed ed-Dahîl, Mektebetu'l-Ğurabâ', Medine, 1410.

83. İbn Abdilberr (ö.463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[236]

84. Muhammed b. Abdullah el-Âmirî (ö.530/1135), *Şerhu'ş-Şihâb*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur.[237] Kitap basılı değildir.[238]

85. İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/923), *Tehzîbu'l-Âsâr*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[239]

86. Ebu'l-Kasım Mahmûd ez-Zemahşerî (ö.538/1143), *Rebîu'l-Ebrâr*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[240]

87. Ebu'l-Hasan b. Sahr (ö.443/1051), *Fevâid*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur.[241] Kitap basılı değildir.

88. Ebu'l-Alâ el-Me'arrî (ö.973-1057), *Dîvân*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[242]

---

[236] İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Dâru'l-Cîl, 1. Baskı, Beyrut, 1412.

[237] Bkz. *et-Tezkire, 1006*.

[238] Bkz. Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV Yay., Ank., 1996, s. 208. el-Munavî *Feyzu'l-Kadîr*'de; "el-Âmirî *Musnedu'ş-Şihâb* şerhinde dedi ki" şeklinde bu âlimden ve eserinden söz seder. Bu eser yukarıda sözü edilen eser olabilir. Zira el-Munâvî de bazı yerlerde kitabın ismini ihtisar ederek; el-Âmirî *Şerhu'ş-Şihâb'*da şöyle dedi, der. Bkz. *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr*, thk., Ahmed Abdusselâm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 4. Baskı, Beyrut, 2009, IV, 95, 190, 430.

[239] İbn Cerîr et-Taberî, *Tehzîbu'l-Âsâr*, thk., Mahmûd Muhammed Şâkir, baskı yeri yok, ts.

[240] ez-Zemahşerî, *Rebîu'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahyâr*, Muessesetu'l-A'lemî, 1. Baskı, Beyrut, 1412.

[241] *et-Tezkire, 481;* Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, II, 1277.

[242] Ebu'l-Alâ el-Me'arrî, *Dîvân*. Dâru Sâder, Beyrut, 1376/1957.

89. Dârekutnî (ö.385/995), *Sunen*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[243]

90. Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857), *et-Tevehhum*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[244]

91. Antere b. Şeddâd (ö. m. 614), *Dîvân*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[245]

92. İmru'u'l-Kays (ö. m. 545), *Dîvân*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[246]

93. Ebû Abdillah Muhammed b. Murre el-Hîlî el-Kurtubî (ö. ?), *Kitabu't-Tebyîn*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur.[247] Müellif ve kitap hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

94. Ebû Amr Abdurrahman b. Amr b. Yuhmed el-Evzâî (ö.157/774), *Musned*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[248]

---

[243] Dârekutnî, *Sunen*. thk., Seyyid Yemânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1386.

[244] el-Muhâsibî, *et-Tevehhum*, thk., Muhammed Osman el-Hışt, Mektebetu'l-Kur'ân, Kahire, ts.

[245] Antere b. Şeddâd, *Dîvân*, thk., Abdurrahman Mistâvî, 4. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1431/2010.

[246] İmru'u'l-Kays, *Dîvân*, thk., Abdurrahman Mistâvî, 4. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1431/2010.

[247] *et-Tezkire*,771.

[248] el-Evzâî, *Musned*, tasnif: Şeyh Mervân Muhammed eş-Şe'âr, Dâru'n-Nefâis, 1. Baskı, Beyrut, 1413. Söz konusu kişi kitapta el-Evzâî'nin rivayetlerini cem etmiş, fıkıh bablarına göre tertip etmiş ve geniş bir fihrist ilave etmiştir. *Sunenu'l-Evzâî* ismiyle basılmıştır.

95. Kâdî İyâz (ö.544/1149), *eş-Şifâ bi Ta'rîf'i Hukûki'l-Mustafâ*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[249]

96. Hâkim Ebû Abdillah en-Neysâbûrî (ö.405/1014), *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[250]

97. Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn (ö.458/1066), *el-İ'tikâd ve'l-Hidâye ilâ Sebîli'r-Reşâd alâ Mezhebi's-Selef*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[251]

98. İsmail b. Abdulğâfir (ö. ?), *ez-Ziyâdât Ba'de'l-Erbaîn*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur.[252] Kitap hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

99. Hâfız Ebu'l-Hattâb Ömer b. Dihye el-Endelusî (ö.633/1235), *el-İbhâc Min Hadîsi'l-Mi'râc*

el-Kurtubî bundan bir nakilde bulunur.[253] Kitap basılı değildir.[254]

---

[249] Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl İyâz b. Musa el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi Ta'rîf'i Hukûki'l-Mustafâ*, thk. ve thrc., Huseyn Abdulhamid Nîl, Dâru'l-Erkam, Beyrut, ts.

[250] Hâkim Ebû Abdillah en-Neysâbûrî, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, thk., Seyyid Muazzam Huseyn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1397.

[251] Beyhakî, *el-İ'tikâd ve'l-Hidâye ilâ Sebîli'r-Reşâd alâ Mezhebi's-Selef*, thk., Ahmed el-Kâtib, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1401.

[252] *et-Tezkire*, 829.

[253] *et-Tezkire*,850.

[254] Bu kitabın yazma bir nüshası Medine el-Câmiatu'l-İslâmiyye Kütüphanesi yazma eserler bölümü 1/1978 nolu filmde kayıtlıdır. Bkz. *et-Tezkire*, thk., Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, s. 65.

100. İbn Ebî Hâtim (ö.327/939), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[255]

101. Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö.279/892), *eş-Şemâil*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[256]

102. Ebû Bekr Muhammed b. ibrahim el-Kelâbâzî (ö.380/990), *Bahru'l-Fevâid*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[257]

103. Ebû Ca'fer Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî (ö.402/1011), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur.[258] Kitap basılı değildir. İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449) yirmi sekiz yerde "Şârih Dâvûdî dedi ki" şeklinde bu eserden nakilde bulunmaktadır.[259]

104. İbn Battâl (ö.449/1057, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Kitap basılıdır.[260]

---

[255] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut.

[256] Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsa, eş-*Şemâil*, talik, İzzzet Da'âs, Dâru'l-Hadîs, 3. Baskı, Beyrut.

[257] Ebû Bekr Muhammed b. ibrahim el-Kelâbâzî, *Bahru'l-Fevâid*, thk., Muhammed Hasan Muhammed Hasan ve diğerleri, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1420/1999.

[258] *et-Tezkire*,1188.

[259] Örnek olarak bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 15, II, 150, II, 63, IV, 486, V, 335.

[260] İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk., Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Mektebetu'r-Ruşd, 2. Baskı, Riyad, 1423/2003.

105. Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Ca'fer b. el-Munâdî (ö.334/945), *Kitâbu'l-Melâhim*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur.[261] Kitap hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

106. İbn Abdilberr (ö.463/1071), *el-Kasdu ve'l-Umem fi Ensâbi'l-Arabi ve'l-Acem*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur.[262] Kitap basılıdır.[263]

107. Ebu'l-Me'âlî el-Cuveynî (ö.478/1085), *el-İrşâd ilâ Kavâtıı'l-Edilleti fi Usûli'l-İ'tikâd*

el-Kurtubî, bundan bir nakilde bulunur. Bu kitap basılı[264] olup Türkçeye tercüme edilmiştir.[265]

---

[261] *et-Tezkire*,1198.

[262] Bkz. *et-Tezkire*,1328. Kâtip Çelebî kitap ismini *el-Kasdu ve'l-Umem ilâ Ensâbi'l-Arabi ve'l-Acem* şeklinde verir. Bkz. *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1328.

[263] İbn Abdilberr, *el-Kasdu ve'l-Umem fi't-Ta'rîf'i bi Usûli Ensâbi'l-Arabi ve'l-Acem*, Mektebetu'l-Kudsî, Kahire, 1350. Kitabın sonuna İbn Abdilberr'in *el-İntibâh alâ Kabâili'r-Ruvât* isimli eseri ilave edilmiştir.

[264] el-Cuveynî, Ebu'l-Me'âlî Abdulmelik b. Abdillâh b. Yûsuf, *el-İrşâd ilâ Kavâtıı'l-Edilleti fi Usûli'l-İ'tikâd*, thk., Es'ad Temîm, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 3. Baskı, Beyrut, 1416.

[265] Baloğlu, Adnan Bülent ve diğerleri, İnanç Esasları Kılavuzu Kitâbül-İrşâd (tercüme), TDV Yay., 2012, Ank.

1.5.6. *et-Tezkire* Kitabını Referans Alan Kaynaklar

Birçok âlim bu kitaptan ya nakilde bulunmuş veya kitaba göndermede bulunmuştur. Bu kaynaklar tesbit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır.

1. İbn Teymiyye (ö.728/1328), *Mecmûu'l-Fetâvâ*

İbn Teymiyye, *et-Tezkire*'den bir nakilde bulunur.[266]

2. İbnu'l-Kayyım (ö.751/1350), *er-Rûh*

İbnu'l-Kayyım, *et-Tezkire*'den üç nakilde bulunur.[267]

3. Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr (ö.774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*

İbn Kesîr, *et-Tezkire*'den altı nakilde bulunur.[268]

4. Sadruddîn Ali b. Ali b. Ebi'l-İzz el-Hanefî (ö.792/1390), *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*

İbn Ebi'l-İzz, *et-Tezkire*'den üç nakilde bulunur.[269]

5. İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1449), *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*

İbn Hacer, *et-Tezkire*'den yirmi üç nakilde bulunur.[270]

---

[266] *Mecmûu'l-Fetâvâ*, Cem' ve tertip, Abdurrahman b. Kasım, Dâru Âlemi'l-Kutub, Beyrut, 1412, IV, 324.

[267] *er-Rûh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1395, s. 35, 36, 81.

[268] *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk., Muhammed Huseyn Şemsuddîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1419/1998, I, 280, II, 270, IV, 433, V, 56, VIII, 303-332.

[269] *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, thk., Şuayb el-Arnaût ve diğerleri, Muessesetu'r-Risâle, 2. Baskı, Beyrut, 1411, s. 252, 257, 475.

[270] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 179-320, III, 239, VII, 207, VIII, 298, XI, 350-354-369-370-376-384-391-421-431-450-466, XIII, 18-61-77-79-91-97-98.

6. Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (ö.911/1505), *Şerhu'n-Nesâî (Zehru'r-Rubâ ale'l-Muctebâ)*

es-Suyûtî, *et-Tezkire*'den beş nakilde bulunur.[271]

7. Muhammed Abdurraûf el-Munâvî (ö.1031/1622), *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr*

el-Munâvî, *et-Tezkire*'den altı nakilde bulunur.[272]

8. Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak Azîmâbâdî, (ö.1329/1911), *Hâşiyetu Avni'l-Ma'bûd 'alâ Suneni Ebî Dâvûd*

Azîmâbâdî, *et-Tezkire*'den onüç nakilde bulunur.[273]

9. Muhammed b. Abdirrahman el-Mubârekfûrî (ö.1353/1935), *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmizî*

el-Mubârekfûrî, *et-Tezkire*'den altı nakilde bulunur.[274]

10. Ahmed b. Ali el-Hakemî (ö.1377/1958), *Meâricu'l-Kabûl bi Şerhi Sullemi'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*

el-Hakemî, *et-Tezkire*'den bir nakilde bulunur.[275]

---

[271] *Hâşiyetu's-Sindî Alâ Suneni'n-Nesâî*, Mektebetu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 2. Baskı, Halep, 1406/1986, IV, 3-98-99-114-117.

[272] el-Munâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, thk., Ahmed Abdusselâm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 4. Baskı, Beyrut, 2009, IV, 3-98-99-114-117, V, 67.

[273] *Hâşiyetu Avni'l-Ma'bûd 'alâ Suneni Ebî Dâvûd, (İbnu'l-Kayyım'ın Tehzîbu Sunen-i Ebî Dâvûd'*u ile bir arada), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1415, I, 199, VII, 140, VIII, 267, XI, 233-277-279-286-288-289-295305-318, XIII, 61.

[274] *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmizî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts, VI, 345-381, VII, 92-102-235, VIII, 436.

1.5.7. *et-Tezkire* Kitabının Muhtasarları

1. es-Suyûtî (ö.911/1505), *Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr*

es-Suyûtî, el-Kurtubî'nin *et-Tezkire*'sini başta ihtisar etmiş ardından bazı ilavelerde bulunmuştur. es-Suyûtî, kitabının mukaddimesinde der ki: "Bu kitap, ruhların şiddetli bir iştiyak ile öğrenmek istediği berzah âlemi hakkında yeterli bilgiyi içermektedir. Kitapta şu konuları işledim: Ölümün fazilet ve durumu, ölüm meleğinin ve yardımcılarının sıfatları, sekerat anında ölünün başına gelen durum, ruhun bedenden ayrılıp Allah'a yükselmesinden sonraki hali, ruhun diğer ruhlarla bir araya gelmesi ve bundan sonra bir yerde yerleşmesi, kabrin durumu, ölüyü sıkıştırması, fitnesi, azabı, darlığı, genişliği ve kabirde fayda veren şeyler. Tüm bu konuları bu kitapta zikrettim. Ölüm hastalığının başlamasından sûra üfürülünceye kadar olan bütün bu merhalelere açıklama getirdim. Bu konuda merfû hadislerden, mevkûf ve maktû' sözlerden naklettim. Bu naklimi hadis kitaplarından ve güvenilir hadis imamlarından araştırarak yaptım. Bu konularda *Tezkiretu'l-Kurtubî*'de olan kısmı da tenkîh ve tahrîc ile beraber onda olmayan birçok ilaveyi de yazdım. Eserin adını *Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hali'l-Mevtâ ve'l-Kubûr*[276] koydum.[277] Kitap basılı olup Türkçeye tercüme edilmiştir.[278]

---

[275] *Meâricu'l-Kabûl bi Şerhi Sullemi'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, thk., Ömer b. Mahmûd Ebû Ömer, Dâru İbni'l- Kayyım, 1. Baskı, Demmâm, 1410/1990, II, 769.

[276] Kitap isminin anlamı: Ölülerin ve kabirlerin hallerini açıklamakla gönüllere açıklık getiren kitap.

[277] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr bî Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr,* thk., Kusay Muhammed Nurs el-Hellâk, Dâru'l-Minhâc, Cidde, 1432/2011, s. *51-52*.

[278] es-Suyûtî, *Şerhu's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr (Kabir Âlemi)*, terc., Sağlam, Bahaeddin, Kahraman Yay., İst., 2013.

Bu kitaptaki hadislerden sadece kabir hayatıyla ilgili hadisler bağlamında bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.[279]

2. Abdulvehhâb eş-Şa'rânî (ö.973/1565), *Muhtasaru Tezkireti'l-Kurtubî*

eş-Şa'rânî'nin ihtisarı için Kâtip Çelebî (ö.1067/1657) "bu kitabı ilim adamlarından birisi ihtisar etmiştir"[280] demekle yetinmektedir. eş-Şa'rânî'nin muhtasarı olan kitap basılı olup[281] Türkçeye tercüme edilmiştir.[282] Bu kitabın bir yazma nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesinde bulunmaktadır.[283]

3. Ahmed b. Muhammed es-Suhaymî el-Hasenî (ö.1178/1764), *et-Tezkiretu'l-Fâhire fî Ahvâli'l-Âhire*

Bu kitap basılı değildir. Kitabın bir yazma nüshası Fatih Millet Yazma Eser Kütüphanesinde (demirbaş no: FE2134/2) *ed-Durretu'l-Fâhire li Keşfi 'Ulûmi'l-Âhire* ismi ile kayıtlıdır.[284] Bu nüshanın yazım tarihi olarak H. 696 kaydı

---

[279] Böcü, Ali, *es-Suyûtî'nin Şerhus's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr' Adlı Eseri Bağlamında Kabir Hayatı İle İlgili Hadislerin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2005.

[280] Kâtip Çelebî, *a.g.e.*, 390.

[281] Abdulvehhâb eş-Şa'rânî, *Muhtasaru Tezkireti'l-Kurtubî*, thk., Abdulğanî Muhammed Ali el-Fâsî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2008.

[282] eş-Şa'rânî, *Muhtasaru Tezkireti'l-Kurtubî (Ölüm, Kıyamet, Âhiret ve Âhir Zaman Alametleri),* terc., Günaydın, Halil, Bedir Yay., İst., 2011.

[283] Arşiv no: 45 Hk 1185. Kitabın özellikleri: Ebat: 165x95 mm, sayfa sayısı: 1+266, satır sayısı: 19, yazı türü: Nesih. Kitap hakkında düşülmüş notlar: Şemseli, zencirekli, köşebentli, mıklebli kahverengi meşin cilt. Söz başları ve cetveller kırmızı, bazı sayfa kenarları tamir edilmiş. Eser, Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin *et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Ahvâli'l-Âhire* adlı eserinin muhtasarıdır. GAL. s. 1. 737.

[284] Fiziksel nitelik, 43-99 yk., 14 st. ; 125x182, 73x107 mm.

düşülmüştür. Bizce bu tarihte bir yanlışlık vardır. *et-Tezkire*'yi ihtisar eden el-Hasenî'nin vefat tarihi H. 1178 olduğuna göre bu durum dediğimizi desteklemektedir. Verilen bu tarih, *et-Tezkire*'nin yazım tarihi olabilir. Bu da, söz konusu ihtisara kaynaklık eden *et-Tezkire*'nin, el-Kurtubî'nin vefatından yirmi beş sene sonra yazıldığına işarettir.

Bunun bir nüshası da Câmiatu'l-Melik Suûd Kütüphanesi yazma eserler bölümünde (64/214.3/ت.س) kayıtlıdır.[285] Söz konusu bu nüshanın 1. cildinden 1. ve sonuncu sayfası ile 2. cildin tümü pdf olarak bizde mevcuttur.

4. Ebû Meryem Mecdî Fethî es-Seyyid İbrahim, *es-Sahîh Mine't-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve'l-Âhire*

Bu kitap, muasır biri tarafından ihtisar edilmiştir. Yazarın görüşüne göre sadece sahih rivayetleri içermektedir. Hadislerin tahrici yapılmamış olup hadisin sonunda sadece sıhhat derecesi belirtilmekle iktifa edilmiştir. 575 sayfadan ibarettir.[286]

---

[285] Bkz. Selmân, *a.g.e.*, s. 133. Kitabın özellikleri şöyledir: 1. cildi 443 varak, 2. Cildi 244 varaktır. Her varak 21 satırdır. Sayfa ebatı ise; 23X16 cm'dir. Nesih hattı ile yazılmıştır. Müellif tarafından yazıldığı tarih: Safer ayı, H.1054. Müstensihi: Muhammed b. Huseyn b. Mutâvi' es-Suheymî eş-Şâfiî'dir. Müstensih tarafından 1. cildin yazıldığı tarih; 2 Cumâda'l-âhir, Perşembe, H.1278. 2. Cildin yazıldığı tarih: 10 Şevval, Çarşamba, H.1278.

Bkz. http://makhtota.ksu.edu.sa/makhtota/262/1#.UmWtpXAvmzE (Erişim: 06.01.2014)

[286] Ebû Meryem Mecdî Fethî es-Seyyid İbrahim, *es-Sahîh Mine't-Tezkire*, Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, Tanta/Mısır, 1416/1995.

5. Budeyr, Rıza, *el-Muhtasaru's-Sahîh Mine't-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve'l-Âhire*

Bu eser de bir önceki eser gibi muasır biri tarafından hazırlanmıştır. Muhtasar olup yazarın görüşüne göre sadece sahih rivayetleri içermektedir. Hadislerin tahrici yapılmamış olup hadisin sonunda sadece sıhhat derecesi belirtilmekle iktifa edilmiştir. 399 sayfadan ibarettir. Bu kitap İngilizceye de çevrilmiştir.[287]

[287] Budeyr, Rıza, *el-Muhtasaru's-Sahîh Mine't-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve'l-Âhire,* An Authentic Selection from Imam Al-Qurtubi's 'At-Tadhkirah Fiahwalil-Mawta Wal-Akhirah' (In the Remembrance of the Affairs of the Dead and Doomsday), Dar al-Manarah, el-Mansoure, Mısır, 2004.

1.5.8. *et-Tezkire* Kitabının Türkiye Kütüphanelerinde Yazma Nüshaları[288]

SIRA	İLİ	Kütüphane Adı	Arşiv No	İstinsah Tarihi	Müstensih	Ebat	Sayfa Sayısı	Satır Sayısı	Yazı Türü
1	Ankara	Milli	06 Mil Yz A 1671	5 Zilhicce 667	?	175x94 mm	342	25	Nesih
Fiziki özellikler: Cedveller ve söz başları kırmızı mürekkepledir. Şemseli, mıklebi kopuk, kahverengi meşin cilt içerisindedir. İzmir Arkeoloji Müzesinin bağışıdır. Tüyatok, 05. III. 1663. Dvd no: 82.									
2	Ankara	Milli	06 Hk 3039	998/1589	?	150x80 mm	114	19	Talik
Fiziki özellikler: Çaharkuşe, meşin, soluk ebru kâğıt kaplı, mıklebli, cilt cedveller ve (bab) sözleri kırmızıyla, kenarlar yer yer haşiyelidir. Son yaprakta Türkçe nakiller vardır. 884 (1479) tarihli nüshadan istinsah edilmiştir. Eser: Tezkiretu'l-Kurtubî adı ile geçer. Tüyatok 07 Tekeli 3420. Dvd no: 1377.									
3	Ankara	Milli	26 Hk 14	2 C. Evvel 966	Ebû Bekr b. A. Rahman b. Muhammed el-Cezerî		625		?
Kayıt bilgisi: Tüyatok. 10. 437. Dvd no: 1476.									
4	Ankara	Milli	50 Ür 325	?	Hasan b. Yûsuf b. Ömer	215x125 mm	27	27	Nesih
Fiziki özellikler: Kahverengi meşin, salbek şemseli, cilt içerisindedir. Söz başları kırmızıdır. Tüyatok. 07/IV. 2897-3420. Dvd no: 1859.									
5	Ankara	Milli	52 Hk 9	?	?	115x97 mm	186	15	Nesih
Fiziki özellikler: Zencirek ve şemseli, kahverengi meşin cilt. Söz başları kırmızıdır. Samsun 19 Mayıs İl Halk Kütüphanesinden devredilmiştir. Dvd no: 1775.									
6	Ankara	Milli	06 Mil Yz A 7409	?	?	157x92 mm	343	23	Nesih

[288] Bkz. http://www.yazmalar.gov.tr/tarama.php?cmd=search&genel=et-tezkire&submit=Ara (erişim: 26.12.2013)

Fiziki özellikler: Sırtı kahverengi meşin, cilt kapakları desenli kâğıt kaplı mukavva bir cilt içerisindedir. Eser; yaradılışla ilgilidir. Söz başları ve söz üstleri kırmızıdır. Satın alma; Ali Odabaşı. Kaynaklar: Tüyatok, 05/III. 1663a.									
7	Ankara	Milli	60 Mü 77	?	?	150x95 mm	385	17	Arap Neshi
Fiziki özellikler: Şirazesi dağılmış, şemseli, zencirekli, mıklepli kahverengi meşin cilt. Söz başları kırmızıdır. Dvd no: 1830.									
8	Kütahya	Vahid Paşa İl Halk	43 Va 175/1	H. 1054	A. Vahhab b. A. Latif el-Ensârî	155x85 mm	346	27	Nesih
Kayıt bilgisi: Tüyatok. 10. 437.									
9	Çorum	Hasan Paşa İl Halk	19 Hk 3714/2	?	?	190x125 mm	76a-85b	21	Talik
Fiziki özellikler: Sırtı siyah meşin üzeri kâğıt kaplı mukavva cilt. Söz başları kırmızıdır.									
10	Konya	Bölge Yazma Eserler	15 Hk 1984	?	Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî	180x125 mm	39	21	Harekeli Nesih
Fiziki özellikler: Söz başları kırmızıdır. Mukavva bir cilt içerisindedir. Tüyatok. 05/III. 1663-65.									
11	Konya	"	32 Hk 1581	?	?	185x130 mm		25	Nesih
Fiziki özellikler: Söz başları kırmızıdır. Yaldız zencirek ve salbek şemseli üzeri kahverengi meşin kaplı, mıklebin bir kısmı kopuk, mukavva bir cilt içindedir. Tüyatok. 10. 437.									
12	Amasya	Beyazıt	05 Ba 699	939/1532	?	188x130 mm	263	25	Harekeli Nesih
Fiziki özellikler: Şemseli, köşebentli, siyah renkte meşin kaplı mukavva bir cildi vardır. Söz başları ile bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. Eser, *et-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevta ve Umûri'l-Âhire ve Ahvâlu'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire* adlarıyla da bilinmektedir.									
13	Amasya	Beyazıt	05 Ba 1161	1077/1665	?	145x100 mm	219	19	Nesih
Fiziki özellikler: Şirazesi kısmen dağınık, mıklebli, kâğıt kaplı mukavva bir cildi vardır. Bab sözcükleri ile konu başlıkları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. Başta, müstensihi Mustafâ b. Abdüsselâm'ın 1077/1666 tarihli mülkiyet kaydı, sonda Şeyh Muhammed el-Âlî'nin Arapça bir kasidesi vardır.									

14	Amasya	Beyazıt	05 Ba 1282, 1. C.	?	?	190x120 mm	121	25	Nesih
Fiziki özellikler: Mıklebli, sırtı ve kenarları kahverengi meşin, desenli kâğıt kaplı mukavva bir cildi vardır. Söz başları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir.									
15	Amasya	Beyazıt	05 Ba 1282	?	?	?	?	?	?
Fiziki özellikler: Mıklebli, sırtı ve kenarları kahverengi meşin, desenli kâğıt kaplı mukavva bir cildi vardır. Söz başları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir.									
16	Diyarbakır	İl Halk	21 Hk 1118	?	?	210x115 mm	169	25	Nesih Kırması
Fiziki özellikler: Sırtı sarı meşin, yeşil bez kaplı, şirazeli cilt. Söz başları kırmızıdır. Tüyatok 07/IV. 2897.									
17	Diyarbakır	İl Halk	21 Hk 1392	?	?	215x150 mm	146	25	Medrese Neshi
Fiziki özellikler: Sağ deffesi kopuk, şemseli zencirekli, sırtı siyah meşin deri, satıhı kahverengi meşin deri, sertabı mıklebli, bab ve fasıllar kırmızı mürekkep. Tüyatok. 07/V. 3420, 07/IV. 2897.									
18	Kastamonu	İl Halk	37 Hk 3472	915/1508	?	195x135 mm	254	25	Harekeli Nesih
Fiziki özellikler: Sırtı çok yıpranmış, sağ kapağı gövdeden ayrılmış, müzehhep şemseli, zencirekli, mıklebli koyu vişne rengi meşin cilt. Yazılar çift kırmızı cetvel içinde. Söz başları kırmızıdır. Ölümden, kıyametten, mahşerden bahseden bu eserde 1b-Va arasında fihrist vardır. Fihristin altında, fihristin 1098/1686-87de yazıldığı belirtilmiştir. Iada ve Iada soluk Reisu'l-Küttab Mustafa'nın 1154/1741-42 tarihli vakıf mühürleri. Iada Mahmud b. Muhammed'in mülkiyet kaydı ile mührü, Mustafa b. Muhammed'in mülkiyet kaydı ve yine Reisu'l-Küttâb Mustafa'nın yuvarlak iki vakıf mührü bulunmaktadır. Bunlar 1140/1727-28 tarihlidir.									
19	Manisa	İl Halk	45 Hk 4785	?	İbrahim b. Ahmed b. Hüsameddin	232X135 mm	lll+300+1	25	Nestalik
Fiziki özellikler: Mıklebli, altın yaldızlı, salbek şemseli, köşebentli, deffeler kahverengi meşin, çaharkuşe mor renkli, meşin ciltlidir. Söz başları kırmızıdır. Tüyatok. 05/III. 1663-1665.									
20	Manisa	İl Halk	45 Hk 4785/1	1099/1687	?	230x135 mm	1b-151b	25	Talik

Fiziki özellikler: Salbek şemseli, köşebentli, mıklebli, kahverengi meşin ciltlidir. Söz başları kırmızıdır.									
21	Manisa	İl Halk	45 Hk 4785/2	1099/1687	?	250x135 mm	153a-351a	25	Talik
Fiziki özellikler: Salbek şemseli, köşebentli, mıklebli, kahverengi meşin ciltlidir. Söz başları kırmızıdır.									
22	Manisa	İl Halk	45 Ak Ze 549	?	Muhammed b. Muhammed b. Osman	195x125 mm	182	19	?
Fiziki özellikler: II. cilt. Şemseli, zencirekli, köşebendli, mıklebli, sırtı kahverengi üstü siyah meşin cilt. Kâğıtlar krem rengi ve lekeli. Eser Tezkiretu'l-Kurtubî olarak ta bilinir. Tüyatok 10. 437									
23	İstanbul	Fatih Milli Yazma Eser	FE 1231	734/	Ömer b. Muhammed b. Abdulcelil b. Abdulmalik b. Ebi'r-Radiy el-Kaviy	118x182, 160x238 mm.	385	27	
Fiziki özellikler: Mevize cetvelli. Arabesk salbek şemseli, tam meşin kaplı, şirazeli, miklepli.									
24	İstanbul	Fatih Milli Yazma Eser	FE 1232	800/	İsa b. Muhammed b. Osman	128x193, 171x255 mm.	352	27	Arap Nesih
Fiziki özellikler: Mevize Kenarları ve sırtı meşin, ebru kaplı, şirazeli, miklepli.									
25	İstanbul	Nuru Osmaniye Yazma Eser	34 Nk 722	?	?	?	236	?	?
26	İstanbul	"	34 Nk 721	?	?	?	359	?	?
27	İstanbul	"	07 Tekeli 817/13	?	?	145X78 mm	206b-268b	25	Nesih
Fiziki özellikler: Koyu kahverengi meşin, üzeri mavi renkte kâğıt kaplı bir cilt vardır. Söz başları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. Murad b. Mehmed'in mührü basılıdır.									
28	İstanbul	"	07 Tekeli 1	1134/1721	Yûsuf b. Süleyman	210x110 mm	207	33	İnce Nesih
Fiziki özellikler: Koyu kahverengi meşin, şemseli, bir deffesi düşmüş, kurt yenikli bir cildi vardır. Söz başları ve cetvelleri kırmızı mürekkepledir. Müzehheb mihrabiyesi vardır. Başta beş yaprakta yaldız cetvelli fihristi ile Hacı Osman zade Mehmed Ağanın vakıf mührü vardır. İstinsah yeri: Antalya.									

29	İstanbul	Köprülü Yazma Eser	34 Fa 714	H. 809/?	Muhammed b. Abdullah et-Tahâvî	210x110 mm	257	?	?
30	Balıkesir	İl Halk	10 Hk 485	825/1421	?	?	?	?	
Fiziki özellikler: Tüyatok. 05/III. 1663-1665.									

Suudi Arabistan/Riyad Câmiatu'l-Melik Suûd Kütüphanesi Yazma Eserler Kısmı						
Arşiv No	**İstinsah Tarihi**	**Müstensih**	**Ebat**	**Sayfa Sayısı**	**Satır Sayısı**	**Yazı Türü**
5558-1, 1179 ف	22 Zilhicce 1302	Ahmed b. İbrahim eş-Şeyh Taha el-Akkâd	250X180 mm	200	19	Nesih
Fiziki özellikler: Kapak kısmında kütüphane görevlisi tarafından yazıldığına göre bu nüsha takriben hicri 10. asırda yazılmıştır. Ancak kitabın müstensihi Ahmed b. İbrahim Şeyh Taha Akkâd b. Merhum Şeyh Muhammed Efendi Akkâd kitabın sonundaki kapak kısmına; 22 Zilhicce, 1302 tarihini yazmıştır. Kitabın eksik olduğu kapak kısmında kütüphane görevlisi tarafından belirtilmiştir. Mevcut kısmı yaklaşık olarak kitabın 1/3'ü kadardır. Kitap şu ibare ile sona ermektedir:**(وهذا من القدرة التي تخرق العادات في زمن الآيات)**						

1.5.9. *et-Tezkire* Kitabının Basılı Nüshaları

et-Tezkire kitabının çeşitli baskıları yapılmıştır.[289] Yayınevlerine göre tesbit edebildiklerimiz şunlardır:

1. Dâru'r-Reyyân baskısı, Kahire, 1407.

Bu nüshaya ulaşamadık. *et-Tezkire*'nin Mektebetu Dâri'l-Minhâc baskısı muhakkiki Sâdık b. Muhammed b. İbrahim bundan söz etmektedir.[290]

2. Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, 1. Baskı, Tanta/Mısır, 1415.

Bu nüsha, Mecdî Fethî es-Seyyid tarafından tahkik edilmiştir. İki cilt halinde olup birinci cildi 608, ikinci cildi 796 sayfadan ibarettir. İkinci cildin 791. sayfasında müstensih ile ilgili şöyle bir kayıt vardır: Bu kitabın yazımı 772 yılının Ramazan ayı ortalarında Hasan b. Ali b. Mansur b. Nâsır el-Hanefî eliyle tamamlandı. Bu nüsha bizde pdf olarak mevcuttur.

3. Dâru'l-Buhârî baskısı, Medine, 1417.

Bu nüshaya ulaşamadık. *et-Tezkire*'nin Mektebetu Dâri'l-Minhâc baskısı muhakkiki Sâdık b. Muhammed b. İbrahim bundan söz etmektedir.[291]

4. Dâru'l-Ğaddi'l-Cedîd baskısı, Mısır, 1424/2003.

Bu nüsha, Muhammed Ahmed Îsâ tarafından tahkik edilmiştir. 783 sayfadan ibarettir. Bu tahkikte hadislerin çoğunun tahrici yapılmış, ancak bazı hadislerin tahrici yapılmamış olup hadis kaynaklarından talî eserlere isnad ile yetinilmiştir. Hadislerin sıhhat derecesi konusunda Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî'nin

[289] Selmân, *a.g.e.*, s. 129-130.

[290] Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, *a.g.e.*, s. 74.

[291] Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, *a.g.e.*, 74.

(ö.1420/1999) görüşleri esas alınmıştır. Bu nüsha bizde mevcuttur.

5. Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî baskısı, Beyrut, 1426/2005.

Bu nüshanın tahkiki Fevvâz Ahmed Zümerlî tarafından yapılmıştır. 605 sayfadan ibarettir. Bu tahkikte hadislerin çoğunun tahrici yapılmış, ancak bazı hadislerin tahrici yapılmamış olup hadis kaynaklarından talî eserlere isnad ile yetinilmiştir. Bu nüsha da bizde mevcuttur.

6. Mektebetu Dâri'l-Minhâc baskısı, Riyad, 1425/2004.

Bu nüsha üç cilt halinde basılmıştır. İkinci ve üçüncü ciltlerdeki sayfa numaraları bir önceki cildin sayfa numarasından devam etmektedir. Bu nüsha, tahkik kısmı fazla olduğundan ve yazı puntosu da büyük olduğundan dolayı toplam 1539 sayfadan ibarettir. Bu nüshanın tahkiki ve tahrici Sâdık b. Muhammed b. İbrahim tarafından yapılmıştır. Ulaşabildiğimiz kadarıyla bu nüsha en *et-Tezkire*'nin basılı nüshalarından en kapsamlı olanıdır. Dolayısıyla biz de çalışmamızda genel olarak bu nüshayı esas aldık. Ancak ihtiyaç durumunda diğer nüshalarla karşılaştırmadan da geri durmadık. Muhakkik, selefî düşünceye sahip olduğundan dolayı Allah'ın sıfatları vb. konularda el-Kurtubî'nin yaptığı tevillerine karşı çıkar, bu konuda el-Kurtubî'yi, Eş'arî mezhebine müntesip olmaktan dolayı eleştirir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖLÜM VE RUH HAKKINDAKİ RİVAYETLER

2.1. Ölümün Neliği Hakkında

Ölüm, hayatın zıddı olup ruhla bedenin birbirinden ayrılması anlamına gelir. Ölüm, arapça'da mevt, vefat ve helak gibi kelimelerle ifade edilir ve hayatın sona ermesi anlamına gelir.[292]

Kur'ân'ı Kerim'de yaşatmanın karşıtı olarak "imâte" ve "teveffî" kavramları geçmektedir. Yirmi bir âyette "imâte", iki âyette "kaza-i mevt" (birinin ölümüne hükmedip bunu gerçekleştirmek) ve on iki âyette "teveffî" kökü Allah'a nisbet edilmiştir. Ölüm, söz konusu kelimelerle Kur'ân'da toplam otuz beş defa geçmektedir. Bunların dışında ölümü gerçekleştirme eylemi (teveffî) altı âyette çoğul sîgasıyla meleklere, iki âyette "melekler" anlamında Allah'ın elçilerine (rusul) izafe edilmiştir. Bir âyette de ölüm meleği anlamında "meleku'l-mevt" şeklinde geçmektedir.[293] Ancak Kur'ân'da Azrail ismi geçmemektedir.

Ölüm, hadis literatüründe Kur'ân'da geçen aynı kavramlarla ifade edilmekle beraber (قَبَضَ رُوحَ…) şeklinde de geçmektedir.

el-Kurtubî, ölümü şöyle tarif eder: "Ölüm, mahza yok olmak değildir. Ölüm, ruhun bedenden ayrılması, ruh ile beden arasına bir engelin girmesidir. Ölüm, bir durum değişikliğidir, bir yurttan başka bir yurda göçmektir. Ölüm, en büyük musibettir." Allah Teâlâ, şu âyette ölüme musibet adını vermiştir:

[292] Gürkan, Salime Leyla, "Ölüm", *DİA*, XXXIV, 32.

[293] Topaloğlu, Bekir, "İslamda Ölüm", *DİA*, XXXIV, 34.

(إِنْ أَنتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ) "…*Yahut seferde iken başınıza ölüm musibeti gelmişse…*" [294]

el-Kurtubî devamla der ki: "Ölüm, bir musibettir ancak, ölümden gafil olmak, onu düşünmemek ve ona hazırlık yapmamak daha büyük bir musibettir. Öğüt almak, ölümden ibret alıp kendisine çeki düzen verenler için söz konusudur."[295]

[294] 5-Mâide-106.

[295] Bkz. *et-Tezkire*, s. 112.

2.2. Ölümü Arzulamanın Hükmü

Bu konuda zikredilen hadislere baktığımızda genel olarak yaşamın teşvik edildiğini ve bunun mü'min için hayırlı olduğunu görürüz. Eğer kişi iyi biri ise, yaşamak onun hayrını artırır. İyi biri değilse belki tevbe eder. Bu da onun için hayırlı olur.[296] Kişi öldüğünde amel defteri kapanır[297] ve tevbe etme imkânı kalmaz. İşte bundan dolayı ölümü arzulamak yasaklanmıştır. Bu konuda Hz. Peygamber (s) şöyle buyuruyor:

لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ لِضُرٍّ نَزَلَ بِهِ، فَإِنْ كَانَ لَا بُدَّ مُتَمَنِّيًا، فَلْيَقُلْ: اللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَا كَانَتِ الْحَيَاةُ خَيْرًا لِي، وَتَوَفَّنِي إِذَا كَانَتِ الْوَفَاةُ خَيْرًا لِي

"Sizden biriniz başına gelen herhangi bir zarardan dolayı sakın ölümü temenni etmesin. Mutlaka isteyecekse şöyle desin: Allah'ım, yaşamak benim için hayırlı olduğu müddetçe beni yaşat. Benim için ölmek hayırlı olduğu zaman ruhumu al!"[298]

اَلْبَزَّارُ «عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَمَنَّوُا الْمَوْتَ، فَإِنَّ هَوْلَ الْمُطَّلَعِ شَدِيدٌ، وَإِنَّ مِنَ السَّعَادَةِ أَنْ يَطُولَ عُمْرُ الْعَبْدِ، حَتَّى يَرْزُقَهُ اللَّهُ الْإِنَابَةَ

"Ölümü arzulamayın. Zira ölüm anı şiddetlidir. Kulun ömrünün uzun olması onun saadetindendir. Bu sayede Allah (c) ona tevbe etme imkânını verir."

---

[296] Bkz. Buhârî, Temennî, 6, no: 7235.

[297] Bkz. Muslim, Zikir, 13, 2682.

[298] Buhârî, Merdâ, 19, no: 5671, Da'avât, 30, no: 6351; Muslim, Zikir, 10, no: 2680.

el-Kurtubî, hadisin başına (اَلْبَزَّارُ) kaydını koymak suretiyle bunu el-Bezzâr'a nisbet etmektedir. Ancak bu hadisi el-Bezzâr'ın *Musned*'inde bulamadık. Hadis, el-Heysemî'nin *Keşfu'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr* kitabında ve İbn Hanbel'in *el-Musned*'inde yer almaktadır. Hadisin baş tarafi *Keşfu'l-Estâr*'da aynı lafizladır. Son kısmında ise (حَتَّى) yerine (ثُمَّ) edatı geçmektedir. el-Kurtubî, bu hadisi el-Bezzâr'ın elimizde olmayan *Musned*'inin farklı bir nüshasından almış olabilir. Bunu, el-Heysemî'nin *Keşfu'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr* adlı eserinden almış olması ise mümkün değildir. Zira el-Heysemî (ö.807/1405), el-Kurtubî'den (ö.671/1273) sonra yaşamış bir âlimdir. el-Heysemî, bu hadisi *Keşfu'l-Estâr* isimli eserinin iki yerinde zikreder ve sonunda (قَالَ الْبَزَّارُ: لَا نَعْلَمُهُ يُرْوَى مَرْفُوعًا إِلَّا مِنْ هَذَا الْوَجْهِ) kaydını koyar. Bizce bu durum, söz konusu hadisin el-Bezzâr'ın *Musned*'inin farklı bir nüshasında olabileceğine bir işarettir.[299] el-Heysemî, söz konusu kitabında bu hadisin sıhhatı ile ilgili bir şey söylemez. Ancak *Mecmau'z-Zevâid* isimli eserinde "bu hadisi Ahmed ve el-Bezzâr rivayet ettiler, isnadı hasendir" demek suretiyle bunu hasen gördüğünü ifade eder. Şuayb el-Arnaût, bu hadise "hasen li gayrih" demektedir.[300] el-Elbânî ise bu hadise Kesîr b. Zeyd'den dolayı zayıf demektedir.[301] İbn Hibbân ise bu raviyi sika görmektedir.

[299] el-Heysemî, *Keşfu'l-Estâr an Zevâid'il-Bezzâr*, Muessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, 1405, IV, 78, no: 3240, IV, 152, no: 3422.

[300] İbn Hanbel, *el-Musned*, XXII, 426, no: 14564.

[301] el-Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, X, 731, no: 4979.

Sonuç olarak, İbn Hibbân'ın söz konusu raviyi sika gördüğünden ve el-Heysemî ile Şuayb el-Arnaût'un bu hadise hasen hükmünü verdiklerinden dolayı hadis hasendir.

و روى الترمذي الحكيم أبو عبد الله في نوادر الأصول. حدثنا قتيبة بن سعيد و الخطيب بن سالم. عن عبد العزيز الماجشون. عن محمد بن المنكدر قال: مات ابن لآدم عليه السلام فقال يا حواء، قد مات ابنك. فقالت: و ما الموت؟ قال: لا يأكل و لا يشرب، و لا يقوم و لا يقعد. فرنّت. فقال آدم عليه السلام: عليك الرنّة و على بناتك، أنا و بني منها بُرَآءُ.

Hakîm et-Tirmizî rivayet ettiğine göre Hz. Âdem'in bir çocuğu vefat etti. Âdem (a.s.) "Ey Havva! Oğlun ölmüştür" dedi. Havva "ölüm nedir?" diye sordu. Âdem (a.s.) "insan (ölünce) yemez, içmez, kalkmaz ve oturmaz hale döner" deyince Havva bir çığlık attı. Âdem (a.s.) "sen ve kızların çığlık atmaya baksın, ben ve oğullarım bundan beriyiz" dedi.

el-Kurtubî, bu rivayeti Hakîm et-Tirmizî'ye nisbet etmektedir. Ancak yaptığımız araştırma sonucu bu rivayeti Hakîm et-Tirmizî'nin eserinde değil, aşağıdaki lafizlarla Ebû Nuaym'ın *Hilyetu'l-Evliyâ'* adlı eserinde bulduk.[302]

ثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ الْمَاجِشُون قَالَ: سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ الْمُنْكَدِر، يَقُولُ: بَلَغَنِي أَنَّ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، لَمَّا مَاتَ ابْنُهُ قَالَ: يَا حَوَّاءُ مَاتَ ابْنُكِ، قَالَتْ: وَمَا الْمَوْتُ؟ قَالَ: لَا يَأْكُلُ، وَلَا يَشْرَبُ، وَلَا يَقُومُ، وَلَا يَمْشِي، وَلَا يَتَكَلَّمُ أَبَدًا، قَالَ: فَصَاحَتْ حَوَّاءُ، فَقَالَ آدَمُ: عَلَيْكِ الرَّنَّةُ وَعَلَى بَنَاتِكِ، وَأَنَا وَبَنِيَّ مِنْهَا بُرَآءُ "

el-Heysemî de bunu şu lafizlarla rivayet etmektedir:

[302] Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 148.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " «لَمَّا مَاتَ ابْنُ آدَمَ قَالَ آدَمُ لِامْرَأَتِهِ حَوَّاءَ: إِنَّهُ قَدْ مَاتَ ابْنُكِ. قَالَتْ: وَمَا الْمَوْتُ؟ قَالَ: لَا يَطْعَمُ، وَلَا يَشْرَبُ، وَلَا يَبْطِشُ، وَلَا يَمْشِي. فَلَمَّا قَالَ ذَلِكَ صَرَخَتْ فَقَالَ: اَلرَّنَّةُ عَلَيْكِ وَعَلَى بَنَاتِكِ، وَأَنَا وَبَنِيَّ بُرَآءُ. فَصَارَتِ الْمَوَاتِيمُ عَلَى النِّسَاءِ» رَوَاهُ الطَّبَرَانِيُّ فِي الْأَوْسَطِ، وَفِيهِ الْحُسَيْنُ بْنُ سَيَّارٍ، وَهُوَ مَتْرُوكٌ

el-Heysemî, bu rivayetin sonunda ravilerden Huseyn b. Yesâr'ın "metrûku'l-hadîs" olduğunu belirtmektedir.[303] Bu ifadeden söz konusu rivayetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. et-Taberânî ise, bunu aynı lafizlarla rivayet edip (لَا يُرْوَى عَنْ رَسُولِ اللهِ إِلَّا بِهَذَا الْإِسْنَادِ) demektedir.[304]

Bizce bu rivayet, el-Heysemî'nin de belirttiği gibi sened açısından zayıftır. Metin tenkidi açısından bakacak olursak bunun İsrailiyyat türü bir haber olup mevzû olma ihtimali vardır. Zira bu haberin doğruluğu kabul edilirse bundan dolayı bütün kadınların çığlık atmaya başladıkları sonucuna gidilir ki, bizce bu çıkarım yanlıştır. Kadınların musibet vb. anlarda çığlık atmaları fitrî bir durum olup bu olayla alakası olmadığı kanaatindeyiz.

و رُوِيَ أن ملك الموت عليه السلام جاء إلى إبراهيم عليه السلام خليل الرحمن عز وجل لِيقبض روحه. فقال إبراهيم: يا ملك الموت هل رأيت خليلاً يقبض روح خليله؟ فعرج ملك الموت عليه السلام إلى ربه فقال قل له: هل رأيت خليلاً يكره لقاء خليله؟ فرجع فقال اقبض روحي الساعة.

Rivayet edildiğine göre ölüm meleği (a.s.) Halilurrahman İbrahim'in (a.s.) ruhunu almaya gelmiş. Hz. İbrahim O'na: Ey ölüm meleği! Hiç bir dost, dostunun

[303] el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, III, 5; no: 3968.

[304] et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, II, 361, no: 2232.

ruhunu alır mı? demiş. Bunun üzerine ölüm meleği Rabbine dönünce Allah (c) ona şöyle demiş: "İbrahim'e söyle, hiç bir dost, dostuna kavuşmaktan çekinir mi?" Melek gelip bunu deyince, İbrahim (a.s.): Öyleyse hemen ruhumu al" demiştir. Kurtubî bu rivayeti (وَرُوِيَ) şeklinde nakleder ve herhangi bir kaynağa isnad etmez. Bu rivayet, yakın lafizlarla Ebû Nuaym'ın *Hilyetu'l-Evliyâ*'[305] kitabında şöyle geçmektedir:

عَنْ دُكَيْنٍ الْفَزَارِيِّ قَالَ: لَمَّا أَرَادَ اللَّهُ تَعَالَى قَبْضَ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ هَبَطَ إِلَيْهِ مَلَكُ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُ إِبْرَاهِيمُ: أَرَأَيْتَ خَلِيلًا يَقْبِضُ رُوحَ خَلِيلِهِ؟ قَالَ: فَعَرَجَ مَلَكُ الْمَوْتِ إِلَى رَبِّهِ ثُمَّ عَادَ إِلَيْهِ فَقَالَ لَهُ: يَا إِبْرَاهِيمُ، أَرَأَيْتَ خَلِيلًا يَكْرَهُ لِقَاءَ خَلِيلِهِ؟ قَالَ: فَاقْبِضْ رُوحِي السَّاعَةَ "

Dukeny el-Fezârî'den rivayet edildiğine göre Yüce Allah Hz. İbrahim'in (a.s.) ruhunu almak istediğinde ona ölüm meleğini gönderdi. Hz. İbrahim ona dedi ki: Hiç bir dostun, dostunun ruhunu aldığını gördün mü? Bunun üzerine ölüm meleği Yüce Allah'ın huzuruna çıktı, daha sonra Hz. İbrahim'e döndü ve dedi ki: Ey İbrahim! Hiç bir dostun, dostuna kavuşmak istemediğini gördün mü? Bunun üzerine Hz. İbrahim 'öyleyse hemen ruhumu al' dedi.

el-Kurtubî, ölümü arzulamayı nehyeden rivayetleri zikrettikten sonra ölümün arzulanabileceğine işaret olan âyet ve hadisleri zikreder ve sonunda bir değerlendirmede bulunur. el-Kurtubî, önce Hz. Yusuf ile Hz. Meryem'in ölümü arzuladıklarına şöyle değinir: Hz. Yusuf, şöyle dua etmiştir: (تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ) *"...Benim canımı müslüman olarak al ve beni iyilere ilhak eyle."*[306]

[305]Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 9.

[306] 12-Yûsuf-101.

Hz. Meryem de şöyle dua etmiştir: (يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًّا) "*Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitmiş olsaydım!*"[307]

el-Kurtubî, bu âyetlerden sonra şu hadisi nakleder: (لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَمُرَّ الرَّجُلُ بِقَبْرِ الرَّجُلِ، فَيَقُولُ: يَا لَيْتَنِي مَكَانَهُ) "Kişi diğerinin kabrinin yanından geçip keşke onun yerinde olsaydım, demeden kıyamet kopmaz."[308]

el-Kurtubî, bu âyetler ve hadis ile konunun başında zikredilen ölümü arzulamayı nehyeden rivayetler arasında çelişki olup olmadığı anlamında der ki: "Bunların arasında herhangi bir çelişki yoktur. Zira bu konuda Katâde (ö.117/735) Hz. Yusuf hakkında şöyle demektedir: "Hz. Yusuf hariç hiç kimse ölmeyi arzulamamıştır. Söz konusu âyette geçtiği üzere Hz. Yusuf her türlü nimete eriştikten sonra Yüce Allah'a olan özleminden dolayı ölümü istemiştir." Ayrıca Hz. Yusuf'un mutlak manada ölmeyi değil de islam üzere ölmeyi arzuladığı söylenmiştir. el-Kurtubî, bu son görüşün te'vil ehlince tercih edildiğini söyler. Ama bunların kim olduğunu belirtmez. Devamla der ki: "Hz. Meryem'in ölmeyi arzulaması da şu iki sebeptendir: Birincisi: insanların O'nun hakkında yanlış zanda bulunulup da fitneye maruz kalmamaları. İkincisi: O toplumun kendisine zina iftirasında bulunup da bundan dolayı helak olmamaları. Zira Hz. Âişe'ye iftira edenler hakkında Yüce Allah, bu iftiranın kendi katında büyük bir günah olduğunu ve kendilerini büyük bir azabın beklediğini haber veriyor.[309] Bu durum, Hz. Âişe için söz konusudur. Hz.

[307] 19-Meryem-23.

[308] Buhârî, Fiten, 22, no: 7115; Muslim, Fiten, 53, 157.

[309] Bkz. 24-Nûr-11-15.

Meryem'e gelince O, sıddıka biridir.[310] Hatta Peygamber olduğu da söylenmiştir.[311] Dolayısıyla sıddıka olan ve Peygamber olduğu söylenen birine yapılan iftira daha büyük bir günah olup azabı da daha şiddetlidir. Sonuç olarak Hz. Meryem'in ölümü temenni etmesi caizdir."[312]

el-Kurtubî'nin, Hz. Yusuf ile Hz. Meryem hakkındaki bu yorumu bir zorlama olduğu kanaatindeyiz. Doğrusu bunları âyetlerde sabit olduğu üzere kabul edip bunun üzerine bir hüküm bina etmemektir.

el-Kurtubî, "Kişi, diğerinin kabrinin yanından geçip keşke onun yerinde olsaydım, demeden kıyamet kopmaz" hadisinde geçen ölümü arzulamayı ise şöyle yorumlar: "Bu hadis, gelecekte dini yaşantının zorlaşacağı, imanın zayıflayacağı ve imandan mahrum kalma endişesinin olacağını haber veriyor. Söz konusu hadis, kişinin günahlarına keffaret olacak bedenî vb. musibetlerden bahsetmiyor. Hz. Peygamber'in (s) şu duası da belirttiğim hususu açıklığa kavuşturuyor:

أَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ، وَتَرْكَ الْمُنْكَرَاتِ، وَحُبَّ الْمَسَاكِينِ، وَإِذَا أَرَدْتَ –وَيُرْوَى أَدَرْتَ– فِي النَّاسِ فِتْنَةً فَاقْبِضْنِي إِلَيْكَ غَيْرَ مَفْتُونٍ

[310] وَأُمُّهُ صِدِّيقَةٌ Bkz. 5-Mâide-75.

[311] فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا Bkz. 19-Meryem-17; إِنَّ اللهَ اصْطَفَاكِ 3-Âl-i İmrân-42.

[312] Bkz. *et-Tezkire*, 118.

"Allah'ım! Hayırlı ameller işlemeyi, günahlardan sakınmayı ve miskinleri sevmeyi bana nasip eyle. İnsanlara bir fitne vermek istediğin zaman beni fitneye bulaştırmadan yanına al."[313] Hz. Ömer'in şu duası da bu babdandır:

اَللَّهُمَّ قَدْ ضَعُفَتْ قُوَّتِي، وَكَبُرَتْ سِنِّي، وَانْتَشَرَتْ رَعِيَّتِي، فَاقْبِضْنِي إِلَيْكَ غَيْرَ مُضَيِّعٍ وَلا مُقَصِّرٍ

"Allah'ım! Gücüm zayıfladı, yaşlandım, ülkem (islâm hudutları) genişledi. Hiç bir şeyimi kaybetmeden ve eksiltmeden beni yanına al."

İmam Mâlik der ki: "Bu dua üzerinden bir ay geçmeden Hz. Ömer vefat etti."[314] el-Kurtubî, son olarak da şunu nakleder. "İbn Abdilberr'in (ö.463/1071) dediğine göre Uleym el-Kindî şöyle dedi: Bir dam üzerinde Ebû Abs (veya Âbis) el-Gifârî ile beraberdim. Veba'dan kaçmakta olan bir topluluğu gördü. Ebû Abs: Ey veba, beni de al, dedi ve bu dediğini üç sefer tekrarladı. O'na dedim ki: Neden bunu söylüyorsun? Resûlullah (s): "Hiç biriniz ölümü istemesin! Çünkü amel ölümle son bulur ve tövbe etmek için kişi bir daha dünyaya geri gönderilmez" demedi mi? Ebû Abs: Resûlullah'ın (s) şöyle buyurduğunu işitmedin mi: "Altı şey gelmeden önce ölüme hazır olun: **1-** Sefih insanların idareci olması. **2-** (Zulmeden) polis ve jurnalcilerin çoğalması. **3-** (Rüşvetle) hükmün satılması. **4-** Kanların hafife alınması. **5-** Sıla-i rahimin terkedilmesi. **6-** Her ne kadar dini bilgileri kendilerinden az olsa bile Kur'ân ile kendilerine teğanni etmesi için Kur'ân'ı musiki aleti edinen bir kimseyi önlerine geçiren bir topluluğun türemesi."

[313] Mâlik, *el-Muvatta'*, Kur'ân, 40; Tirmizî, Tefsîr, 40, no: 3233. Tirmizî: Hasen ve sahihtir. el-Elbânî: Sahihtir. Bkz. *Sahîhu't-Tirmizî*, no: 3580.

[314] Mâlik, *el-Muvatta'*, Hudûd, 10.

el-Kurtubî, bu hadisi ibn Abdilberr'e nisbet etmektedir.[315]

Sonuç olarak mutlak manada ölümü arzulamak nehyedilmiştir. Ancak günahların çoğaldığı, kişinin imanını muhafaza etmesinin zorlaştığı fitne zamanında hadiste geçtiği şekilde dua etmek caizdir.

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	8
Diğer kaynaklarda yer alanlar	5
TOPLAM	13

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	2
Buhârî	1
Muslim	1
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	
Nesâî	
İbn Mâce	
Dârimî	
Mâlik b. Enes	2
Ahmed b. Hanbel	2
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	5
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	
TOPLAM	13

[315] İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XVIII, 147. Bu hadisi İbn Hanbel de rivayet etmiştir. Şuayb el-Arnaût bu hadise sahih demektedir. Bkz. İbn Hanbel, *el-Musned*, XXV, 427, no: 16040.

2.3. Ölümün Habercileri

el-Kurtubî, hastalık ve musibetleri, yakınların ölmesini ve ihtiyarlığı ölümün habercileri arasında zikretmektedir. Konuya şu rivayetle başlamaktadır. "Haberde varid olduğuna göre Peygamberlerin bir kısmı ölüm meleğine şöyle demişler: "İnsanların senden çekinmeleri için kendinden önce göndereceğin bir habercin yok mu?" O da: "Allah'a yemin ederim ki, hastalıklardan, saç ve sakal beyazlıklarından, ihtiyarlıktan, işitme ve görme hislerinin azalmasından olan birçok habercim vardır, dedi. Bu habercilerin kendisine geldiği kimse ölüm hakkında tefekkür etmez ve tövbe etmezse ben onun ruhunu aldığım zaman derim ki: Ben sana elçi üzerine elçi, uyarıcı üzerine uyarıcı göndermedim mi? Ben, kendisinden sonra elçinin ve uyarıcının olmadığı bir elçi ve uyarıcıyım."

Güneşin doğduğu ve battığı her gün ölüm meleği şöyle seslenir: "Ey kırk yaşında olanlar! Bu yaş, azık edinme zamanıdır. Zihinleriniz müsaittir. Organlarınız kuvvetlidir. Ey elli yaşında olanlar! Toplama zamanı yaklaşmıştır. Ey altmış yaşında olanlar! Sizler günaha karşılık olan azabı unuttunuz, cevap vermekten gafil oldunuz ve sizin hiçbir yardımcınız yoktur. "*Sizi, düşünüp öğüt alacak kimsenin düşünüp öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı? Size uyarıcı da gelmişti*."[316]

el-Kurtubî, bu haberleri Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin (ö.630/1232) *Ravdatu'l-Muştâk ve't-Tarîk ile'l-Meliki'l-Hallâk* adlı eserine nisbet etmektedir. *et-Tezkire* kitabının kaynakları kısmında da değindiğimiz gibi el-Kurtubî bu kitaptan beş nakilde bulunur.[317] Kitabın bu isimde basılı olduğuna veya ona nisbet edildiğine

[316] Bkz. 35-Fâtır-37.

[317] Bkz. *et-Tezkire*, 200, 720, 757, 790, 1350.

ulaşamadık. Daha önce de belirttiğimiz gibi İsmail Paşa (ö.1399/1979) İbnu'l-Cevzî'ye bu isme yakın şu kitapları nisbet etmektedir:

1- *Ravdatu'l-Mecâlis ve Nuzhetu'l-Muste'nis*.

2- *Ravdatu'l-Murîdîn*.

3- *Ravdatu'n-Nâkil*.[318]

el-Kurtubî, belirli bir yaşa ulaşmanın "biraz daha yaşasaydım kulluk yapacaktım" gibi mazeretleri ortadan kaldırdığı ile ilgili şu hadisi nakletmektedir: (أَعْذَرَ اللَّهُ إِلَى امْرِئٍ أَخَّرَ أَجَلَهُ، حَتَّى بَلَّغَهُ سِتِّينَ سَنَةً) "Yüce Allah, ecelini altmış yaşına kadar uzattığı kimselerden her çeşit özür ve bahaneyi kaldırmıştır."[319]

el-Kurtubî devamla der ki: "Özür ve bahaneyi kaldıran etkenlerin başında Peygamberlerin gönderilmesi gelir. Yüce Allah buyuruyor ki: (وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولاً) "*…Biz, bir Peygamber göndermedikçe azap edici değiliz*."[320] (وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ) *"…Size uyarıcı da gelmişti…"*[321]

el-Kurtubî'ye göre buradaki (النَّذِيرُ)'den kastın Kur'ân veya Peygamberler olduğu söylenmiştir. Hadiste varid olduğuna göre humma hastalığı da bir uyarıcıdır. Humma ile ilgili rivayet şudur: (اَلْحُمَّى رَائِدُ الْمَوْتِ) "Humma, ölümün habercisidir."[322]

---

[318] Bkz. İsmail Paşa el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 521. Bu kitapların hiçbiri basılı değildir.

[319] Buhârî, Rikâk, 5, no: 6419; Tirmizî, Da'avât, 113, no: 3545, Zühd, 23, no: 2332; İbn Mâce, Zühd, 27, no: 4236. Hadis metni Buhârî'ye aitir.

[320] 17-İsrâ-15.

[321] 35-Fâtır-37.

[322] el-Heysemî, *Mecma'*, V, 95, 8347; Beyhakî, *Şu'abu'l-Îmân*, XII, 284, no: 9404; el-Elbânî, *Daîfu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 2797-2798.

el-Heysemî ve el-Elbânî bu rivayete zayıf derler.[323]

İbn Abbas, İkrime, Süfyan, Huseyn b. Fadl, Ferra ve et-Taberî'ye göre ise (النَّذِيرُ) saç ve sakaldaki beyazlıktır. Zira beyazlık, kişinin oyun ve eğlence dönemi olan çocukluk döneminden çıktığına işarettir.

Rivayet edildiğine göre ölüm meleği Hz. Dâvûd'a geldi. Hz. Dâvûd O'na "sen kimsin?" dedi. O da, "ben krallardan korkmayan ve sarayların kendisine engel olmadığı ve rüşvet almayan kişiyim" diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Dâvûd, "o halde sen ölüm meleğisin" dedi. O da, "evet" dedi. Hz. Dâvûd, "sen bana geldin ama ben henüz hazırlık yapmadım" dedi. O da, "Ey Dâvûd! Senin falanca yakının ve falanca komşun nerede" dedi. Hz. Dâvûd, "öldü" dedi. Ölüm meleği, "bunlara bakıp ibret alman ve hazırlanman gerekmiyor muydu?" dedi.

el-Kurtubî devamla der ki: "Kimilerine göre uyarıcı Hz. Peygamber'dir. Kimilerine göre de yaşlılıktır. Bu da kırk yaşına girildiği zamandır. Zira Yüce Allah kırk yaşının olgunluk yaşı olduğundan bahsediyor."[324]

el-Kurtubî daha sonra İmam Mâlik'ten Medine ehlinin ameli ile ilgili şunu nakletmektedir: "Ben, memleketimizde ilim ehli kişilere kavuştum. Onlar kırk yaşlarına varıncaya kadar insanların arasına girip dünya malını elde ederlerdi. Fakat onlardan herhangi biri kırkına gelince insanlardan uzaklaşır ve ibadet için inzivaya çekilirdi."[325]

Bizce bu rivayet, bir uygulamayı haber vermektedir. Bazı âlimlerin böyle bir

---

[323] Bkz. *a.g.e.*, a.y.

[324] Bkz. 46-Ahkâf-15.

[325] Bkz. *et-Tezkire*, s. 204-205. Bu haberin kaynağına ulaşamadık.

uygulaması olabilir. Ancak bunu genellemek doğru değildir. Zira bir müslüman ömrünün her safhasında helalinden çalışıp geçimini sağlarken âhiretini asla ihmal etmemelidir.[326] Kişinin ne zaman öleceği belli olmadığı için[327] âhiret hazırlığını kırk yaş sonrasına bırakmak yanlış olduğu gibi kırk yaşına girdikten sonra tümüyle dünyayı terketmek de yanlıştır. Ayrıca kırk yaşının çokluktan kinaye olması da mümkündür. Kırk yaşının 'yaşlılık' kabul edilmesi o dönemin geleneklerine ve yaş ortalamasına göre olması da muhtemeldir. Günümüzde ise yaş ortalaması farklı olabilmektedir. Sonuç itibariyle teklif yaşı sonrası, hem dünya hem de âhiret için çalışıp ölüme devamlı hazırlıklı olmak doğru olur kanaatindeyiz.

Daha sonra el-Kurtubî şu hadisleri zikreder: (مَنْ شَابَ شَيْبَةً فِي الإِسْلاَمِ كَانَتْ لَهُ نُورًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ) "İslâm yolunda kimin bir kılı ağarırsa kıyamet gününde o kıl o kimse için bir nur olur."[328]

el-Kurtubî'nin zikrettiği bu rivayet sahih addedilse bile, bizce bunun konu ile doğrudan alakası yoktur. Bu rivayet, yaşlılığın ölümün habercisi olduğuna değil de Allah yolunda harcanan bir ömrün faziletine işaret etmektedir.

Ayrıca el-Kurtubî burada "Allah, yaşlı olana azap etmekten hayâ eder" rivayetini (وَرُوِيَ) şeklinde temrîz sîgası ile zikreder.[329] Bizce bu rivayet mevzûdur.[330]

---

[326] Bkz. 28-Kasas-77.

[327] Bkz. 31-Lokmân-34.

[328] Tirmizî, *Fezâilü'l-Cihad*, 9, no: 1634; el-Elbânî, *Sahîhu't-Tirmizî*, no: 1334.

[329] Bkz. *et-Tezkire*, s. 211.

[330] İbnu'l-Cevzî buna yakın lafızla olan bir rivayete mevzû demektedir. Bkz. es-Sefârînî, Şemsuddîn Ebu'l-Avn Muhammed b. Ahmed el-Hanbelî, *Ğizâu'l-Elbâb fî Şerhi Manzûmeti'l-Âdâb*, Muessesetu Kurtuba, Mısır, 1414/1993, s. 427.

el-Kurtubî (وفي الإسرائيليات) israiliyyatta varid olduğuna göre deyip şu olayı nakleder: "Yeryüzünde saç ve sakalına ilk olarak ak düşen kişi Hz. İbrahim'dir. Zira Hz. İbrahim, oğlunu Yüce Allah'a kurban olarak sunup döndükten sonra eşi Sâre onun sakalında bir beyaz kıl gördü ve onun hoşuna gitmedi. Beyazlığı Hz. İbrahim'e gösterdi. Hz. İbrahim de bundan hoşnut oldu ve tefekkür etmeye başladı. Hz. Sâre bu beyazlığı istemeyerek kendisine; 'bu kılı gider' dedi. Hz. İbrahim de buna karşı geldi ve Sâre'nin sözünü dinlemedi. Bunun üzerine Hz. İbrahim'in yanına ölüm meleği indi ve: 'Sana selâm olsun ey İbrahim!' diye selâm verdi. Bundan önce Hz. İbrahim'in adı 'İbram' idi. Melek O'nun ismine Süryani dilinde hürmet ve ta'zim için kullanılan 'ha' harfini ilave ederek 'İbrahim' diye hitap etti. İşte bundan dolayı İbrahim'in sevinci arttı ve dedi ki; 'benim ve her şeyin ilahı olan Allah'a şükürler olsun.' Melek O'na dedi ki; 'Allah seni yerde ve gökte yüce kıldı ve senin yaratılışına, sakalına nur ve vakar verdi.' Bunun üzerine Hz. İbrahim eşine, meleğin kendisine söylediğini iletti ve 'o hoşlanmadığın beyazlık nur ve vakardır' dedi. Sâre ise; 'beyazlık benim hoşuma gitmiyor' dedi. Hz. İbrahim de şöyle dedi: 'Ben onu seviyorum, Allah'ım! Nur ve vakarımı artır.' Bunun üzerine sakalının tümü beyazlamış olarak sabahladı."[331]

Bizce bu haber doğru değildir. Bu anlamda zayıf hadise bile vakıf olamadık. Bunun israiliyyat türü bir haber olduğunu el-Kurtubî'nin "israiliyyatta varid olduğuna göre" demesinden anlamak da mümkündür.

[331] Bkz. *et-Tezkire*, s. 210. Bu haberin kaynağına ulaşamadık.

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	2
Diğer kaynaklarda yer alanlar	2
Kaynağı bulunamayanlar	2
TOPLAM	6

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	1
Muslim	
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	1
Nesâî	
İbn Mâce	
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	2
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	2
TOPLAM	6

2.4. Ölümü Anmak ve Onu Hatırlatan Ameller

el-Kurtubî bu konuda sahih, hasen ve zayıf rivayetler nakletmektedir. Ayrıca sahabe ve sonraki dönemlerde yaşayanların sözlerine çokça yer verir. Bunların tümü ölümü anmayı ve ona hazırlık yapmayı teşvik etmekte, hayırlı ve akıllı olan kişinin böyle davrandığını ortaya koymaktadır.

Resûlullah (s) şöyle buyuruyor: (أَكْثِرُوا ذِكْرَ هَاذِمِ اللَّذَّاتِ يَعْنِي الْمَوْتَ) "Lezzetleri yok edip bitiren ölümü çokça hatırlayın!" [332]

el-Kurtubî bu hadisle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: "Bu hadis, özlü bir ifade olup birçok nasihatin yerini tutmaktadır. Ayrıca son derece etkili bir öğüttür. Çünkü kim gerçek manada ölümü hatırlarsa hâlihazırda aldığı lezzetler yok olur, geleceğe yönelik emeller beslemekten vazgeçer, arzuladığı şeylere karşı zâhid olur. Kararmış kalpler ve ölümü hatırlamaktan uzak gönüllere ise uzun uzun nasihat etmek, çarpıcı örnekler vermek ve etkileyici ifadeler seçmek gerekir. Normal şartlarda Hz. Peygamber'in (s) 'Lezzetleri yok edip bitiren ölümü çokça hatırlayın!' hadisi ile (كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ) '*Her canlı ölümü tadacaktır*'[333] âyeti işiten ve düşünen kimse için nasihat olarak yeterlidir!"[334]

[332] Nesâî, Cenâiz, 3, no: 1825. Ayrıca bkz. el-Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, II, 672, no: 979.

[333] 3-Âl-i İmrân-185.

[334] *et-Tezkire*, s. 122-123.

el-Kurtubî bu noktada şu rivayeti ele almaktadır:

عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ قَالَ: كُنْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَاءَهُ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ فَسَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ الْمُؤْمِنِينَ أَفْضَلُ، قَالَ: أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا. قَالَ: فَأَيُّ الْمُؤْمِنِينَ أَكْيَسُ، قَالَ: أَكْثَرُهُمْ لِلْمَوْتِ ذِكْرًا وَأَحْسَنُهُمْ لِمَا بَعْدَهُ اسْتِعْدَادًا، أُولَئِكَ الأَكْيَاسُ.

İbn Ömer (r) şöyle dedi: "Ben, Resûlullah (s) ile beraberdim. Ensâr'dan bir adam geldi ve Hz. Peygamber'e (s) selâm verdikten sonra: 'Yâ Resûlallah! Mü'minlerin hangisi daha faziletlidir?' diye sordu. Resûlullah (s): 'ahlak bakımından en güzel olanı' buyurdu. Adam: 'Peki, mü'minlerin hangisi daha akıllıdır?' diye sordu. Resûlullah (s): 'Ölümü en çok hatırlayan ve ölümden sonraki (hayatı) için en güzel şekilde hazırlanandır. İşte onlar en akıllı olanlardır' buyurdu. [335]

Bu hadis mechûl bir raviden dolayı zayıftır.[336]

el-Kurtubî'nin bu konuda ele aldığı bir başka rivayet şudur:

رُوِيَ أَنَّهُ قِيلَ يَا رَسُولَ اللهِ هَلْ يُحْشَرُ مَعَ الشُّهَدَاءِ أَحَدٌ؟ قَالَ نَعَمْ، مَنْ يَذْكُرُ الْمَوْتَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ عِشْرِينَ مَرَّةً

Rivayet edildiğine göre Resûlullah'a (s) şöyle sorulmuş: "Yâ Resûlallah! Şehidlerle beraber haşrolacak kimse var mıdır? Resûlullah (s): Evet, günde yirmi defa ölümü zikreden kişi onlarla beraber haşrolunacak" buyurdu.

Bu hadisin sıhhatı ile ilgili el-Heysemî: Ravilerden durumunu bilmediğim biri vardır,[337] el-Irâkî: Bunun isnadına vakıf olamadım,[338] İbnu's-Subkî: Bunun isnadına

[335] İbn Mâce, Zühd, 31, no: 4259.

[336] Bkz. el-Bûsîrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ebî Bekr, *Misbâhu'z-Zücâce fi Zevâidi İbn-i Mâce*, Dâru'l-Arabiyye, Beyrut, 1403, IV, 249.

[337] *Mecmau'z-Zevâid*, V, 203.

vakıf olamadım[339] demektedirler. el-Fettenî (ö.986/1578) ise bunu benzer lafızla zikredip musned olarak bulamadım, demektedir.[340] Bu tenkidlerden anlaşılmaktadır ki, bu hadis, isnadında mechûl ravilerin olması nedeniyle çok zayıf, hatta mevzû bile olabilir.

زَارَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْرَ أُمِّهِ، فَبَكَى وَأَبْكَى مَنْ حَوْلَهُ، فَقَالَ: اِسْتَأْذَنْتُ رَبِّي فِي أَنْ أَسْتَغْفِرَ لَهَا فَلَمْ يُؤْذَنْ لِي، وَاسْتَأْذَنْتُهُ فِي أَنْ أَزُورَ قَبْرَهَا فَأُذِنَ لِي، فَزُورُوا الْقُبُورَ فَإِنَّهَا تُذَكِّرُ الْمَوْتَ

Hz. Peygamber (s), annesinin kabrini ziyaret ederek ağladı. Yanındakileri de ağlattı. Sonra şöyle buyurdu: "Annem için istiğfarda bulunmak konusunda Rabbim'den izin istedim, fakat bana izin verilmedi. Kabrini ziyaret etmek için izin istedim, bana izin verildi. Binâenaleyh sizler de kabirleri ziyaret edin. Çünkü kabir ziyareti ölümü hatırlatır."[341]

كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ، فَزُورُوهَا؛ فَإِنَّهَا تُزَهِّدُ فِي الدُّنْيَا، وَتُذَكِّرُ الْآخِرَةَ

"Sizi kabirlerin ziyaretinden nehyetmiştim. Fakat şimdi ziyaret edin. Çünkü kabir ziyareti dünyadan vazgeçirir, âhireti hatırlatır." [342]

Bu hadisin baş tarafi Muslim'de geçmektedir. فَإِنَّهَا تُزَهِّدُ فِي الدُّنْيَا، وَتُذَكِّرُ الْآخِرَةَ kısmı ise İbn Mâce rivayetidir. [343] Bu ilave kısmın zayıf olduğu söylenmektedir.[344]

---

[338] Bkz. Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, thk. ve thrc., Ali Muhammed Mustafa ve Saîd el-Mehâsinî, Dâru'l-Feyhâ', Dımaşk, 1431/2010, V, 563-564.

[339] *Tabakâtu'ş-Şâfiiyye*, VI, 375.

[340] el-Fettenî, Muhammed Tahir b. Ali el-Hindî, *Tezkiretu'l-Mevzûât*, nşr., İdâretu't-Tabâ'a el-Munîriyye, 1343, I, 213.

[341] Bkz. Muslim, Cenâiz, 108, no: 2259.

[342] Bkz. Muslim, Cenâiz, 36, no: 977.

el-Kurtubî, kabir ziyareti ruhsatını veren hadisle ilgili olarak şöyle demektedir: "Önceden kabir ziyareti yasaklanmıştı, daha sonra izin verildi. [345] Bu izin, genel olarak yasağı kaldırdığı için kadın erkek herkese şamildir.[346] Hz. Âişe'nin, kardeşi Abdurrahman'ın kabirini ziyaret etmesinden de bu iznin genel olduğunu anlıyoruz.[347] Dolayısıyla kadın erkek karışıklığı olmadığı, tesettüre riayet edildiği, üst baş yırtılmadığı ve bağırıp çağırma şeklinde isyanı çağrıştıran bir ağlama olmadığı müddetçe kadınların da kabir ziyaretinde bulunmaları caizdir. Hz. Peygamber (s) bizzat kabir ziyaretinde bulunmuş, kabirdekilere selam vermiş, onlar için dua etmiş ve bu şekilde hareket edilmesini tavsiye etmiştir. Kabir ziyaretinde Allah'a isyan içeren sözler veya bunu çağrıştıracak fiiller yasaklanmıştır. Bu konuda Hz. Peygamber (s) şöyle buyuruyor: (مَنْ أَرَادَ أَنْ يَزُورَ قَبْرًا فَلْيَزُرْ وَلَا تَقُولُوا هُجْرًا) "Kabir ziyaretinde bulunmak isteyen ziyaret edebilir. Fakat kötü söz söylemeyiniz."[348] Ayrıca Hz. Peygamber (s), kabir başında feryad ederek ağlayan kadını uyarmış ve sabır tavsiyesinde bulunmuştur.[349]

---

[343] Bkz. İbn Mâce, Cenâiz, 48, no: 1571.

[344] Bkz. el-Elbânî, *Daîfu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 4279.

[345] Ebû Dâvûd, Cenâiz, 75, 77, no: 3235.

[346] Şuayb el-Arnaût'un değerlendirmesi için bkz. *el-Musned*, IV, 363-364-365, no: 2603 (talik kısmı).

[347] Hz. Fatıma'nın her Cuma günü Hz. Hamza'nın kabrini ziyaret ettiği ve kabri başında ağladığı rivayeti için bkz. el-Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 533, no: 1396; Beyhâkî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk., Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3.Baskı, 1424/2003, IV, 131, no: 7208; es-San'ânî, *Subulu's-Selâm*, thk., Halil Me'mûn Şîhâ, Dâru'l-Ma'rife, 9. Baskı, 1432/2011, II, 182.

[348] Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, Kabir ziyareti, 2, no: 2171.

[349] Buhârî, Cenâiz, 7, no: 1252.

el-Kurtubî kabir ziyaretinin faydalarını şöyle anlatmaktadır: "Kalp için kabir ziyaretinden daha faydalı bir şey yoktur. Eğer kalp katılığı varsa şunlarla tedavi edilmelidir: Ölümle ilgili ilim ve vaaz meclislerinde bulunmak, ölümü anmak ve vefat anında ölüyü izlemek. Şu da unutulmamalı ki, her zaman ve herkes için sekerat anında bulunup ibret alma imkânı olmayabilir. Fakat kabir ziyareti herkes için mümkündür."

el-Kurtubî, kabir ziyaretinin faydalı olması için bazı edepleri şöyle zikreder: "Ziyaret anında kalp uyanık olmalı, edebe riayet etmeli, kabir ziyareti kabirler üzerinde gezmekten ibaret sanılmamalıdır, zira hayvanlar da bunu yapar. Bu durumdan Allah'a sığınırız. Ziyaretten maksat, Allah rızası, kalbini ıslah etmek ve okuyacağı Kur'ân'la ölüye fayda vermek olmalıdır. Bu konu ileride gelecektir. Kabirler üzerinde yürümemeli, üzerinde oturmamalı, hadislerde varid olduğuna göre ayakkabılarını çıkarmalıdır."[350]

el-Kurtubî, kabir ziyareti sırasında 'ayakkabıları çıkarma' konusunda hadisin metnini zikretmiyor, sadece 'hadislerde varid olduğuna göre' demekle yetiniyor. İlgili hadisi araştırdığımızda metin olarak şuna ulaşmaktayız:

أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا يَمْشِي فِي نَعْلَيْنِ بَيْنَ الْقُبُورِ، فَقَالَ: يَا صَاحِبَ السِّبْتِيَّتَيْنِ أَلْقِهِمَا

Hz. Peygamber (s) kabirler arasında ayakkabı ile gezen birini gördü ve ona "ey ayakkabı ile gezen kişi! Onları çıkar" dedi.

[350] Bkz. *et-Tezkire*, s. 134.

Hâkim, bunun isnadına sahih[351], İbn Mâce de ceyyid demektedir.[352] Şuayb el-Arnaût ise bunun isnadına sahih demektedir.[353]

et-Tahâvî (ö.321/933) ise bu hadisi şöyle açıklıyor: "Bu durum, ayakkabıların temiz olmadığı zamanlarda olabilir. Yoksa mutlak manada ayakkabı ile kabir ziyareti caizdir."[354] et-Tahâvî'nin yorumu bizce isabetli bir yorumdur. Dolayısıyla bundan 'kabir ziyaretinde ayakkabılar mutlaka çıkarılmalıdır' şeklinde genel bir hüküm çıkarmak uygun değildir.

el-Kurtubî devamla şöyle der: "Mezara varıldığında ölülere: اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ şeklinde selam verilmeli. Tanıdığı birinin kabrine varınca: عَلَيْكَ السَّلَامُ şeklinde selam vermeli." el-Kurtubî bu selam şeklinin ölülere selam verme şekli olduğunu, dolayısıyla biri Hz. Peygamber'e (s) bu şekilde selam verdiğinde Hz. Peygamber'in (s) onu uyardığını zikreder ve ilgili hadise işaret eder.[355]

Daha sonra ziyaret adabına devamla der ki: "Ölüyü, tıpkı hayattta iken yaptığı gibi yüzü tarafından ziyaret etmelidir. Sonra ölenlerin hayatta iken durumlarını, her türlü nimet içinde yaşadıklarını ve hiç beklemedikleri bir anda öldüklerini, malı mülkü orada bırakıp, çocuklarını yetim, eşlerini dul bırakıp böylece toprak altına girdiklerini düşünmeli ve bundan ibret almalıdır. Dolayısıyla kendisini bu konuda onların yerine koymalı ve hazırlıklı olmalıdır."

---

[351] Bkz. el-Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 529, no: 1381.

[352] Bkz. İbn Mâce, Cenâiz, 46, no: 1568.

[353] Bkz. İbn Hanbel, *el-Musned*, XXIV, 380, no: 20784.

[354] Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 309.

[355] Bkz. Tirmizî, İsti'zân, 28, no: 2722.

Hz. Âişe'nin "mezarlığa vardığımda nasıl selam vereyim?" sorusu üzerine Allah Resûlü (s) şöyle buyurdular:

قُولِي: اَلسَّلَامُ عَلَى أَهْلِ الدِّيَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُسْلِمِينَ، وَيَرْحَمُ اللهُ الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنَّا وَالْمُسْتَأْخِرِينَ، وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللهُ بِكُمْ لَلَاحِقُونَ.أَسْأَلُ اللهَ لَنَا وَلَكُمُ الْعَافِيَةَ

"De ki: Ey bu diyarın mü'min ve müslüman olan halkı, size selam olsun! Allah, bizden vefat edenlere ve geride kalanlara rahmet eylesin. Bizler de inşâallah size katılacağız. Allah'tan bize ve size afiyet dilerim."[356]

el-Kurtubî, hadisleri zikrettikten sonra vardığı neticeyi şöyle açıklamaktadır: "Bu hadisler şu fikhî konuları içermektedir: Erkek ve kadınların kabir ziyaretinde bulunmaları caizdir. Kabirdekilere selam vermek meşrudur ve ölü, verilen selama cevap verir.[357] Kadınların kabir başında ağlamaları caizdir. Eğer kadınların ölü üzerine ağlamaları ve kabir ziyaretinde bulunmaları haram olsaydı Allah Resûlü bir haram işlendiğinde yaptığı uyarı ve sakındırma gibi kabir başında ağlayan bayanı da kesinlikle menederdi. Ama öyle davranmamış olup ona sadece sabrı tavsiye etmiştir. Kadınların kabir ziyaretinden menedildikleri ile ilgili rivayet sahih değildir. Bu konuda sahih olan görüş benim zikrettiğim mubah görüşüdür. Ancak kadınların tesettüre riayet etmemeleri ve uygun olmayan sözleri söylemeleri vb. nedenlerle

[356] Muslim, Cenâiz, 35, no: 103-104.

[357] Bu selam alma şeklini dünyadaki selam alma şekli gibi anlamamak gerekir. Zira ölen kişiden bu beklenemez, ayrıca berzah hayatını dünya hayatı ile mukayese etmek de doğru değil kanaatindeyiz. Ölülere selam vermeyi dua anlamında değerlendirenler de vardır. Bkz. Okuyan, Mehmet, *Kur'ân'ı Kerim'e göre kabir kavramı ve kıyamet–âhiret süreci*, Düşün Yay., İst., 2013, s. 318, 651.

nehiy söz konusu olabilir.[358] Ölmek üzere olan kişiye ve onun kabri başında ağlamak caizdir. Arap âdetlerine göre ağlamak, bilinen türden olabildiği gibi feryat etme şeklinde de olabilir. Buna bağırıp çağırma, yanağa vurma ve yaka paça yırtma da eşlik edebilir. Bunlar icma ile haramdır. Hz. Peygamber'in (s) şu uyarısı bunlar içindir: (أَنَا بَرِيءٌ مِمَّنْ حَلَقَ، وَسَلَقَ، وَخَرَقَ) "Ben, saç yolan, feryad eden ve yaka yırtan kimseden beriyim."[359]

Hz. Peygamber (s), oğlu İbrahim vefat ettiğinde onun üzerine ağlamıştır. el-Kurtubî'nin metnini vermediği bu hadis, kaynaklarda şu şekilde geçmektedir: Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ العَيْنَ تَدْمَعُ، وَالقَلْبَ يَحْزَنُ، وَلاَ نَقُولُ إِلَّا مَا يَرْضَى رَبُّنَا، وَإِنَّا بِفِرَاقِكَ يَا إِبْرَاهِيمُ لَمَحْزُونُونَ

"Göz yaşarır, kalb üzülür, fakat biz ancak Rabbimizin razı olacağını söyleriz. Ey İbrahim, biz seni kaybetmekten dolayı üzüntü içindeyiz."[360]

Hz. Ömer şöyle demiştir: "Kadınlara ilişmeyin, başlarına toprak saçmadıkça yâhud feryâd ve figân etmedikçe Ebû Süleyman Halid b. Velid'e ağlasınlar." [361] Bu rivayet muallaktır.[362] Ancak Buhârî bunu *et-Târîhu'l-Evsat*'ında mevsûl olarak da

[358] Bkz. *et-Tezkire*, s. 144-145.

[359] Muslim, Îmân, 167

[360] Buhârî, Cenâiz, 42, no: 1303.

[361] Buhârî, Cenâiz, 33. Bkz. Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, VIII, 82; Beyhâkî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, IV, 118.

[362] Senedin baş tarafından bir veya peşpeşe birkaç ravinin ismi söylenmeden (ta'lik yoluyla) rivayet edilen hadise muallak hadis denir. Buhârî'deki muallak hadisler 1340 kadar olup daha çok unvan da denilen bab başlıkları ile birliktedir. Geniş bilgi için bkz. Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, muallak maddesi, s. 236.

rivayet etmektedir.[363] Bu olayla ilgili şu anlatılmaktadır: Hâlid b. Velîd vefat ettiğinde, Benu'l-Mugîre kadınları toplanıp ağlamaya başladılar. Orada bulunan cemâat tarafından Hz. Ömer'e: Bir haber göndersen de şu kadınları ağlamaktan menetsen, denildi. Bunun üzerine Hz. Ömer de yukarıdaki cevabı verdi.[364]

Hz. Osman, bir kabrin başında durunca sakalları ıslanıncaya kadar ağlardı. O'na; "cennet ve cehennemden bahsedilince ağlamıyorsun, kabrin başında niye ağlıyorsun?" diye sordular. O da şöyle cevap verdi: Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: "Kabir, âhiret yolculuğunun ilk konaklama yeridir. Kabirde kim kurtulursa sonrası daha kolay geçer. Kim kabirde kurtulamazsa sonrası daha perişan geçer."[365]

el-Elbânî, bu hadisin hasen olduğunu belirtmektedir.[366]

Hz. Peygamber (s), kabir başında ağlamış, yanındakileri ağlatmış, kabir için hazırlık yapılmasını emretmiş ve şöyle buyurmuştur: "Kabir, gördüğüm her manzaradan daha korkunçtur."[367]

---

[363] Bkz. *Fethu'l-Bârî*, III, 161.

[364] Bkz. el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, VIII, 82; Beyhâkî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, IV, 118.

[365] İbn Mâce, Zühd, 31, no: 4267.

[366] Bkz. *Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 1684.

[367] İbn Mâce, Zühd, 19, no: 4195. Bkz. *Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 5623.

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	12
Diğer kaynaklarda yer alanlar	3
TOPLAM	15

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	3
Muslim	2
Ebû Dâvûd	1
Tirmizî	1
Nesâî	1
İbn Mâce	4
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	3
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	
TOPLAM	15

2.5. Ölüm Şiddeti ve İnsanın Akıbeti

Allah (c), ölümün şiddetini şu dört âyette nitelemektedir:

1- (وَجَاءتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ) "*Ölüm sarhoşluğu bir hakikat olarak insana gelir…*"[368]

2- (وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ) "*…Zalimleri, şiddetli ölüm sancıları içinde çırpınırken… bir görsen!*"[369]

3- (فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ) "*Can boğaza geldiğinde*, (onu geri döndürsenize!)"[370]

4- (كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ) "*Dikkat edin; can boğaza gelip köprücük kemiklerine dayandığı zaman…*"[371]

el-Kurtubî, bu konuda on bir rivayet zikreder. Bu rivayetlerin çoğu sahih olup içinde zayıf ve mevzû olanı da vardır. Bu rivayetlerin yanı sıra bazen sadece müellif ismini verir, bazen de 'rivayet edildi ki' şeklinde nakillerde bulunur.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ بَيْنَ يَدَيْهِ رَكْوَةٌ – أَوْ عُلْبَةٌ فِيهَا مَاءٌ، يَشُكُّ عُمَرُ – فَجَعَلَ يُدْخِلُ يَدَيْهِ فِي الماءِ، فَيَمْسَحُ بِهِمَا وَجْهَهُ، وَيَقُولُ: «لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، إِنَّ لِلْمَوْتِ سَكَرَاتٍ» ثُمَّ نَصَبَ يَدَهُ فَجَعَلَ يَقُولُ: «فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى» حَتَّى قُبِضَ وَمَالَتْ يَدُهُ.

Âişe'den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre "Resûlullah'ın (s) (son hastalığında) deriden yahut ağaçtan, içi su dolu bir kap vardı. -Hz. Ömer, kabın türü hakkında şüphe etmektedir- Resûlullah (s) mübarek ellerini suya daldırıp yüzüne sürüyor ve şöyle diyordu: 'Lâ ilâhe illallâh! Muhakkak ölümün sekeratı/şiddeti vardır.' Sonra

[368] 50-Kâf-19.

[369] 6-En'âm-93.

[370] 56-Vâkıa-83.

[371] 75-Kıyâme-26.

ellerini kaldırıp: 'Refiku'l-A'lâ'da' demeye başladı, bu durum, Hz. Peygamber (s) vefat edip eli aşağıya düşünceye kadar devam etti." [372]

el-Kurtubî der ki: "Hz. Âişe'in şöyle demesi bundan olsa gerektir: Ben Hz. Peygamber'in, vefatında çektiği ızdırabı gördükten sonra; kolay ölmesinden dolayı kimseye gıpta etmem."[373] Diğer bir rivayette de "Resûlullah (s), benim midemle boğaz çukurum arasında (göğsümde) olduğu halde vefat etti. Resûlullah'tan (s) gördüğüm şeyden sonra, ölümün şiddetini kimse için çirkin saymam"[374] demiştir.

عن جابر بن عبد الله عن النبي صلى الله عليه وسلم قال :تَحَدَّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَإِنَّهُ كَانَتْ فِيهِمْ أَعَاجِيبُ ثُمَّ أَنْشَأَ فَتَحَدَّثَ قَالَ خَرَجَتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ فَأَتَوْا مَقْبَرَةً مِنْ مَقَابِرِهِمْ فَقَالُوا لَوْ صَلَّيْنَا رَكْعَتَيْنِ وَدَعَوْنَا اللَّهَ يُخْرِجُ إِلَيْنَا بَعْضَ الْأَمْوَاتِ يُخْبِرُنَا عَنِ الْمَوْتِ قَالَ فَفَعَلُوا فَبَيْنَمَا هُمْ كَذَلِكَ إِذَا أَطْلَعَ رَجُلٌ رَأْسَهُ أَسْوَدُ اللَّونِ خلا شيء بَيْنَ عَيْنَيْهِ أَثَرُ السُّجُودِ فَقَالَ يَا هَؤُلَاءِ مَا أَرَدْتُمْ إِلَيَّ فَوَاللَّهِ لَقَدْ مُتُّ مُنْذُ مِائَةِ سَنَةٍ فَمَا سَكَنَتْ عَنِّي حَرَارَةُ الْمَوْتِ حَتَّى كَانَ الْآنَ فَادْعوا الله أَنْ يُعِيدَنِي كَمَا كُنْتُ

Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: "İsrailoğullarından rivayette bulunun. Çünkü onlarda hayret verici durumlar vardır." Sonra şöyle devam etti: "Onlardan bir grup çıkıp mezarlarından bir mezara geldiler. Dediler ki iki rekât namaz kılıp Allah'a dua edersek, bizim için bazı ölüler çıkıp ölüm hakkında bilgi verirler. Öyle yaptılar, derken gözleri arasında secde izi olan bir siyah adam beliriverdi ve onlara şöyle dedi: Ey insanlar! Benden ne

[372] Bkz. Buhârî, Rikâk, 42, no: 6510.

[373] Buhârî, Meğâzî, 86, no: 4446.

[374] Tirmizî, Cenâiz, 8, no: 979.

istiyorsunuz? Yüz sene önce öldüm, daha ölüm harareti benden gitmedi. Allah'a dua edin de eski halime döneyim."[375]

Bu rivayetin sadece (تَحَدَّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَإِنَّهُ كَانَتْ فِيهِمْ أَعَاجِيبُ) kısmı İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde mevcuttur.[376] Bu kısım sahihtir. Devamının ise sahih olmadığı kanaatindeyiz. Mevzû olma ihtimali vardır.[377] Bu rivayet, el-Kurtubî tarafından bir bütün olarak Abdulhak el-İşbîlî'nin *el-Âkıbe* kitabından alınmıştır.[378]

el-Kurtubî der ki: "Rivayet göre Hz. İbrahim vefat ettiğinde Allah Teâlâ ona şöyle buyurdu: "Ey dostum, ölümü nasıl buldun?" Hz. İbrahim "ıslak yünün içerisine sokulup çıkarılan demirden çatal gibiydi" dedi. Bunun üzerine Yüce Allah şöyle buyurdu: "Şüphesiz biz onu senin için kolaylaştırdık."[379]

İbn Hibbân bunun metnine mevzû demektedir.[380]

Rivayete göre Yüce Allah "Ey Musa! Ölümü nasıl buldun?" buyurdu. Hz. Musa şöyle cevap verdi: "Kendimi kızgın sac üzerinde kavrulan serçe gibi hissettim;

---

[375] Benzer lafız için bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâîdi'l-Mesânîdi's-Semâniye*, thk., Sa'd b. Nâsır b. Abdulaziz eş-Şisrî, Dâru'l-Âsıme, 1. Baskı, Riyad, 1419, V, 197, no: 774.

[376] İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, V, 318, no: 26486.

[377] Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ'*, thk., Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed, Mektebetu'l-İlmi'l-Hadîs, Dımaşk, 1422/2001, I, 400, no: 119.

[378] Bkz. *a.g.e.*, s. 115.

[379] Muhâsibî, *er-Riâye*, s. 141.

[380] İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn Mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, thk., Mahmûd Zâyed, Dâru'l-Va'y, Halep, ts, I, 214.

ölmüyor ki rahata kavuşsun, kurtulmuyor ki uçup gitsin."[381] Bir başka rivayete göre ise şu cevabı verdi: "Kasabın eliyle diri diri yüzülen koyun gibi hissettim."[382]

"Ölüm meleğini görmek bin kılıç darbesinden daha zordur."[383] Bu rivayet mevzûdur. [384]

Tüm mahlûkat öldükten sonra ölüm meleğine kendi ruhunu alması görevi verilince der ki: "Allah'ım! İzzetine yemin ederim ki, eğer ölüm sekeratı/sarhoşluğu hakkında bildiğimi daha önce bilseydim; hiçbir mü'min'in ruhunu almazdım."

el-Kurtubî bunu (جاءت الرواية) şeklinde nakledip Ebû Bekr İbnu'l-Arabî'nin *Sirâcu'l-Murîdîn* kitabına nisbet etmektedir.[385] Bu rivayetin mevzû olduğunu söyleyenler vardır. Delil olarak da; (لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ) "*Melekler Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmezler ve kendilerine emredilen şeyi yaparlar*"[386] âyetini zikrederler. Zira ölüm meleği ölümün zorluğunu daha önceden bilseydi yine de bu görevini yapardı.[387]

---

[381] Muhâsibî, *er-Riâye*, s. 141.

[382] *a.g.e.*, a.y.

[383] Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 186.

[384] Bkz. İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, Advâu's-Selef baskısı, III, 220; el-Fettenî, *a.g.e.*, I, 214; el-Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, no: 1604.

[385] Bu kitap basılı değildir. Başka kaynaklarda da buna ulaşamadık.

[386] 66-Tahrîm-6.

[387] Bkz. *et-Tezkire*, thk., Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, s. 153 (talik kısmı).

Şehr b. Havşeb'den rivayet edildiğine göre Resûlullah'a (s) ölüm ve ölümün zorluğu sorulduğunda buyurdu ki: "En kolay ölüm, yün içinden çekilen dikenli dal gibidir. Dal çekilip te beraberinde hiç yün getirmemesi mümkün mü?"[388]

el-Irâkî, buna "mursel", el-Elbânî de "zayıf" demektedir.[389]

el-Kurtubî, (وَقَدْ بَلَغَنِي) şeklinde çokça hikâye nakleder. Bunlarda biri şudur: "Ölüm meleğinin başı gökte, ayakları ise yerdedir. Dünyanın tümü, ölüm meleğinin yanında sizden birinizin önüne koyup da, içinden yemek yediği kap gibidir, ölüm meleği insanoğlunun yüzüne günde 366 defa bakar, yeryüzündeki her eve 600 defa bakar, ölüm meleği dünyanın ortasında duruyor, dünya onun önünde yanınızdaki yumurta gibidir, onun yardımcıları vardır, eğer onlardan birine izin verilse, yeri ve gökleri bir lokmada yer, ölüm meleğinden diğer melekler korkar, tıpkı sizden birinizin yırtıcı hayvandan korktuğu gibi. Arşı taşıyan meleklerden herhangi birine ölüm meleği yaklaşsa, o melek, korkusundan erir ve kıl gibi olur."[390]

Ayrıca el-Kurtubî, Gazâlî'nin *Keşfu Ulûmi'l-Âhire* adlı eserinden naklen der ki: "Haberde varid olduğuna göre; mü'min kulun ölümü yaklaşınca dört melek iner. Bir melek o kulun canını sağ ayağından, bir melek sol ayağından, bir melek sağ elinden, bir melek de sol elinden çeker. Melekler el ve ayak parmak uçlarından canı çekerken, kulun canı kırbadan yavaş yavaş damlayan su gibi bedenden çıkar. Kâfir birinin canı ise ıslatılmış yünden geçen demir çubuk gibi bedenden çıkar."[391]

---

[388] Bkz. *et-Tezkire*, s. 173.

[389] *Daîfu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 1842.

[390] Bkz. *et-Tezkire*, s. 156. Bu rivayetin kaynağına ulaşamadık.

[391] Bkz. *et-Tezkire*, s. 157. Bu rivayetin kaynağına ulaşamadık.

el-Kurtubî, bu bölümün sonunda Allah'ın sevdiği kulları olan Peygamberlere ölümün niçin zorlaştırıldığı ve kâfire de niçin kolaylaştırıldığı ile ilgili bazı hikmetleri kısaca şöyle açıklamaktadır: "Hadiste varid olduğuna göre dünyada belaya en çok uğrayanlar; Peygamberler, daha sonra (yaşantıda) onlara yakın olanlar sonra onlara yakın olanlardır."[392] el-Kurtubî, bu hadisi (إِنَّ أَشَدَّ النَّاسِ بَلَاءً الْأَنْبِيَاءُ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ) lafzı ile Buhârî ve başkalarına isnad etmektedir.[393] Ancak Buhârî'ye baktığımızda bu metin, hadis lafzı olmayıp bab başlığıdır. el-Aynî (ö.855/1451) bu lafzın Tirmizî'ye ait olduğunu belirtmektedir.[394] İbn Hacer'in (ö.852/1449) açıklamasına göre bu bab başlığını, Dârimî, Nesâî, İbn Mâce, Tirmizî, İbn Hibbân ve Hâkim hadis olarak rivayet etmişlerdir.[395]

el-Kurtubî bu rivayeti şöyle yorumlamaktadır. "Allah (c) bu sayede Peygamberlerin derecelerini yükseltiyor, insanlara ölüm acısını gösteriyor. Çünkü ölüm gizli bir şeydir. İnsan sekeratta olan bazılarının yanına gider. Hiçbir ızdırap, hareket görmez, ruhunun kolaylıkla çıktığını görür. Zanneder ki, ölüm kolaydır. Ölünün içinde bulunduğu durumu bilmez. Sadık Peygamberler, Allah katında değerli oldukları halde, ölümün acısını zikrettikleri zaman insanlar diğer ölülerin çektiği ölümün şiddetini anlarlar."[396]

---

[392] Tirmizî, Zühd, 56, no: 22398; İbn Mâce, Fiten, 23, 4023.

[393] Bkz. *et-Tezkire*, s. 161.

[394] el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, XXI, 212.

[395] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 111.

[396] Bkz. *et-Tezkire*, s. 160.

el-Kurtubî, kötü akıbet ile ilgili şu rivayeti nakletmektedir.

عَنْ عُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: " اِجْتَنِبُوا الْخَمْرَ فَإِنَّهَا أُمُّ الْخَبَائِثِ، إِنَّهُ كَانَ[397] رَجُلٌ مِمَّنْ كَانَ قَبْلَكُمْ تَعَبَّدَ، فَعَلِقَتْ بِهِ[398] امْرَأَةٌ غَوِيَّةٌ، فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهِ جَارِيَتَهَا، فَقَالَتْ: إِنَّا نَدْعُوكَ لِلشَّهَادَةِ، فَانْطَلَقَ مَعَ جَارِيَتِهَا فَطَفِقَتْ كُلَّمَا دَخَلَ بَابًا أَغْلَقَتْهُ دُونَهُ، حَتَّى أَفْضَى إِلَى امْرَأَةٍ وَضِيئَةٍ[399] عِنْدَهَا غُلَامٌ وَبَاطِيَةُ خَمْرٍ، فَقَالَتْ: إِنِّي وَاللهِ مَا دَعَوْتُكَ لِلشَّهَادَةِ، وَلَكِنْ دَعَوْتُكَ لِتَقَعَ عَلَيَّ، أَوْ تَشْرَبَ مِنْ هَذِهِ الْخَمْرَةِ كَأْسًا، أَوْ تَقْتُلَ هَذَا الْغُلَامَ، قَالَ: فَاسْقِينِي مِنْ هَذَا الْخَمْرِ كَأْسًا، فَسَقَتْهُ كَأْسًا، قَالَ: زِيدُونِي فَلَمْ يَزَلْ[400] يَشْرَبُ حَتَّى وَقَعَ عَلَيْهَا، وَقَتَلَ الْغُلَامَ . فَاجْتَنِبُوا الْخَمْرَ، فَإِنَّهُ وَاللَّهِ لَا يَجْتَمِعُ الْإِيمَانُ وَإِدْمَانُ الْخَمْرِ إِلَّا لَيُوشِكُ أَنْ يُخْرِجَ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ "

Hz. Osman (r) dedi ki: "İçkiden sakının. Çünkü içki bütün kötülüklerin anasıdır. Sizden önce yaşamış bir kul vardı. O kul, Allah'a ibadetle ömrünü geçirirdi. Azgın bir kadın ona tutulmuştu. Bu sebeple câriyesini ona gönderip 'bir şahitlik konusunda seni çağırıyoruz' mesajını iletmişti. Adam da cariye ile birlikte kalkıp gitmişti. Câriye her kapıdan geçmelerinde kapıyı adamın üzerine kitliyordu. Nihayet adam, beyaz tenli kadının yanına gelmişti. Kadının yanı başında bir testi şarap ile bir çocuk vardı. Kadın 'Allah'a yemin olsun ki, ben seni şahitlik için çağırmadım. Seni benimle birlikte olman veya bu şaraptan içmen ya da şu çocuğu öldürmen için çağırdım' demiş. O âbid kul, 'bana şu şaraptan içirin' demiş. Kadın da ona bir kadeh şarap içirmiş. Adam 'bir kadeh daha…' demiş ve içmeye devam etmiş. Sonunda kadınla beraber olmuş ve çocuğu da öldürmüş. Öyleyse içki içmeyiniz. Allah'a

[397] Bu kelime Nesâî'de خَلَا şeklindedir.

[398] Nesâî'de بِهِ kaydı yoktur.

[399] el-Kurtubî bu kelimeyi hadis içinde أي جميلة şeklinde açıklıyor.

[400] Nesâî'de فَلَمْ يَرِمْ şeklindedir.

yemin ederim ki, iman ile içki tiryakiliği bir araya geldiği zaman bunlardan birinin diğerini dışarı atması an meselesidir.”[401]

Bu rivayet mevkûf olduğu için zayıftır.[402] el-Elbânî ise buna sahih demektedir.[403]

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis’a’da yer alanlar	5
Diğer kaynaklarda yer alanlar	6
TOPLAM	11

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	2
Muslim	
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	3
Nesâî	
İbn Mâce	
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	
KÜTÜB-İ TİS’A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	6
TOPLAM	11

[401] Nesâî, Eşribe, 45, no: 5666. Bkz. Nesâî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, Eşribe, 48, no: 5156; Beyhakî, *Sunen*, Eşribe, 1, no: 17339; *Nasbu’r-Râye*, IV, 297.

[402] Sahabeden rivayet edilen söz ve fiillere mevkûf denir. Bkz. Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, mevkûf maddesi, s. 225.

[403] el-Elbânî, *Sahîhu’n-Nesâî*, no: 5236;

2.6. Mü'min'in ve Kâfirin Ölüm Belirtileri

Bu konuda el-Kurtubî tarafından dört rivayet zikredilmektedir. Buna göre mü'min ölürken alnı terler.[404] Allah Resûlü (s) şöyle buyuruyor: اَلْمُؤْمِنُ يَمُوتُ بِعَرَقِ الْجَبِينِ "Mü'min, ölürken alnı terler."[405]

Selman el- Farisî'den rivayet edildiğine göre Allah Resûlü (s) buyuruyor ki: "Ölüm anında ölünün üç şeyini gözetleyin: Alnı terlerse, gözleri yaşarırsa ve burun delikleri şişerse, bu durum Allah'tan kendisine verilen bir rahmettir. Eğer boğulan deve yavrusu gibi horlarsa, rengi solarsa ve ağzın yanları köpüklenirse, bu da Allah'tan ona inen bir azaptır."[406]

el-Fettenî (ö.986/1578) bu hadise zayıf demektedir.[407]

"Mü'min, ölümün şiddetinden veya Allah'ın bağışlamasına karşı mahcup oluşundan dolayı alnı terleyerek ölür."[408]

el-Kurtubî, bu hadisle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: "Ölü alnının terlemesi, günahlarından dolayı Rabbine karşı hayâ etmesindendir. Hiç şüphesiz, veli ve sıddık kişiler kendilerine verilen müjde ve kerametlerle beraber Allah'tan hayâ da ederler. Zikredilen alâmetlerin bazen üçü birden, bazen biri, bazen de ikisi ortaya

---

[404] Alnın terlemesinden maksat ölümün şiddeti olabilir. el-Beğavî, *Şerhu's-Sunne*, V, 297, no: 1466.

[405] İbn Mâce, Cenâiz, 5, no: 1452; Tirmizî, Cenâiz, 10, no: 982; Nesâî, Cenâiz, 5, no:1830; İbn Hanbel, *el-Musned*, V, 351, no: 23352.

[406] Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, I, 414.

[407] el-Fettenî, *Tezkiretu'l-Mevzûât*, I, 214.

[408] Tirmizî, Cenâiz, 10, no: 982.

çıkar. Biz, yalnız alın terlemesine şahit olmuşuzdur. Bu da kişinin ameline göre değişebilir.”

إِنَّ نَفْسَ اَلْمُؤْمِنِ تَخْرُجُ رَشْحًا، وَإِنَّ نَفْسَ الْكَافِرِ تُسَلّ[409] كَمَا تُسَلّ نَفْسُ الْحِمَارِ، وَإِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيعْمَلُ الْخَطِيئَةَ فَيُشَدَّدُ[410] عَلَيْهِ عِنْدَ الْمَوْتِ لِيُكَفِّرَ بِهَا عَنْهُ[411]، وَإِنَّ الْكَافِرَ لَيعْمَلُ الْحَسَنَةَ فَيُسَهَّلُ عَلَيْهِ عِنْدَ الْمَوْتِ لِيُجْزَى بِهَا

“Mü’min’in ruhu (alnı) terleyerek çıkar. Kâfirin ruhu eşek ölümü gibi (ansızın ve çabucak) olur. İşlediği günahlarına keffaret olsun diye mü’min’e ruhunu vermesi zor olacak. Kâfire ise yaptığı iyiliğin karşılığı olarak ölümü kolaylaştırılır.”[412]

Bu rivayet Tirmizî’de benzer lafızla geçmektedir. Tirmizî bu konuda bir değerlendirme yapmaz.[413] Hadislerden anlaşıldığına göre hayatın her anında insanın başına gelen musibetler ve hastalıklar günahlara keffaret olurlar. Bu musibet, ölüm anında da olabilir. Hadiste şöyle buyuruluyor:

مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُصِيبُهُ أَذًى مِنْ مَرَضٍ فَمَا سِوَاهُ، إِلَّا حَطَّ اللَّهُ بِهِ سَيِّئَاتِهِ كَمَا تَحُطُّ الشَّجَرَةُ وَرَقَهَا

“Bir müslümanın başına hastalık ve benzeri herhangi eziyet veren bir durum gelirse mutlaka Allah Teâlâ bunun sayesinde o kulun günahlarını, tıpkı ağacın yapraklarını döktüğü gibi döker.”[414]

---

[409] Ebû Nuaym’ın *Hilye*’sinde (تَسِيلُ كَمَا تَسِيلُ نَفْسُ الْحِمَارِ), et-Taberânî’nin *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*’inde (تَسِيلُ كَمَا تَخْرُجُ نَفْسُ الْحِمَارِ) şeklindedir.

[410] Ebû Nuaym ve et-Taberânî’de: بِهَا ilavesi vardır.

[411] Ebû Nuaym ve et-Taberânî’de: عَنْهُ kısmı yoktur.

[412] Bkz. Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 59; et-Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, X, 79, no: 10015.

[413] Bkz. Tirmizî, Cenâiz, 8, no: 980.

[414] Buhârî, 5647; Muslim, 2571.

Ancak bundan hareketle kişinin ölüm anında yüzünde görülen alâmetlere ve ölüm şiddetine bakıp onun iyi veya kötü biri olduğuna hükmetmek bizce yanlıştır. Zira kâfir birinin, ölüm ânı ne kadar şiddetli olursa olsun hatta alnı terlese bile bu durum, onun iyi biri olduğuna ve kurtulacağına asla bir işaret olamaz. Tam tersini mü'min için de düşünmek mümkündür.

el-Kurtubî son olarak şu rivayeti nakleder: (اَلْمَوْتُ كَفَّارَةٌ لِكُلِّ مُسْلِمٍ) "Ölüm, her müslüman için kefarettir."[415]

el-Kurtubî bu rivayeti Ebû Bekr İbnu'l-Arabî'nin (ö.543/1148) *Sirâcu'l-Murîdîn* kitabına 'sahih ve hasen' olarak isnad etmektedir. Ancak söz konusu kitap basılı olmadığı için bu nisbeti araştırma imkânımız yoktur. Bunu aynı zamanda Kuzâî[416] ve Beyhakî[417] de rivayet ederler. Bazıları da hadiste geçen ölümü taun/veba hastalığı şeklinde tevil etmişlerdir. Bu anlamdaki hadis ise sahihtir.[418] es-Sehâvî (ö.902/1497) der ki: "Eğer bu hadis sabit ise, bunu genel anlamdaki ölüme değil de belirli ölümlere hamletmek gerekir."[419]

İbnu'l-Cevzî buna mevzû, İbn Hacer ise hasen demektedir.[420]

---

[415] Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 121.

[416] *Musned*, I, 133, no: 171.

[417] *Şu'abu'l-Îmân*, thk., Muhammed Saîd Zağlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1410, II, 293, no: 9420.

[418] Bkz. *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâi Ulûmi'd-Dîn*, VI, 247, no: 3896.

[419] *el-Makâsıdu'l-Hasene fi Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Muştehire ala'l-Elsine*, I, 680-681, no: 1209; *Keşfu'l-Hafâ'*, II, 289, 348.

[420] Muhammed b. Dervîş b. Muhammed el-Hût, *Esna'l-Metâlib fi Ehâdîse Muhtelifeti'l-Merâtib*, thk., Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997. I, 304, no: 1595.

el-Irakî, bu konuda İbnu'l-Cevzî ve es-Sağânî'nin isabet etmediklerini söyler ve hadisin tarikleri ile hasen olduğunu belirtir.[421]

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	6
Diğer kaynaklarda yer alanlar	4
TOPLAM	10

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	
Muslim	1
Ebû Dâvûd	1
Tirmizî	
Nesâî	1
İbn Mâce	1
Dârimî	
Mâlik b. Enes	1
Ahmed b. Hanbel	1
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	4
TOPLAM	10

[421] Ebû Abdillah Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâi Ulûmî'd-Dîn*, Dâru'l-Âsıme, 1. Baskı, Riyad, 1408/1987, VI, 247, no: 3896.

2.7. Ölüm Anında Allah'a Hüsnü Zan Beslemek

el-Kurtubî bu konuda dokuz rivayet zikretmekte olup bunlar şu hususa işaret etmektedir: Vefat anında hüsnü zan beslemek mü'min için kurtuluş vesilesidir. Allah'a karşı sui zan beslemek insanı helak eder. Mü'min'in kalbinde iki güven ile iki korku bir araya gelmez. Allah'ın rahmetinden ancak sapık olanlar ümidini keser.[422] Hayatta iken korkunun ağır basması, vefat anında ise ümidin ağır basması uygundur. Vefat edene hüsnü zanda bulunmasını tavsiye etmek müstehaptır.

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ قَبْلَ مَوْتِهِ بِثَلَاثٍ: قَالَ: «لَا يَمُوتُ أَحَدُكُمْ إِلَّا وَهُوَ يُحْسِنُ الظَّنَّ بِاللَّهِ»

Câbir b. Abdullah dedi ki: Hz. Peygamber'in (s) vefatından üç gün önce şöyle buyurduğunu işittim: "Sizden biriniz, Allah'a karşı hüsnü zan beslemeden ölmesin."[423]

el-Kurtubî bu rivayeti Buhârî'nin rivayet ettiğini söylemektedir.[424] Ancak biz bu hadisi Buhârî'nin *es-Sahîh*, *el-Edebu'l-Mufred*, *et-Târîhu'l-Kebîr*, *et-Târîhu'l-Evsat* ve *ed-Du'afâu's-Sağîr*'inde bulamadık. Bu hadis, *Sahîh-i Buhârî*'nin farklı bir nüshasında olabilir. Yahut da *et-Tezkire*'yi yazan müstensihin idracı veya hatası sonucu olabilir. Hadis ise sahihtir. [425]

---

[422] Bkz. 15-Hicr-56.

[423] Bkz. Muslim, Cennet, 19, no: 2877.

[424] Elimizdeki *et-Tezkire*'nin yazma nüshasında (أخرجه البخاري) şeklindedir. Bkz. Câmiatu'l-Melik Suûd Kütüphanesi Yazma Eserler bölümü, arşiv kayıt no: (5558-1, 1179 ف). 22. varak, 10. satır.

[425] Bkz. Muslim, Cennet, 19, no: 2877; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 17, no: 3113; İbn Mâce, Zühd, 14, no: 4167; İbn Hanbel, *el-Musned*, XXII, 28, no: 14125.

عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، دَخَلَ عَلَى شَابٍّ وَهُوَ فِي الْمَوْتِ، فَقَالَ: «كَيْفَ تَجِدُكَ؟» قَالَ: أَرْجُو اللَّهَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَأَخَافُ ذُنُوبِي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَجْتَمِعَانِ فِي قَلْبِ عَبْدٍ فِي مِثْلِ هَذَا الْمَوْطِنِ، إِلَّا أَعْطَاهُ اللَّهُ مَا يَرْجُو، وَآمَنَهُ مِمَّا يَخَافُ»

Enes'ten (r) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s) ölmek üzere olan bir delikanlının yanına geldi ve ona "kendini nasıl hissediyorsun?" diye sordu. Delikanlı da "Ey Allah'ın Elçisi! Allah'ın rahmetini umuyor, günahlarımdan da korkuyorum" şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: "Böylesi bir durumda bu iki düşünce mü'min bir kulun kalbinde bir araya gelirse Allah Teâlâ mutlaka ona umduğunu verir ve korktuğundan da onu emin kılar."[426]

Şuayb el-Arnaût bu hadisin isnadının zayıf olduğu kanaatindedir.[427]

el-Kurtubî devamla "ölmek üzere olan kimse hüsnü zanda bulunursa şu kudsî hadisin sırrına mazhar olur: (أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي، فَلْيَظُنَّ بِي مَا شَاءَ) "Ben, kulumun hakkımda beslediği zannı üzereyim. Öyleyse benim hakkımda dilediği zannı beslesin." Şuayb el-Arnaût bu hadisin isnadının sahih olduğu kanaatindedir.[428]

el-Kurtubî bu noktada şu örneği vermektedir: "Rivayete göre Ömer b. Zerr (ö.156/773), İbn Ebî Dâvûd ile İmam Ebû Hanîfe'nin (ö.150/767) yanında şöyle dedi: "Allah'ım! İçimizde tevhid varken sen bize azap eder misin? Bunu yapacağını sanmam. (Hz. Musanın mucizesi karşısında iman eden) sihirbazların durumundakiler gibi senden af dileyen kimseyi bağışla. Çünkü onlar: '*biz âlemlerin rabbine iman*

[426] Tirmizî, Cenâiz, 11, no: 983; İbn Mâce, Zühd, 31, no: 4261.

[427] Bkz. *el-Musned*, V, 329, no: 4261.

[428] Bkz. İbn Hibbân, *Sahîh*, II, 401, no: 633.

ettik'[429] dediler." Bunun üzerine Ebû Hanîfe: "Allah sana rahmet eylesin, senden sonra konuşmak haramdır" dedi.

el-Kurtubî konuyu şu iki kıssa ile kapatır: "Rivayete göre Yahya (a.s.) İsa (a.s.) ile karşılaşınca Hz. Yahya yüzünü ekşitirmiş. Hz. İsa (a.s.) ise tebessüm edermiş. Bunun üzerine İsa (a.s.); 'sen, beni ekşi suratlı karşılıyorsun, sanki sen Allah'ın rahmetinden ümidini kesmişsin' demiş. Yahya (a.s.) ise; 'sen de beni gülerek karşılıyorsun, sanki sen kendini azaptan emin görüyorsun' demiş. Bunun üzerine Yüce Allah şöyle vahyetmiş: "Sizin bana en sevimliniz bana hüsnü zanda bulunandır." [430] Bu kıssa israiliyat türü bir haber olabilir.[431]

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	4
Diğer kaynaklarda yer alanlar	5
TOPLAM	9

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	
Muslim	1
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	1
Nesâî	
İbn Mâce	1
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	1
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	5
TOPLAM	9

[429] 7-A'râf-121.

[430] el-Kurtubî bu kıssayı et-Taberî'ye isnad etmektedir.

[431] Bkz. *et-Tezkire*, s. 176-177. Bu kıssanın kaynağına ulaşamadık.

2.8. Ölüm Anında Şeytanın Hazır Olması Rivayeti

el-Kurtubî, bu konuda daha çok âlimlerin sözlerini nakleder. Merfû olarak bir hadisi (رُوِيَ) şeklinde temrîz sîgası ile zikreder. O rivayet de şudur:

روي عن النبي صلى الله عليه و سلم أن العبد إذا كان عند الموت قعد عنده شيطانان، الواحد عن يمينه و الآخر عن شماله، فالذي عن يمينه على صفة أبيه، يقول له: يا بني إني كنت عليك شفيقاً و لك محباً، و لكن مت على دين النصارى فهو خير الأديان، و الذي على شماله على صفة أمه، تقول له: يا بني إنه كان بطني لك وعاء، و ثديي لك سقاء، و فخذي لك وطاء، و لكن مت على دين اليهود و هو خير الأديان

Hz. Peygamber'den (s) rivayet edildiğine göre kişi vefat edeceği zaman bir şeytan onun sağına, diğeri de onun soluna oturur. Sağında oturan şeytan, onun babası şekline girip der ki: Evladım! Ben sana karşı şefkatli idim, seni seviyordum, fakat ben Hıristiyanlık dini üzere öldüm, zira o, dinlerin en hayırlısıdır. Onun solunda oturan şeytan da, onun annesi şekline girip der ki: Evladım! Karnım sana kap/barınak, göğsüm sana çeşme, dizlerim de sana döşek idi, fakat ben Yahudilik dini üzere öldüm, zira o, dinlerin en hayırlısıdır.

el-Kurtubî, bu haberi Ebu'l-Hasan el-Kâbisî'nin (ö.403/1012) *Şerhu Risâlei İbn Ebî Zeyd*[432] adlı eserine nisbet etmektedir. Ayrıca Gazâlî'nin *Keşfu Ulûmi'l-Âhire* kitabında bu manada rivayetlerin bulunduğunu söylemektedir. el-Kurtubî devamla der ki: Bu haberden ve diğer nakillerden anlaşılan şudur: Kişi ölmek üzere iken şeytan onun; annesi, babası, kardeşi ve sevdiklerinin şekline girip ona yaklaşır, sağında veya solunda oturur ve kendisinin yahudi veya hıristiyan olarak öldüğünü ve ona da bu dine girmesini ve bu din üzere ölüp kurtulmuş olarak âhirete göçmesini söylerler. O sırada Cebrail (a.s.) de insan şekline girip mü'min'i cennetle müjdeler,

[432] Bu kitap basılı değildir.

şeytanı oradan kovar, ölenin yüzünü okşar, bundan dolayı ölü de tebessüm eder. Melek, kendisinin Cebrail olduğunu ve kovduğu kişilerin de şeytanlar olduğunu ona söyler. İşte bu durum kul için en sevimli andır. el-Kurtubî (رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا...) âyetini, ölüm anında bizi imandan mahrum etme, (وَهَبْ لَنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً)[433] kısmını da, sekerat anında Cebrail'i yardımıma gönder şeklinde yorumlamaktadır.[434]

Senedi sabit olmayan böyle bir rivayetin Hz. Peygamber'e isnadı doğru olmasa gerektir.

el-Kurtubî bu konuda şöyle bir kıssa anlatır: "Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah dedi ki: Babam Ahmed b. Hanbel'in ölüm anı gelip çatmıştı. Onun çenesini bağlamak için elimde bir bez vardı. Babam âdeta boğuluyor, sonra da kendine geliyordu. Eliyle "hayır, henüz değil! Hayır, henüz değil!" diye işaret ediyordu. Bunu birkaç kez yaptı. Bunun üzerine ona "babacığım! Sende görünen bu halin nedeni nedir?" diye sordum. O da şöyle cevap verdi: "Şeytan parmaklarını ısırır bir halde yanı başımda dikilmiş duruyor. Bana 'Ey Ahmed! Beni mahvettin!' diyordu. Ben de ona, ölünceye kadar 'hayır, henüz değil!' diyeceğim."[435]

---

[433] Bkz. 3-Âl-i İmrân-8.

[434] Bkz. *et-Tezkire*, 185-186. Elimizdeki hadis kaynaklarında buna ulaşamadık.

[435] Bu durum şiirsel olarak şöyle ifade edilmiştir: "İbn Hanbel, alırken en son nefeslerini, olmaz, olmaz diyerek kovdu sanki birini. Oğlu görüp dedi ki: Ne oldu baba size? Kime olmaz dediniz, bu, merak verdi bize. Buyurdu ki: Evladım, tehlike var şu zaman, çok kritik bir anı yaşıyor şimdi baban. Şeytan geçmiş karşıma, bana der ki: Ey Ahmet! Gel sen de hıristiyan dini üzre vefat et. Ben, olmaz, olmaz dedim, o kaçıp etti firar, son nefeste, şeytandan çok büyük tehlike var. En büyük hilesini, o yapar böyle işte, aldananlar, maâzallah kalır sonsuz ateşte. Şehâdet'i söyleyip, vefât etti nihâyet, Bağdat halkı işitip, üzüldü buna gayet."
Bkz.http://www.siirlerlemenkibeler.com/KSiirmenkibe/09HorasanEvliyalari/301/1%20(349).htm (erişim: 26.12.2013)

İbn Teymiyye (ö.728/1328) bu olayla ilgili der ki: "Bu hikâye meşhurdur: Bu durum mutlaka herkes için geçerli değildir. Bazı insanlara ölmeden önce çeşitli dinlere girmeleri teklif edilir. Bazılarına da herhangi bir teklif yapılmaz. Bu durum birçok insan için gerçekleşmiştir. Bu durum, namazlarda Allah'a sığınmamız emredilen yaşamın ve ölümün imtihan anlarındandır."[436]

İbn Teymiyye, şeytanın insanı saptırmayı en fazla ölüm anında istediğini ve bunun için elinden geleni yaptığını ifade ediyor. Çünkü ölüm vakti, ihtiyaç anıdır. İbn Teymiyye, bu görüşünü desteklemek için de Buhârî'deki şu hadisi delil getiriyor. Hz. Peygamber (s) şöyle buyuruyor: "Kul, cennet ehlinin amelini işler. Cennet ile onun arasında bir zirâ' mesafe kalır. Tam bu sırada yazgısı onun önüne geçer, bu yüzden cehennemliklerin amelini işler ve cehennemi boylar. Kimi kul da var ki, cehennemliklerin amelini işler. Kendisi ile cehennem arasında bir zirâ'lık mesafe kalır. Tam da bu sırada yazgısı onun önüne geçer, bu sayede cennetliklerin amelini işler ve cennete girer."[437]

İbn Teymiyye devamla der ki: "Şeytan, insanoğluna karşı en fazla ölümü esnasında katı davranır, yardımcılarına 'bunu bırakmayın! Eğer onu elinizden bir kaçıracak olursanız, bir daha asla yakalayamazsınız' der."[438]

el-Kurtubî, hocası Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer el-Kurtubî'nin[439] şöyle dediğini nakleder: "Hocamız Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî'nin

[436] İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, IV, 255.

[437] Buhârî, Kader, 5, Rikâk, 33.

[438] İbn Teymiyye, *a.g.e.*, IV, 356.

[439] Bu kişi *el-Mufhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Muslim* adlı eserin müellifidir.

kardeşi Kurtuba'da ölmek üzereydi. Kendisine 'Lâ ilâhe illallâh de!' denmişti. O da 'hayır, hayır!' şeklinde karşılık vermişti. Kendine gelince söylediklerini ona hatırlattık. Bunun üzerine o şöyle dedi: "İki şeytan bana geldi. Biri sağımdan, öteki solumdan bana yaklaştı. Biri bana 'yahudi olarak öl! Çünkü Yahudilik en güzel dindir, diğeri de 'hıristiyan olarak öl! Çünkü Hıristiyanlık en güzel dindir' diye telkinde bulunuyordu. Ben de 'hayır, hayır!' diye onlara cevap verdim sizlere değil."

es-Suyûtî "hadis olarak buna vakıf olamadım" demektedir[440]

el-Kurtubî "bu tür cevaplar salih kişilerden çokça nakledilir. Tirmizî ve Nesâî'ye nisbet edilen bu rivayeti bulamadım. Tirmizî'yi gözden geçirdim, tümünü başkasından dinledim. Ama buna vakıf olamadım. Nesâî'nin kitabı yanımda vardır ve bir kısmını da dinledim. Bu rivayetin Tirmizî'nin ve Nesâî'nin günümüze ulaşmayan farklı bir nüshada olma ihtimali vardır. Zira bunlar birkaç nüshadır. Doğrusunu Allah bilir" demektedir.

İbnu'l-Mubârek (ö.181/797) ve Süfyan (ö.161/778), Leys'den naklen derler ki: "Her kişiye ölüm anında dünyadaki arkadaşları arz edilir. Bunlar ehli lehv veya ehli zikir olabilirler."

Kimilerine 'Lâ ilâhe illallah de!' denilir, buna karşılık kimileri 'iç, bana da içir' der. Kimileri (یازده , دوازده , ده) yani; on, onbir, oniki derler. Kişi, dünyada daha çok ne ile meşgul olmuşsa ölüm anında gözü önüne gelir.

İbnu'l-Kayyım (ö.751/1350), insanın son nefeste söylediği sözler ile ilgili der ki: "Ölüm anında insanların söylediği kötü söz ve sergilediği hiç de hoş olmayan

[440] Benzer rivayetler için bkz. el-Elbânî, *ed-Dâîfe*, III, 645-646, no: 1448.

davranışlar hakkında pek çok olay anlatılır. Ancak hayatı boyunca Allah'ı düşünen, O'nu anan ve seven kimse bunlara ruhunu teslim ederken daha muhtaç olduğunu görür ve buna göre hareket eder. Hayatı boyunca Allah'ı değil de başkalarını önceleyen kimseye ise ölümü esnasında Allah'ı hatırlaması, O'nu anması ve O'na sığınması zor gelir. Böyle birine Allah'ın inayeti de yetişmez… İşte bundan dolayı akıllı insanların nerede olurlarsa olsunlar, kalplerinden ve dillerinden Allah'ın ismini düşürmemeleri gerekir. Çünkü son nefesini İslâm üzere vermeyen kimse ebedi mutsuzluğu boylar. Allah Teâlâ'dan ismini anmamız, şükrünü yerine getirmemiz ve kendisine güzelce ibadet etmemiz için bize yardım etmesini dileriz.'[441]

[441] Bkz. Mahmûd el-Mısrî Ebû Ammâr, *Rihletun İle'd-Dâri'l-Âhire*, terc., Aldemir, Halil, Polen Yay., İst., 2010. s. 88.

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	1
Diğer kaynaklarda yer alanlar	
Kaynağı bulunamayanlar	1
TOPLAM	2

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	1
Muslim	
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	
Nesâî	
İbn Mâce	
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	1
TOPLAM	2

2.9. Ölünün yanında yapılması gerekenler

el-Kurtubî, konuya şu hadislerle başlar:

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، رَضِيَ اللهُ عَنْهَا قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا حَضَرْتُمُ الْمَرِيضَ، أَوِ الْمَيِّتَ، فَقُولُوا خَيْرًا، فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ يُؤَمِّنُونَ عَلَى مَا تَقُولُونَ، قَالَتْ: فَلَمَّا مَاتَ أَبُو سَلَمَةَ أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ أَبَا سَلَمَةَ قَدْ مَاتَ، قَالَ: " قُولِي: اَللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَ لَهُ، وَأَعْقِبْنِي مِنْهُ عُقْبَى حَسَنَةً ، قَالَتْ: فَقُلْتُ، فَأَعْقَبَنِي اللهُ مَنْ هُوَ خَيْرٌ لِي مِنْهُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Ümmü Seleme'den (r.anhâ) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Hastanın veya ölen kimsenin yanında bulunursanız hayır söyleyin. Zira melekler sizin söylediklerinize âmîn, derler. Ümmü Seleme der ki: Ben, (kocam) Ebû Seleme vefat ettiği zaman Hz. Peygamber'in (s) yanına giderek: Yâ Resûlallah! Ebû Seleme vefat etti, dedim. Bunun üzerine Resûlullah (s), "Allah'ım, beni ve onu affet ve bana onun ardından daha iyisini nasip eyle" dememi buyurdular. Ben de öylece dua ettim. Bunun üzerine Allah bana, Ebû Seleme'den daha hayırlısını, (yani) Allah Resûlü'nü nasip eyledi. [442]

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: دَخَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى أَبِي سَلَمَةَ وَقَدْ شَقَّ بَصَرُهُ، فَأَغْمَضَهُ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ الرُّوحَ إِذَا قُبِضَ تَبِعَهُ الْبَصَرُ، فَضَجَّ نَاسٌ مِنْ أَهْلِهِ، فَقَالَ: لَا تَدْعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ إِلَّا بِخَيْرٍ، فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ يُؤَمِّنُونَ عَلَى مَا تَقُولُونَ، ثُمَّ قَالَ: اَللَّهُمَّ اغْفِرْ لِأَبِي سَلَمَةَ وَارْفَعْ دَرَجَتَهُ فِي الْمَهْدِيِّينَ، وَاخْلُفْهُ فِي عَقِبِهِ فِي الْغَابِرِينَ، وَاغْفِرْ لَنَا وَلَهُ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ، وَافْسَحْ لَهُ فِي قَبْرِهِ، وَنَوِّرْ لَهُ فِيهِ.

Yine Ümmü Seleme (r.anhâ) der ki: Resûlullah (s), Ebû Seleme'nin yanına girdi, gözleri açık kalmıştı, onları kapadı ve sonra şöyle buyurdu: "Şüphesiz ki ruh

[442] Muslim, Cenâiz, 3, no: 919.

alındığında göz onu takip eder.” Derken Ebû Seleme'nin ailesi efradından bazıları feryâd ettiler. Bunun üzerine Resûlullah (s): “Kendinize hayırdan başka dua etmeyin. Çünkü melekler söylediklerinize âmîn, derler” buyurdu. Sonra şunu da ilave etti: “Allah’ım, Ebû Seleme’yi affet, derecesini hidâyete erenler arasında yükselt. Arkasında kalanlar içinde ona sen halef ol, bize de, ona da mağfiret buyur! Ey Âlemlerin Rabbi! Onun kabrini genişlet ve kendisine orada nûr halk eyle.” [443]

el-Kurtubî bazı âlimlerden[444] naklen der ki: “Hadiste geçen (فَقُولُوا خَيْرًا) ifadesi nedb ve talim içindir, meleklerin âmîn diyeceklerini haber veriyor. Bundan dolayı âlimler ölünün yanında salih insanların hazır bulunmalarını, ona ve geride kalanlara dua etmelerini müstehap görürler. Böylece onların duaları ve meleklerin âmîn demeleri bir araya gelmiş olur. Bundan hem ölü, hem de geridekiler yararlanır.”

Kişi öldükten sonra gözleri kapatılmalıdır. Ölmek üzere olanın yanında şunlar söylenmelidir: (اَلسَّلَامُ عَلَى الْمُرْسَلِينَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) “Peygamberlere selam olsun. Âlemlerin rabbi olan Allah’a hamd olsun.”

Bu hadisi İbn Ebî Şeybe rivayet etmektedir.[445]

Ayrıca bu dua da okunabilir: (بِسْمِ اللهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللهِ) “Allah’ın adıyla ve Resûlullah’ın dini üzerine.”[446]

el-Kurtubî daha sonra, ölmek üzere olana telkin verme konusunda şunları nakleder: عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَقِّنُوا مَوْتَاكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ»

[443] Muslim, Cenâiz, 4, no: 920.

[444] Bunu söyleyen Ebu’l-Abbas Ahmed b. Ömer el-Kurtubî’dir. Bkz. *el-Mufhim*, II, 571-572.

[445] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 445, no: 10849.

[446] Bkz. *et-Tezkire*, s. 184. Bunun kaynağına ulaşamadık.

Ebû Saîd el-Hudrî'den (r) rivayet edildiğine göre Allah Resûlu (s) şöyle buyurmuştur: "Ölenlerinize 'lâ ilâhe illallâh' sözünü telkin ediniz."[447]

قَالَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا احْتُضِرَ الْمَيِّتُ فَلَقِّنُوهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَإِنَّهُ مَا مِنْ عَبْدٍ يُخْتَمُ لَهُ بِهَا عِنْدَ مَوْتِهِ إِلَّا كَانَتْ زَادَهُ إِلَى الْجَنَّةِ»

Osman b. Affân'dan (r) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Ölmek üzere olan kişiye 'lâ ilâhe illallâh' sözünü telkin edin! Zira kimin son sözü bu olursa bu söz ona cennet azığı olur."

el-Kurtubî, bu hadisi İbn Ebi'd-Dünyâ'ya nisbet edip merfû olarak rivayet etmektedir. Söz konusu kaynağa müracaat ettiğimizde bunun mevkûf olduğuna şahit olmaktayız. Zira ilgili kaynakta şöyle geçiyor: (قَالَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ: «إِذَا احْتُضِرَ الْمَيِّتُ...)[448] el-Kurtubî bu rivayeti muhtemelen *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı eserden almıştır. Zira orada da merfû olarak geçmektedir.[449] Bu rivayet, aynı zamanda önceki hadiste geçen (مَوْتَاكُمْ) kısmını açıklar mahiyettedir. Burada ölüye değil de, ölmek üzere olana telkin söz konusudur.

[447] Muslim, Cenâiz, 1, no: 916, Ebû Dâvûd, Cenâiz, 20, 3117; Tirmizî, Cenâiz, 7, no: 976. İbn Mâce, Cenâiz, 3, no:1445. Telkin için bkz. Günay, Hacı Mehmet, "Telkin", *DİA,* XXXX, 404-406; Çolak, Ali, *Ölmek Üzere Olan Kişiye ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin İle İlgili Rivayetler*, Çukurova Ünv. İlahiyat Fak. Dergisi, C. 4, Sayı: 12, Ocak-Haz. 2004, s. 201-221.

[448] İbn Ebi'd-Dünyâ, *el-Muhtadarîn*, s. 20, no: 5.

[449] *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, IV, 466.

el-Kurtubî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer el-Kurtubî'den[450] naklen der ki: 'Lâ ilâhe illallah' sözünü telkin etmek müslümanların öteden beri uygulayageldikleri bir sünnettir. Bu uygulama, ölmek üzere olan kimsenin son sözünün 'lâ ilâhe illallah' olması, bu sayede o kişinin ebedi mutluluğa kavuşması ve Hz. Peygamber'in (s) şu sözünün umumi manasına dâhil olması için sürdürülmüştür: Son sözü 'lâ ilâhe illallah' olan kimse cennete girer.'"[451]

el-Elbânî bu hadise sahih demektedir. [452]

el-Kurtubî devamla der ki: "Ölmek üzere olan kişi tehlikeye karşı uyarılmalıdır. Zira şeytan bu durumda olanın inancını bozmak için uğraşır. Ölmek üzere olan kimseye bu söz telkin edilir, o da bu sözü bir kez söylerse kendisini rahatsız etmemek için telkine devam edilmez. İlim ehli, telkinin çok yapılmasını ve telkin konusunda ölmek üzere olan insana ısrarcı davranılmasını mekruh görmüştür. Çünkü ölmek üzere olan kimse telkinden haberdar olmuş ve telkinin mahiyetini anlamıştır."

Bu konuda İbnu'l-Mubârek şöyle demiştir: "Ölmek üzere olan kimseye 'lâ ilâhe illallâh' demesini telkin edin. Eğer bir kez bu sözü söylerse, onu rahat bırakın."[453]

Abdulhak el-işbîlî ise şöyle der: "Telkinde ısrar edilmez. Çünkü ısrar edilince ölmek üzere olan kimse telkinden rahatsız olabilir, telkinin tersini söyleyebilir.

---

[450] Bkz. *el-Mufhim*, II, 569-570.

[451] Ebû Dâvûd, Cenâiz, 20, 3116.

[452] Bkz. el-Elbânî, *Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 6479.

[453] Bkz. el-Beğavî, *Şerhu's-Sunne*, V, 296.

Şeytan bu noktada ona üstün gelebilir. Dolayısıyla bu konuda ısrar etmek, kötü sona götüren bir neden olabilir.”[454]

İbnu’l-Mubârek, Hasan b. İsa’ya dedi ki: “Bana şehadeti telkin et, başka bir söz söylemediğim müddetçe telkini tekrarlama.”

el-Kurtubî der ki: “Bu konuda önemli olan kalptir. Zira sadece dil ile söylenende fayda yoktur. Ebû Nuaym’ın da zikrettiği gibi âlim kişiye telkin hadisini zikretmekle telkin verilir. Ölmek üzere olan kişi şuuru gayet yerinde olsa bile ona telkin vermek ve kelime-i şehadeti hatırlatmak gerekir. Zira hadiste de varid olduğu üzere “ölümün şiddetinden dolayı akıllı insanlar bile hayrete düşebilirler. Şeytan da o anda insana çok yakın olur.”

el-Elbânî buna zayıf demektedir. [455]

Rivayete göre Allah Resûlu (s) şöyle buyurdu: “Ölüm meleği bir kişinin yanına vardı, onun kalbine baktı ama onda bir şey bulamadı. Onun çenesini açtı, baktı ki, dili damağına yapışık halde olup ‘lâ ilâhe illallah’ diyordu. Bu ihlas kelimesinden dolayı bağışlandı.” el-Kurtubî bunu İbn Ebi’d-Dünyâ’ya nisbet etmektedir.[456]

---

[454] el-Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 95.

[455] el-Elbânî, *Daîfu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 208.

[456] İbn Ebi’d-Dünyâ, *el-Muhtadarîn*, s. 22, no: 9. Bu rivayeti hadis kaynaklarında bulamadık.

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	4
Diğer kaynaklarda yer alanlar	5
TOPLAM	9

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	
Muslim	3
Ebû Dâvûd	1
Tirmizî	
Nesâî	
İbn Mâce	
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	5
TOPLAM	9

2.10. Ruhun Neliği Hakkında

Sözlükte, can, nefs, kuvvet gibi anlamlara gelen ruh, canlılarda hayat kaynağı olan güç diye tanımlanır. Arapçadaki nefs kelimesi de ruh anlamındadır. Ruhun çoğulu "ervâh", nefsin çoğulu da "enfûs" ve "nüfûs"tur.

Kur'ân'ı Kerim'de ruh üç anlamda kullanılmıştır. **1-** Cebrail'in (a.s.) adı olarak.[457] **2-** Vahiy manasında.[458] **3-** Canlılarda hayat kaynağı olan kuvvet anlamında.[459]

2.11. Ölüm Meleğinin Ruhları Almasının Sebebi

el-Kurtubî bu bölümde temrîz sîgası ile beş haber nakleder ve bunları herhangi bir esere nisbet etmez ve şöyle der: "ez-Zührî ve Vehb b. Münebbih derler ki: Allah (c), yerin toprağından bir parça getirmesi için Cebrail'i göndermişti. Bunun üzerine Cebrail toprak almak üzere yeryüzüne gelince, yeryüzü kendisinden toprak alınmaması hususunda Allah'a sığınmış da Cebrail ona dokunmamış. Arkasından Allah (c), Mikâil'i göndermiş. Yer, ondan da Allah'a sığınınca O da yere dokunamamış. Sonra Allah (c), Azrail'i göndermiş. Yer, ondan da Allah'a sığınmış, fakat O, yerin sığınmasını dinlemeyerek ondan toprak alıp götürmüş. Allah Teâlâ, Azrail'e: Yer, senden çekinmedi mi? diye sormuş. Azrail de: Evet çekindi, demiş. Yüce Allah: Arkadaşların ona merhamet ettikleri gibi sen de yere merhamet edeydin, buyurmuş. Azrail de: Ya Rab! Sana itaat etmem, ona merhamet etmemden daha

[457] Bkz. 2-Bakara-87; 19-Meryem-17; 26-Şu'arâ-193; 70-Meâric-4; 97-Kadr-4.

[458] Bkz. 16-Nahl-2; 40-Mü'min-15; 42-Şûrâ-52.

[459] Bkz. 17-İsrâ-85; 21-Enbiyâ-91; 66-Tahrîm-12. Ayrıca bkz. Kılavuz, Ahmet Saim, "Ruh", *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İfav., Yay., İst., 2006. IV, 1681.

önemlidir, demiş. Bunun üzerine Allah (c): Artık git. Sen ölüm meleğisin. Onların canlarını almak üzere seni vazifeli kıldım, buyurunca Azrail ağlamaya başlamış. Bunun üzerine Allah (c): Seni ağlatan nedir? diye sormuş. Azrail (a.s.) de: Ey Rabbim! Şüphesiz ki, sen bu mahlûkattan Peygamberler ve seçkin insanlar yaratacaksın ve kendilerine ölümden daha kötü bir şey olmayan insanları yaratacaksın. Binaenaleyh onlar beni tanıdıkları zaman bana öfkelenerek bana dil uzatırlar, demiş. Yüce Allah da: Ben, ölüm için hastalıklar, sebepler ve ağrılar yaratacağım ki, onlar bu ağrı ve sancılardan dolayı seni hatırlamayacaklar bile, buyurmuş ve arkasından ağrıları ve diğer ölüm çeşitlerini yaratmıştır."

İbn Abbas'tan rivayete göre Hz. Âdem'in yaratıldığı toprak arzın altı tabakasından alınmış. Çoğu da altıncı tabakadandır. Yedinci tabakadan yoktur. Çünkü onda cehennem ateşi vardır.

Rivayete göre yeryüzü şöyle niyazda bulunmuş: "Ey Rabbim! Gökleri yarattın. Fakat onlardan hiçbir şeyi eksiltmedin. Beni yarattın fakat Âdem'in toprağını almak suretiyle toprağımı eksilttin. Bunun üzerine Yüce Allah: İzzet ve Celâlime yemin ederim ki, muhakkak ben onların iyilerini ve kötülerini sana tekrar iade edeceğim, buyurmuştur. Yer de: İzzetine yemin ederim ki, ben de sana isyan edenlenlerden mutlaka intikam alacağım, demiş. Denildiğine göre Hz. Âdem'in yaratıldığı toprağı yeryüzünden alıp Yüce Allah'a götüren iblis'tir. Daha önce iki melek gönderilmiş, yeryüzü onlardan Allah'a sığınmış onlar da almamışlar."

Ölüm meleğinin ruhları almasının sebebi konusunda el-Kurtubî'nin naklettiği rivayetlerin kaynağına ulaşılamamıştır. Bu anlamda hadis olarak zayıf rivayete bile ulaşamadık. Dolayısıyla bu haberin doğru olmadığı kanaatindeyiz.[460]

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	
Diğer kaynaklarda yer alanlar	
Kaynağı bulunamanlar	5
TOPLAM	5

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	
Muslim	
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	
Nesâî	
İbn Mâce	
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	5
TOPLAM	5

[460] Bkz. *et-Tezkire*, s. 265-266.

2.12. Ölüm Meleğinin Ruhları Alması, Her Eve Günlük Olarak Gelmesi

el-Kurtubî bu konuda sadece iki sahih hadis rivayet etmektedir. Onlar da meleğin cenine ruh üflemesi ile ilgilidir. Cenin yüzyirmi günlük olduğunda melek ona ruh üfler.[461] Nutfenin üzerinden kırk iki gece geçti mi, Allah ona bir melek gönderir. Melek ona sûret verir; kulağını, gözünü, cildini, etini ve kemiklerini yaratır. Sonra: Yâ Rabbi! Erkek mi, dişi mi olacak? diye sorar. Rabbin dilediğini hüküm buyurur; Melek de yazar…[462]

el-Kurtubî "bu hadiste yaratmanın ve safhalarının meleğe isnad edilmesi mecazidir. Hakiki manada yaratan Yüce Allah'tır. Şu âyet de buna delildir. (وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ) "*Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik*"[463] demektedir. Geriye kalan rivayetler ise temrîz sîgası ile nakledilmektedir.

İbn Ömer (r) dedi ki: "Ölüm meleği, mü'min'in ruhunu alınca kapının eşiği üstünde bekler. O sırada ev halkından kadınların kiminin elleri ile yüzüne vurması, kiminin saçını başını yolup dağıtması, kiminin de eyvah diyerek bağırıp çağırması gibi çığlık ve feryatlar olur. Bunun üzerine ölüm meleği: "Bu sabırsızlıkla telâşlanılması, üzüntü gösterilmesi nedendir? Allah'a yemin ederim ki ben, sizden birinin ömrünü eksiltmedim, sizden herhangi birinin rızkını alıp götürmedim, sizden herhangi bir kimseye de bir haksızlık etmedim. Eğer şikâyetiniz, öfkeniz haksız olarak bana karşı ise, benim işim Yüce Allah'a aittir. Çünkü ben yüce bir kuvvetin

[461] Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 6, no: 3208; Muslim, Kader, 1, no: 2643.

[462] Bkz. Muslim, 3, 2645.

[463] Bkz. 7-A'râf-11.

emri altında memur bir kulum. Eğer şikâyetiniz ölüye ise o mağlup biridir. Eğer şikâyetiniz Rabbinize karşı ise, o takdirde sizler O'na karşı kâfirsiniz. Ben sizlerin yanına, sizden hiçbir kimseyi bırakmayıncaya kadar tekrar tekrar geleceğim" der.[464]

el-Kurtubî bu rivayeti Ebû Mutî' Mekhûl b. Fadl en-Nesefî'nin (ö.318/930) *el-Lu'luiyyât* adlı eserine nisbet etmektedir.[465]

el-Kurtubî ardından; bu manada şu merfû haber rivayet edilmiştir der ve ölüm meleğinin günde beş defa evlerin kapısında durduğunu benzer lafizlarla rivayet eder. Bunu da Ebû Hüdbe'nin *el-Erbaîn* adlı eserine nisbet etmektedir.

Aynı raviden şunu da rivayet etmektedir: "Ölüm meleği her gün kulların yüzlerine yetmiş defa bakmaktadır. Ölüm meleği, canını alması için kendisine gönderilen kimse güldüğünde: Ey insanoğlu! Sana hayret edilir. Ben canını almak için ona gönderildiğim halde o bununla beraber gülmektedir, der."[466]

Bizce bu rivayetler sahih değildir. Zira bunların ravisi olan Ebû Hüdbe, muhaddisler tarafından ağır bir şekilde cerh edilmiştir. Hakkında "deccallerden

---

[464] Bkz. *et-Tezkire*, s. 257-258.

[465] Bu kitap basılı değildir. Bunun bir yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi yazmalar bölümünde kayıtlıdır. Bkz. Acar, Hasan, *Ebû Mutî' Mekhûl en-Nesefî'nin 'Kitâbu'r-Red Alê'l-Ehvâ Ve'l-Bida' isimli eserinde Mezhepleri tasnifi ve Mürciî makâlât geleneği içindeki yeri*, AÜSBE, İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, (Basılmamış Y. Lisans Tezi, 2003) s. 4. Bir nüshası da Medine el-Câmiatu'l-İslâmiyye Kütüphanesi 5079 nolu filmde kayıtlıdır. Bkz. *et-Tezkire*, thk., Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, s. 63. Bu rivayet için bkz. Gazâlî, *İhyâ'*, IV, 468.

[466] İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-Şerîa*, II, 375.

biridir"[467], "metrûku'l-hadîstir"[468], "kezzâb" ve "habîs" biridir, "taaccüb maksadı dışında hadislerini yazmak helal değildir" denilmiştir.[469]

el-Kurtubî Sâbit el-Bünânî'den naklen der ki: "Bir gün yirmi dört saattir. Ölüm meleğinin her canlının başında olmadığı hiçbir saat yoktur. Eğer emir verilirse onun ruhunu alır, yoksa geri döner. Yıl boyu durum böyledir."[470]

Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, ölünün ev halkı, eğer ölünün yerini görselerdi, sözünü işitselerdi onlar muhakkak ölülerini unuturlardı da, kendi canları hususunda ağlarlardı. Sonra ölü, tabut içinde taşınmaya başlanınca ruhu, naaşın üzerinde giderken: Ey ev halkım! Ey evlâtlarım! Dünya benimle oynayıp beni meşgul ettiği gibi sizlerle de oynayarak meşgul etmesin. Ben helâlden de, helâl olmayandan da mal topladım. Sonuç olarak zahmetsiz bir şekilde mal size kaldı. Günahı ise bana kaldı. İşte sizler bana gelen şeyin benzerinden sakınınız, diye nida eder."[471]

Bu rivayet, lisanı hâl tarzında söylenmiş olabilir ancak bunun Hz. Peygamber'e isnadının doğru olmayacağı kanaatindeyiz.

Ca'fer b. Muhammed (ö.148/765) babasından rivayet ettiğine göre Resûlullah (s), ölüm meleğini ensardan bir zatın başucunda görünce ölüm meleğine: Arkadaşıma yumuşak muamele eyle. Çünkü o mü'min'dir, buyurdu. Bunun üzerine ölüm meleği: Ya Muhammed! Gönlün müsterih, gözün aydın olsun. Çünkü ben her

---

[467] İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 114-115.

[468] Nesâî, *Kitâbu'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, I, 12.

[469] İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ'*, thk., Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406, I, 58.

[470] Bkz. Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 326.

[471] Bkz. *et-Tezkire*, s. 259. Bunun kaynağına ulaşamadık.

mü'min'e karşı şefkatliyim dedikten sonra ölüm meleği: Karada, denizde kıldan ve kerpiçten -köylü ve şehirli- olan herhangi bir ev halkına muhakkak ben her gün beş defa kendilerine teker teker dikkatle bakmaktayım. Hatta ben onların küçüğünü büyüğünü, nefis ve canlarıyla birlikte muhakkak kendilerinden daha iyi bilirim. Vallahi ya Muhammed! Eğer ben bir sivrisineğin canını almak istesem, Yüce Allah o canın alınmasını emretmedikçe ben bu işi yapamam, dedi.[472]

İbnu'l-Cevzî, buna sahih değildir demektedir.[473]

el-Kurtubî İbn Atıyye'den (ö.541/1147) naklen der ki: "Hadiste varid olduğuna göre hayvanların ruhlarını ölüm meleği değil de doğrudan Yüce Allah alır.[474] Allah (c) insanlara değer verdiğinden dolayı ruhlarını melek aracılığı ile alır. Ölüm meleğinin emrinde bir ordu melek vardır."

Haberde varid olduğuna göre ölüm meleği ile hayat meleği münazara etmişler ve ölüm meleği: Ben canlıları öldürüyorum, demiş. Hayat meleği de: Ben de ölüleri diriltiyorum, demiş. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara vahyederek: Sizler yapmakta olduğunuz ve emrinize verilmiş şeyi işlemeye devam ediniz. Binaenaleyh, öldüren de dirilten de muhakkak benim, Benden başka ne öldüren ne de dirilten vardır, buyurmuştur.

el-Kurtubî, bu rivayeti Gazâlî'nin *İhyâ'* adlı eserine atfetmekte, el-Irâkî de bunun aslını bulamadım demektedir.[475]

---

[472] et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, IV, 220, no: 4188.

[473] Bkz. *el-Mevzûât*, Advâu's-Selef baskısı, III, 520.

[474] İbnu'l-Cevzî buna benzer bir rivayet için mevzû demektedir. Bkz. *el-Mevzûât*, III, 222.

[475] Bkz. *İhyâ'*, IV,257.

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	2
Diğer kaynaklarda yer alanlar	
Kaynağı bulunamayanlar	4
TOPLAM	6

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	1
Muslim	1
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	
Nesâî	
İbn Mâce	
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	4
TOPLAM	6

2.13. Mü'min İle Kâfirin Canlarını Alması Esnasında Ölüm Meleğinin Sıfatı

el-Kurtubî bazı âlimlerden naklen der ki: "Ölüm meleğinin müşahede edilmesi ve onun müşahedesindeki korkunun büyüklüğünden, görülmesinin dehşetinden ve müşahedesi sırasında kulun kalbine giren korku ve endişeden dolayı ölüm meleğinin o halinin anlatılması mümkün değildir. Ancak bunu gören bilir. Şu muhakkaktır ki, misallerimizdeki ona ait kıssalar rivayet olunan hikâyelerdir."

İkrime (r) der ki: "Ben, Şit'in (a.s.) bazı sahifelerinde şöyle gördüm: Babası Âdem (a.s.): Ey Rabbim! Bana ölüm meleğini göster de, ona bakayım diye dua etmiş. Bunun üzerine Allah (c) ona şöyle vahyetti: Onun birtakım sıfatları vardır. Sen o sıfatlara bakmaya dayanamazsın. Fakat ben onu sana, onun Peygamberler ile salih kişilere inmekte olduğu şekilde indireceğim. Sonra Yüce Allah, Âdem'in yanına Cebrail ile Mikâil'i indirmiş ve onları takiben de ölüm meleği, siyah beyaz, alaca bir koç kılığında ve dörtbin kanadı açmış vaziyette yanına gelmiş ki, bu kanatlardan bir tanesi gökleri geçmekte, bir kanadı yeryüzünü aşmakta, bir kanadı doğu tarafının en uzak yerini, bir kanadı da batı tarafının en uzak mesafesini geçmekte imiş. Bir de görmüş ki, yeryüzü ve yeryüzünde bulunan dağlar, düzlükler, göller, ormanlar, cinler, insanlar, hayvanlar, velhâsıl yeryüzünün çevrelediği her şey önünde imiş. Yeryüzünde bulunan her şey ölüm meleğinin gözünün çukuruna konulmuş olsa, onların hepsi kır bir ovaya atılmış hardal tanesi kadar küçük olurmuş, ölüm meleğinin öyle gözleri varmış ki, onları ancak açılması gereken yerlerde açarmış, öyle kanatları da varmış ki, onları da yayılması gereken yerlerde yayarmış. Ölüm meleğinin itaatli mü'minlere açmakta olduğu bir müjde kanatları, kâfirler için de açacağı başka kanatları varmış ve o kanatlar içinde demir şişler, çengeller ve makaslar varmış. Bu manzara üzerine Âdem (a.s.) öyle bir şekilde bayılarak düşmüş

ki, o andan itibaren yedi gün kadar baygın kalmıştır. Ayılınca korkusundan dolayı rengi safran gibi sapsarı olmuştu."

el-Kurtubî bu kıssayı vaiz İbn Zafer Ebû Haşim Muhammed b. Muhammed el-Mekkî'nin *en-Nesâih* adlı eserine nisbet etmektedir.[476]

Burada söylenebilir ki, böyle bir haber kıssacıların uydurdukları rivayetlere benzemektedir.

[476] Bkz. *et-Tezkire*, s. 255. Bu kitaba ulaşamadık.

2.14. Ölüm Şekli

Ölüm, Kur'ân'ı Kerimde mücmel ve mufassal olarak zikredilir. Bazı âyetlerde ruhları alma ölüm meleğine[477] ve meleklere[478] nisbet ediliyor. Bu isnad mecazîdir. Bazı âyetlerde de Allah'a nisbet ediliyor.[479] Bu isnad da hakikidir. Dolayısıyla âyetler arasında bir çelişki yoktur. Zira ölüm meleği veya yardımcısı olan melekler doğrudan ruhları aldıkları için ruhları alma onlara nisbet ediliyor. Hakiki manada ruhları aldığı için de Allah'a nisbet ediliyor.

el-Kelbî, "ölen kimse eğer mü'min ise ölüm meleği bedenden ruhu aldıktan sonra onu rahmet meleklerine, eğer o kâfir ise azap meleklerine teslim eder" demektedir.

Hz. Peygamber'den (s) gelen haberde varid olduğuna göre "ölüm meleği ruhlara, herhangi birinizin yanına gelip durması için tayına ve deve yavrusuna seslenmesi gibi seslenir. Yani ruhu kabzetmesi ve onu öldürmesi için kendisine doğru çağırır."[480]

Senedi sabit olmayan böyle bir rivayeti Hz. Peygamber'e nisbet etmenin caiz olmayacağı kanaatindeyiz.

Haberde varid olduğuna göre ölüm meleği, önünde kendisi için Şaban ayının on beşinci (berat) gecesinde yazılan sahife olduğu halde oturmaktadır. İkrime ve başka

---

[477] Bkz. 32-Secde-11.

[478] 16-Nahl-28, 32; 6-En'âm-61, 93; 8-Enfâl-50; 47-Muhammed-27.

[479] Bkz. 39-Zümer-42; 67-Mülk-2.

[480] Bkz. *et-Tezkire*, s. 248. Bu haberin kaynağına ulaşamadık.

âlimlere göre o gece, rızıklar ve eceller gibi her hikmetli işin takdir edildiği berat gecesidir.[481] Katâde, Hasan ve Mücahid'in dediği gibi bu gece kadir gecesidir. Sahih olan da budur. İbn Abbas (r) şöyle der: Allah Teâlâ, Şaban ayının on beşinci (berat) gecesinde bütün hükümleri takdir eder de onları Kadir gecesinde vazifeli olan meleklerine teslim eder.[482]

el-Kurtubî devamla "İbn Abbas'ın bu sözünde iki hüküm arasını cemetmek vardır. Doğrusunu Allah bilir. Binaenaleyh, ruhunun alınması yaklaşmış olan kişinin ömrü bittiği zaman sidretü'l-müntehâdaki (sidre ağacının yaprağında) isminin yazılı bulunduğu yaprağı (ölüm meleği'nin önündeki) sahifenin üzerine düşer de bundan dolayı ölüm meleği o şahsın ecelinin gelmiş, rızkının tükenip kesilmiş olduğunu anlar" demektedir.[483]

Haberde varid olduğuna göre ölüm meleği arşın altında bulunmaktadır. Ölüm halinde olan kimsenin sahifeleri (yani sidre ağacındaki isminin yazılı olduğu yaprak) yanına düşer. O sahifeler ise sidretü'l-müntehâdaki sidre ağacının yaprağıdır. Bunun üzerine ölüm meleği insana bakarak ecelinin gelmiş, rızkının kesilmiş olduğunu görünce o halin şiddetleri insana erişip ihata eder ve sekerata girer.[484]

İsrâ hadisinde ise Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: "Ben, isrâ gecesinde bir kürsü üstünde oturmakta olan bir meleğin yanına vardım, dünya ve dünyada olanların onun iki dizi arasında bulunduğunu gördüm. Önünde de yazılı bir levha vardı. Melek, hiç sağa sola bakmadan o levhaya bakıyordu. Ben: Ey Cebrail, bu kimdir? diye sordum. Cebrail: O, ölüm meleğidir, diye cevap verdi. Ben de: Ey ölüm

[481] Bkz. 44-Duhân-1-3.

[482] Bkz. *et-Tezkire*, s. 250-251.

[483] Bkz. *et-Tezkire*, s. 251.

[484] Ebu'ş-Şeyh el-İsfahânî, *el-Azame*, no: 343.

meleği! Sen, yeryüzünün karasında, denizinde bulunan bütün insanların ruhlarını almaya nasıl muktedir oluyorsun? diye sordum. Bunun üzerine ölüm meleği: Görmüyor musun, bütün dünya iki dizimin arasında, bütün halk da iki gözümün arasında ve ellerim de doğu ile batı arasındaki her şeye ulaşmaktadır. Binaenaleyh bir kulun eceli gelince ona bakarım. Ona baktığımda meleklerden yardımcılarım onun ruhunun alınacağını anlarlar ve kendisini yakalayıp ruhunu çıkarmaya başlarlar. Melekler ruhu boğaza getirdiklerinde ben onu anlarım. Çünkü onun işinden hiçbir şey gizli kalmaz ki, elimi uzatır ruhunu çıkarır alırım ve onun ruhunu almak bana aittir" dedi.

el-Kurtubî bu rivayeti (وفي خبر الإسراء عن ابن عباس عن النبي صلى الله عليه وسلم) şeklinde vermekte olup herhangi bir kaynağa nisbet etmemektedir. Başka kaynaklarda tesbit ettiğimiz benzer rivayette ise Meysere b. Abdirabbbih ile Ömer b. Süleyman ed-Dımaşkî gibi cerh edilen raviler vardır.[485] Dolayısıyla bu rivayetin sahih olmadığı kanaatindeyiz.

el-Kurtubî devamla der ki: "Ölen kimsenin yanına dört melek iner. Şöyle ki: Bir melek ruhu sağ ayağından, bir melek de sol ayağından çeker. Bir melek sağ tarafından, bir melek de sol tarafından çeker." el-Kurtubî bunu Gazâlî'ye nisbet etmektedir.

Ölüm meleğinin doğu ile batı arasına ulaşan mızrağı vardır. Binaenaleyh, dünyada bir kulun eceli geldiği zaman melek o kulun başına bu mızrağı ile vurur. el-Kurtubî bunu Ebû Nuaym'a [486] nisbet eder ve başka yerde bu mızrakla ilgili rivayeti

---

[485] Bkz. *a.g.e.*, a.y. Ayrıca benzer lafızlar için bkz. İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbâri'ş-Şenîati ve'l-Mevzûa*, thk., Abdulvehhâb Abdullatîf ve Abdullah Sıddîk, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1401. I,155-169.

[486] Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 214.

görmediğini söyler, ancak bunun sıhhatı ile ilgili bir şey söylemez.

Sonuç itibariyle el-Kurtubî bu bölümde, konuyla ilgili hiçbir merfû rivayet zikretmemektedir.

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	
Diğer kaynaklarda yer alanlar	1
Kaynağı bulunamayanlar	1
TOPLAM	2

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	
Muslim	
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	
Nesâî	
İbn Mâce	
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	1
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	1
TOPLAM	2

2.15. İnsan Ruhunun Göğe Çıkması

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: " الْمَيِّتُ تَحْضُرُهُ الْمَلَائِكَةُ، فَإِذَا كَانَ الرَّجُلُ صَالِحًا، قَالُوا: اُخْرُجِي أَيَّتُهَا النَّفْسُ الطَّيِّبَةُ، كَانَتْ فِي الْجَسَدِ الطَّيِّبِ، اخْرُجِي حَمِيدَةً، وَأَبْشِرِي بِرَوْحٍ وَرَيْحَانٍ، وَرَبٍّ غَيْرِ غَضْبَانَ، فَلَا يَزَالُ يُقَالُ لَهَا ذَلِكَ حَتَّى تَخْرُجَ، ثُمَّ يُعْرَجُ بِهَا إِلَى السَّمَاءِ، فَيُفْتَحُ لَهَا، فَيُقَالُ: مَنْ هَذَا؟ فَيَقُولُونَ: فُلَانٌ، فَيُقَالُ: مَرْحَبًا بِالنَّفْسِ الطَّيِّبَةِ، كَانَتْ فِي الْجَسَدِ الطَّيِّبِ، اُدْخُلِي حَمِيدَةً، وَأَبْشِرِي بِرَوْحٍ وَرَيْحَانٍ، وَرَبٍّ غَيْرِ غَضْبَانَ، فَلَا يَزَالُ يُقَالُ لَهَا ذَلِكَ حَتَّى يُنْتَهَى بِهَا إِلَى السَّمَاءِ الَّتِي فِيهَا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، وَإِذَا كَانَ الرَّجُلُ السُّوءُ، قَالَ: اُخْرُجِي أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْخَبِيثَةُ، كَانَتْ فِي الْجَسَدِ الْخَبِيثِ، أُخْرُجِي ذَمِيمَةً، وَأَبْشِرِي بِحَمِيمٍ، وَغَسَّاقٍ، وَآخَرَ مِنْ شَكْلِهِ أَزْوَاجٌ، فَلَا يَزَالُ يُقَالُ لَهَا ذَلِكَ حَتَّى تَخْرُجَ، ثُمَّ يُعْرَجُ بِهَا إِلَى السَّمَاءِ، فَلَا يُفْتَحُ لَهَا، فَيُقَالُ: مَنْ هَذَا؟ فَيُقَالُ: فُلَانٌ، فَيُقَالُ: لَا مَرْحَبًا بِالنَّفْسِ الْخَبِيثَةِ، كَانَتْ فِي الْجَسَدِ الْخَبِيثِ، اِرْجِعِي ذَمِيمَةً، فَإِنَّهَا لَا تُفْتَحُ لَكِ أَبْوَابُ السَّمَاءِ، فَيُرْسَلُ بِهَا مِنَ السَّمَاءِ، ثُمَّ تَصِيرُ إِلَى الْقَبْرِ"

Ebû Hureyre'den (r) rivayet edildiğine göre Peygamber (s) şöyle buyurdu: Ölüm döşeğinde olan kimsenin yanında melekler hazır bulunur. Kişi salih ise melekler: Ey güzel bedende olan güzel nefis (rûh)! Övülerek (bedenden) çık, rahmetle, güzellikle ve öfkeli olmayan Rabb (e kavuşmak) ile müjdelen, derler. Artık can çıkıncaya kadar devamlı ona böyle söylenir. Sonra o ruh göğe yükseltilir ve gök (kapısı) onun için açılır. Sonra, bu kimdir? diye sorulur. Onu götüren melekler: Falancadır, derler. Bu kere (gökte görevli melekler) tarafından: Güzel nefse merhaba, güzel bedende idi. Övgüye lâyık olarak gir, rahmetle, güzellikle ve öfkeli olmayan Rabb (e kavuşmak) ile müjdelen, denilir. Sonra Yüce Allah'ın (hükümlerinin açıklanıp melekler tarafından alınmakta) olduğu göğe götürülünceye kadar ona devamlı olarak böyle söylenir. (Ölüm döşeğinde) kötü adam olduğu zaman (görevli) melek: Çık ey pis bedende olan pis nefis. Yerilmiş olarak çık, kaynar su, cehennem halkının irini ve bunların misli çeşitli başka azap ile müjdelen, der. O pis nefis (bedenden) çıkıncaya kadar ona devamlı olarak böyle (tehditler) söylenir. Sonra o

nefis (ruh), göğe çıkarılır. Fakat gök (kapısı) ona açılmaz ve: Bu kimdir? denilir. Falancadır, diye cevap verilir. Bunun üzerine: Habis nefse merhaba olmaz, o pis nefis pis bedende idi. Kınanmış olarak geri dön. Çünkü sana göğün kapıları kesinlikle açılmıyacaktır, denilir ve bunun üzerine o ruh gökten (yere) gönderilir ve sonra bedenin bulunduğu mezara varır.'"[487]

el-Kurtubî, burada geçen müteşabih ifadeyi şöyle açıklamaktadır: "Hadiste geçen 'Yüce Allah'ın kendisinde bulunduğu gök' ifadesi mecazî olup O'nun hükümlerinin açıklandığı gök şeklinde tevil edilmesi gerekir. Muslim'deki isrâ hadisi de bu şekilde anlaşılmalıdır."

el-Kurtubî konu ile ilgili bir tartışmadan da şöyle bahseder: "Bu hadisten yola çıkarak, arkadaşlarımızdan bazı ilim ve basiret ehli kişilerlerle, bu hadisin ve 'gecenin son üçte biri kaldığında Yüce Allah'ın dünya semasına ineceği' hadisini[488] ve 'Rahman arşa istiva etti'[489] âyetini tevil etmek gerekir dedim.[490] Bunlardan biri de Ebû Ömer İbn Abdilberr[491] idi. Ben ona bu hadisi zikrettiğimde o aceleci davrandı,

---

[487] İbn Mâce, Zühd, 31, no: 4262; İbn Hanbel, *el-Musned*, II, 364, no: 8754, VI, 140, no: 25603.

[488] Buhârî, Teheccüd, 14, Tevhîd, 35; Muslim, Müsâfirîn 168-170; Tirmizî, Salat, 211, Da'vât, 78; İbn Mâce, İkâme, 182; Dârimî, Salat, 168; Muvatta, Kur'ân, 30; *el-Musned*, II, 264, 267, 282, 410, 487, 504.

[489] 20-Tâhâ-5.

[490] Zira hadisin zahirinden anlaşılan, Allah'ın 7. gökte olduğudur. Âyetten anlaşılan ise O'nun arşa istiva ettiği, yani 7. gökte değil de arşta olduğudur. Bunda çelişki söz konusudur. Ama ikisi de tevil edildiğinde problem kalmaz.

[491] Bu kişinin meşhur Ebû Ömer İbn Abdilberr (ö.463/1071) olması düşünülemez. Zira İbn Abdilberr, el-Kurtubî'den (ö.671/1273) 202 sene önce vefat etmiştir. Bu kişi, muhtemelen aynı ismi taşıyan başka biridir veya yanlış yazılmıştır.

hadisin sahih olmadığını söyledi ve ravilerine lanet etti. O sırada önümüzde taze hurma vardı, onu yiyorduk. Ona dedim ki: Hadis sahihtir. Onu İbn Mâce *Sunen*'inde[492] rivayet etmiştir. Rivayetler, bu tarzda reddedilmez, belki uygun şekilde tevil edilir, zira bu hadisi rivayet edenler, bize beş vakit namazı ve hükümlerini rivayet eden kişilerdir. Eğer o konuda doğru söylüyorlarsa, bu konuda da doğru söylüyorlar, eğer bu hadiste yalan söylüyorlarsa, diğer konularda da yalan söylüyorlardır. O zaman bunların rivayetine güven olmaz." el-Kurtubî ayrıca Nesâî'nin[493] farklı bir rivayetinin bu işkali ortadan kaldırdığını söylüyor. Bu hadisin Abdulhak el-İşbîlî tarafından da sahih kabul edildiğini söylüyor. Bu rivayette Allah'ın ineceği değil de bir münadiye seslenmesini emredeceği söz konusudur. Sonuç olarak bunu şöyle anlamak lazım: Burada muzaf takdir edilmiştir. Yani 'Rabbimiz iner' ifadesi 'Rabbimizin meleği iner' şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim başka bir rivayet de 'iner' değil, 'indirir' şeklindedir.[494]

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: «إِذَا خَرَجَتْ رُوحُ الْمُؤْمِنِ تَلَقَّاهَا مَلَكَانِ يُصْعِدَانِهَا» – قَالَ حَمَّادٌ: فَذَكَرَ مِنْ طِيبِ رِيحِهَا وَذَكَرَ الْمِسْكَ – قَالَ: "وَيَقُولُ أَهْلُ السَّمَاءِ: رُوحٌ طَيِّبَةٌ جَاءَتْ مِنْ قِبَلِ الْأَرْضِ، صَلَّى اللهُ عَلَيْكِ وَعَلَى جَسَدٍ كُنْتِ تَعْمُرِينَهُ، فَيُنْطَلَقُ بِهِ إِلَى رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ يَقُولُ: اِنْطَلِقُوا بِهِ إِلَى آخِرِ الْأَجَلِ"، قَالَ: "وَإِنَّ الْكَافِرَ إِذَا خَرَجَتْ رُوحُهُ – قَالَ حَمَّادٌ وَذَكَرَ مِنْ نَتْنِهَا، وَذَكَرَ لَعْنًا – وَيَقُولُ أَهْلُ السَّمَاءِ: رُوحٌ خَبِيثَةٌ جَاءَتْ مِنْ قِبَلِ الْأَرْضِ. قَالَ: فَيُقَالُ: اِنْطَلِقُوا بِهِ إِلَى آخِرِ الْأَجَلِ "، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَرَدَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَيْطَةً كَانَتْ عَلَيْهِ، عَلَى أَنْفِهِ هَكَذَا

[492] İbn Mâce, Zühd, 31, no: 4262.

[493] Nesâî, *Amelu'l-Yevmi ve'l-Leyle*, s. 34, no: 482, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1406; Nesâî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, IX, 180, no: 10243.

[494] Bkz. el-Kurtubî, *el-Câmi'*, IV, 39, 3-Âl-i İmrân Sûresi, 17. âyetin tefsiri.

Ebû Hureyre (r) diyor ki: Mü'min'in ruhu çıktığı vakit, onu iki melek karşılar ve yukarıya çıkarırlar. Hammâd dedi ki: Râvî onun misk gibi güzel kokusunu anlattı. Ebû Hureyre şöyle dedi: Gök ehli: "dünyadan güzel bir ruh geldi, Allah sana ve kendisini yaşattığın bedene rahmet eylesin" derler. Daha sonra onu Rabbi'ne götürürler. Sonra: Bunu hududun sonuna kadar götürün, buyurur. Kâfirin de ruhu çıktığı vakit, -Hammâd onun pis kokusunu ve bir lanet de zikretti demiş- gök ehli "dünyadan pis bir ruh geldi" derler ve: Bunu hududun sonuna kadar götürün denilir. Ebû Hureyre dedi ki: Bunun üzerine Resûlullah (s) üzerinde bulunan ince bir örtüyü şöyle burnuna çevirdi.[495]

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ» قَالَتْ عَائِشَةُ أَوْ بَعْضُ أَزْوَاجِهِ: إِنَّا لَنَكْرَهُ الموْتَ، قَالَ: «لَيْسَ ذَاكِ، وَلَكِنَّ المؤْمِنَ إِذَا حَضَرَهُ الموْتُ بُشِّرَ بِرِضْوَانِ اللَّهِ وَكَرَامَتِهِ، فَلَيْسَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ، فَأَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ وَأَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ، وَإِنَّ الكَافِرَ إِذَا حُضِرَ بُشِّرَ بِعَذَابِ اللَّهِ وَعُقُوبَتِهِ، فَلَيْسَ شَيْءٌ أَكْرَهَ إِلَيْهِ مِمَّا أَمَامَهُ، كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ وَكَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ»

Ubâde b. Sâmit'den (r) rivayet edildiğine göre Peygamber (s) şöyle buyurdu: "Her kim Allah'a kavuşmayı severse, Allah da ona kavuşmayı sever. Her kim de Allah'a kavuşmaktan hoşlanmazsa Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz." Bunun üzerine Hz. Âişe veya Hz. Peygamber'in başka bir eşi: "Ya Resûlallah! Şüphesiz biz de ölümden hoşlanmayız" dedi. Hz. Peygamber de (s) buyurdu ki: Hayır, (öyle değil). Bu (yani Allah'a kavuşmayı sevmek veya sevmemek) ancak kişinin öleceği anda olur. Mü'min kişi öleceği zaman Allah'ın rızası ve ikramı ile müjdelendiğinde ona ölümden daha sevimli bir şey olmaz, dolayısıyla Allah'a kavuşmayı sever, Allah da ona kavuşmayı sever. Kâfir de Allah'ın azabı ve cezalandırması ile müjdelenince

[495] Muslim, Cennet, 17, no: 2872.

(yani tehdit edilince) ona ölümden daha sevimsiz bir şey olmaz, dolayısıyla Allah'a kavuşmaktan hoşlanmaz, Allah da ona kavuşmaktan hoşlanmaz."[496]

Enes'ten (r) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Allah bir kulu hakkında hayır isterse o kulunu kullanır." Bunun üzerine Ey Allah'ın Rasûlü! O kulu nasıl kullanır? Denildi. Resûlullah (s): "Ölümünden önce onu salih amel işlemeye muvaffak kılar" buyurdular.[497]

el-Elbânî buna sahih demektedir. [498]

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	6
Diğer kaynaklarda yer alanlar	4
TOPLAM	10

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	1
Muslim	2
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	1
Nesâî	
İbn Mâce	1
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	1
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	4
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	
TOPLAM	10

[496] Buhârî, Rikâk, 41, no: 6507.

[497] Tirmizî, Kader, 8, no: 2142.

[498] Bkz. el-Elbânî, *Sahîhu't-Tirmizî*, no: 1741.

2.16. Ruhlara Yeryüzündeki İnsanlar Hakkında Soru Sorulması

el-Kurtubî "kişi öldüğünde ondan önce ölenler ona hayatta olanların durumlarını sorarlar, o da geride kalanların haberini bildirir. Onlar da hayattakilerin iyiliklerine sevinirler, kötülüklerine ise üzülürler" demektedir.

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin şöyle söylediği nakledilmiştir: "Mü'min'in ruhu alınınca Allah'ın kullarından merhamet ehli olanlar dünyada müjdeli bir haberi karşıladıkları gibi onu karşılarlar. Onun yanına gelip ona sorular sormaya başlarlar. Bu arada birbirlerine; 'dinleninceye kadar kardeşinizi rahat bırakın. Çünkü o, büyük bir üzüntü içindedir' derler. Sonra onun yanına gelip ona 'falanca ne yaptı? Filanca kadın ne yaptı? Evlendi mi?' şeklinde sorular sorarlar. Ona kendisinden önce ölmüş bir adamı sordukları zaman onun öldüğünü söyler. Bunun üzerine o kullar şöyle der: 'İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn. Demek ki vardığı yer kızgın ateş imiş… O ne kötü bir varılacak yerdir…' Sonra onlara o kulun amelleri gösterilir. Eğer amellerinin güzel olduğunu görürlerse, buna sevinirler ve 'Allah'ım, bunlar, senin kuluna verdiğin nimetlerdir. Bu nimetlerini tamama erdir' diye dua ederler. Eğer kulun amellerini kötü görürlerse 'Allah'ım! Kulunun hatalarını görmezden gel!' diye dua ederler."[499] el-Kurtubî bu konuda; Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebu'd-Derdâ, Saîd b. Cübeyr, Hasan el-Basrî ve Vehb b. Münebbih'ten altı mevkûf ve maktû'[500] rivayette

[499] İbnu'l-Mubârek, ez-*Zuhd*, 149-150, no: 443.

[500] Sahabeden rivayet edilen söz ve fiillere mevkûf denir. Tabiinden rivayet edilen söz ve fiillere de maktû' denir. Bkz. Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, mevkûf ve maktû' maddeleri, s. 209, 225.

bulunur ve bunların re'y ile söylenemeyen türden olduğunu yani manen merfû olduğunu söyler ve bunları destekleyen birkaç merfû rivayet zikreder.[501]

Merfû rivayet olarak şunları zikreder: "Ebû Hureyre'den (r) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Mü'min'in ölüm anı geldiğinde, rahmet melekleri beyaz ipek elbiselerle gelirler ve Mü'min'in ruhuna hitaben: "Sen Rabbinden razı, O da senden razı olarak, sana karşı gazaplı olmayan Rabbinin rahmetine ve katına çık" derler. Ve o Mü'min'in ruhu en güzel misk kokusu gibi vücudundan çıkar. Sonra melekler bu ruhu elden ele aktararak göğün kapısına kadar getirirler ve mü'minlerin ruhlarının yanına getirirler. Mü'minlerin ruhları, gelen mü'min'in ruhuna, birinizin uzaktaki sevdiği birine kavuşmasından daha çok sevinirler, o şekilde karşılarlar ve falan filan nasıldır?" diye sorarlar. Bir kısmı da: "Bırakın onu, o dünya zevkine dalmıştı, derler. O yeni gelen ruh: "O kimse ölüp size kavuşmadı mı?" der. Onlar: O, cehenneme götürülmüştür, derler. Kâfir kimseye de ölüm anı yaklaştığında azap melekleri ona gelir ve kıldan yapılmış kalın bir elbise getirirler ve şöyle derler: "Haydi sen Rabbinin azabına, O sana gazaplanmış olduğu halde çık." Kâfirin ruhu da en kötü pislik kokusu gibi çıkar. Melekler onu gideceği yerin kapısına getirirler ve: "Bu ne kötü kokudur diyerek kâfirlerin ruhlarının yanına götürürler."[502]

el-Elbânî bu hadise sahih demektedir.[503] İbn Teymiyye der ki: "Ölülerin ruhları biraraya gelir, yeni ölen kişiye hayattakilerin amelinden, evlenip

[501] Bkz. el-Kurtubî, *et-Tezkire*, s. 232-233.

[502] Nesâî, Cenâiz, 9, no: 1834.

[503] Bkz. el-Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, no: 1309.

evlenmediğinden… sorarlar. Fakat derece bakımından üst olanlar alttakilere gelirler, alttakiler ise üste çıkamazlar.”[504]

Kişinin ameline göre cennetteki derecesinin farklı olması tabiidir ancak, derece bakımından altta olanların üsttekileri ziyaret edemeyeceği hakkında sahih herhangi bir rivayete ulaşamadık. Ayrıca ölen bir insanın geride kalanların kötü amellerinden dolayı üzülmesi de düşündürücü ve kabulü zor bir durumdur.

“Hayatta olanların amelleri ölen yakın akrabaya arzedilir. Ameller iyi ise buna sevinirler, değilse üzülürler ve iyi olması için dua ederler.”[505] el-Elbânî bu hadise zayıf demektedir.[506]

“Ameller pazartesi ve Perşembe günü Allah’a, Cuma günü de Peygamberlere, anne ve babaya arz edilir… Allah’tan korkun, ölülerinize eziyet etmeyin.”[507]

el-Elbânî bu rivayete mevzû demektedir.[508]

Bu manada şöyle bir rivayet de vardır: “Her cuma gecesi Âdemoğullarının amelleri Allah’a arz olunur. Bunlardan akrabası ile alâkayı kesenin ameli kabul olunmaz.”[509]

---

[504] İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, XXIV, 303, 368.

[505] Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, no: 213.

[506] el-Elbânî, *Daîfu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 1396.

[507] Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, no: 221.

[508] *Daîfu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 2446.

[509] Bu hadisi Buhârî *el-Edebu'l-Mufred* (61)’de rivayet etmekte olup Elbânî buna zayıf demektedir. Bkz. el-Elbânî, *a.g.e.*, no: 1395.

el-Kurtubî "ölü, hayatta olanların kötü amelinden haberdar olup rahatsız olur. Bu haber ona melek, bir alâmet veya Allah'ın dilediği bir şekilde ulaşır. Zira Allah her şeye kadirdir" demektedir.[510] Bizce el-Kurtubî bu konuda sahih rivayetlere ulaşamadığından dolayı, konuyu "Allah her şeye kadirdir" demekle kapatmak istemiştir.

Hz. Hatice'nin vefatından sonra Hz. Peygamber'in (s) onun arkadaşlarına ikram etmesi, Hz. Hatice'yi nasıl memnun ediyorsa, zıddı da ölüyü rahatsız eder. Urve b. Zübeyr'den rivayet edildiğine göre adamın biri Hz. Ali hakkında ileri geri konuştu, bunu duyan Hz. Ömer dedi ki: "Allah seni seni kahretsin, sen Resûlullah'a kabrinde eziyet ettin." el-Kurtubî bu rivayetlerden yola çıkarak bazı âlimlerin "ölülere dil uzatmak ve sövmek yasaktır. Anne ve baba öldükten sonra da kötü amelden dolayı onlara eziyet edilmemelidir" dediklerini nakletmektedir.[511]

(اَلأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ) "Ruhlar toplanmış cemaatler (gibi)dir. Onlardan birbiriyle (önceden) tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar da ayrılırlar."[512]

el-Kurtubî, bu buluşmanın kabirdeki ölülerle ilk buluşma, rüyada buluşma vb. şekilde olabileceğini söyler. el-Kurtubî, son olarak şu hadisi nakleder: "Bir kul yalan söylediğinde söylediği yalanın meydana getirdiği fena kokudan dolayı melek kendisinden

[510] *et-Tezkire*, s. 234-235.

[511] *et-Tezkire*, s. 235-236.

[512] Buhârî, Ehâdîsü'l-Enbiyâ, 2; Muslim, Birr ve Sıla, 159, no: 2638; Ebû Dâvud, Edeb, 19, no: 4834; İbn Hanbel, *el-Musned*, XIII, 319, no: 7935.

bir mil uzaklaşır." Bu hadisi Tirmizî rivayet etmekte ve ona "hasen, ceyyid ve garîb" demektedir.[513]

el-Elbânî ise buna "münker ve cidden zayıftır" der ve şunu ilave eder: "Tirmizî'nin hasen demesine birçok âlim aldanmış ve aynı hükmü vermişler. el-Munzirî, el-Ğumârî ve es-Suyûtî bunlardandır. el-Munâvî'nin tavrı ise daha gariptir. Zira o, ravilerden Abdurrahim b. Harûn'un Dârekutnî tarafından tekzip edildiğini ve İbn Adiyy'in onun hadislerini münker gördüğünü söyledikten sonra hadisin sıhhatı konusunda bir hüküm vermez, sadece şunu demekle yetinir: Musannıfin Tirmizî'ye ittibaen verdiği 'hasen' remzinden bunun hasen olduğu anlaşılıyor."[514] el-Munâvî, bu hadisi uzunca açıkladıktan sonra şöyle der: "Kâinat, meleklerle doludur. Meleğin secde etmediği hiçbir yer yoktur. Dolayısıyla günahlarla onları rahatsız etmemek gerekir."[515]

el-Kurtubî, ölülerin kabirde birbirlerini ziyaret ettiklerini dolayısıyla onların kefenlerinin güzel olması gerektiğini söylemektedir. Konu ile ilgili şunları aktarmaktadır: (إِذَا كَفَّنَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ، فَلْيُحْسِنْ كَفَنَهُ إِنْ اسْتَطَاعَ) "*Biriniz din kardeşini kefenlediği vakit, gücü yetiyorsa onun kefenini güzel yapsın.*"[516] el-Kurtubî bu hadisi

[513] Tirmizî, Birr, 46, no:1972.

[514] *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, no: 1828.

[515] *Feyzu'l-Kadîr*, I, 556-557.

[516] İ. Hanbel, *el-Musned*, XXII, 400, no: 14524.

İmam Muslim'e nisbet eder, ancak elimizdeki Muslim nüshalarında bunun sadece baş kısmı var, (إِنْ اسْتَطَاعَ) kısmı ise yoktur.[517]

Câbir'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "*Ölülerinizin kefenlerini güzel yapın. Çünkü onlar kabirlerinde birbirlerini ziyaret ederek birbirlerine karşı (kefenlerinin güzelliği ile) iftihar ederler.*"[518]

el-Elbânî buna zayıf demektedir.[519]

Konu ile ilgili olarak İbnu'l-Kayyım der ki: "Ruhlar iki kısımdır: Azap görenler ve nimete mazhar olanlar. Azap içinde olanlar, ruhları hapsedilmiş olup kendi dertlerine düştükleri için birbirlerini ziyaret edemezler. Ama nimet içinde olanlar, serbest olup amellerine göre birbirlerini ziyaret eder ve dünyada aralarında geçenleri konuşurlar."[520] İbnu'l-Mubârek (ö.181/797) kefen konusunda şöyle der: "Kişinin namaz kıldığı elbiseler içinde kefenlenmesi hoşuma gider."[521]

---

[517] Muslim, Cenâiz, 49, no: 2185.

[518] el-Kurtubî bu rivayeti Hafız Ebû Nasr İbn Hâtim es-Sicistânî'in (ö.444) *el-İbâne* adlı eserine nisbet etmektedir. Kitabın tam ismi şöyledir. *el-İbâne Alâ Mezhebi's-Selefi's-Sâlih-i fi'l-Kurân-i ve İzâleti Şubehi'z-Zâiğîne bi Vâdıhi'l-Burhân*. Bu kitap basılı olmadığı için ona ulaşamadık. Bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ'*, XVII, 654.

[519] el-Elbânî, *Ahkâmu'l-Cenâiz ve Bideuhâ*, s. 248. Ayrıca bkz. es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*, II, 366.

[520] İbnu'l-Kayyım, *er-Rûh*, s. 17.

[521] *et-Tezkire*, s. 268.

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	5
Diğer kaynaklarda yer alanlar	11
TOPLAM	16

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	3
Muslim	
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	
Nesâî	1
İbn Mâce	
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	1
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	11
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	
TOPLAM	16

İKİNCİ BÖLÜMDEKİ HADİSLERİN GENEL TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	55
Diğer kaynaklarda yer alanlar	46
Kaynağı bulunamayanlar	13
TOPLAM	114

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	2
Buhârî	13
Muslim	11
Ebû Dâvûd	3
Tirmizî	7
Nesâî	3
İbn Mâce	7
Dârimî	
Mâlik b. Enes	3
Ahmed b. Hanbel	6
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	46
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	13
TOPLAM	114

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KABİR HAYATI İLE İLGİLİ RİVAYETLER

3.1. Kabrin Tarifi

"Kabir" kelimesi mastar olup, insanın ölümden sonra defnedildiği yere verilen isimdir.[522] "Makber" kelimesi de ölünün defnedildiği yer manasına geldiği için, kabir ile eş anlamlıdır.[523] Bu kelime "mezarlık" manasına da gelir ki her ikisinin çoğulu da "el-Mekâbir"dir. Makbûr kelimesi de, "medfûn" yani defnedilmiş olan demektir.[524]

Istılahta ise ölümle ikinci sûra üfleme arasında geçecek zaman içerisinde, insanların kalacakları yere kabir denir. Bu hayatın illa kabirde geçmesi şart değildir. Kabre gömülmeyen, yakılan, denize atılıp balıklara yem olan veya yırtıcı hayvan ve kuşlar tarafından yenilenler de vardır. Onlar da her ne kadar kabre defnedilmemiş olsalar bile, berzah hayatını yaşayacaklardır. Berzah hayatına kabir hayatı denmesi tağlip yoluyladır. [525]

el-Kurtubî, kabrin tarihçesi ile ilgili der ki: Kabri ilk kimin kazdığı hususunda

---

[522] el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sıhâh*, thk., Ahmed Abdulgafûr Atttâr, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 4. Baskı, Beyrut, 1407/1987, II, 784.

[523] İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâder, 3. Baskı, Beyrut, 1414/1997, V, 68.

[524] Develioğlu, Ferid, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Doğuş Matbaası, Ank., 1970, s. 686.

[525] Sirâcuddîn, Abdullah, *el-İmân bi Avâlimi'l-Âhireti ve Mevâkifihâ*, Halep, 1977, s. 40.

ihtilaf edilmiş. Denildi ki: Kabri ilk defa Kabil Habil'i öldürdüğü zaman bir karga kazdı. Bu görüşün israiliyat olduğu ve aslının olmadığı söylenmiştir.[526] Bir başka rivayete göre Kabil, kardeşini öldürünce defin yapmayı bildiği halde bu işi önemsemediği için kardeşinin bedenini ortalıkta bırakmıştı. Allah Teâlâ Habil'in defnedilmesi için toprağı eşeleyen bir karga gönderdi. Bunun üzerine Kabil şöyle dedi: "*Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten âciz miyim ben?" dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu*."[527] Bir başka rivayete göre Kabil, Habil'i öldürünce ağlayarak başında bir müddet oturdu. O esnada iki karga birbiriyle dövüştü ve biri diğerini öldürdü. Sonra ona bir kuyu kazdı ve onu oraya gömdü. Kabil de kardeşine, karganın yaptığı gibi bir mezar açtı ve kardeşini defnetti. İşte o zamandan beri insanoğlu aynı şeyi yapmaya devam ediyor. el-Kurtubî devamla der ki: "Onu öldürdükten sonra pişman olmuş. Bu pişmanlık onu öldürdüğünden değil, onu kaybettiğinden dolayıdır. Zira öldürdüğü için pişman olsaydı bu onun için tövbe sayılırdı."[528]

Ayrıca el-Kurtubî, "kabir balıksırtı gibi yapılır. Üzerine bina yapılmaz. Tanınıp hürmet edilmesi için yerden biraz yüksekçe olur. Cahiliye âdeti gibi yüksekçe yapılmaz. Allah Resûlü (s) kabirlerin kireçlenmesini, üzerinde gezilmesini, bina yapılmasını, üzerine yazı yazılmasını yasakladı" demektedir.[529]

---

[526] Kabil'in Habil'i öldürdüğü, bunun üzerine Allah tarafından bir karganın gönderilip yeri eştiği ve böylece Kabil'e kardeşi Habil'i nasıl gömmesi gerektiğini göstermesi âyet ile sabit ise de bu âyetten bu olayın tarihte ilk olarak kabir kazmaya örnek olacağı anlaşılmayabilir. Muhtemelen el-Kurtubî buna işaret etmektedir. Ancak biz bu konuda el-Kurtubî'ye katılmıyoruz.

[527] 5-Mâide-31.

[528] el-Kurtubî bu görüşü İbn Abbas'a nisbet etmektedir.

[529] Tirmizî, Cenâiz, 58, no: 1052; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 525, no: 1370.

el-Hâkim *el-Mustedrek*'inde kabir üzerine yazı yazmayı nehyeden rivayet ile ilgili der ki: "Bunun isnadı sahihtir. Fakat uygulama buna göre değildir. Zira doğudan batıya müslüman imamların/âlimlerin kabirleri üzerinde yazı vardır. Bu uygulamayı halef seleften almıştır."[530] el-Hâkim'in bu değerlendirmesi bizce çok önemlidir. Zira o, bu konuda sened açısından sahih hadis olduğu halde onunla amel edilmediğini, örfe göre hareket edildiğini söylemektedir. Aslında bu bir bir nevi metin tenkididir.

Allah Resûlü (s) Hz. Ali'ye yüksekçe yapılmış kabirleri yerle düz yapma ve heykelleri kırma görevi vermiştir.[531]

Hz. Peygamber'in (s) kabri yerden bir karış veya ona yakın ölçüde yüksek idi.[532]

el-Elbânî buna zayıf demektedir.[533]

[530] el-Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 525, no: 1370.

[531] Muslim, Cenâiz, 93, no: 2208.

[532] Ebû Dâvûd, Merâsîl, s. 211.

[533] Bkz. el-Elbânî, *Ahkâmu'l-Cenâiz*, s. 195.

3.2. Ölüyü Kabre Kadar Takip Edenler

Resûlullah (s) şöyle buyuruyor: "Ölüyü, (mezara kadar) üç şey takip eder: Ailesi, malı ve ameli. Bunlardan ikisi geri döner, biri kalır: Ailesi ve malı geri döner, ameli kendisiyle kalır."[534]

Bu konuda zikredilen hadislere baktığımızda şu amellerin öldükten sonra fayda veren ameller olduğunu görürüz: "Öğretilen ilim, kazılan kuyu, dikilen hurmalık, yapılan mescit, geriye bırakılan/vakfedilen Mushaf, kendisine dua eden salih evlat, yolcular için yapılan ev ve verilen sadaka."

Enes'ten (r) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Muhakkak ki sen ölülerin namına bir sadaka dağıtırsın da, o sadakayı meleklerden bir melek nurdan örtüler içinde sarılı olarak kabrin başına getirir ve: "Ey kabrin garip ve yalnız sahibi! Ev halkı sana bu hediyeyi göndermiştir. Sen bunu kabul et" diye nida eder. Müteakiben melek hediyeyi kabre ölünün yanına bırakınca onun kabri genişler, o, kabrinin içinde nurlanır. Bunun üzerine o kabirde yatan kişi: "Allah Teâlâ, ev halkımı benim tarafimdan en iyi şekilde mükâfatlandırsın" diye dua eder. O kabre bitişik olan komşu mezarlardan (diğer ölülerin ruhları): Ben, geride beni hayır ile anacak bir çocuk bırakamadım, diyerek üzülür. Diğeri ise sadakasının sevabı ile sevinir. Bu rivayet mevzûdur. Çünkü Enes'ten rivayet eden Ebû Hüdbe'dir. O da cerhedilen biridir.[535]

---

[534] Buhârî, Rikâk, 42; Muslim, Zühd, 5, no: 2960.

[535] İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, I, 114-115; Nesâî, *ed-Duafâ'*, I, 12; İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ'*, thk., Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406, I, 58.

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	2
Diğer kaynaklarda yer alanlar	2
Kaynağı bulunamayanlar	1
TOPLAM	5

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	1
Muslim	
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	
Nesâî	
İbn Mâce	1
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	2
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	1
TOPLAM	5

3.3. Ölünün Yaratılmış Olduğu Toprağa Gömülmesi

Resûlullah (s) şöyle buyurdu: (إِذَا أَرَادَ اللَّهُ قَبْضَ عَبْدٍ بِأَرْضٍ جَعَلَ لَهُ فِيهَا أَوْ بِهَا حَاجَةً)

"Allah (c) bir kulunun bir yerde ölmesine hükmettiği vakit o kulunun işini oraya yöneltir." [536]

Tirmizî buna "hasen ve garîb" demektedir.

Ebû Hureyre (r) dedi ki: Resûlullah (s) Medine'nin bazı kenar taraflarında dolaşmak üzere yanımıza geldi. Derken kazılmakta olan bir kabir gördü de o tarafa yöneldi ve kabrin başında durup: Bu kabir kime aittir? diye sordu. Oradakiler: Habeşli bir adama aittir, dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü (s):

(لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ سِيقَ مِنْ أَرْضِهِ وَسَمَائِهِ إِلَى تُرْبَتِهِ الَّتِي مِنْهَا خُلِقَ) "Lâ ilâhe illallah, Lâ ilâhe illallah," o kişi yaratıldığı toprağına gömülmek için kendi yeri ve göğünden (memleketinden buraya) gönderilmiştir," buyurdu.[537]

el-Kurtubî konu ile ilgili hadisleri naklettikten sonra şöyle bir olayı zikreder: "Rivayet edildiğine göre adamın biri Hz. Süleyman'a: Ey Allah'ın Peygamberi! Benim Hindistan'da bir ihtiyacım var. Senden, rüzgâra emrederek beni şu saatte oraya götürmesini istiyorum, dedi. O sırada Süleyman (a.s.) yanında gülümser bir halde ölüm meleğini gördü de ona: Neden gülümsüyorsun? diye sordu. Ölüm meleği de: Hayretten dolayı gülümsüyorum. Çünkü ben bu kişinin ruhunu şu saatin sonunda Hindistan'da almak üzere emrolunmuştum. Hâlbuki ben onu (şimdi) yanında görmekteyim, dedi. Rivayet edildi ki, rüzgâr, bu kişiyi o saat içinde Hindistan'a

[536] Tirmizî, Kader, 11, no: 2146-2147; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 521, no: 1357.

[537] Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, no: 71; el-Hâkim, *el-Mustedrek*, I, 521, no: 1356.

götürdü de orada ruhu alındı."

Bu haber temrîz sîgası ile rivayet edildiğinden dolayı zayıf olabileceği kanaatindeyiz.[538]

Muhammed b. Sîrin der ki: "Eğer ben şu konuda yemin etmiş olsam yeminimde sadıkımdır: Allah'a yemin ederim ki, Hz. Peygamber (s), Hz. Ebû Bekir ve Ömer bir topraktan yaratıldıkları için aynı toprağa defnedildiler."

el-Kurtubî devamla "Meryem oğlu İsa (a.s.) da o topraktan yaratılmıştır. Çünkü Hz. İsa'nın (a.s.) âhirzamanda Hz. Peygamber'in (s) kabri yanına defnedileceği varid olmuştur" demektedir.

Bu rivayetler merfû olarak sabit değildir. Bunların şahsi görüş olduğu kanaatindeyiz.[539]

[538] Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 60; Ahmed, ez-*Zuhd*, 41. Bkz. Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk., Yûsuf Ali Budeyvî, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1419, II, 722.

[539] *et-Tezkire*, s. 297, 1301.

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	1
Diğer kaynaklarda yer alanlar	2
TOPLAM	3

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	
Muslim	
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	1
Nesâî	
İbn Mâce	
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	2
TOPLAM	3

3.4. Defin İçin Yer Seçmek

el-Kurtubî, bu konuya şu hadislerle giriş yapar: "Hz. Peygamber'in (s) kabrini ziyaret eden hayatta onu ziyaret etmiş gibi olur ve Hz. Peygamber (s) ona şefaatçi olur, Mekke ve Medine'de vefat edenler kıyamet günü güven içinde olurlar."[540]

el-Elbânî buna zayıf demektedir.[541]

"Medine'de vefat etme imkânı olan orada vefat etsin. Zira Hz. Peygamber (s) orada vefat edene şefaatçi olur."[542]

el-Elbânî buna sahih demektedir.[543]

"Hz. Peygamber'in (s) kabrini ziyaret eden onu hayatta ziyaret etmiş gibi olur."[544]

Hz. Ömer (r) Allah yolunda şehid olmayı ve Medine'de vefat etmeyi Allah'tan istemiştir.[545]

Sa'd b. Ebî Vakkas ile Saîd b. Zeyd (r) arkadaşlarına, kendileri ölünce Akîk denilen yerde Medine'nin Bakî' mezarlığına taşınmalarını ve oraya defnedilmelerini vasiyet ettiler. el-Kurtubî, "onların Medine'de bildikleri bir fazilet var ki bunu

---

[540] Ebû Dâvûd, *Musned*, no: 65.

[541] el-Elbânî, *Daîfu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 5608.

[542] Tirmizî, Menâkıb, 67, no: 3918.

[543] el-Elbânî, *Sahîhu't-Tirmizî*, no: 3076.

[544] Dârekutnî, *Sunen*, no: 193.

[545] Mâlik, *el-Muvatta'*, Cihâd, no: 1021.

vasiyet etmişler. Orada hiçbir fazilet olmasa bile, sâlih kişilere, şehitlere ve başka yüce kişilere komşu olunması fazilet bakımından yeterli gelir" demektedir.

el-Kurtubî devamla der ki: "Bir mekân, kişiyi temizlemez ve yüceltmez. Onu günah kirinde temizleyen ve yücelten salih amel ve nasûh tevbedir. Ama mübarek mekânlarda bazen yücelik söz konusu olabilir. O da şudur: Kişi mübarek yerlerde yaşayıp salih amel işlerse sevabı kat kat olur. Günahları af olur. Oradaki salih birini örnek alıp ona göre amel etme imkânı olabilir. Yoksa başlangıç itibariyle yer onu yüceltmez. Bununla beraber bazı insanlar da mübarek yerlerde defnedilmelerini istememişler. Zira onun defni için başka salih insanların kabrinin açılması veya günahkâr insana komşu olma da söz konusu olabilir. Bundan dolayı kutsal yerlerde defin konusunda âlimler ittifak halinde değillerdir. Bazı insanlar da, bir fazilet ve derece olmaksızın kardeşlerinin ve komşularının arasına gömülmelerini güzel görmüşlerdir."

en-Nevevî (ö.676/1277), "salihlere yakın ve kutsal yerlerde defin müstehaptır" demektedir.[546]

Hz. Musa (a.s.) mukaddes yerde vefat etmek istemiş. Şöyle ki: "Allah Resûlü'nden (s) rivayet edildiğine göre ölüm meleği Hz. Musa'ya gönderildi. Fakat ona geldiği vakit Musa (a.s.) bir tokat vurarak onun gözünü çıkardı. O da Rabbine döndü ve: Beni, ölmek istemeyen bir kuluna gönderdin, dedi. Bunun özerine Allah (c), ona gözünü iade etti ve şöyle buyurdu: Ona dön ve söyle ki: Elini bir öküzün sırtına koysun, elinin kapladığı yerdeki her kıl için kendisine bir sene ömür vereceğim." Musa (a.s.): Yâ Rabbi, sonra ne olacak? dedi. Sonra ölümdür cevabını

[546] en-Nevevî, *Şerhu Sahîh-i Muslim*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arâbî, 2. Baskı, Beyrut, 1392, XV, 128.

verdi. Musa (a.s.): O halde şimdi öleyim! dedi ve Allah'tan kendisini arz-ı mukaddeseye bir taş atımı yaklaştırmasını diledi. Bunun üzerine Resûlullah (s): Orada olsaydım yolun kenarında kızıl kum tepesinin altında onun kabrini size gösterirdim, buyurdular.[547]

Metin tenkidi açısından bu hadise yapılabilecek itirazlar hakkında el-Kurtubî şöyle demektedir: Eğer, Hz. Musa, niçin ölüm meleğini vurmaya yeltenip gözünü çıkardı denilse, ona altı vecihle cevap verildiğini belirtiriz:

1- Çıkarılan göz, gerçek değil hayalî idi. Bu cevap batıldır. Zira böyle bir cevap, Peygamberlerin melekleri gördükleri suretin gerçek değil hayal olduğuna götürür. Bu cevap Sâlimiyye[548] mezhebinin görüşüdür.

2- O göz, manevi idi, onu delille açtı. Bu cevap mecazidir.

3- Hz. Musa onu tanımadı. Onu, izinsiz olarak evine giren ve onu öldürmek isteyen insan sandı ve kendisini savundu, ona bir tokat attı ve gözü çıktı. Bu güzel bir cevaptır. Çünkü bunda vurma ve göz hakikati vardır. Bu cevabı veren İbn Huzeyme'dir. Ancak ona da şöyle itiraz edilmiş: Ölüm meleği Allah'a dönünce "beni, ölmek istemeyen bir kuluna gönderdin" dedi. Eğer Hz. Musa ölüm meleğini tanımasaydı ölüm meleği bu şekilde onu şikâyet etmezdi.

4- Hz. Musa çabuk sinirlenen biri idi. Bundan dolayı onun gözünü çıkardı. Bu cevabı veren İbnu'l- Arabî'dir.[549] Bu cevap doğru değildir. Çünkü Peygamberler

---

[547] Buhârî, Cenâiz, 68, no: 1339; Muslim, Fezâil, 157, no: 6148.

[548] Bu görüştekiler Sehl b. Abdullah et-Tusterî'nin (ö.283/896) arkadaşı ve sözlerini aktaran Muhammed b. Ahmed b. Sâlim el-Basrînin tabileridir. Bkz. Ebû Abdirrahman es-Sulemî, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, thk., Mustafa Abdulkadir Atâ', Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419, s. 312.

[549] İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II, 325.

bu tür şeylerden masumdurlar.

Hz. Musa'nın sinirli biri olmadığı görüşünde el-Kurtubî'ye katılmıyoruz. Bu konuda İbnu'l-Arabî'nin görüşü bizce daha makuldür. Zira Hz. Musa'nın sinirli biri olduğunu Kur'ân âyetinden anlamak mümkündür. Çünkü Hz. Musa Tûr-i Sîna dönüşü gördükleri karşısında kızgınlığından elindeki Tevrat levhalarını yere atmıştır.[550]

5- Onun çıkan gözü müstear olup başkasına ait idi. Çünkü melek istediği şekle girebilir. Nitekim ikinci gelişte onu gözü sağlam olarak gördü. Bu cevabı İbn Mehdî verdi.

6- Hz. Musa meleğe vurmuştur. Çünkü ölüm meleği, ona dünya ile âhiret arasında tercih hakkı tanımadan ruhunu almaya çalışmıştır. Peygamberlerin ölmeden önce dünya ve âhiret arasında seçim yapma hakkına sahip olduğu hadisle sabittir.[551] Bundan dolayı ölüm meleği ikinci gelişinde Hz. Musa'ya bu seçim hakkını vermiş, o da ölüme razı olmuştur. Bu görüş en sahih olandır.

en-Nevevî (ö.676/1277) "bu olayda Allah'ın Hz. Musa'ya izin vermesi ve meleğin de imtihanı söz konusudur" demektedir.[552]

Şuayb el-Arnaût der ki: "Bu hadisin metninde bir takım problemler vardır. Bu rivayetin israiliyyat türü mevkûflardan olmasından korkarım. Nitekim Buhârî'de yer alan iki rivayet mevkûftur. Bununla beraber merfû olarak da zikredilmiştir."[553] Hayri Kırbaşoğlu ise bu rivayetin mevzû olduğu kanaatindedir.[554]

---

[550] Bkz. 7-A'râf-150

[551] Buhârî, Salât, 80, Fezâil, 3. no: 4171; Muslim, no: 2444.

[552] en-Nevevî, *a.g.e.*, XV, 129.

[553] Yıldırım, Enbiya, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, Rağbet Yay., İst., 2011, s. 226.

[554] Kırbaşoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., 2010, s. 270.

el-Kurtubî, İbnu'l-Arabî'nin *el-Kabes*[555] kitabından naklen şöyle demektedir: "Ölüm meleği, daha önce insanlara açıktan gelirdi. Nihayet Hz. Musa'nın yanına gelince, Hz. Musa ona bir tokat vurarak gözünü çıkardı. Ölüm meleği ondan sonra insanlara gizli olarak gelmeye başladı."[556]

Bu rivayete el-Hâkim *el-Mustedrek*'inde sahih demektedir. ez-Zehebî ise bu konuda sükut etmektedir.

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	3
Diğer kaynaklarda yer alanlar	3
TOPLAM	6

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	1
Buhârî	
Muslim	
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	1
Nesâî	
İbn Mâce	
Dârimî	
Mâlik b. Enes	1
Ahmed b. Hanbel	
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	3
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	
TOPLAM	6

[555] *Kitâbu'l-Kabes fî Şerhi Muvattai Mâlik b. Enes*, II, 434.

[556] el-Hâkim, *el-Mustedrek*, no: 4107.

3.5. Defin Adabı

Ebû Hüdbe Enes b. Mâlik'ten naklen der ki: "Hz. Peygamber (s) bir cenazeyi takip etti. Nihayet (mezarlıkta) onun namazını kıldırınca bir örtü isteyerek onu kabrin üzerine açıp perdeledi ve şöyle buyurdu: Kabrin içine bakmayınız. Çünkü kabrin içi bir emanettir. Olur ki, kefenin bağı çözülür de ölünün boynuna siyah bir yılan dolanmış olduğu görülür veya ölünün cehenneme (gönderilmesi) emredilir de o sırada zincirlerin (şakırdama) sesi duyulur."

Bu rivayet mevzûdur. Zira ravilerin çoğu mechûldür. İbrahim b. Hüdbe (Ebû Hüdbe) ise 'kezzâb' diye cerh edilmiştir.[557]

el-Kurtubî devamla der ki: "Defin sırasında kabrin üstünü bir örtü ile kapatma konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Abdullah b. Yezîd,[558] Şureyh,[559] Ahmed b. Hanbel ve bazıları defin sırasında erkeğin kabrini örtmeyi mekruh görürler. Kadının kabri ise örtülebilir. İmam eş-Şafiî,[560] Ebû Sevr ve İbnu'l-Munzir'e göre her ikisinin de kabrini örtmede bir sakınca yoktur. Kadının kabrini örtmek daha evladır. Hz.

---

[557] İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, Advâu's-Selef baskısı, III, 235; es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*, II, 363.

[558] Kendisi ve babası sahabidir. Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, IV, 227, no: 5048.

[559] Sahabi olduğu söylenmişse de sahih olan onun muhadram olduğudur. Bkz. ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, IV, 100.

[560] İmam eş-Şâfiî, *el-Umm*, thk., Muhammed Zührî en-Neccâr, Dâru'l-Ma'rife, 2. Baskı, Beyrut, 1393, I, 462,

Peygamber (s), Sa‘d b. Muâz’ın kabrini örtmüştür. Hadisteki illet birliğinden dolayı defin esnasında kadın ve erkeklerin kabri örtülür.’’[561]

Sa‘d b. Muâz’ın kabrinin defin sırasında örtüldüğünü ifade eden hadisi Abdurrezzâk *el-Musannef*’inde rivayet etmektedir.[562] Ravilerden biri mechûl (عَنْ رَجُلٍ), biri de müdellistir. Müdellis olan ravi (اِبْن جُرَيْج)’dir.[563] Sonuç itibariyle bu hadis zayıftır.

el-Kurtubî, kabrin şekli ve ölüyü kabre koyarken söylenen dualarla ilgili şöyle der: “Saîd b. Müseyyib (r) şöyle dedi: Ben, İbn Ömer ile beraber bir cenazede bulundum. İbn Ömer cenazeyi kabre indirdiği zaman: (بِسْمِ اللَّهِ، وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللَّهِ) ‘Allah’ın adıyla, O’nun yolunda ve Resûlullah’ın dini üzere’ dedi. Üzerinde kerpiçlerin dizilmesine başlanınca: (اَللَّهُمَّ أَجِرْهَا مِنَ الشَّيْطَانِ، وَمِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ) ‘Allah’ım! Bu cenazeyi şeytandan ve kabir azabından koru’ dedi. Kabrini düzelttiğinde ise: (اَللَّهُمَّ جَافِ الْأَرْضَ عَنْ جَنْبَيْهَا، وَصَعِّدْ رُوحَهَا، وَلَقِّهَا مِنْكَ رِضْوَانًا) ‘Yeri onun yanlarından uzak tut, ruhunu yükselt, onu rızana kavuştur’ dedi. Ben: (bu söylediklerin) Resûlullah’tan (s)

---

[561] Hanefî mezhebine göre defin sırasında kadının kabri örtülür erkeğin ise örtülmez. Bkz. İbnu’l-Hümâm, *Şerhu Fethi’l-Kadîr*, II, 139, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1. Baskı, ts. ; İbn Nüceym, *el-Bahru’r-Râik Şerh’u Kenzi’d-Dekâik*, II, 209, Dâru’l-Ma‘rife, 2. Baskı, ts., II, 209.

[562] Bkz. Abdurrezzâk, *el-Musannef*, III, 500, no: 6477.

[563] Bkz. Ebu’l-Vefâ Burhâneddîn İbrahim b. Muhammed Sıbt İbnu’l-Acemî, *et-Tebyîn li Esmâi’l-Mudellisîn*, thk., Yahya Şefik Hasan, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986, s. 39, no: 46

işittiğin bir şey midir? Yoksa kendi görüşün mü? dedim. Kendisi: "Şu halde ben, söz söylemeye kadir miyim? Bilakis Resûlullah'tan (s) işittiğim bir şeydir" dedi."[564]

Bu hadisle ilgili olarak Muhammed Fuâd Abdulbakî (ö.1388/1967) der ki: "Bunun senedinde bulunan Hammâd b. Abdurrahman'ın zayıf bir ravi olduğu konusunda ittifak vardır."[565] Dolayısıyla bu hadis zayıftır.

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	2
Diğer kaynaklarda yer alanlar	3
TOPLAM	5

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	
Muslim	
Ebû Dâvûd	1
Tirmizî	
Nesâî	
İbn Mâce	1
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	3
TOPLAM	5

[564] İbn Mâce, Cenâiz, 38, no: 1553.

[565] Bkz. İbn Mâce, Cenâiz, 38, no: 1553 (talik kısmı).

3.6. Defin Sonrası Kabrin Başında Beklemek

Amr b. Âs'a (r) ölüm geldiği zaman yanındakilere şöyle dedi: "Beni defnettiğiniz zaman üzerime toprak serpiniz. Sonra bir deve kesilerek etinin taksim edileceği zaman kadar mezarımın etrafında durun ki, sizlerle ünsiyet edeyim ve rabbimin elçilerini nasıl karşılayacağımı düşüneyim."[566] Başka bir rivayette şu ilave vardır: "İzarımı/kefenimi üzerime bağlayın. Zira ben mücadele etmekteyim. Üzerime toprak serpiniz. Kabrime tahta ve taş koymayın."[567]

Amr b. Âs'ın şöyle dediği de nakledilmektedir: "Benim cenazeme ağıtçı kadın ve ateş iştirak etmesin."

el-Kurtubî bunu şöyle açıklamaktadır: "Çünkü bunlar cahiliye âdetidir ve Hz. Peygamber (s) tarafından yasaklanmıştır."

el-Kurtubî devamla der ki: "Defin sırasında yüksek sesle zikir yapmak, kabir üzerine bina yapmak, mescitlerde toplanıp ölülere Kur'ân okumak, cenaze evinde toplanmak, taziye sahiplerinin yemek yapmaları, taziyeye gelenlerin taziye evinde gecelemeleri, taziye sahiplerinin ölünün yedinci gününde yemek vermeleri gibi âdetler cahiliye âdeti olup bid'attirler. Müslümanların bu konuda kâfirlere uymaması gerekir. Aile fertlerinin bu gibi meclislere gitmelerine engel olunmalıdır. Bu yerlere ailesinin gitmesine izin veren Allah'a isyan etmiş ve günaha yardımcı olmuş olur."[568]

---

[566] Muslim, İmân, 192, no: 321.

[567] İbnu'l-Mubârek, ez-*Zuhd*, 147, no: 440.

[568] *et-Tezkire*, s. 336.

Maalesef bu âdetlerin çoğu günümüzde de mevcuttur. el-Kurtubî sanki günümüze işaret edercesine diyor ki: "Bunlar günümüzde insanların yanında sünnet kabul ediliyor, terki de bid'at sayılıyor. Durum değişti, işler tersine döndü."

Ahmed b. Hanbel'e Ca'fer ailesinin yemeği sorulduğunda dedi ki: "Onlar yapmadılar, onlar için yapıldı."

Hadiste geçtiği üzere ölünün yakınlarının toplanması ve yemek yapmaları yasaklanan niyaha/ağıt türündendir.[569]

Allah Resûlü (s) buyuruyor ki: "(Ölüler için) avuç içi ile yanaklarını döven, yakalarını yırtan ve câhiliyye çağırışı gibi feryâd eden bizden değildir."[570]

Ebû Musa çok hasta oldu ve bayıldı. Başı, hanımlarından birinin kucağında idi. Bunun üzerine hanımlarından biri çığlık attı. Fakat Ebû Musa ona bir şey söyleyemedi. Ayıldığı vakit: Resulullâh'ın (s) berî olduğu bir şeyden/kişiden ben de beriyim. Resûlullah (s) ağıt yakan, saçını yolan ve elbisesini yırtan kadınlardan berî idi, dedi.[571]

Hz. Peygamber (s) bir defin sonrası şöyle buyurdu: "Kardeşiniz için af dileyin ve ona (sorulan sorular karşısında) sebat etmesini isteyin. Zira O, şu anda sorguya tabi tutulmaktadır."[572]

---

[569] Bkz. İbn Mâce, Cenâiz, 60, no: 1612.

[570] Buhârî, Cenâiz, 35, no: 1294.

[571] Bkz. Muslim, İmân, 167, no: 287.

[572] Ebû Dâvûd, Cenâiz, 67, 69, no: 3221.

el-Kurtubî, Ebû Bekr el-Âcurrî'den (ö.360/970) naklen der ki: "Ölüyü defnettikten sonra biraz beklemek ve onun yüzüne doğru dönerek sebat etmesi için şöyle dua etmek müstehaptır:

اللهم هذا عبدك وأنت أعلم به منا.ولانعلم منه إلا خيراً، وقد أجلستَه لتسأله، اللهم فثبّته بالقول الثابت في الآخرة، كما ثبّته في الحياة الدنيا، اللهم ارحمه وألحقنه بنبيه محمد صلى الله عليه وسلم، ولا تضلّنا بعده ولا تحرمنا أجره.

"Allah'ım, bu senin kulundur. Sen onu bizden daha iyi bilirsin. Biz onun hakkında ancak hayır biliyoruz. Sen şimdi ona sual sorman için oturtmuş vaziyettesin. Şu halde Allah'ım, biz senden, onu dünyada sebat ettirdiğin gibi âhirette de kendisini sabit olan (kelime-i tevhid) sözü ile sebat ettirmeni istiyoruz. Allah'ım, ona merhamet eyle, onu Peygamber'in Muhammed'e (s) ilhak eyle, ondan sonra da bizim yolumuzu saptırma ve bizi sevabından mahrum eyleme."[573]

Hakîm et-Tirmizî der ki: "Namazdan sonra kabrin başında beklemek ve sebat dilemek ölüye bir yardımdır. Ölü üzerine kılınan cenaze namazı, namaz kılanların ona şefaat etmeleri için hükümdarın kapısı önünde askerlerin beklemesi gibidir. Kabrin başında bekleme zamanı, ölünün kıyamet hallerine muttali olduğu (Münker ve Nekîr adındaki) iki kabir meleklerinin sualleriyle meşgul olduğu bir saattir."[574]

Hâtemu'l-Esam (ö.237/851) şöyle demektedir: "Felâkete uğramış bir kimseyi elbisesini parçalar, üzüntü izhar eder bir halde görür de ondan sonra ona bu halde iken taziye verirsen muhakkak günahta ona ortak olursun. Ancak sana gerekli olan onu bundan nehyetmendir."

---

[573] el-Kurtubî bunu el-Âcurrî'nin *Kitâbu'n-Nasîha* adlı eserine nisbet etmektedir. Bu kitap basılı değildir. Bkz. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, I, 264.

[574] *Nevâdiru'l-Usûl*, III, 226, 249. asıl.

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	9
Diğer kaynaklarda yer alanlar	3
TOPLAM	12

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	2
Buhârî	
Muslim	2
Ebû Dâvûd	2
Tirmizî	
Nesâî	
İbn Mâce	2
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	1
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	3
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	
TOPLAM	12

3.7. Defin Sonrası Telkin Vermek

el-Kurtubî bu konuda merfû bir rivayet nakleder. O da şudur: "Abdulhak el-İşbîlî (ö.581/1185) der ki: Ebû Umâme el-Bâhilî'den (r) rivayet edildiğine göre Peygamber (s) şöyle buyurdu: "Sizden biriniz ölüp üzerini toprakla düzelttiğiniz zaman, herhangi biriniz kabrinin başı hizasında ayakta dursun, sonra: "Ey falanca hanımın oğlu (veya kızı) falanca diye hitap etsin. Çünkü o (ölü, bu sesi) işitir, fakat cevap veremez. Sonra ikinci defa: Ey falanca hanımın oğlu falanca kimse (diye adıyla) hitap etsin. Zira ölü, o zaman doğrulup oturur. Sonra üçüncü kez: Ey falanca hanımın oğlu falanca, diye hitap etsin. Bu sırada ölü; Bizi irşad et, Allah sana merhamet etsin, diye cevap verir, fakat siz onun cevabını duyamazsınız. Sonra telkini veren kişi şöyle desin:

اُذْكُرْ مَا خَرَجْتَ عَلَيْهِ مِنَ الدُّنْيَا: شَهَادَةَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ ، وَأَنَّكَ رَضِيتَ بِاللَّهِ رَبًّا، وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا، وَبِمُحَمَّدٍ نَبِيًّا، وَبِالْقُرْآنِ إِمَامًا.

"Dünyadan çıkarken üzerinde bulunduğun inancı hatırla. O da: Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur, Hz. Muhammed (s) de Allah'ın Resûlü'dür diye şehadet etmendir. Sen Allah'a Rab, İslâm'a din, Hz. Muhammed'e (s) Peygamber, Kur'ân'ı Kerim'e de imam olarak (inanıp) razı olmuştun." Bunun üzerine Münker ile Nekîr'den her biri geri çekilirler ve: Artık biz gidelim, hucceti kendisine telkin olunan bu zatın yanında bizi oturtan nedir? derler. Ve onlara karşı Allah (c) onu savunur. Bunun üzerine orada bulunanlardan biri: Ey Allah'ın Resûlü, eğer ölünün annesini bilmiyorsa? (ne desin) diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s) şöyle

buyurdu: Telkini veren kimse (Ey Havva'nın oğlu falanca diyerek) ölüyü (büyük) anası Havva'ya nisbet eder."[575]

el-Kurtubî "bu hadisi Ebû Muhammed Abdulhak *el-Âkıbe* [576] isimli kitabında zikreder ve herhangi bir kitaba veya imama nisbet etmez. Aslında onun âdeti kitaplarında zikrettiği hadisleri imamlara nisbet etmektir, bunu Gazâlî'nin *İhyâ'* adlı eserinden olduğu gibi nakletmiştir,[577] bu hadis 'garîb'dir. Bunu ayrıca es-Sekafî (ö.489/1095) *el-Erbaîn* adlı eserinde rivayet etmektedir," demektedir.[578]

Bu hadisin sıhhatı konusunda el-Heysemî (ö.807/1405) der ki: "Bu hadisi et-Taberâni *el-Mu'cemu'l-Kebîr*'de rivayet etmiştir, isnadında bilmediğim bir topluluk vardır."[579]

Telkin konusunda en-Nevevî (ö.676/1277) şöyle der: "Telkin; Kadı Huseyn, Mütevellî, Şeyh Nasr el-Makdisî, Rafiî ve başka âlimlere göre müstehaptır. İbnu's-Salâh'a telkin sorulduğunda dedi ki: "Telkini benimsiyor ve onunla amel ediyoruz, Ebû Umâme'den gelen hadis sahih değilse de şahitler ve Şam ehlinin eskilere dayanan ameli ile kuvvet buluyor." en-Nevevî: Ebû Umâme'nin hadisini et-Taberânî *el-Mu'cem*'inde zayıf bir isnadla rivayet etmiştir. Bu hadis her ne kadar zayıf olsa da bununla amel edilebilir. Muhaddis âlimler ve başkaları amellerin fazileti, terğib ve terhib hadislerinde müsamahalı davranılacağında ittifak etmişlerdir. Bu hadis, "ölü için sebat dileyin" hadisi ve Amr b. Âs'ın vasiyyeti gibi şahitler ile kuvvet buluyor.

[575] *et-Tezkire*, s. 340-341

[576] Bkz. *a.g.e.*, s. 182

[577] Bkz. *İhyâ'*, IV, 492.

[578] Bu kitap basılı olmadığı için ona ulaşamadık.

[579] Bkz. *Mecmau'z-Zevâid*, III, 45; *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 249, no: 7979.

Bu ikisi de sahihtir. Kendilerine ittiba edilenler zamanından şimdiye kadar Şam ehli bununla amel etmiştir. Telkin mükellef içindir, çocuğa telkin verilmez."[580]

İbn Teymiyye'ye (ö.728/1328) defin sonrası telkin konusunda Hz. Peygamber (s) veya sahabeden sahih bir hadis var mı, bu konuda hadis yoksa bunu yapmak caiz mi, değil mi diye sorulduğunda dedi ki: Söz konusu telkin, bir grup sahabeden nakledilmiştir. Onlar bunu emretmişler. Ebû Umâme el-Bâhilî ve başkaları gibi. Hz. Peygamber'den bir hadis rivayet ediliyor ancak bunun sahih olduğuna hükmedilemez. Bunun için İmam Ahmed ve başkaları derler ki: Telkin vermede bir sakınca yoktur. Bu konuda ruhsat vermişler ama emretmemişler. İmam Şafiî'in ashabından bir grup ve İmam Ahmed bunu müstehap görürler. İmam Mâlik'in ashabından bir grup ve başka âlimler bunu mekruh görürler. *Sunen*'de geçen rivayet şöyledir: "Hz. Peygamber (s), ashabından biri defnedildikten sonra kabri başında durur ve: onun için sebat dileyin, çünkü o şu an sorgulanmaktadır." Buhârî ve Muslim'de geçen ise "ölülerinize 'lâ ilâhe illallâh' sözünü telkin edin hadisidir." Ölmek üzere olana telkin vermek sünnettir ve bu konuda emir vardır. Kabirdeki kişinin sorguya çekileceği, imtihan edileceği ve ona dua edilmesi gerektiği sabit olmuştur. Bundan dolayı denilmiştir ki: Telkin ölüye fayda verir ve o bu nidayı işitir. Ölünün, ayak seslerini işittiği ve "siz (hayattakiler) benim dediklerimi ölülerden daha iyi işitiyor değilsiniz" hadisleri *Sahîh-i Buhârî*'de mevcuttur.[581] Hz. Peygamber (s), ölülere selam vermemizi emretmiş ve şöyle buyurmuş: Bir kişi tanıdığı birinin kabrine uğrayıp selam verdiğinde Allah ona ruhunu iade eder o da selamını alır." Yine İbn Teymiyye'ye; defin sonrası telkin vacip mi değil mi, okunan Kur'ân ona

[580] Bkz. en-Nevevî, *el-Mecmû'*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, V, 304.

[581] Bkz. Buhârî, Cenâiz, 86, no: 1370.

ulaşır mı diye sorulduğunda dedi ki: "Öldükten sonra telkin vermek icma ile vacip değildir. Hz. Peygamber ve halifeler döneminde müslümanların uyguladığı meşhur bir amel de değildir. Belki bu, sahabeden Ebû Umâme ve Vâsile b. Eska' gibilerden rivayet ediliyor. İmam Ahmed gibi kimi imamlar buna ruhsat vermiş, onun ashabından ve Şâfiî'nin ashabından bir grup bunu müstehap görmüş, kimi âlimler de bid'at olduğuna inandıkları için bunu mekruh görmüşler. Dolayısıyla bu konuda üç görüş var: Müstehap, mekruh ve mübah. Mübah olduğu görüşü en orta yoldur. Hz. Peygamber'in teşvik ve emrettiği müstehap amel; ölüye dua etmektir. Kabir başında Kur'ân okumaya gelince; İmam Ebû Hanîfe, Mâlik ve bir rivayete göre İmam Ahmed bunu mekruh görmüşler. Diğer bir görüşte mekruh görmez. Buna ruhsat vermesi şundan dolayıdır: İbn Ömer, kabrinin yanında Bakara Sûresinin başı ve sonunun okunmasını tavsiye etmiştir. Bazı sahabeden Bakara Sûresinin (tümü) okunduğu rivayet edilmiştir. Sonuç itibariyle defin anında Kur'ân okumak mutlak olarak sabittir ama definden sonra okumak hakkında bir hadis varid değildir."[582]

İbnu'l-Kayyım (ö.751/1350) der ki: "Bu hadis, merfû olarak sahih değildir."[583]

es-San'ânî (ö.1182/1768) ise önce İbnu'l-Kayyım'ı şöyle eleştirir: "İbnu'l-Kayyım, *el-Menâru'l-Munîf*'ve *Zâdu'l-Meâd* isimli eserlerinde telkin hadisinin mevzû olduğunu belirtmektedir. Fakat *er-Rûh* isimli eserinde bunun mevzû olduğunu belirtmiyor ve bunu ölülerin hayatta olanların sözlerini işitebileceğine delil olarak getiriyor ve buna zayıf diyor. es-San'ânî devamla der ki: Muhakkik imamların

[582] Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, XXIV, 296-298.

[583] Bkz. *Zâdu'l-Meâd*, Muessesetu'r-Risâle, I, 504.

sözlerinden anlaşılan bunun zayıf olduğudur. Bununla amel etmek bid'attır. Bunu yapanların çokluğuna aldanılmamalıdır."[584]

el-Elbânî (ö.1420/1999) der ki: "Bu hadisin şahidleri yoktur. Bazı âlimlerin zikrettiği rivayetler ise Şamlı bazı tabiîn'e dayanıp mevkûfturlar, dolayısıyla mevkûf rivayetler merfû rivayete şahid olup onu kuvvetlendirmez, bilakis onu illetli/zayıf kılar, sonuç olarak bu hadis bana göre mevzû değilse de, münkerdir."[585]

Kendilerinden naklilde bulunduğumuz âlimlerin açıklamalarından anlaşıldığına göre bu hadis zayıftır, dolayısıyla aslı vardır. Günümüzdeki uygulamaya kaynaklık teşkil eden de bizce bu rivayettir. Zayıf olsa bile bununla amel etmek mümkündür. Ancak bunu sünnet olarak algılamak uygun olmadığı gibi, buna aslı olmayan bir bid'at gözüyle bakmak da uygun değildir. Bu konuda sert davranmak, birlik ve beraberliğimizi bozacağı malumdur. Bizce telkini, Hz. Peygamber'in "kardeşiniz için sebat dileyin" hadisi bağlamında dua olarak değerlendirmek mümkündür. Duanın ölüye faydalı olacağında ise ihtilaf yoktur. Defnde hazır bulunanların da bundan yararlanmaları için telkin veren kişi tarafından gerekli açıklama yapılmalı ve bu duanın tercümesi ihmal edilmemelidir. Eğer telkin veren kişi telkine başlamadan 'muhterem cemaat, kardeşimizi defnettik, onun amel defteri kapanmıştır, o, şu anda ameliyle başbaşadır, birazdan okuyacağım telkin diye bilinen dua, aslında ölüye değil biz dirilere bir telkin ve uyarıdır, ölü için de bir duadan ibarettir, zira Hz. Peygamber (s) bu durumda olan kişi için dua edilmesini tavsiye etmiştir' diye bir açıklama yapıp ardından telkin diye bilinen duayı okursa bu

[584] es-San'ânî, *Subulu's-Selâm*, I, 180.

[585] Bkz. *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, II, 64-65, no: 599.

konuda müslümanların ihtilafa düşmelerine sebep olan bu problem büyük oranda çözülmüş olur kanaatindeyiz.

el-Kurtubî, hocası Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer b.İbrahim el-Kurtubî'den şunları nakletmektedir: "Ölü, kabre konulunca sorulara cevap vermesi amacıyla irşad edilmelidir. Ona şu şekilde hatırlatmada bulunulur: (قُلْ اَللهُ رَبِّي وَالْإِسْلَامُ دِينِي وَمُحَمَّدٌ رَسُولِي) 'Deki: Rabbim Allah, dinim islam ve Peygamber'im Hz. Muhammed'dir. Çünkü o, haberde varid olduğuna göre bundan sorulur."

el-Kurtubî devamla der ki: "Bizim Kurtuba'daki uygulama böyledir. Bu da ölünün üzerine toprak atıldığı zaman yapılır. Bu durum (وَمَا أَنتَ بِمُسْمِعٍ مَّن فِي الْقُبُورِ) *"Sen, kabirde bulunanlara işittirecek değilsin"*[586] ve (فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى) *"Şüphesiz, sen ölülere işittiremezsin"*[587] âyetleri ile çelişmez. Zira Hz. Peygamber (s) kalîb çukurundakilere hitap etmiş ve "siz bunlardan daha iyi işitiyor değilsiniz. Fakat bunlar cevap veremiyorlar"[588] buyurmuştur. Ayrıca ölünün, kabir başındaki kişilerin ayak seslerini işittiğini[589] buyurmuştur. Tabi ki bu durum bazı durum ve vakitlerde olur."

---

[586] Bkz. 35-Fâtır-22.

[587] Bkz. 30-Rûm-52.

[588] Bkz. Buhârî, Cenâiz, 86, no: 1370; Muslim, Cennet, 76, no: 7222; Nesâî, Cenâiz, 117, no: 2076-77.

[589] Bkz. Buhârî, Cenâiz, 67; Muslim, Cennet, 70. Bu rivayete eleştirel bakış için bkz. Okuyan, Mehmet, *a.g.e.*, s. 318.

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	2
Diğer kaynaklarda yer alanlar	1
TOPLAM	3

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	2
Muslim	
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	
Nesâî	
İbn Mâce	
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	1
TOPLAM	3

3.8. Defin Sırasında ve Sonrasında Kur'ân Okumak

el-Kurtubî, Ahmed b. Hanbel'den (ö.241/855) naklen der ki: "Mezarlığa vardığınız zaman Fatiha, Muavvizeteyn ve İhlâs Sûrelerini okuyarak bunun sevabını mezarlıkta yatanlara bağışlayınız. Zira bu sevap onlara ulaşır."[590] el-Kurtubî bunu Gazâlî'nin *İhyâ*'[591] ve Abdulhak'ın da *el-Âkıbe* adlı eserlerine nisbet etmektedir.[592]

Ahmed b. Hanbel'den bu konuda iki rivayet vardır. En son görüşü bunun caiz olup mekruh olmadığı yönündedir.[593]

el-Elbânî der ki: "Ahmed b. Hanbel'den gelen kıssanın sübûtunda şüphe vardır."[594]

el-Kurtubî devamla der ki: "İmam Ahmed, önceleri hayattakilerin (bağışladıkları) sevapların ölülere ulaşmasını kabul etmezdi. Nihayet bazı güvenilir kişiler, İbn Ömer (r) defnedildiği zaman başucunda Fatiha, Bakara Sûresinin ilk ve son âyetlerinin okunmasını vasiyet ettiğini kendisine haber verince İmam Ahmed bu ictihadından dönmüştür."[595]

Resûlullah (s) (bir gün) iki kabre uğradı ve: "(Bu kabirlerde yatanlar) azap çekiyorlar. Azapları da büyük bir günahtan değil" buyurdu. Sonra sözlerine şöyle

---

[590] İbn Ebî Ya'lâ, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, thk., Muhammed Hamid el-Fakî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, I, 264.

[591] *İhyâ*, IV, 492.

[592] *et-Tezkire*, s. 274.

[593] İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, XXIV, 298.

[594] *Ahkâmu'l-Cenâiz*, s. 192.

[595] *et-Tezkire*, s. 274-275.

devam etti: "Evet! Biri, nemimede (söz getirip götürmede) bulunurdu. Diğeri de idrar sıçramasından korunmazdı." Sonra yaş bir hurma dalı istedi, ikiye böldü, bunları her iki kabre de dikti ve "bunlar yaş kaldıkça belki azapları hafifler!" buyurdular.[596]

el-Kurtubî bu hadisten şu sonuca varmaktadır: "Kabir başında ağaç dikilebilir, Kur'ân okunabilir. Zira ağaç yaş kaldığı müddetçe azabı hafiflettiği gibi[597] Kur'ân okumak da öncelikli olarak azabı hafifletir."

es-Silefî (ö.576/1180)[598] Ali b. Ebî Talib'den naklen Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu söyler: "Her kim mezarlıktan geçerken on bir adet İhlas Sûresini okur, sonra onun sevabını ölülere bağışlarsa kendisine (orada yatan) ölülerin sayısı kadar sevap verilir." el-Elbânî buna mevzû demektedir. [599]

Enes'ten rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Mü'min, âyetü'l-kürsiyi okuyup sevabını kabirdekilere bağışlarsa, Allah (c), kabirdeki her mü'min'in kabrine kırk nur koyar, kabirlerini genişletir, okuyana altmış Peygamber sevabı verir, her ölüden dolayı onun derecesini yüceltir ve ona on iyilik yazar."

Bu rivayet mevzûdur.[600]

---

[596] Bkz. Buhârî, Vudû', 55, 56, Cenâiz, 82, 89, Edeb, 46, 49; Muslim, Tahâret, 111, (292); Tirmizî, Tahâret 53, (70); Ebû Dâvûd, Tahâret, 11, (20, 21); Nesâî, Tahâret, 27, (1, 28-30).

[597] Ebû Dâvûd, no: 2646; el-Elbânî, *Ahkâmu'l-Cenâiz*, 253, 258.

[598] ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, XXI, 5.

[599] *Ahkâmu'l-Cenâiz*, s. 193.

[600] İbn Arrak, *a.g.e.*, I, 301.

el-Kurtubî devamla der ki: Rivayet edildiğine göre: "Kim mezarlığa gider ve Yasîn Sûresini okursa Allah (c), ölülerin azaplarını hafifletir ve oradaki ölüler sayısınca okuyana sevap yazılır."

el-Elbânî'ye göre bu hadis mevzûdur. Zira bunun senedinde mechûl ve kezzâb raviler vardır.[601]

Hasen el-Basrî der ki: "Her kim mezarlığa gider ve: (اَللَّهُمَّ رَبَّ الْأَجْسَادِ الْبَالِيَةِ وَالْعِظَامِ النَّخِرَةِ خَرَجَتْ مِنَ الدُّنْيَا وَهِيَ بِكَ مُؤْمِنَةٌ فَأَدْخِلْ عَلَيْهَا رُوحًا مِنْكَ وَسَلَامًا مِنِّي) 'Ey şu çürüyen bedenlerin, dağılan kemiklerin Rabbi olan Allah'ım! Bunlar Sana dünyadan mü'min olarak geldiler. Allah'ım, onlara tarafından bir rahmet ve rahatlık ihsan et ve benden selâm söyle' derse, kendisine o ölülerin sayısı kadar sevap yazılır."

Bu haber maktû' olması nedeniyle zayıftır.[602]

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "İnsanların en hayırlısı öğreticilerdir. Din eskidikçe onlar yenilerler, onlara (bolca) verin, onları ücret karşılığı çalıştırıp (az vererek) sıkıntıya sokmayın, zira öğretici, çocuğa besmeleyi öğrettiğinde buna karşılık Allah cehennemden üç kişiye berat verir: Çocuğa, öğreticiye ve çocuğun ebeveynine."

el-Kurtubî bunu es-Sa'lebî'ye nisbet etmektedir. Bu rivayet mevzûdur.[603]

el-Kurtubî der ki: "Bu konuda asıl olan sadakadır. İhtilafsız olarak bunun sevabı ölüye ulaşır. Kur'ân okumak, dua ve istiğfar da böyledir. Çünkü bunlar da

---

[601] *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, III, 397, no: 1246.

[602] İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XX,241; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, VII, 188, no: 35208.

[603] Bkz. İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, I,220.

sadakadır. Zira sadaka, sadece malla yapılandan ibaret değildir." Daha sonra delil olarak da, emniyet halinde namazı kasretmek Allah'ın bir sadakasıdır[604] ve her tesbih ve iyilik sadakadır[605] hadislerini zikreder. Devamla der ki: "Kur'ân okuyana okuma sevabı, ölüye de dinleme sevabı vardır denilmiştir. Allah'ın cömertliği neticesinde hem okuma hem de dinleme sevabı ölüye ulaşabilir. Dinlemese bile kendisine hediye edilen Kur'ân sevabı ona ulaşır. Tıpkı sadaka, dua ve istiğfar gibi. Zira kişiyi Allah'a ulaştıran Kur'ân gibi bir ibadet yoktur. Ziyaretçiden ölüye hediye olmak üzere kabir ziyaretini âlimler müstehap görür. Hadiste geçtiği üzere: "Kabirdeki ölü, boğulmak üzere olup imdat isteyen kişi gibidir. Babasından, anasından, kardeşinden veya dostundan kendisine ulaşacak bir duayı bekler. O dua, kendisine ulaşınca, dünya ve içindekilerden kendisine daha sevgili olur. Muhakkak ki dirilerin ölülere hediyesi, onlar için dua edip istiğfarda bulunmaktır."

"Kabirdeki ölü, boğulmak üzere olup imdat isteyen kişi gibidir…" haberi el-Irâkî'ye göre batıldır.[606]

el-Kurtubî, okunan Kur'ân'dan ölünün yararlanacağı görüşünü desteklemek için şu hadisi nakleder ve der ki: "İnsan öldüğü zaman amel defteri kapanır ancak şu üç kişinin defteri kapanmaz, sevap yazılmaya devam eder; sadakayı cariye, kendisinden istifade edilen ilim ve kendisine dua eden hayırlı salih bir çocuk"[607]

---

[604] Muslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 4, (686); Tirmizî, Tefsir, Nisâ (3037); Ebû Dâvûd, Salat, 270, (199); Nesâî, Taksîru's-Salat, 1 (3,116).

[605] Muslim, Salâtü'l-Müsafirîn, 84, Zekât, 56; Buhârî, Sulh, 11, Cihâd, 72, 128; Ebû Dâvûd, Tatavvu', 12, Edeb, 160.

[606] Bkz. *İhyâ'*, IV, 492.

[607] Muslim, Vesâyâ, 3; Ebû Dâvûd, Vesâyâ, 14.

Kur'ân okumak dua anlamındadır. Evlat, arkadaş, dost ve mü'minlerden bir sadakadır. Eğer biri "*İnsan için ancak çalıştığı vardır*"[608] âyetini delil getirip buna karşı çıksa ona denilir ki: Bunun tevilinde ihtilaf vardır, İbn Abbas'a göre bu âyet (وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُم بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ)[609] âyeti ile mensûhtur. Küçük çocuk (sevap olarak), kıyamette (anne ve) babanın terazisine konulur, Allah ebeveyni çocuklarına, çocukları da ebeveyne şefaatçi kılar, (آبَآؤُكُمْ وَأَبناؤُكُمْ لاَ تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعاً)[610] âyeti buna işarettir. Rebî' b. Enes (ö.139/757)[611] der ki: "*İnsan için ancak çalıştığı vardır*"[612] âyetinde geçen insandan kasıt kâfirdir, mü'min ise kendi amelinden yaralanacağı gibi başkalarının amelinden de yararlanır. el-Kurtubî devamla der ki: "Birçok hadis bunu destekler, dolayısıyla başkalarının salih ameli ölüye ulaşır. Üzerinde oruç borcu bulunarak ölenin velisi onun yerine oruç tutar"[613] hadisi, Hz. Peygamber'in "önce kendi adına haccet, daha sonra Şübrüme'nin yerine haccet"[614] buyurması, Hz. Âişe'nin, kardeşi Abdurrahman'ın adına itikâfa girmiş ve köle azat etmiş olması gibi." Hz. Peygamber'in izni ile Sa'd b. Ubâde, annesi adına

---

[608] 53-Necm-39.

[609] Anlamı: "*İman eden ve nesilleri de iman konusunda kendilerinin yoluna uyanlar var ya, biz onların nesillerini kendilerine kattık*" (52-Tûr-21)

[610] Anlamı: "*…Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin size daha faydalı olduğunu bilemezsiniz…* " (4-Nisâ-11)

[611] Tâbiîn'in tefsir ve hadis âlimlerindendir.

[612] 53-Necm-39.

[613] Buhârî, Sıyâm, 41, no: 1952; Muslim, Sıyâm, 27, no: 1147.

[614] Sahihtir. Bkz. Ebû Dâvûd, Hac, 25, no: 1811.

sadaka vermiş,[615] *el-Muvatta*'da geçtiği üzere Abdullah b. Ebîbekr'in halası, nenesinin Kuba Mescidi'ne yaya olarak gitmeyi adamış ama bunu yerine getiremeden vefat etmiş, bunun üzerine İbn Abbas kızının onun adına Kuba mescidine yürüyebileceğine fetva vermiştir.[616] Bu delillerin tamamı sevapların ölüye ulaşacağına birer işarettir. Bunların ulaşması ve ölünün ondan yararlanması Allah'ın cömertliğine binaendir. Tıpkı yapılan bir iyiliğin; on, yediyüz ve binlerce kat fazlası ile mükâfatlandırılması ve hiç ameli olmayan çocukların cennete girmeleri gibi. Yoksa kimse başkasının amelinden yararlanmaya müstehak değildir. Harâitî'nin zikrettiğine göre ensarın şöyle bir âdetleri vardı: Ölülerini taşıdıklarında Bakara Sûresini okurlardı.

el-Kurtubî konunun sonunda şöyle de: "Bu konuda çokça nefes tükettik. Zira fakîh kadı ve müftü olan şeyh İzz b. Abdisselâm (ö.660/1262), okunan Kur'ân'ın sevabının ölülerin ruhlarına ulaşmasını inkâr eder ve Allah Teâlâ: "*İnsan için ancak çalıştığı vardır*"[617] buyurdu, dermiş. Nihayet kendisi vefat edince bazı arkadaşları onu rüyasında görerek bu meseleyi kendisine sormuşlar. O da; ben kabirde iken Kur'ân okuyanların sevaplarının ölülere ulaştığını görünce, sevabın ölülere ulaşmayacağına dair vaktiyle söylemiş olduğum sözden döndüm" demiştir.

Ticari amaç gütmeden sırf Allah için okunup ölüye bağışlanan Kur'ân'dan dua mahiyetinde ölünün bundan istifade edeceği kanaatindeyiz. en-Nevevî'nin (ö.676/1277) de belirttiği gibi bu konuda zikredilen zayıf rivayetlerle amel edilebilir. Ancak buna sünnet gözüyle bakmanın uygun olmayacağı kanaatindeyiz. Ayrıca

[615] Hasen li ğayrihi'dir. Bkz. İbn Mâce, Edeb, 8, no: 3684.

[616] Mâlik, *el-Muvatta'*, II, 472, no: 1008.

[617] 53-Necm-39.

rüyalar dini hüküm konusunda huccet olamazlar.[618] Rüyada ictihattan dönüş fikri ise son derece yanlıştır. Sonuç itibariyle fezâil konusunda zayıf rivayetlerle amel edilebilir. Ancak el-Kurtubî'nin zikrettiği bu tür rüyalardan hüküm çıkarmak konusunda el-Kurtubî'ye katılmak mümkün değildir.[619]

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	12
Diğer kaynaklarda yer alanlar	8
TOPLAM	20

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	2
Muslim	4
Ebû Dâvûd	3
Tirmizî	1
Nesâî	
İbn Mâce	1
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	1
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	8
TOPLAM	20

[618] Bkz. Çakın, Kamil, *Hadis inkârcıları*, (Basılmış Doktora Tezi) Seba Yay., Ank., 1998, s.70-71.

[619] Eleştirel bakış için bkz. Okuyan, Mehmet, *a.g.e.*, s. 335, 416-417.

3.9. Ölü Yakınlarının Emel ve Gaflete Dalıp Ölüyü Unutmaları

el-Kurtubî bu konuda şu rivayetleri nakletmektedir: Enes'ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyuruyor: "Cenaze sahipleri üzüntülü ve kederli olduklarından dolayı onların bu üzüntülerini gidermek için Allah Teâlâ, cenazeyi kabrine götüren ev halkına bir melek tayin eder. Nihayet cenaze sahipleri ölülerini o kabrin içine teslim ederek hep beraber geri döndükleri zaman bu melek yerden bir avuç toprak alır ve: "Geri dünyanıza dönünüz ve Allah sizlere ölülerinizin acısını unuttursun" diyerek toprağı (cenaze sahiplerinin yüzlerine) atar. Bunun üzerine cenazenin yakınları da sanki kendileri cenaze sahipleri değillermiş ve cenaze de onlardan çıkmamış gibi olarak ölülerini unutup alışverişlerine başlarlar ve işlerine güçlerine devam edip dururlar."

Bu rivayet mevzûdur. Zira bunu rivayet eden Ebû Hüdbe'dir. O da cerh edilen biridir.[620]

Rivayete göre Allah Teâlâ, Hz. Âdem'in sırtını sıvazlayıp neslini çıkarttığında melekler: Yâ Rab, yeryüzü onlara kâfi gelmez, demişler. Yüce Allah da: Ben ölümü yaratacağım, buyurmuş. Bunun üzerine melekler: Ya Rab, o takdirde onlara yaşamak hoş gelmez, demişler. Allah Teâlâ da: Ben onlara çok yaşama ümidi vereceğim, buyurmuştur.

Bu rivayet Hasen el-Basrî'den maktû olarak nakledildiği için zayıftır.[621]

Hasen el-Basrî şöyle derdi: "Gaflet ile ümit, insanoğluna verilen iki büyük nimettir. Eğer onlar olmasaydı müslümanlar yolda yürüyemezlerdi, geçim erbabının kazanç sebepleri iptal olur ve bu da geçim işleriyle meşgul olacak kimsenin

[620] İbnu'l-Cevzî, *ed-Duafâ'*, I, 58; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-Şerîa,* II, 374-375.

[621] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef,* no: 35222.

bulunmaması dolayısıyla büyük zararlara sebep olurdu."[622]

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	
Diğer kaynaklarda yer alanlar	2
TOPLAM	2
TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	
Muslim	
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	
Nesâî	
İbn Mâce	
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	2
TOPLAM	2

[622] Bkz. Gazâlî, *İhyâ'*, IV, 454.

3.10. Kabrin Ölü İle Konuşması ve Onu Sıkması

Ebû Saîd'den (r) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s), namazgâha geldi ve bazı insanların dişleri görünecek derecede gülüştüklerini gördü ve şöyle buyurdu: "Ne var ki sizler ölümü çok sık hatırlamış olsaydınız şu gördüğüm vaziyette olmazdınız." Öyleyse tüm lezzetleri yok edip kesen ölümü çok hatırlayın. Kabir, hergün şöyle diyerek konuşur: "Ben yalnızlık eviyim, ben tek kişilik evim, ben toprak eviyim, ben kurtçukların eviyim!" Mü'min kul, toprağa defnedildiğinde kabir ona şöyle diyecektir: "Merhaba, hoş geldin! Üzerimde yürüyenlerin en sevgilisi olduğuna göre bugün benim himayem altına girdin sana ne yapacağımı göreceksin!" Sonra o kabir, o kimse için gözünün görebildiği kadar genişleyecek ve cennete doğru bir kapı açılacaktır. İsyancı ve kâfir bir kul da kabre konulduğunda kabir ona şöyle diyecektir: "Sana rahat ve huzur yok, sen hoş vaziyette gelmedin bana, üzerimde yürüyenlerin en sevimsizi ve kızdığım biri olarak bana gelmiş durumdasın ve sana ne yapacağımı göreceksin." Resûlullah (s) şöyle devam etti: "Sonra kabir o kimseyi o derece sıkıştırır ki, kaburgaları birbirine geçer." Ebû Saîd dedi ki: "Resûlullah (s), parmaklarıyla bu durumu göstererek parmaklarını iç içe soktu ve şöyle buyurdu: "Sonra o kimseye doksan veya doksandokuz tane yılan musallat edilir ki, o yılanlardan biri toprağa üflese, o toprak dünya durdukça hiç bir şey bitirmez. Bu yılanlar onu, hesaba çekilinceye kadar sokar ve ısırırlar, paramparça ederler. Ebû Saîd şöyle dedi: Resûlullah (s), şöyle buyurdu: "Kabir, ya cennet bahçelerinden bir

bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur." Tirmizî bu hadise garîb demektedir.[623]

el-Kurtubî "kabrin sıkması haktır, eğer kabrin sıkmasından kurtulan biri olsaydı O, Sa'd b. Muâz olurdu. Onun vefatından dolayı arş titredi, gök kapıları açıldı ve yetmişbin melek hazır bulundu. Kabir onu da sıktı daha sonra salıverdi" demektedir.[624]

Allah Resûlü (s), Hz. Ali'nin annesi Fâtıma bint. Esed'in cenazesini teşyi ederken tabutu bazen taşır, bazen arkaya kalır, bazen de öne geçerdi. Sonra Fâtıma'nın kabrine inerek kendi gömleğini çıkardı ve onun kabrine yatıp uzandıktan sonra çıktı ve şöyle buyurdu: "Onu Allah'ın adıyla kabre koyun." Defin sonrası ise "bir anne olarak Allah seni mükâfatlandırsın" buyurdu. Oradakiler niçin gömleğini çıkarıp Fâtıma bint. Esed'in kabrine yattığını sordular. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s) cevaben: "Ben, inşâallah Fâtıma'ya ebedî olarak cehennem ateşinin dokunmamasını ve kabrinin ona karşı geniş olmasını istedim ve Fâtıma bint. Esed'den başka hiçbir kimse kabir sıkmasından muaf tutulmadı" buyurdu. Bunun üzerine oradakilerden biri tarafından: Yâ Resûlallah, oğlun Kasım da mı kurtulmadı? diye sorulunca Allah Resûlü: "Onlardan daha küçük (olarak ölen oğlum) İbrahim de kurtulamadı" buyurmuştur.[625] Başka rivayette şu ilave vardır: Allah Resûlü, kendi eliyle onun kabrinden toprak çıkardı, oraya uzandı ve şöyle dua etti:

---

[623] Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyâme, 26, no: 2460. Ayrıca bkz. el-Elbânî, *Daîfu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 1231.

[624] Bkz. Nesâî, Cenâiz, 113, no: 2055. Ayrıca bkz. el-Elbânî, *Sahîhu'n-Nesâî*, no: 1942.

[625] Bkz. Ebû Nuaym, Hilye, III, 121.

اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ، اغْفِرْ لِأُمِّي فَاطِمَةَ بِنْتِ أَسَدٍ، وَلَقِّنْهَا حُجَّتَهَا، وَوَسِّعْ عَلَيْهَا مُدْخَلَهَا بِحَقِّ نَبِيِّكَ وَالْأَنْبِيَاءِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِي، إِنَّكَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِين[626]

"Dirilten ve öldüren Allah'a hamd olsun. O, diridir ve hiç ölmez. Allah'ım! Peygamberin (ben) ve geçmiş peygamberlerin hakkı için, annem Fatıma bint. Esed'i bağışla. O'na huccetini bildir ve kabrini geniş eyle. Şüphesiz sen, merhametlilerin en merhametlisisin."

İbnu'l-Cevzî bu rivayete zayıf demektedir.[627]

"Ölen kimse, dirinin ağlaması yüzünden azap görür."[628]

Hz. Âişe (r.anhâ), bu rivayeti ferdi sorumluluk ilkesinden[629] dolayı kabul etmemektedir.[630]

el-Kurtubî ise bu hadisi şöyle açıklamaktadır: "Âlimlerimiz bu hadisi, eğer ölü hayatta iken üzerinde ağlanmasını vasiyet etmişse azap görür şeklinde değerlendirmişlerdir."

"Kul, mezarına konulduğu ve oturtulduğu, ev halkı da mezarı başında: "Vah efendimiz, vah değerlimiz, vah liderimiz" diye ölüye ağladıkları zaman, bir melek,

---

[626] et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXIV, 351, no: 871; Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 121.

[627] *el-'İlelu'l-Mutenâhiye fi'l-Ehâdisi'l-Vâhiye*, thk., İrşadülhak el-Eserî, İdâretu'l-Ulûm el-Eseriyye, Pakistan, 1401, I, 268-269.

[628] Buhârî, Cenâiz, 32, no: 1290; Muslim, Cenâiz, 18, no: 2145; Tirmizî, Cenâiz, 25, no: 1006; Nesâî, Cenâiz, 15, no: 1856; Mâlik, *el-Muvatta'*, Cenâiz, 5, no: 997; İbn Hanbel, *el-Musned*, XXXXI, 277, no: 24758.

[629] Bkz. 17-İsrâ'-15.

[630] Bkz. Erul, Bünyamin, *Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler*, Otto Yay., Ank., 2010, s. 40.

ölüye: Onların söylediklerini dinle. Sen efendi miydin, sen lider miydin, sen değerli miydin? der. Bunun üzerine ölen kişi: "Keşke onlar benim hakkımda sükût etselerdi" diye temenni eder. İşte o sırada kabir onu öyle bir sıkar ki, ölünün kaburga kemikleri birbirine geçer."[631] Bizce bu haber mevzûdur. Zira 'kezzab' olarak cerh edilen Ebû Hüdbe senediyle rivayet edilmektedir.[632]

"Her kim öleceği hastalığında İhlas Sûresini okursa o kişi kabirde sual görmez, kabir sıkıntısından kurtulur, kıyamet gününde melekler onu elleri üzerinde taşır, hatta bu şekilde sıratı geçer ve cennete girer."[633] el-Elbânî buna mevzû demektedir.[634]

[631] Bkz. *et-Tezkire*, s. 327. Bunun kaynağına ulaşamadık.

[632] Bkz. İbnu'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, Advâu's-Selef baskısı, III, 235; es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*, II, 363.

[633] Ebû Nuaym, Hilye, II, 213.

[634] el-Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, no: 301.

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	3
Diğer kaynaklarda yer alanlar	8
TOPLAM	11

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	
Muslim	
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	1
Nesâî	1
İbn Mâce	
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	1
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	8
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	
TOPLAM	11

3.11. Kabir Sorgusu, Kabrin Genişliği vb. Konular

إِنَّ العَبْدَ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ وَتَوَلَّى عَنْهُ أَصْحَابُهُ، وَإِنَّهُ لَيَسْمَعُ قَرْعَ نِعَالِهِمْ، أَتَاهُ مَلَكَانِ فَيُقْعِدَانِهِ فَيَقُولاَنِ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ، لِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَمَّا المؤْمِنُ فَيَقُولُ: أَشْهَدُ أَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ، فَيُقَالُ لَهُ: انْظُرْ إِلَى مَقْعَدِكَ مِنَ النَّارِ قَدْ أَبْدَلَكَ اللَّهُ بِهِ مَقْعَدًا مِنَ الجَنَّةِ، فَيَرَاهُمَا جَمِيعًا – قَالَ قَتَادَةُ: وَذُكِرَ لَنَا: أَنَّهُ يُفْسَحُ لَهُ فِي قَبْرِهِ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى حَدِيثِ أَنَسٍ – قَالَ: وَأَمَّا المَنَافِقُ وَالكَافِرُ فَيُقَالُ لَهُ: مَا كُنْتَ تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ؟ فَيَقُولُ: لاَ أَدْرِي كُنْتُ أَقُولُ مَا يَقُولُ النَّاسُ، فَيُقَالُ: لاَ دَرَيْتَ وَلاَ تَلَيْتَ، وَيُضْرَبُ بِمَطَارِقَ مِنْ حَدِيدٍ ضَرْبَةً، فَيَصِيحُ صَيْحَةً يَسْمَعُهَا مَنْ يَلِيهِ غَيْرَ الثَّقَلَيْنِ

Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Kul, kabri içine konulduğu ve arkadaşları geriye dönüp gittikleri zaman -ki ölü bunların yürürken çıkardıkları ayak seslerini bile muhakkak işitir- ona iki melek gelir. Bunlar ölüyü oturturlar ve ona: Şu Muhammed adlı kimse hakkında ne derdin? diye sorarlar. Bu soruya muhatap olan mü'min kul: O'nun Allah'ın kulu ve Resûlü olduğuna şehâdet ederim, der. Bunun üzerine melekler tarafından: Cehennemdeki oturacak yerine bak, Allah bu azap yerini senin için cennetten bir oturacak makama çevirdi denilir de, mü'min kul, cehennem ve cennetteki o iki makamını beraberce görür." Katâde: "O mü'min'e, kabri içinde bir genişlik verileceği bize zikrolundu" dedi ve sonra yine Enes hadisine döndü. Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Münafik ve kâfir olan kula gelince, ona da: Şu kimse hakkında ne derdin? diye sorulur. O da: Ben O'nun hakkında birşey bilmiyorum. Ben sadece insanların O'nun hakkında söyleyegeldikleri sözü söylerdim, diye cevap verir. Bunun üzerine ona: Anlamaz olaydın, söylemez olaydın

denir ve ona demirden tokmaklarla[635] öyle bir vuruş vurulur ki, derhâl şiddetli bir çığlık atar. Bu bağırmayı insan ve cinler hariç ölüye yakın olan her şey işitir.''[636]

Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre Peygamber (s) şöyle buyurdu: "Ölü mezara konulur. Salih kişi kabrinde endişesiz ve korkusuz oturtulur. Sonra ona: Sen hangi dinde idin? diye sorulur. O: Ben İslâm dininde idim, diye cevap verir. Sonra ona: Şu adam kimdir? diye (Hz. Peygamber (s) hakkındaki inancı) sorulur. O da: Muhammed (s) Allah'ın Resûlü'dür. O, bize Allah katından apaçık âyetler getirdi. Biz de O'nu doğruladık, diye cevap verir. Daha sonra bu (mü'min) ölüye: Sen Allah'ı gördün mü? diye sorulur. O da: Hiç bir kimse Allah'ı (dünyada) görmeye lâyık değildir, diye cevap verir. Bu soru ve cevaplardan sonra onun için ateş tarafına bir pencere açılır. Ölü ona bakarak ateş alevlerinin (şiddetli hararet ve sıkışıklıktan) birbirini kırıp yemeye çalıştığını görür. Sonra ona: Allah'ın seni koruduğu ateşe bak, denilir. Sonra onun için cennet tarafına bir pencere açılır. O da bu defa cennetin süsüne ve nimetlerine bakar ve kendisine: İşte bu güzel yer senin makamındır, denildikten sonra: Sen (dünyada) samimi iman üzerinde idin, bu sağlam iman üzerine öldün ve (kıyamet günü) inşâallah iman üzerine dirileceksin, denilir. Kötü kişi de dehşet ve korku içinde mezarında oturtulur ve kendisine: Sen hangi dinde idin? diye sorulur. Kendisi: Bilmiyorum, diye cevap verir. Sonra ona: Şu adam kimdir? diye sorulur. O da: Halk (onun hakkında) bir söz (Peygamber olduğunu) söylüyordu. Ben de o sözü söyledim, der. Bunun üzerine onun için cennet tarafına bir pencere açılır. O da cennetin süsüne ve içindeki (nimet)lere bakar. Sonra kendisine: Allah'ın senden geri çevirdiği (kötülüğünden dolayı sana nasip etmediği) cennete bak, denilir. Daha

[635] Eleştirel bakış için bkz. Okuyan, Mehmet, *a.g.e.*, s. 302.

[636] Buhârî, Cenâiz, 86, no: 1374.

sonra onun için ateş tarafına bir pencere açılır. Bu kere ateşe, alevlerinin bazısı bazısını kırıp yemeye çalıştığı halde bakar ve bunun üzerine ona: İşte bu, senin yerindir. (İslâm'a inanmak bakımından) şüphe üzerinde idin, şüphe üzerine öldün ve inşâallah şüphe üzerine diriltilirsin, denilir."[637]

el-Elbânî buna sahih demektedir.[638]

"Sizden biriniz veya ölü, kabre konulunca simsiyah, mavi gözlü iki melek ona gelir, onlardan birine Münker diğerine Nekîr denilir. O iki melek şöyle derler: Bu Muhammed (s) denilen adam hakkında ne dersin? O kimse ise ölmeden önce söylediğini aynen tekrar ederek: O, Allah'ın kulu ve Resûlü'dür. Ben şehâdet ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur. Muhammed de onun kulu ve elçisidir. O iki melek derler ki: Senin böyle söyleyeceğini biliyorduk. Sonra o kabir, yetmiş arşın kadar genişletilir ve aydınlık hale getirilir ve rahatça yat, uyu burada, denilir. O kimse, bu durumu benim aileme dönüp haber verebilir miyim? deyince o iki melek; gelin güvey gibi rahatça uyu, gelin güveyi olan kimseyi ailesinden en çok sevdiği kimse uyandırır, derler. O kişi, o kabirde mahşer için diriltilinceye kadar rahat rahat uyur. O kabre konulan kimse münafik ise Muhammed (s) hakkında sorulan soruya; İnsanların O'na Peygamber dediklerini duydum, ben de aynen öyle söyledim, (gerçek midir? değil midir?) bilemiyorum diyecek. Bunun üzerine o iki melek; senin böyle söyleyeceğini biliyorduk, derler. O kabre "sıkıştır onu" denilir, kabir de onu öyle sıkıştırır ki, kaburga kemikleri yerlerinden oynar. Allah (c), onu böylece mahşer

[637] Bkz. İbn Mâce, Zühd, 32, no: 4268.

[638] Bkz. *Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 1968.

günü uyandırıncaya kadar azap etmeye devam eder.” Tirmizî bu hadise ‘hasen ve garîb’ demektedir.[639]

Bunu *el-Kütübü’s-Sitte* sahiplerinden sadece Tirmizî rivayet etmektedir.[640]

Allah Resûlü (s) şöyle dua ederdi:

اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ القَبْرِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ المسِيحِ الدَّجَّالِ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ المحْيَا، وَفِتْنَةِ المَمَاتِ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ المأْثَمِ وَالمغْرَمِ

“Allah’ım! Ben kabir azabından sana sığınırım, Mesih Deccal’in fitnesinden sana sığınırım. Hayat ve ölümün fitnesinden sana sığınırım. Allah’ım! Ben günah işlemekten ve borçlanmaktan sana sığınırım.”[641]

Bu hadisi *el-Kütübü’t-Tis‘a* sahipleri ve başkaları rivayet etmektedirler. Bu manadaki hadislerin manen mütevatir olduğu kanaatindeyiz.[642]

Berâ b. Âzib dedi ki: “Resûlullah (s) ile birlikte ensardan bir adamın cenazesinde bulunup defnetmek üzere Bakî’ mezarlığına doğru yola çıktık. Daha kabrin kazılması tamamlanmadan kabre vardık. Resûlullah (s) oturdu, kabrin etrafina biz de oturduk. Sanki başlarımızın üzerinde birer kuş varmış gibi (sakin duruyor)

---

[639] Tirmizî, Cenâiz, 70, no: 1071.

[640] el-Elbânî, *Sahîhu’t-Tirmizî*, no: 857; *Sahîhu’l-Câmii’s-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 724, Silsiletu’l-Ehâdîsi’s-Sahîha, no: 1391.

[641] Buhârî, Ezân, 149, no: 832, Cenâiz, 87, no: 1377; Muslim, Mesâcid ve Mevziu’s-Salât, 129, no: 1325; Ebû Dâvûd, Salât, 148, 149, no: 880; Tirmizî, Fadlü’t-Tesbîh, 21, no: 3494; Nesâî, İstiâze, 56, no: 5522; İbn Mâce, Duâ, 3, no: 3840; Mâlik, *el-Muvatta’*, Kur’ân, 8; İbn Hanbel, *el-Musned*, IV, 440, no: 2709; Dârimî, Salât, 187, no: 1561, Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kubrâ*, II, 197, no: 2709.

[642] Mütevatir kavramına eleştirel bir bakış için bkz. Kırbaşoğlu M. Hayri, *a.g.e.*, s. 108.

idik. (Hz. Peygamber) elindeki bir çöple yeri karıştırıyordu. Derken başını kaldırıp iki ya da üç defa: "Kabir azabından Allah'a sığınınız" buyurdu. Devamla: "Muhakkak ki (ölü kendisini defnedenler) dönüp giderlerken (sorgu meleği tarafından) kendisine: Ey adam, Rabbin kimdir? Dinin nedir, Peygamber'in kimdir? diye sorulduğu sırada (onların) ayak seslerini duyar, ona iki melek gelir. Onu oturtarak ona: Rabbin kimdir? derler: Rabbim Allah'tır, der sonra ona: Dinin nedir? derler: Dinim İslâm'dır, der, sonra: Şu size gönderilen adam kimdir? diye sorarlar. O, Allah'ın Resûlü'dür, cevabını verir. Sonra buna: Sana öğreten nedir? derler, (o da): Ben Allah'ın Kitabını okudum, ona inandım ve (onu) tasdik ettim, der. Bunun üzerine gökten bir münadi; Kulum doğru söyledi. Ona cennetten bir yer hazırlayınız ve ona cennete (açılan) bir kapı açınız. Hemen arkasından o kula (cennetin) esintisi ve hoş kokusu gelmeye başlar ve daha kabrinde iken ufku gözünün alabildiği kadarınca açılıp genişler. Kâfire gelince... (Hz. Peygamber (s), hadisin bu kısmında kâfirin ölümünü anlattı. Onun ölümünün nasıl zor ve şiddetli olduğunu açıkladıktan sonra şöyle buyurdu:) "Muhakkak ki kâfirin ruhu da bedenine iade edilir. Sonra ona iki melek gelip onu oturtarak kendisine: Rabbin kimdir? derler. O (korkusundan), hık-mık edip: Bilmiyorum, cevabını verir. Bunun üzerine dinin nedir? derler, (yine) hık-mık ederek: Bilmiyorum, der. Sonra: Size gönderilen adam ne oluyor? derler, (yine) hık-mık edip: Bilmiyorum cevabını verir. Bunun üzerine gökten bir münadi: Yalan söylüyor, ona cehennemden bir yer hazırlayınız. Cehennem elbiselerinden bir elbise giydirin. Ve ona cehenneme (açılan kapılardan) bir kapı açınız, diye seslenir. O sırada (cehennemin) sıcağı, yakıcı havası kendisine doğru gelmeye başlar. Kabri kendisine (öyle bir) daraltılır ki, kaburga kemikleri birbirine girer. Cerîr'in rivayetinde şu ilave vardır: Sonra ona yanında demirden bir tokmak olan, kör ve

dilsiz (bir zebani) musallat edilir. Eğer o (tokmak) dağa vurulsa, dağ toz haline gelir. (Zebani) o tokmağı kâfire öyle bir vurur ki, o vuruşu (n sesini) insanla cinden başka doğu ve batı arası (nda bulunan tüm varlıklar) işitir. (O kâfir de yediği bu darbe ile) toz haline gelir, sonra (azabın devam etmesi için o kâfirin) ruh (u tekrar) kendisine iade edilir.'"[643]

Bu hadis el-Elbânî'ye göre sahihtir. [644]

el-Kurtubî der ki: "İmam Gazâlî'nin *Keşfu Ulûmi'l-Âhire* kitabında zikrettiğine göre İbn Mes'ud (r) şöyle dedi: "Ben, Resûlullah'a (s), ölü kabrine girdiği zaman ilk karşılaşacağı şey nedir? diye sordum. Allah'ın Resûlü: Ey İbn Mes'ud, senden önce hiçbir kimse bana bundan sormamıştır. (Kabrine girdiği zaman) ilk olarak ölüye mezarlar arasında dolaşıp araştırma yapan ve Rûman adındaki bir melek nida ederek: Ey Allah'ın kulu, amelini yaz, der. Kul: Yanımda divit (kalem), kâğıt yok ki, der. Melek: Heyhat, kâğıdın kefenindir, tükürüğün mürekkebindir, parmağın da kalemindir, der ve kefeninden bir parça keser. Sonra o kul dünyada yazı yazmayı bilmese bile (amellerini) yazmaya başlar. O sırada, tek bir günde (olduğu) gibi sevapları ile günahlarını hatırlayıp yazdıktan sonra melek o parçayı dürüp büker ve ölünün boynuna asar, buyurdu. Sonra Allah Resûlü: (وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَآئِرَهُ فِي عُنُقِهِ)

"*Her insanın amelini boynuna yükledik*"[645] âyetini okudu. Ölü, meleğin bu işinden kurtulunca yanına kabrin sorgu melekleri gelirler. Onlar siyah iki melektirler. Dişleri ile yeri delip geçerler. Onların yerde sürüyüp çektikleri salıverilmiş saçları vardır.

---

[643] Ebû Dâvûd, Sunnet, 23, 24, no: 4753

[644] *Ahkâmu'l-Cenâiz*, s. 202.

[645] 17-İsrâ-13.

Sesleri gök gürültüsü gibi, gözleri şimşek gibi, nefesleri de şiddetli esen rüzgâr gibidir. Her birinin elinde demirden birer gürz var ki, insanlarla cinler bir araya gelseler o gürzü yerinden kaldıramazlar. O gürzle en büyük dağa vurulsa muhakkak bu darbe o dağı paramparça yapıp toz haline getirir. İşte ruh, o iki meleği görünce titreyerek gerisin geriye kaçar. Ve ölünün burun deliğinden içeri girerek göğsüne kadar iner ve ölüyü diriltir, ölü son nefesi sırasındaki gargara hali gibi olur. Fakat hiçbir harekete muktedir olamaz. Şu kadar ki, işitir ve görür. Daha sonra o iki melek ölüye hışımla işe başlayıp onu sert ve eziyetli sözlerle azarlarlar. Hâlbuki o sırada toprak bu ölü için su gibi (şeffaf) olmuştur. Hangi tarafa kıpırdarsa genişler ve toprak içinde bir boşluk, bir delik meydana gelir. O sırada bu iki melek ölüye: Rabbin kimdir? Dinin nedir? Peygamber'in kimdir? Kıblen neresidir? diye sorarlar. Allah Teâlâ'nın muvaffak ettiği sabit ve hak olan (kelime-i şehadet) sözünde sebat ettirdiği kimse: Sizlere beni kim delalet edip gösterdi? Sizleri yanıma kim gönderdi? der. Bu cevabı seçkin ilim adamlarından başkası veremez. Bu cevap üzerine Münker ile Nekîr meleklerinden biri diğerine: Doğru söyledi ve azabımızdan kurtuldu, der. Sonra bu iki melek onun kabrini bir kubbe gibi genişletirler. Ona sağ tarafından cennete bir kapı açarlar. Arkasından da kabrini cennet ipekleri ile tefriş ederler. Ve kabrine cennetin güzel kokulu, tatlı rüzgârı ve fesleğen kokuları girer. Yanına (iyi) ameli kendisine en sevgili olan şahıslar suretinde gelerek ona arkadaşlık eder ve kendisine güzel güzel haberler anlatır. Kabri nurla dolar. O bahtiyar mü'min dünya devam ettiği müddetçe kıyamet kopuncaya kadar ferah ve sevinç içinde devam eder durur ve kıyamet ne zaman kopacak? diye sorar. Ona kıyametin kopmasından daha sevgili hiçbir şey olmaz. Eğer ölünün makamı, ilmi ile âmil olan mü'min'den aşağı olup kendisinde ilimden ve melekût sırlarından bir nasip yok ise, işte o zaman onun

az olan iyi ameli en güzel surete girip gelir ve ölüye: Beni tanıyor musun? diye sorar. Ölen kişi de: Sen kimsin? Allah, bu yalnız halimde seni yanıma ihsan edip gönderdi, der. O da: Ben senin iyi amelinim. Sakın üzülme ve korkma, der. Az sonra yanına Münker ile Nekîr gelip sana kabir suali soracaklar. Binaenaleyh sakın dehşete kapılma, diyerek cesaret verir. Sonra da bu iyi ameli, ölüye huccetini öğretir. İşte o sırada ölünün yanına Münker ve Nekîr girerler ve kendisini azarlarlar. Akabinde de bir şeye dayayıp oturturlar da; Rabbin kimdir? diye sorarlar. O ölü de yukarıda geçen ilk söze döner ve dili tutulmamış bir halde: Rabbim Allah, Peygamber'im Muhammed (s), önderim Kur'ân, kıblem Kâ'be ve babam Hz. İbrahim'dir ki, milletim de onun milletidir, diye cevap verir. Münker ile Nekîr de ona: Doğru söyledin, derler (ve ona birinci kısımdaki mü'min ölüye tatbik ettikleri) muameleyi tatbik ederler. Fakat bu melekler ona sol tarafı hizasından cehenneme bir kapı açarlar. Bu kişi cehennemin yılanlarını, akreplerini, demir kelepçelerini, zincirlerini, kaynar sularını, kanlı irinli sular ile zakkum yemişlerini ve bütün cehennemde olan işkence âletlerini görünce korkarak feryad eder. Bunun üzerine melekler ona: Burası senin cehennemdeki yerindi. Fakat Allah Teâlâ, bu yeri senin cennetteki makamınla değiştirdi. Artık bundan sana hiçbir kötülük gelmez. Sen mutlu olarak uyu, derler. Sonra önündeki cehennem kapısını kapatırlar. O kişi uykuya dalınca zamanın, senelerin ve ayların nasıl geçtiğinin farkına varamaz. Eğer ölen kişi (kabir suali sırasında) şüphe eder de; Rabbim Allah, Peygamber'im Muhammed (s), milletim İbrahim Peygamber'in milletidir, diye cevap veremezse bu iki melek: Sen yalan söyledin, diye azarlarlar ve ona cehenneme doğru bir kapı açarlar. O da cehennemin bütün zincirlerini, yılanlarını, akreplerini, demir bukağılarını ve kanlı irinli sularından, zakkumlarından ve içinde bulunan işkence âletlerinin hepsini görür de

bundan dolayı çok şiddetli korku ile korkup dehşete kapılır. Sonra melekler tekrar ona: Cennetteki yerine bak. Allah Teâlâ senin bu yerini, cehennemdeki bu yer ile değiştirdi, derler. Sonra üzerine cehennemin kapısını kapatırlar. İnsanlardan kimi var ki, Allah Teâlâ hakkındaki itikadı değişik ise sual sorulması halinde titreyip kıpırdar ve Rabbim Allah'tır, diye söylemeye muktedir olamaz ve bundan başka sözlere sapar. Melekler de ona öyle bir darbe vururlar ki, o darbe sebebiyle kabrin de üzeri ateşlenip alev alev yanar. Sonra günlerce ateşi söndürüldükten sonra tekrar ateşi günlerce yakılıp alevlendirilir. Dünya durdukça onun (kabrindeki) azap hali işte böyle devam eder gider. İnsanlardan öyleleri var ki, inancındaki şüpheden yahut da ölüm zamanında meydana gelen fitneden dolayı, dinim İslâmdır, sözünü söylemek kendisine zorlaştırılır, bunu söylemeye muvaffak olamaz. Bunun üzerine Münker ile Nekîr de ona öyle bir darbe vururlar ki, o darbenin tesirinden yukarda geçtiği gibi kabri ateşle dolar. İnsanlardan kimi de var ki, kendisine, önderim Kur'ân'dır, sözünü söylemek zorlaştırılır. Çünkü o kimse (dünyada) Kur'ân'ı okuyor fakat Kur'ân âyetlerinden ibret almıyor, emirlerini emir kabul etmiyor, nehiyleriyle de kötülüklerine son vermiyordu. Ona da öncekilere tatbik edilen ceza tatbik edilir. İnsanlardan kimi de var ki, ameli köpek yavrusuna çevrilerek onunla kabrinde günahının miktarı kadar azap çektirilir. İnsanlardan kimi de var ki, (kötü) ameli hadiste geldiği gibi domuza, yani domuz yavrusuna çevrilir. İnsanlardan bazılarına Peygamber'im Muhammed'dir (s) sözünü söylemesi zorlaştırılır. Çünkü o, (dünyada) sünneti unutmuştu. İnsanlardan öyleleri var ki, namaz için kıbleyi araştırması az yahut da abdestinde bir kusur olduğu veya namazında sağa sola baktığı veya rükûda ve secdesinde ve buna benzer şeylerde eksiklik olduğu için (kabrinde) kıblem Kâ'be'dir, diye cevap vermesi kendisine zorlaştırılır."

el-Kurtubî der ki: "Namazın fazileti, üzerinde namaz borcu veya haram elbise olanın namazı kabul edilmez hakkındaki rivayetler sana yeter. Yine insanlardan birtakım kimseler var ki, kendisine Hz. İbrahim babamdır, diyerek konuşması zorlaştırılır. Çünkü o, bazı kişilerin, İbrahim yahûdi yahut da hırıstiyandı sözünü işitmiş ve şüpheye düşmüştü. Gazâlî "bunları *İhyâ*' adlı eserimde zikretmiştim. Haricilerin ameli köpeğe, şüphecilerin de domuza dönüşür ve sahiplerine eziyet verirler…" demektedir.

el-Kurtubî'nin Gazâlî'den naklettiği bu uzunca rivayete hadis kaynaklarında ulaşamadık. Bizce bunlar sahih değildir. Kabirde ölüyü ilk olarak karşılayacağı söylenen Rumân isimli melek, isim olarak bile hiçbir hadis kaynağında geçmemektedir. Bu tür rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s) isnadının caiz olmayacağı kanaatindeyiz. Bu konuda sahih rivayetlerle iktifa etmek gerekir. Bunlar kıssacıların uydurmalarına benzemektedir.

el-Kurtubî, sorgu melekleri ile ilgili şöyle der: "Buhârî ve Muslim'de iki meleğin sorgusu geçiyor. Tirmizî'de onların isim ve sıfatları geçiyor. Ebû Dâvûd'da bir meleğin sorgusu geçiyor. Bu konuda çelişki yoktur. Zira bazı insanlara ikisi birden gelir bazılarına da tek tek gelirler. Veya ikisi gelir ama biri sorar. Tek olan melek rivayeti buna hamledilir. Kimilerini de Allah onlardan korur, hiç biri gelmez. Soru ve cevap konusunda da hadislerde değişik ifadeler var. Bu konuda da çelişki yoktur. Zira kişiden kişiye fark vardır. Kimilerine bazı inançlar, kimilerine de tümü sorulur. Bunda ravi tasarrufu da olabilir. Bazılarını zikretmemiştir. Yoksa Berâ' hadisinde geçtiği gibi insan bunların tümünden sorumludur."

el-Kurtubî, kabir azabını inkâr edenleri mülhid olarak niteler ve onlara cevaben der ki: "Bil ki; hadislerden anlaşılan ruh ve nefsin aynı şey olduğudur. Bu,

latif bir cisimdir, göğe çıkar, evveli var sonu yok, asla ölmez, iki gözü ve iki eli vardır, güzel veya pis kokusu vardır, bu sıfatlar cisimlerin sıfatıdır arazın değil. Hadislerdeki şu ifadeler de buna delildir: Allah ruhlarımızı aldı, dilerse bize geri verir,[646] ruh alınınca göz onu takip eder...[647] Ruh konusunda çokça ihtilaf var. En sahih görüş ifade ettiğim ehl-i sünnetin görüşüdür. O da cisim olduğudur.[648] Ruh ölüp yok olur diyen inkârcıdır. Tenasuha/reenkarnasyona inanan da inkârcıdır."

el-Kurtubî devamla şöyle der: "Hz. Peygamber'in haber verdiği doğrultuda kabir azabına ve sorgusuna iman etmek vaciptir. Kişi, kabirde ya nimet içinde veya azap içindedir. Allah (c), kabirdeki kula ruhu iade etmekle onu diriltir, ona akıl verir, o da bu akıl sayesinde sorulanı anlar ve buna cevap verir. Ehl-i sünnetin ve müslümanların çoğunun inancı böyledir. Kur'ân'ın kendi dilleri ile nazil olduğu sahabe, Peygamberlerinden bunu söylediğimiz şekilde anlamışlar, tabiîn ve tebei tabiîn de böyle kabul etmişlerdir…"

Hz. Peygamber (s), kabir sorgusundan söz edince Hz. Ömer dedi ki: O sırada aklım başımda olacak mı? Allah Resûlü (s) 'evet' buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ömer: Öyleyse senin bu söylediklerin karşısında ben onlara kâfî gelirim, Allah'a yemin ederim ki ben de onlara şöyle derim: Benim rabbim Allah'tır, sizin rabbiniz kimdir?[649]

el-Kurtubî'ye göre "kabir sorgusu ve azabı hem ruh hem de bedenedir. Kabir

---

[646] Bkz. *el-Muvatta'*, Vaktu's-Salât, 6, no: 30.

[647] Bkz. Muslim, Cenâiz, 4, no: 920.

[648] Delil olarak şu âyetleri zikrediyor: 39-Zümer-42; 56-Vâkıa-83.

[649] Benzer lafız için bkz. Ebû Muhammed Hâris b. Muhammed el-Ma'rûf bi İbn Üsâme (ö.282), *Buğyetu'l-Bâhis an Zevâid-i Musnedi'l-Hâris*, tkh. Huseyn Ahmed Salih el-Bâkirî, Merkezu Hıdmeti's-Sunne, Medine, 1413/1992, I, 379, no: 281; *Nevâdiru'l-Usûl*, IV, 159, 276. asıl.

âlemi farklı olup dünya ile mukayese edilmemelidir. Yanıp kül olanın cüzleri bir araya getirilip sorguya çekilir. Çocuk yaşta ölenlere tam bir akıl verilir, onlar da hesaba çekilir ve bununla doğru cevap verirler. Kabrin cennet bahçesi veya cehennem çukuru oluşu bazı âlimlere göre hakiki anlamda bazılarına göre mecazî anlamdadır. Hakikat üzere olduğu görüş sahih olandır."

İbn Abdilberr, İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakleder. Hz. Ömer dedi ki: "Ey insanlar, recm haktır, bu konuda (inkâr edenlere) aldanmayın, bunun delili şudur: Hz. Peygamber (s) recmetti, Ebû Bekir recmetti ve onlardan sonra ben de recmettim. Bu ümmetten bazı insanlar çıkıp; recmi, deccali, güneşin batıdan doğuşunu, kabir azabını, şefaatı ve cehennemde yanıp çıkacak insanların olacağını yalanlayacakalar."

Bu hadis sened açısından zayıftır. Zira senedinde zayıf bir ravi olan Ali b. Zeyd b. Cüd'ân vardır.[650]

el-Kurtubî bu konuda şöyle demektedir: "Yukarıda sözü geçen konuları inkâr edenler kaderiyye ve haricilerdir. el-Cubbâî (ö.303/916) ve oğlu, kâfir ve fasıklara kabir azabının olacağını kabul ederler. Fakat mü'minlere olacağını reddederler. Mutezilenin çoğu sorgu meleklerinin Münker ve Nekîr isimlerini kabul etmezler.[651] Kerrâmîlerden Ebû Sâlih kabir azabının sadece bedene olacağını söyler. Mutezileden bazıları derler ki: Kabirde azap vardır, ancak ölü bunu hissedemez, haşredildiğinde bunu hisseder, bunların durumu sarhoş ve baygın insan gibidir. Mutezileden Dırâr b. Amr (ö.200/815) gibileri de kabir azabını asla kabul etmezler. Tüm bu görüşler fasittir. Zira ﴿ اَلنَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ

[650] Bkz. İbn Hanbel, *el-Musned*, I, 296, no: 156; İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XIX, 69.

[651] Eleştirel bakış için bkz. Okuyan, Mehmet, *a.g.e.*, s. 616.

الْعَذَابِ) "(*Öyle bir) ateş ki, onlar sabah akşam ona sunulurlar. Kıyametin kopacağı günde de, "Firavun ailesini azabın en şiddetlisine sokun*" [652] denilecektir âyeti bu görüşleri nakzeder."

el-Kurtubî der ki: "Sorgu meleklerine şundan dolayı Münker ve Nekîr denilmiştir: Onların yaratılışları farklıdır. Ne diğer meleklere, ne insanlara, ne kuşlara ne de hayvanlara benzerler. Olağanüstü bir yaratılışları vardır. Mü'min ve münafiğa göre değişik şekle girerler. Eğer Münker ve Nekîr, bir anda birden fazla kişiye nasıl hitap ederler denilirse cevap olarak deriz ki: Bunlar bir anda bütün ölülere hitap ederler, ama herkes sadece kendisini muhatap bilir. Eğer ameller araz olduğu halde nasıl şahıslara dönüşür denilirse cevaben deriz ki: Arazın kendisi cevhere dönüşmez, Allah onun amelinden iyi veya kötü şahıs yaratır. Kıyamette ölümün koç şekline konulup kesilmesi de bu anlamdadır. Yani Allah, bir şahıs yaratacak ve onu ölüm diye isimlendirecek, cennet ve cehennem arasında kesilecektir."

Mü'min'in kabri, Muslim'de geçtiği üzere 70 arşın genişletilir.[653] Tirmizî'de 70X70 arşın şeklindedir.[654]

Ebû Saîd el-Hudrî ve İbn Mes'ud'a göre (وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنكًا

"*Her kim de benim zikrimden (Kur'ân'dan) yüz çevirirse, mutlaka ona dar bir geçim vardır*"[655] âyetindeki 'dar bir geçim'den kasıt kabir azabıdır. Ebû Hureyre bu âyetle

[652] 40-Mü'min-46.

[653] Bkz. Muslim, Cennet, 17, no: 2870; İbn Hanbel, *el-Musned*, XIX, 289-290, no: 12271.

[654] Bkz. Tirmizî, Cenâiz, 71, no: 1071.

[655] 20-Tâhâ-124.

ilgili der ki: 'Dar bir geçim' şu anlama gelir: Kâfirin kabri öyle daraltılırki kaburgaları birbirine geçer.[656] Ebû Hureyre devamla şöyle bir hadis nakleder: Allah Resûlü 'dar geçimi' şöyle açıkladı: "Kâfirin kabirde azap görmesidir. Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, kâfire kabrinde doksan dokuz tane yılan musallat edilir, her bir yılanın dokuz tane başı vardır, bunlar kıyamete kadar onu ısıracaklar, kabrinden de kör olarak haşredilecektir."[657]

el-Kurtubî devamla der ki: (وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَٰلِكَ) "*Şüphesiz zulmedenlere bundan başka bir azap daha var...*"[658] âyetindeki "bundan başka bir azap"tan kasıt kabir azabıdır, (كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ) "*Hayır; ileride bileceksiniz!*", (ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ) "*Hayır, Hayır! İleride bileceksiniz!*"[659] Bu âyetlerden biricisi kabir azabına, ikincisi de âhiretteki azaba işarettir. Hz. Ali dedi ki: "Tekâsür Sûresi inmeden önce kabir azabı hakkında şüphemiz vardı."[660]

Mehmet Okuyan, Tekâsür Sûresi'nin ilk âyetleri kabir azabıyba ilgili olmadığı kanaatindedir.[661]

---

[656] Bkz. İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Ku'rân*, XVIII, 393.

[657] Bkz. İbn Cerîr et-Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 394. Hadis kaynaklarında buna ulaşamadık.

[658] 52-Tûr-47. Bu âyete Ali fikri Yavuz şöyle meâl verir: "*Muhakkak ki o zalimlere (kâfirlere), bundan (âhiret azabından) önce de (kabirde veya Bedir savaşında) bir azab vardır*."

[659] 102-Tekâsür-3-4.

[660] Bkz. İbn Cerîr et-Taberî, *a.g.e.*, XXIV, 580.

[661] Bkz. Okuyan, Mehmet, *a.g.e.*, s. 332.

Şuayb el-Arnaût, kabir azabı ile ilgili çokça sahih hadis bulunmakla beraber bu azabın devamlı olmayıp geçici olduğu kanaatindedir.[662]

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	14
Diğer kaynaklarda yer alanlar	6
TOPLAM	20
TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	1
Buhârî	2
Muslim	1
Ebû Dâvûd	3
Tirmizî	2
Nesâî	1
İbn Mâce	1
Dârimî	
Mâlik b. Enes	1
Ahmed b. Hanbel	2
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	6
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	
TOPLAM	20

[662] Bkz. Yıldırım, Enbiya, *a.g.e.,* s. 292-293. Kabirde azap şekilleri için bkz. Bulut, Mehmet, *Delilleriyle İslâm Akâidi*, Erkam Yay., İst., 2013, s. 450-455.

3.12. Kabir Azabına Sebep Olan Ameller

Kabir azabına sebep olan amelleri el-Kurtubî'nin *et-Tezkire*'de zikrettiği hadisler ışığında şu şekilde sıralayabiliriz: Nemimede bulunmak, idrardan sakınmamak,[663] gıybet yapmak, ölen kişinin ardından ağıt yakılması,[664] ganimet malından çalmak,[665] Allah'ın zikrinden (Kur'ân'dan) yüz çevirmek,[666] namaz kılmamak, mazluma yardım etmemek, yalan söylemek, ilimle amel etmemek, zina etmek, faiz yemek, borçlu olarak ölmek.[667]

Ölen kişinin ardından ağıt yakılması ve bundan dolayı ölenin azap göreceği anlamında çokça hadis vardır. Bu hadislerde ölünün, üzerine yakılan ağıt sebebiyle azap göreceğine delalet vardır. Ancak bu durumda şöyle bir problem ortaya çıkar: Kişi başkasının yaptığı bir şeyle niye azap görür? Bu soruya verilen cevaplar farklı farklı olup Hz. Âişe, ölünün bundan dolayı azap göreceğini kabul etmemiş ve "*kimse kimsenin günahını çekmez*"[668] âyetini delil getirerek başkasının ağıt yakması sebebiyle ölünün kabirde azap çekmeyeceğini söylemiştir. Bazı âlimler de bu hadisi te'vil etmişler ve "bu durum, ağıt yakılmasını vasiyet etmiş ise öyledir. Vasiyet etmemişse azap görmez" demişlerdir.[669]

---

[663] Buhârî, Vudû', 56; Muslim, Tahâret, 34.

[664] Buhârî, Cenâiz, 34; Muslim, Cenâiz, 28.

[665] Muslim, İmân, 182; ayrıca bkz. Buhârî, Cihâd, 190.

[666] Bkz. İbn Cerîr et-Taberî, *a.g.e.*, XVIII, 393.

[667] Tirmizî, Cenâiz, 74.

[668] Bkz. 17-İsrâ-15.

[669] Bkz. Yılmaz, Özcan, *Kabir Azabı ve Nimeti*, s. 18; Erul, Bünyamin, *a.g.e.*, s. 40.

İbn Abbas'tan (r) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) iki kabrin yanından geçti ve şöyle buyurdu: "Bu kabirlerde yatanlar azap görmektedirler. Ama büyük bir şeyden dolayı azap görmüyorlar." Resûlullah (s) daha sonra sözüne şöyle devam etti: "Evet bunlardan birisi, insanlar arasında söz taşırdı. Diğeri ise idrardan (idrarını üzerine sıçratmaktan) sakınmazdı. Rasulullah (s) daha sonra yeşil bir hurma dalı istedi, onu ikiye ayırdı ve bir parçayı kabirlerin birine, ötekini de diğer kabre dikti ve: "Umulur ki, bu dal kuruyuncaya kadar onların azapları biraz hafifletilir" diye buyurdu. [670]

el-Kurtubî der ki: "İbn Abbas'ın (r) rivayet ettiği hadisten anlaşılan odur ki, bu dallar kuruyuncaya kadar kabirdekilerin azabı hafifletilir. Hafifletilmeye tek sebep dalların yaş olmasıdır. Câbir'in rivayeti ise farklı olup şöyledir: Kabirlerinde azap gören iki kişiye uğradım, bu iki dal yaş olduğu müddetçe azaplarının hafifletilmesi için şefaat etmek istedim.[671] Demek ki dalların yaş olmasına ilave şefaat da söz konusudur. Bana göre bunlar farklı iki olaydır. Zira birinde Allah Resûlü'nün hurma dalını ikiye böldüğü, Ebû Hureyre'nin bunu kabirlere diktiği ve azap görenlerin hangi günahtan ötürü azap gördükleri zikredilmekte, Câbir rivayetinde ise bu dalların Câbir tarafından dikildiği ama onların hangi sebepten azap gördükleri zikredilmemektedir. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Musned*'inde[672] bunların günahları; gıybet etme ve nemime olarak geçmektedir. Azap gören bu kişilerin kâfir oldukları da söylenmiştir, "büyük günahtan dolayı azap görmüyorlar"dan kasıt küfür ve şirk dışındaki günah olduğu söylenmiştir. Bunların, söz konusu azapları

[670] Buhârî, Vudû', 56; Muslim, Tahâret, 34.

[671] Muslim, Zühd, 18, no: 3012.

[672] Bkz. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Musned*, no: 2768.

küfürlerinden dolayı çektikleri azaba ilavedir. Eğer bunlar müslüman olsalardı kim oldukları bilinirdi. Bunları, Ebû Bekr İbn Berrecân (ö.536/1141), *el-İrşâd adlı* kitabında zikreder."[673] el-Kurtubî "bana göre bu ikisi mü'min'dir, hadisin zahiri de buna işaret eder" demektedir.

İbn Mes'ud'dan naklettiğine göre Hz. Peygamber (s) şöyle buyurdu: "Allah'ın kullarından birine kabrinde yüz sopa vurulması emredildi, o da Allah'a dua edip yalvardı, bunun üzerine sopa bire indirildi. Bir sopanın sonucu kabri ateşle doldu, ayıldığında dedi ki: Beni niçin dövdünüz. Şöyle denildi: Sen bir namazı abdestsiz kılmıştın ve bir mazluma uğramıştın ama ona yardım etmemiştin."

et-Tahâvî (ö.321/933) bu rivayetle ilgili olarak der ki: "Bu hadiste namazı terk edenin kâfir olmadığına delil vardır. Zira abdestsiz namaz kılan, kılmayan gibidir. Bu durumdaki adamın duası kabul edilmiştir. Eğer namazı terk etmekle kâfir olsaydı duası kabul edilmezdi."[674]

et-Kastallânî (ö.923/1517) der ki: "Mazluma yardım etmeyenin hali bu ise, zalimin halini artık sen düşün."[675]

---

[673] Kitap basılı değildir. Kitabın tam olarak ismi *el-İrşâdu'l-Hâdî ile't-Tevfîki ve's-Sedâd*'dır. Kitabın bir nüshası Medine el-Câmiatu'l-İslâmiyye Kütüphanesinde 7292 nolu filmde kayıtlı olduğu nakledilir. Bkz. *et-Tezkire*, thk., Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, s. 59.

[674] Bkz. Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, VIII, 212, no: 3185. Ayrıca bkz. 40-Mü'min-50.

[675] Bkz. Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, el-Matbaatu'l-Kubrâ el-Emîriyye, Mısır, 1323, IV, 256, no: 2445.

Şuayb el-Arnaût "bunun isnadı hasendir, ricali sahîh'in ricalidir, Âsım b. Ebi'n-Nücûd hariç, o da sadûk'tur" demektedir.[676] el-Elbânî buna "hasen li gayrih" demektedir.[677]

el-Kurtubî daha sonra uzunca şu hadisi nakleder: "Semure b. Cundeb şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s) namazını kılınca bize karşı döner ve "bu gece içinizden kim rüya gördü?" diye sorardı. Şayet rüya gören olmuşsa rüyasını anlatır, Hz. Peygamber (s) de bu rüya hakkında Allah'ın dilediği şekilde yorum yapardı. Bir gün bize: "İçinizden hiç kimse rüya gördü mü?" diye sordu. Biz: "Hayır" dedik. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "Ben ise bu gece rüyamda iki adam gördüm. Yanıma geldiler, elimden tutarak beni Arz-ı Mukaddese'ye götürdüler. Bir de baktım ki, orada birisi oturuyor, diğer bir adam da ayakta duruyordu. Elinde demirden çatal bir kanca vardı. Ayaktaki adam bu çatal kancayı oturanın ağzının sağ tarafına, kafasına kadar sokuyor ve ağzın bu kısmını parçalıyordu. Sonra adam ağzın diğer tarafını da bu şekilde tahrip ediyordu. Bu sırada ağzın sağ kısmı iyileşiyordu. Bu defa da bu tarafa dönüyor, yine kancayı sokup parçalıyordu. Ben: Bu adam kimdir? dedim. Bana: Yürü, yürü, dediler. Birlikte ileri gittik. Sırtüstü yatmış bir adamın yanına geldik. Bunun başucunda bir adam oturmuş, elinde balta veya büyük bir taş. Bununla yatan adamın başını parçalıyordu. Taşı başına her vurduğunda, taş yuvarlanıp gidiyordu. O

---

[676] Bkz. Tahâvî, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, VIII, 212, no: 3185. Ayrıca bkz. İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, IV, 239, XXIII, 299; İbnu'l-Kayyım, *er-Rûh*, 59.

[677] Bkz. *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb*, Mektebetu'l-Maârif, Riyad, ts, II, 266, no: 2234. Ayrıca bkz. İbnu'l-Cevzî, *et-Tabsire*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406, II, 206; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-Sunne*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1397/1977, I, 576; İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir An İktirâfi'l-Kebâir*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1406/1987, II, 194.

adam da arkasından taşı almaya koşuyordu. O dönüp gelmeden bunun başı iyileşiyor, eski haline dönüyordu. Adam dönünce yine başına vurup eziyordu. Ben: Bu adam kimdir? diye sordum. Bana: Yürü, yürü, dediler. İleri gittik. Fırın gibi altı geniş, üstü dar bir deliğe düştük. Bu deliğin altında ateş yanıyordu. Ateş alevlenip yükseldikçe içindeki insanlar da yükseliyor, hatta delikten çıkacak gibi oluyorlardı. Ateşin alevi sakinleşince aşağı dönüyorlardı. Burada çıplak erkekler ve kadınlar vardı. Ben: Bunlar kimdir? diye sordum. Bana: Yürü, yürü, dediler. Yürüdük. Bir de baktım ki kandan bir nehrin içinde ayakta bir adam dikiliyor. Bu nehrin kenarında da bir adam duruyordu. Önünde taşlar bulunuyordu. Nehirdeki adam yüzerek sahile doğru gelip çıkmak isteyince, sahildeki adam çenesine bir taş atıyor, nehirdekini eski yerine döndürüyordu. Çıkmak için sahile doğru gelmeye teşebbüs ettikçe sahildeki hemen çenesine taş atıyor, onu eski yerine döndürüyordu. Ben: Bu kimdir? diye sordum. Bana: Yürü, yürü, dediler. Birlikte yürüdük. Yeşil bir bahçeye vardık. Bahçede büyük bir ağaç vardı. Bunun dibinde ihtiyar bir adamla birtakım çocuklar vardı. Bu ağaca yakın bir tarafta da, birisi önünde ateş yakmakla meşguldü. Sonra beni oradan çıkardılar ve ağaca tırmandırdılar. Beni, daha önce o güzellikte hiç görmediğim bir eve koydular. Burada ihtiyarlar, gençler, kadınlar ve çocuklar vardı. Sonra beni oradan çıkardılar, ağaca tırmandırdılar ve beni eskisinden daha güzel ve kıymetli bir eve koydular. Burada ihtiyarlar ve gençler vardı. Ben: Beni bu gece iyi gezdirdiniz. Şimdi bana gördüğüm şeyleri bildirin, dedim. Onlar: Evet (anlatalım) dediler: Ağzının parçalandığını gördüğün kimse var ya! O, bir yalancıydı. O, dünyada daima yalan söylerdi. Bunun yaydığı yalanlar etrafa yayılırdı. İşte bu yalancıya kıyamet gününde bu şekilde azap edilecektir. Başının ezildiğini gördüğün adam var ya! Allah buna Kur'ân öğretmiş, o ise (bu nimetin kıymetini bilmeyerek) bütün gece uyumuş,

gündüz de Kur'ân'la amel etmemişti. Buna da kıyamet gününde bu şekilde azap edilecektir. Delik içinde gördüğün çıplaklar var ya! Onlar zina eden bir gruptur. Nehirde gördüklerin de faiz yiyenlerdir. Ağacın dibindeki ihtiyar İbrahim (a.s.)'dir. Hz. İbrahim'in etrafındaki çocuklar da insanların çocuklarıdır. O ateş yakan da cehennem'in bekçisi "Mâlik"tir. Girdiğin birinci ev, bütün mü'minlerin köşküdür. İkinci gördüğün saray, şehitlerin sarayıdır. Ben Cebrâil'im, bu da Mikâil'dir. Başını yukarı kaldır. Başımı kaldırdım, bir de ne göreyim. Yukarıda beyaz buluta benzer bir şey. Onlar: İşte bu senin makamındır, dediler. Ben: Bırakın da makamıma gireyim, dedim. Onlar: "Hayır. Daha senin tamamlamadığın ömrün vardır. Ömrünü tamamlasaydın, makamına girerdin" dediler.[678]

el-Kurtubî bazı âlimlerden naklen der ki: "Kabir azabını bu hadisten daha iyi açıklayan bir hadis yoktur. Bu her ne kadar rüya olsa da Peygamberlerin rüyası vahiydir. Hz. İbrahim'in rüyasında olduğu gibi."[679]

İbn Abdilberr *et-Temhîd* adlı eserinde şöyle demektedir: "Kabirdeki sorgu-suâlin gerçekleşeceğini gösteren rivayetler bunun sadece mü'min ve münafik hakkında olacağına delalet etmektedir. Bir başka ifade ile kelime-i şehâdet getirip dış görünüş itibari ile İslâm'a giren ve kıble ehlinden olan kimseler sorguya tabi tutulacaktır. Kâfir kimseye rabbi, dini ve Peygamber'i sorulmayacaktır. Bu sorular sadece müslümanlara sorulacaktır. Allah Teâlâ iman edenlere sebat verir. Batıla dalanları ise kuşkulandırır."[680]

---

[678] Buhârî, Cenâiz, 93, no: 1386.

[679] Bkz. 37-Sâffât-102.

[680] Bkz. İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XXII, 252.

İbnu'l-Kayyım, İbn Abdilberr'in bu görüşünü tasvip etmez. Kâfirlere de kabir sorgusunun olacağını söyler.[681]

el-Kurtubî der ki: "Kabir sorgusu kâfirlere de vardır. Ayrıca kabir azabı sadece kâfir ve münafiklara ait bir durum değildir. Amellerine göre bazı mü'minler de kabir azabı görürler. Doğru olan da budur." Hakîm et-Tirmizî ise kabir sorgusunun bu ümmete has bir durum olduğunu söylemektedir.[682]

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	5
Diğer kaynaklarda yer alanlar	9
TOPLAM	14
TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	2
Buhârî	
Muslim	1
Ebû Dâvûd	1
Tirmizî	
Nesâî	
İbn Mâce	
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	1
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	9
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	
TOPLAM	14

[681] Bkz. İbnu'l-Kayyım, *er-Rûh*, s. 84.

[682] Bkz. *Nevâdiru'l-Usûl*, 160-161.

3.13. Mü'min'i Kabir Azabından Kurtaran Ameller

Kabirde mü'min'i şu ibadetler savunur ve ondan kabir azabını defederler: Namaz, oruç, hac, cihad, sadaka,[683] her gece Mülk Sûresini okumaya devam etmek.[684] el-Kurtubî, Mülk Sûresinin fazileti ile ilgili rivayeti kendi senediyle Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer el-Kurtubî'den nakleder. Bunun sonunda İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakleder: Bunu ezberle, aile fertlerine ve komşularına öğret, zira bu kurtarandır. Hz. Peygamber (s), ümmetinden herkesin Mülk Sûresini ezberlemesini arzulamıştır.[685] Şunlar da kabir azabından korunur: Karın ağrısından vefat eden, hasta ziyaretinde bulunan, Cuma günü veya gecesi vefat eden,[686] Ramazan ayının sonu ve arefe günü vefat eden,[687] şehit olan. Şehitlikle ilgili şu rivayet nakledilir: Hz. Peygamber (s) şöyle buyurmuştur: "Şehîdin, Allah katında altı özelliği vardır; şehîd olur olmaz günahları affedilir, cennetteki gidip kavuşacağı yer kendisine gösterilir. Kabir azabından korunur, kıyametteki en büyük korkudan güven içindedir. Başına vakar tâcı giydirilir o taç üzerindeki tek bir yakut taşı dünyadan ve içindekilerden daha değerli ve kıymetlidir. Cennetteki yetmiş iki huri ile evlendirilir. Akrabalarından yetmiş kişiye şefaat eder."[688] Kişi öldüğünde cennet veya cehennemdeki yerine arzolunur.[689]

---

[683] Bkz. Abdurrezzâk, *el-Musannef*, III, 567, no: 6703.

[684] Sahihtir. Bkz. el-Elbânî, *Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 3643.

[685] Bkz. İbn Humeyd, *Musned*, s. 206, no: 603.

[686] Hasendir. Bkz. el-Elbânî, *Sahîhu't-Tirmizî*, no: 858,

[687] Zayıftır. Bkz. el-Elbânî, *Daîfu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 5879; *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, no: 4665.

[688] Tirmizî bu hadise "hasen" ve "sahih" demektedir. Bkz. Tirmizî, Sunen, Cihâd, 25, no: 1663; İbn Mâce, Cihâd, 16, no: 2799; el-Elbânî, *Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 5182.

Mehmet Okuyan, kabir azabına delil olarak gösterilen "Firavun ailesinin sabah ve akşam ateşe sunulmalarını"[690] kabir azabına işaret değil, dünyada iken onlara yapılan nasihatler şeklinde değerlendirmektedir. Zira Okuyan'a göre, "dindarlar, sabah-akşam onlara özendirme ve sakındırma anlamında hatırlatmalarda bulunduklarında ve onları Allah'ın azabıyla korkuttuklarında da onlara ateş arz olunmuş oluyordu zaten."[691] Okuyan'ın bu yorumu, zorlamadan ibaret olduğu için ona katılmıyoruz.

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	3
Diğer kaynaklarda yer alanlar	3
TOPLAM	6

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	1
Buhârî	
Muslim	
Ebû Dâvûd	
Tirmizî	2
Nesâî	
İbn Mâce	
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	3
TOPLAM	6

[689] Bkz. Buhârî, Cenâiz, 88, no: 1313; Muslim, Cennet, 17, no: 2866.

[690] Bkz. 40-Mü'min-46; 32-Secde-21.

[691] Bkz. Okuyan, Mehmet, *a.g.e.*, s. 617-618.

3.14. Peygamberler ve Şehitlerin Kabir Hayatı

el-Kurtubî "şehit olan kişiye bu ismin verilmesi; onların cennetlik olduğuna şahitlik edildiği, melekler onların ölümlerinde hazır bulundukları, onların ruhları cennette bulunduğu ve yeryüzü onların şehitliklerine şehadette bulunacağından kaynaklanmaktadır" demektedir.

Şehitlerin başında Allah yolunda, canı, namusu ve malı uğrunda öldürülenler gelir.[692] Sevap bakımından şunlar da şehit sayılmıştır: Vebadan ölen, karın hastalığından ölen, suda boğulan, yıkık altında kalıp ölen, yangında ölen, zatülcenpten (yani zatürreden) ölen, doğum esnasında ölen kadın,[693] haksız yere öldürülen,[694]gurbette ölen,[695] üç defa: أَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ deyip Haşr Sûresi'nin sonundan üç âyet okuyup o gün vefat eden,[696]devamlı abdestli bulunup abdestli iken vefat eden,[697] kuşluk namazı kılan, her aydan üç gün oruç tutan, vitir namazını sefer ve hazarda terketmeyen,[698] ilim yolculuğunda vefat eden,[699] şehitliği

[692] Buhârî, Cihâd, 30.

[693] Nesâî, Cenâiz, 14, no: 1846.

[694] Nesâî, Tahrîmü'd-Dem, 21, no: 4093.

[695] İbn Mâce, Cenâiz, 61, no: 1613.

[696] Hasendir. Bkz. Tirmizî, *Fezâilü`l-Kur'ân*, 22, no: 2922. Elbânî buna zayıf demektedir. Bkz. *Daîfu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, no: 5732.

[697] Münkerdir. Bkz. es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, II, 316; İbn Arrâk, *a.g.e.*, II, 342.

[698] Zayıftır. Bkz. Ebû Nuaym, *a.g.e.*, IV, 332, el-Heysemî, *Mecma'*, II, 241, no: 3448.

[699] Zayıftır. Bkz. el-Heysemî, *Mecma'*, 1, 124, no: 506.

arzulayıp buna ulaşamadan normal şekilde vefat eden[700] ve hasta olarak vefat eden.[701]

Şehitlerin ruhları yeşil kuşların içindedir. Bu kuşların Arş'a asılı kandilleri vardır. Şehit ruhlarını taşıyan kuşlar cennette istedikleri yerde dolaşır sonra arşa asılı kandillere inerler. Rableri onlara öyle iltifat eder ki: Bir şey arzu eder misiniz?' diye özellikle sorar. Onlar; (Allah'ım!) daha ne isteyelim, cennette dilediğimiz yerde dolaşıyoruz derler. Bunu üç defa söylerler. Israrla kendilerine daha başka ne istedikleri sorulduğunu görünce, "Rabbimiz ruhlarımızın bedenlerimize döndürülmesini ve senin uğrunda bir daha öldürülmeyi isteriz" derler. Allah, onların bir isteklerinin olmadığını görünce, şehitler kendi hallerine bırakılırlar.[702]

Şehit olmayan mü'minlerin ruhları bazen kabirde, bazen gökte olur. Onlar her cuma biribirlerini ziyaret ederler. Dolayısıyla Cuma gecesi, Cuma günü ve Cumartesi sabahı kabirleri ziyaret etmek müstehaptır.[703] Şehitlik, borç hariç bütün günahlara kefarettir.

Borç sahibi ölünce kıyamet günü borcu kendisinden tahsil edilir. Şu üç kişi hariç, bunların borcunu bizzat Allah öder: **1-** Gücü Allah yolunda zayıflayan ve bu nedenle borçlanıp bununla Allah düşmanına ve kendi düşmanına karşı kuvvetlenen. **2-** Yanında bir müslüman ölüp, onun tekfin ve defni için borçtan başka bir şey

[700] Muslim, İmâre, 46, no: 1908-1909.

[701] Zayıftır. Bkz. İbn Mâce, Cenâiz, 62, no: 1615.

[702] Muslim, İmâre, 121, no: 4885.

[703] el-Kurtubî bunu "âlimlerin dediklerine göre" şeklinde zikreder, kaynak vermez.

bulamayan. **3-** Bekârlıktan dolayı nefsinin günaha girmesinden korkup dînini korumak gayesiyle borçlanıp evlenen. [704]

el-Elbânî "bu hadis zayıftır, zira senedinde senedinde Abdurrahman b. Ziyâd b. En'um eş-Şeybânî (ifrîkıyye kâdısı) bulunur ki bu râvi zayıftır" demektedir.[705]

el-Kurtubî der ki: "Uhud şehitleri başta olmak üzere bütün şehitler ölmeyip hayattadırlar. Bu durum şu âyetle ve sahih hadislerle sabittir. Ancak burası hadisleri zikretme yeri değildir." Yüce Allah şöyle buyuruyor:

(وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ) "*Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar*".[706]

Mehmet Okuyan, kıyamet öncesi rızıklanmayı manevi huzur olarak açıklamaktadır. Gerçek manada rızıklanmanın ise âhirette olacağı kanaatindedir.[707]

عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ، أَنَّهُ بَلَغَهُ «أَنَّ عَمْرَو بْنَ الْجُمُوحِ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو الْأَنْصَارِيَّيْنِ ثُمَّ السَّلَمِيَّيْنِ كَانَا قَدْ حَفَرَ السَّيْلُ قَبْرَهُمَا، وَكَانَ قَبْرُهُمَا مِمَّا يَلِي السَّيْلَ، وَكَانَا فِي قَبْرٍ وَاحِدٍ وَهُمَا مِمَّنِ اسْتُشْهِدَ يَوْمَ أُحُدٍ فَحُفِرَ عَنْهُمَا لِيُغَيَّرَا مِنْ مَكَانِهِمَا، فَوُجِدَا لَمْ يَتَغَيَّرَا، كَأَنَّهُمَا مَاتَا بِالْأَمْسِ، وَكَانَ أَحَدُهُمَا قَدْ جُرِحَ فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَى جُرْحِهِ،

[704] Bkz. İbn Mâce, Sadaka, 21, no: 2435.

[705] Bkz. el-Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, no: 5483.

[706] 3-Âl-i İmrân-169.

[707] Bkz. Okuyan, Mehmet, *a.g.e.*, s. 617.

فَدُفِنَ وَهُوَ كَذَلِكَ. فَأُمِيطَتْ يَدُهُ عَنْ جُرْحِهِ، ثُمَّ أُرْسِلَتْ فَرَجَعَتْ كَمَا كَانَتْ، وَكَانَ بَيْنَ أُحُدٍ، وَبَيْنَ يَوْمَ حُفِرَ عَنْهُمَا سِتٌّ وَأَرْبَعُونَ سَنَةً»

İmam Mâlik, Abdurrahman b. Ebî Sa'sa'dan rivayetle der ki: "Ensar'dan olup Selemiyye kabilesine mensup olan Amr b. Cemûh ve Abdullah b. Amr'ın mezarlarını sel açmıştı, zira ikisinin kabri sel yatağında idi, ikisi de aynı mezarda gömülü bulunuyorlar ve ikisi de Uhut şehitlerindendi. Derhal onlar için başka mezar kazıldı. Bulundukları mezar açılınca görüldü ki sanki henüz daha dün vefat etmişler gibi cesetleri hiç bozulmamış! Biri yaralanmış ve elini yarasının üzerine koymuştu. Böylece defnedilmiş. Mezar açılınca elini yaranın üzerinden aldılar, sonra el tekrar yaranın üzerine geldi, eski şeklini aldı. Mezarın açılışı ile Uhut savaşı arasında tam kırk altı sene geçmişti."[708]

İbn Abdilberr der ki: "Bu hadisin İmam Mâlik'ten munkatı' olarak geldiği konusunda ihtilaf yoktur. Ancak Câbir'den gelen sahih tariklerle hadis muttasıldır."[709]

el-Kurtubî der ki: "Şehitlerin çürümemeleri konusunda bizim şehitlerimizle, Peygamberlerinin önderliğinde cihad ederek harp meydanlarında ölmüş olan geçmiş ümmetlerin şehitleri arasında hiçbir fark yoktur. Bunun delili de Tirmizî'de rivayet edilen Uhdud ahalisinin kıssasında (geçen) melikin öldürdüğü delikanlıdır. Bu kişi, elini şakağı üzerine koymuş olarak gömülmüştü. O genç Hz. Ömer (r) zamanında kabrinden çıkarıldı. Sahabeler onu, öldürüldüğü vakit elini koyduğu gibi elini şakağı

[708] Mâlik, *el-Muvatta'*, Cihâd, 21, no: 49.

[709] Bkz. *et-Temhîd*, XIX, 239.

üzerine koymuş vaziyette buldular."[710]

el-Elbânî buna sahih demektedir.[711]

İbn Hacer bu olayla ilgili şöyle der: "Bunun üzerine Hz. Ömer (r) şunu yazdı: Onu yıkayın, kefenleyin ve defnedin. Oradakiler onun elini uzatıyorlardı, bıraktıklarında eski haline dönüyordu."[712]

el-Kurtubî devamla der ki: "*Sahih-i Muslim*'de rivayet edildiği gibi, Uhdud ahalisi Peygamber'imiz (s) ile Hz. İsa (a.s.) arasında fetret günlerinde ve Necran mıntıkasında yaşamışlardı."[713]

Rivayete göre Hz. Muaviye (r) Medine'ye getirdiği suyu mezarların arasından akıttığı zaman, insanlara su yatağında bulunan ölüleri (başka yere) nakletmelerini emretmişti. Bu nakil işi Uhud harbinden elli sene kadar sonra, Hz. Muaviye'nin halifeliği zamanında olmuştu. Bu nakil esnasında halk, ölülerini eski halleri üzerinde (taptaze bir vaziyette) bulmuşlardı. Hatta ahali, Hz. Hamza'nın (r) ayağına bir kürek isabet ederek ayağından kan aktığını bile görmüşlerdi.[714] Aynı şekilde Câbir b. Abdullah, babası Abdullah'ı kabrinden çıkardı. Abdullah sanki dün gömülmüş gibi idi. Şehitlerin hayatları anlatıldığından daha da meşhurdur.

el-Kurtubî'ye göre Medine halkının hepsi şöyle rivayet etmişlerdir:

---

[710] Bkz. Tirmizî, tefsir, 77, no: 3340. Tirmizî: Bu hadis "hasen garîb"dir. Abdurrezzâk, *el-Musannef*, V, 420, no: 9751; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 41, no: 7319.

[711] Bkz. el-Elbânî, *Sahîhu ve Daîfu Suneni't-Tirmizî*, no: 3340.

[712] Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *İthâfu'l-Mehera bi'l-Fevâidi'l-Mubtekera Min Etrâfi'l-Aşera*, thk., Züheyr b. Nâsır, Merkezu Hıdmeti's-Sunne, Medine, 1415/1994, VI, 315, no: 6564.

[713] Bkz. Muslim, Zühd, no: 3005.

[714] Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 216, no: 19434; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk., İhsan Abbas, Dâru Sâder, Beyrut, 1968, III, 11.

"Abdulmelik b. Mervan'ın (ö.86/705) halifeliği ve Ömer b. Abdulaziz'in Medine valiliği zamanında Peygamber'in (s) kabr-i şerifinin duvarı yıkılınca bir ayak ortaya çıktı. Halk bunu Hz. Peygamber'in ayağı olmasından korkup endişe ettiler ve korkuları, Saîd b. Müseyyib'in kendilerine "Peygamberlerin vücutları yeryüzünde kırk günden fazla kalmaz. Sonra kaldırılır"[715] diye hadis rivayet edinceye kadar devam etti. Daha sonra Abdullah b. Ömer b. Hattab'ın oğlu Sâlim (r) geldi. O ayağın, dedesi Hz. Ömer'e (r) ait olduğunu bildi. Hz. Ömer şehit edildiği için vücudu çürümemişti."

Peygamberlerin vücutları vefatlarından kırk gün sonra yeryüzünden kaldırılır rivayeti için İbnu'l-Cevzî batıl der.[716] el-Fettenî (ö.986/1578) ise buna katılmaz ve der ki: Her ne kadar senedinde 'cidden münker' bir ravi olan Hasan b. Yahya varsa da Beyhakî bu alanda müstakil bir kitap yazmıştır ve aldığı rivayetler bu hadisi destekler.[717]

Günümüz muhaddislerinden Seyyid Muhammed el-Malikî (ö.1425/2004) der ki: "Söz konusu hadisle ilgili Beyhakî şöyle der: "Eğer bu lafizla hadis sahih ise bundan maksat - en doğrusunu Allah bilir- şu olmalıdır: "Peygamberler, kabirlerinde kırk gün namaz kılarlar, daha sonra ise Allah'ın (c) huzurunda namaz kılarlar."[718]

Evs'ten (r) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s) şöyle buyurdu: "Şüphesiz Cuma günü sizin en faziletli günlerinizdendir. Âdem, o günde yaratılmış ve ruhu o günde alınmıştır. İkinci (dirilme için olan) ve birinci (kendisi ile her şeyin öldüğü)

[715] Bkz. Abdurrezzâk, *el-Musannef*, III, 576, no: 6725.

[716] Bkz. İbnu'l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 239.

[717] Bkz. el-Fettenî, *a.g.e.*, I, 86.

[718] Bkz. Seyyid Muhammed b. Alevî el-Mâlikî, *Mefâhîmu Yecibu En Tusahhah*, 11. Baskı, baskı yeri yok, 1425, s. 270-271.

nefhalar o gündedir. O günde bana çokça salavât getiriniz. Çünkü sizin salavâtınız bana arz olunur. Oradakiler: Ey Allah'ın Resûlü, bizim salât ve selâmlarımız sana nasıl arz edilir? Hâlbuki sen çürümüş olacaksın, dediler. Bunun üzerine Allah Resûlü (s): "Allah Teâlâ yeryüzüne, Peygamberlerin vücutlarını yemesini (çürütmesini) haram etmiştir" buyurdu.[719]

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	26
Diğer kaynaklarda yer alanlar	12
TOPLAM	38

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	3
Muslim	5
Ebû Dâvûd	2
Tirmizî	4
Nesâî	3
İbn Mâce	5
Dârimî	
Mâlik b. Enes	2
Ahmed b. Hanbel	2
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	12
TOPLAM	38

[719] Ebû Dâvûd, Namaz, 207, no: 1047; el-Elbânî buna sahih der. Bkz. *Sahîhu Ebî Dâvûd*, no: 962; *Silsiletu'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, no: 1527.

3.15. Acbu'z-Zeneb Hariç Bütün Bedenin Çürümesi

el-Kurtubî bu konuda şu hadisleri nakletmektedir:

لَيْسَ مِنَ الْإِنْسَانِ شَيْءٌ إِلَّا يَبْلَى، إِلَّا عَظْمًا وَاحِدًا، وَهُوَ عَجْبُ الذَّنَبِ، وَمِنْهُ يُرَكَّبُ الْخَلْقُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

"Bir kemik hariç, insanın çürümeyecek hiçbir yeri yoktur. Çürümeyen bu kemik, acbu'z-zeneb (denen kuyruk sokumu kemiği)dir. Kıyamet gününde mahlûkat bundan derlenip toplanacaktır."[720]

Hz. Peygamber'e (s), o kemik nasıldır? diye sorulmuş. O da; "Hardal tanesi kadar bir parçadır, insanlar tekrar o kemik parçasından biterler" buyurmuştur.[721]

Hadiste, her insanın kuyruk kemiğinden başka bütün vücudunun çürüyüp toprak olacağı, bir başka tabirle toprak tarafından yeneceği, bu çürümeden ancak "acbuz-zeneb" denen kuyruk sokumu kemiğinin kurtulacağı, kıyamet gününde insanların tekrar bu kemikten yaratılacağı ifade edilmektedir. Ancak en-Nevevî'nin de (ö.676/1277) belirttiği gibi Peygamberler bu değişmez kanuna tabi değillerdir. Çünkü onların vücudunu toprak yiyemez. İbn Abdilberr (ö.463/1071), şehitlerin vücudunun da çürümeyeceğini söylemiştir. et-Tîbî'ye (ö.743/1342) göre metinde geçen; "acbuz-zeneb çürümez ve onu toprak yemez" sözünden maksat 'acbuz-zeneb' insanın diğer organları gibi kısa zamanda çürümez, uzun süre varlığını korur,

---

[720] Bkz. Buhârî, Tefsir, Sûre 39/3, 78/1; Muslim, Fiten, 141, 143, no: 7414; Ebû Dâvûd, Sünnet, 20,21, no: 4743; Nesâî, Cenâiz 117; İbn Mâce, Zühd, 32; *el-Muvatta*, Cenâiz, 49; *el-Musned*, XIII, 510, no: 8180, 8283, 9528, 10478.

[721] Bkz. Ebû Bekr İbn Ebî Dâvûd (ö.316/928, *Sunen* sahibi olan meşhur Ebû Dâvûd'un oğlu), *el-Ba's*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987, s. 25, no: 17.

ondan sonra çürür demektir. Hiç çürümez demek değildir.[722]

BU KONUDA ZİKREDİLEN HADİSLERİN TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	3
Diğer kaynaklarda yer alanlar	2
TOPLAM	5

TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	
Buhârî	
Muslim	1
Ebû Dâvûd	1
Tirmizî	
Nesâî	
İbn Mâce	1
Dârimî	
Mâlik b. Enes	
Ahmed b. Hanbel	
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	2
TOPLAM	5

[722] Bkz. Necati Yeniel ve Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, XV, 553.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMDEKİ HADİSLERİN GENEL TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	85
Diğer kaynaklarda yer alanlar	64
Kaynağı bulunamayanlar	1
TOPLAM	150
TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	7
Buhârî	10
Muslim	14
Ebû Dâvûd	13
Tirmizî	12
Nesâî	5
İbn Mâce	12
Dârimî	
Mâlik b. Enes	4
Ahmed b. Hanbel	8
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	64
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	1
TOPLAM	150

İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ BÖLÜMDEKİ HADİSLERİN GENEL TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAKLARI	**Sayı**
Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	140
Diğer kaynaklarda yer alanlar	110
Kaynağı bulunamayanlar	14
TOPLAM	264
TABLO 2- HADİSLERİN KAYNAKLARA DAĞILIMI	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	9
Buhârî	23
Muslim	25
Ebû Dâvûd	16
Tirmizî	19
Nesâî	8
İbn Mâce	19
Dârimî	
Mâlik b. Enes	7
Ahmed b. Hanbel	14
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	110
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	14
TOPLAM	264

İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ BÖLÜMDEKİ HADİSLERİN

KAYNAK VE SIHHAT YÖNÜNDEN GENEL TABLOSU

TABLO 1- HADİSLERİN KAYNAK VE SIHHAT YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ		**Sayı**
KAYNAK BAKIMINDAN	Kütüb-i Tis'a'da yer alanlar	140
	Diğer kaynaklarda yer alanlar	110
	Kaynağı bulunamayanlar	14
	TOPLAM	264
SIHHAT BAKIMINDAN	Makbûl hadisler	150
	Merdûd hadisler	114
	TOPLAM	264

TABLO 2- KAYNAK YÖNÜNDEN HADİSLER	**Sayı**
Muttefekun Aleyh	9
Buhârî	23
Muslim	25
Ebû Dâvûd	16
Tirmizî	19
Nesâî	8
İbn Mâce	19
Dârimî	
Mâlik b. Enes	7
Ahmed b. Hanbel	14
KÜTÜB-İ TİS'A DIŞINDAKİ KAYNAKLAR	110
KAYNAĞI BULUNAMAYANLAR	14
TOPLAM	264

TABLO 3- MAKBÛL HADİSLER	**Sayı**
Sahîh	122
Hasen	28
TOPLAM	150

TABLO 4- MERDÛD HADİSLER	**Sayı**
Zayıf	83
Mevzû	19
Hakkında hüküm verilemeyenler	12
TOPLAM	114

SONUÇ

Yaptığımız çalışma sonucu *et-Tezkire* kitabının alanında önemli bir eser olduğu kanaati bizde hâsıl olmuştur. Bunu, söz konusu kitabın zengin kaynakçasından, el-Kurtubî başta olmak üzere birçok âlimin bu esere gönderme yapmalarından, kitap üzerine yapılmış ihtisar ve şerh çalışmalarından öğrenmek mümkündür. Yararlandığı eserler içinde tefsir, hadis metinleri, hadis şerhleri, ilel/mevzûat, akâid, siyer, zühd, vaaz, fiten, melahim, tarih, lügat, nahiv, belagat kitapları ve Arap şiiri divanları vardır. el-Kurtubî, bu kitapta kendi senediyle on dört rivayette bulunmaktadır.

e-Tezkire kitabını metot ve muhteviyat açısından şöyle özetleyebiliriz: el-Kurtubî, kitabını fasıl ve bablara ayırır, değerlendirmeleri ilgili yerde yapar. Konulara genellikle âyetle başlar. Âyetleri âyetle veya hadisle açıklar. Genel olarak sahih ve hasen rivayetleri nakleder. Hadisin sıhhat yönü ravi tarafından hadisin sonunda mevcut ise mutlaka bunu zikreder. Yoksa başka muhaddislerin görüşlerini nakleder. Âyet ve hadis arasında zahiren bir çelişki varsa o konuda telif yoluna gider ve "eğer itiraz olarak şöyle denilse ben de derim ki" şeklinde cevap verir. Hadis sened açısından sahih ise onu asla reddetmez ve bunu tevil edip savunur. Sened açısından sahih olan hadisleri reddedenleri eleştirir.

el-Kurtubî'nin naklettiği hadisler çoğunlukla lafiz olarak elimizdeki mevcut hadis kaynaklarına uygundur. Ancak az da olsa farklılık olduğuna şahit olduk. Bu durum, nüsha farklılığından kaynaklanabilir. Ya da el-Kurtubî, bunu mana olarak nakletmiştir. Aldığı hadislerin çoğunu ravilerine isnad eder. Bazen de metni almakla yetinir, bunu nereden aldığını belirtmez. Dolayısıyla bu durum araştırmacının işini

zorlaştırmaktadır. Bazı rivayetleri araştırdığımızda rivayetin bir bütün halinde kaynaklarda bulunmadığına şahit olduk. Bu da bizi, el-Kurtubî'nin bazı rivayetleri birleştirerek bir rivayetmiş gibi sunduğu sonucuna götürüyor.

Şu hususlar da dikkatimizi çekmiştir. el-Kurtubî, bazen hadisin başında örnek olarak (روى مسلم) deyip hadisi nakleder sonunda ise (أخرجه البخاري) der. Buhârî'ye baktığımızda ise söz konusu hadisin lafızlarında bazı değişiklikleri görüyoruz. Yer yer el-Kurtubî'nin konu ile ilgili kuvvetli hadis varken zayıf hadisi tercih ettiği görülüyor. Kanaatimizce O, rivayet ettiği hadisi sahih gördüğünden böyle yapmaktadır.

Ka'b el-Ahbâr'dan çokça rivayette bulunması dikkatimizi çekmektedir. Birçok konuda (رُوي في الآثار القديمة، حُكي ، قيل ، رُوي) şeklinde zayıf, hatta mevzû rivayetler nakletmektedir. Özellikle cerh ve tadil âlimlerince cerh edilmiş (أَبُو هُدْبَةَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ هُدْبَةَ) senediyle on dört rivayet nakletmektedir. Bu rivayetlerin tümüne yakını (روى أبو هدبة إبراهيم بن هدبة قال، حدثنا أنس بن مالك قال: قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) şeklinde başlamaktadır. Oysa bu kişi ciddi bir şekilde cerh edilmiştir. Cerh ve tadil kitaplarına baktığımızda özellikle O'nun Enes b. Mâlik senediyle hadis uydurduğu kaydedilmektedir. el-Kurtubî'nin bu konuda mütesâhil davrandığı kanaatindeyiz. Tıpkı *el-Mevzûât* kitabında oldukça müteşeddid olan İbnu'l-Cevzî'nin *Telbîsu İblîs* kitabında mütesâhil davrandığı gibi. el-Kurtubî'nin böyle mütesahil davranması onun derlemeci özelliğinin ön planda olduğunu gösterir. Bunları terğib ve terhib amacına binaen yapmış olabilir. Ancak asılsız rivayetlerin Hz. Peygamber'e (s) isnad edilmesi

bizce ciddi bir problemdir. Hadis kaynaklarımızda bulunan makbul rivayetler oldukça çoktur. Bunlar ihtiyacımızı fazlasıyla karşılar kanaatindeyiz.

el-Kurtubî, mevzû rivayetleri nakletme yanında düşüncelerini desteklemek amacıyla azımsanmayacak derecede rüyalara yer vermektedir. Oysa rüyanın huccet olmadığı malumdur. Ayrıca kitabında nahiv ve lügat konularına değiniyor. Oysa İmam eş-Şa'rânî'nin de dediği gibi bu tür kitaplarda nahiv ve lügat konuları işlenmemelidir.

***et-Tezkire* kitabı bağlamında el-Kurtubî'nin ölüm ve sonrası hakkındaki görüşleri şöyle özetlenebilir:**

Ölüm haktır ve yok olmak değildir. Ölüm, ruhun bedenden ayrılması ve başka bir yurda göçmektir. Ölümü arzulamak yasaklanmıştır. Ölümü ve âhireti hatırlatma babından kabir ziyareti sünnettir. Ölülere dua etmek ve Kur'ân okuyup bağışlamak fayda verir. Zira en büyük dua Kur'ân okumaktır. İsyan içermediği müddetçe ölü üzerine ağlamak caizdir.

Ölüm anında ölenin yüzünde ortaya çıkan alâmetler onun iyi veya kötü olduğuna delalet etse de bu herkes için geçerli ve belirleyici değildir. Ölüm sancısı çok şiddetlidir. Allah Resûlu (s.) bundan Allah'a sığınmış ve bize de sığınmamızı tavsiye etmiştir. Özellikle ölüm anında Allah'a hüsnü zan beslemek önemlidir. (لَقِّنُوا مَوْتَاكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) "Ölenlerinize "lâ ilâhe illallah" sözünü telkin edin!" hadisi sabittir. Ölmek üzere olana telkin vermek ittifakla meşrudur. Bizce "مَوْتَاكُمْ" ifadesi genel

olup, hem ölmek üzere olana hem de ölüye şamildir, öldükten sonra verilen telkin meşrudur ancak, hükmünde ihtilaf vardır. En itidalli görüş bunun mubah olduğudur.

Ölüm anında şeytanın değişik şekillere girip ölüyü imansız gönderme konusunda rivayetler vardır. Ancak bunların çoğu sahih değildir. Kul, ölüm meleğini görmedikçe ve ruhu boğaza gelmedikçe tövbesi kabul edilir. Ruh, bedenden çıkmadan önce gideceği yeri görür.

Kişi öldüğünde ondan önce ölenler, ona hayatta olanların durumlarını sorarlar, o da geride kalanların haberini bildirir. Onlar da hayattakilerin iyiliklerine sevinir, kötülüklerine ise üzülürler. Kişi öldüğünde, ruhu ya "illiyyûn"da veya "siccîn"dedir. Ölüm meleği tek başına ruhları almaz. Onun yardımcıları vardır. Ölüm meleğinin ölüye göre yaklaşımı farklıdır. Ruh alındığı zaman göz onu takip eder.

Ölülerin kabirlerinde birbirlerini ziyaret ettikleri rivayeti vardır. Ancak kefenlerinin iyi ve güzel olmasıyla birbirlerine karşı iftihar ettikleri sahih değildir. Defin sırasında kabrin üstünü bir örtü ile kapatma konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. İbn Ömer'in (r), defnedildiği zaman başucunda Fatiha, Bakara Sûresinin baş ve son âyetlerinin okunmasını vasiyet ettiği sabittir. Bundan dolayı İmam Ahmed eski görüşünden dönmüş ve defin sonrası Kur'ân okumaya cevaz vermiştir. Kur'ân okumak, dua ve istiğfar birer sadakadır. Ölü bundan istifade eder. Sadaka, sadece malla yapılandan ibaret değildir.

Ölüyü, üç şey takip eder: Ailesi, malı ve ameli. Bunlardan ikisi geri döner, biri kalır: Ailesi ve malı geri döner, ameli kendisiyle kalır. Kabir, âhirete yolculuğunun ilk konaklama yeridir. Kabirde kim kurtulursa sonrası daha kolay geçer. Kim kabirde kurtulamazsa sonrası daha perişan geçer. Kabirleri yüksekçe

yapmak uygun değildir. Mekke ve Medine'de vefat etmek faziletlidir. Fakat kişiyi yücelten defnedildiği yer değil, onun amelidir.

Kabrin ölüyle konuştuğu rivayeti vardır. Ancak bu anlamda çokça zayıf ve mevzû rivayetler vardır. Kabir, ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur rivayeti sahihtir. Kabrin sıkması haktır. Bu da kişiden kişiye değişir.

Defin sonrası kabrin başında biraz beklemek ve ölünün sebatı için dua etmek sünnettir. Telkini de bu bağlamda değerlendirenler vardır. Defin sırasında yüksek sesle zikir yapmak, kabir üzerine bina yapmak, mescitlerde toplanıp ölülere Kur'ân okumak, cenaze evinde toplanmak, taziye sahiplerinin yemek yapmaları, taziyeye gelenlerin taziye evinde gecelemeleri, taziye sahiplerinin ölünün 7. gününde yemek vermeleri cahiliye âdetidir. Bunlar bid'attır. el-Kurtubî'ye göre günümüzde işler tersine dönmüş, bu yasakları yapmak sünnet, bunları terk etmek ise bid'at kabul edilir olmuştur. Ölünün yanında ve defin sonrası ağlamak caizdir. Ancak isyanı andıran her türlü söz ve hareket yasaklanmıştır.

Kabir sorgusu, kabrin genişliği ve darlığı, kabir ve cehennem azabından sığınmak hakkında hadisler sahihtir. Allah Resûlü (s), kabir ve cehennem azabından Allah'a sığınmış, bizim de böyle davranmamızı tavsiye etmiştir. Firavun ailesinin ateşe arz edilmeleri kabir azabının varlığına delildir. Kabir azabına sebep olan ameller şunlardır: Nemime'de bulunmak, gıybet etmek, idrardan sakınmamak, ölen kişinin ardından ağıt yakılması, ganimet malından çalmak, Allah'ın zikrinden/Kur'ân'dan yüz çevirmek, namaz kılmamak, mazluma yardım etmemek, yalan söylemek, ilimle amel etmemek, zina etmek, faiz yemek ve borçlu olarak

ölmek. Kabir azabı, kâfir ve münafiklara olduğu gibi günahkâr mü'minlere de vardır. Kabir azabını insanlar ve cinler hariç herkes işitir.

el-Kurtubî'nin zikrettiği rivayetlere göre; kabir sorgusundan Peygamberler, şehitler, çocuklar, Cuma günü ve gecesi ölenler muaftırlar. Namaz, oruç, hac, cihad ve sadaka gibi ibadetler kişiden kabir azabını uzaklaştırırlar. Her gece Mülk Sûresini okumak mü'min'i kabir azabından korur.

Şehitler diridir ve ruhları cennettedir. Şu kişiler şehitlik sevabından istifade ederler: Vebadan ölen, karın hastalığından ölen, suda boğulan, yıkık altında kalıp ölen, Allah yolunda şehit olan, yangında ölen, zatülcenpten (zatürreden) ölen, doğum esnasında ölen kadın, haksız yere öldürülen, gurbette ölen, Haşr Sûresi'nin sonundan üç âyet okuyup o gün vefat eden, devamlı abdestli bulunup abdestli iken vefat eden, kuşluk namazı kılan, her aydan üç gün oruç tutan, vitir namazını sefer ve hazarda terk etmeyen, ilim yolculuğunda vefat eden, şehitliği arzulayıp buna ulaşamadan normal şekilde vefat eden, hasta olarak vefat eden. Kişi öldüğünde acbu'z-zeneb (kuyruk sokumu) hariç bütün bedeni çürür. Kıyamet gününde mahlûkat bundan derlenip toplanacaktır.

Toprak, Peygamberlerin ve şehitlerin bedenlerini yiyemez. Bununla ilgili nakledilen örnekler vardır.

el-Kurtubî, İsrafil'in (a.s.) sûra iki defa üfüreceği görüşü tercih eder. Birinci üfürme ile bayılma ve ölüm olacaktır. İkinci üfürme ile de yeniden diriliş olup böylece âhiret âlemi başlar.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, eğer el-Kurtubî, bu kitabını zayıf, mevzû ve israiliyyat türü haberlerden arındırsaydı kitabın değeri daha da artardı. Buna rağmen

konu ile ilgili bize çokça malzeme verdiği için kitap değerini muhafaza etmeye devam edecektir. Araştırmacılara düşen görev ise bu rivayetleri titiz bir şekilde ayıklamaktır.

OĞUZ, Ahmet, *Kurtubî'nin "et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire*" adlı eseri bağlamında kabir hayatı ile ilgili hadislerin incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Kamil ÇAKIN, Ankara Üniversitesi, V+293 s.

ÖZET

Ölüm ve kabir hayatı, İslâm'ın üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan biri olmuş ve önemini günümüze kadar da muhafaza etmiştir. Bu konular tezimizde el-Kurtubî'nin "*et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire*" adlı eseri bağlamında incelenmiştir. Çalışmamız; giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde; konunun belirlenmesi, sınırlandırılması, çalışmanın amacı ve takip edilen yöntem üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde; el-Kurtubî'nin hayatı, eserleri ve ilmî kişiliği hakkında kısa bilgi verilmiştir. Tezimize kaynaklık teşkil eden *et-Tezkire* kitabı hakkında ise geniş bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde; ölüm ve ruh kavramları üzerinde durulmuş ve ilgili hadisler incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise; kabir, berzah hayatı, kabir sorgusu, kabrin genişliği veya darlığı, kabir nimeti veya azabı konuları üzerinde durulmuş ve ilgili hadisler incelenmiştir. Ayrıca tezimizde ele aldığımız rivayetler kaynak açısından tablolar halinde gösterilmiş olup vardığımız kanaat ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: el-Kurtubî, ölüm, ruh, kabir, berzah, kabir sorgusu, kabir azabı, âhiret.

OĞUZ Ahmet, Analyzing the hadiths of Kurtubi's "*et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire*" on life in the grave. Master Disertation, Advisor: Prof. Dr. Kamil ÇAKIN, Ankara University, V+293 p.

ABSTRACT

Death and the life in the grave are subjects which Islam has emphasized sensitively and have kept their importance up until today. These subjects have been investigated in my thesis on the base of Kurtubi's "*et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire*." This study consists of introduction, three chapters and conclusion. In introduction, it was concentrated on determination and classification the subject, aim of the study and method that will be followed.

In the first chapter, short information has been provided about the life of el-Kurtubî, his works and his scholarly personality. In addition, detailed information has been given about *et-Tezkire* which is the source book of my dissertation.

In the second chapter terms of death and spirit have analyzed and also related hadiths have been investigated.

In the third chapter, subjects such as life in the grave, berzakh, questioning in the grave, wideness and narrowness of the grave, blessing and punishment in the grave have been studied and concerning hadiths have been analyzed. Also different narrations of the hadiths which have been looked up in this dissertation were shown in charts according to their sources and my evaluation on them was expressed.

Keywords: el-Kurtubî, death, spirit, life in the grave, berzakh, questioning in the grave, punishment in the grave, the hereafter.

KAYNAKÇA

Abdurrezzâk, İbn Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk., Habîburrahmân el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslamî, 2. Baskı, Beyrut, 1403.

Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İst., 1982.

Acar, Hasan, *Ebû Mutî' Mekhûl en-Nesefî'nin 'Kitâbu'r-Red Alê'l-Ehvâ Ve'l-Bida' İsimli Eserinde Mezhepleri Tasnifi ve Mürciî Makâlât Geleneği İçindeki Yeri*, s. 4, AÜSBE, İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2003).

Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ' ve Muzîlu'l-İlbâs Amme'ş-tehera mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs*, thk., Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed, Mektebetu'l-İlmi'l-Hadîs, Dımaşk, 1422/2001.

Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Huseyn, *eş-Şerîa*, thk., Abdullah b. Ömer b. Süleyman ed-Dumeycî, Dâru'l-Vatan, Riyad, 2. Baskı, 1420/1999.

Altıkulaç, Tayyar, "Kurtubî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXVI, 455-457.

Altuntaş, Halil ve Şahin, Muzaffer, *Kur'ân'ı Kerim Meâli*, DİB Yay., Ank., 2011.

Antere b. Şeddâd, *Dîvân*, thk., Abdurrahman Mistâvî, 4. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1431/2010.

Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdillah, *et-Telhîs fî Ma'rifet'i Esmâi'l-Eşyâ'*, thk., İzzet Hasan, Dâru Talas, Dımaşk, 1996.

Aydınlı, Abdullah, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İfav. Yay., 2000.

Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hak, *Hâşiyetu Avni'l-Ma'bûd 'alâ Suneni Ebî Dâvûd (*İbnu'l-Kayyım'ın *Tehzîbu Sunen-i*

Ebî Dâvud'u ile bir arada), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1415.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb, *es-Sâbık ve'l-Lâhık*, thk., Muhammed Matar ez-Zehrâvî, Dâru Taybe, 1. Baskı, Riyad, 1412.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir, *el-Fark Beyne'l-Firak*, Dâru'l-Âfâk el-Cedîde, 2. Baskı, Beyrut, 1977.

Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Beyrut, 1955.

Baloğlu, Adnan Bülent ve diğerleri, *İnanç Esasları Kılavuzu Kitâbül-İrşâd* (tercüme), TDV Yay., 2012, Ank.

Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd, *Şerhu's-Sunne*, thk., Şuayb el-Arnaût ve Muhammed Züheyr eş-Şâvîş, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403,1983.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn, *Delâilu'n-Nubuvve ve Ma'rifetu Ahvâli Sâhibi'ş-Şerîa*, thk., Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1405.

---------, *el-Esmâ' ve's-Sıfât*, thk., Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî, Mektebetu's-Sevâdî, Cidde, 1413/1993.

---------, *el-İ'tikâd ve'l-Hidâye ilâ Sebîli'r-Reşâd alâ Mezhebi's-Selef*, thk., Ahmed el-Kâtib, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1401.

---------, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk., Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Baskı, 1424/2003.

---------, *Şu'abu'l-Îmân*, thk., Muhammed Saîd Zağlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1410.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsîr Tarihi*, Ank., 1960.

Böcü, Ali, *es-Suyûtî'nin 'Şerhus's-Sudûr bi Şerhi Hâli'l-Mevtâ ve'l-Kubûr' Adlı Eseri Bağlamında Kabir Hayatı İle İlgili Hadislerin İncelenmesi* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2005.

Budeyr, Rıza, *el-Muhtasaru's-Sahîh Mine't-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve'l-*

Âhire, An Authentic Selection from Imam Al-Qurtubi's 'At-Tadhkirah Fiahwalil-Mawta Wal-Akhirah' (In the Remembrance of the Affairs of the Dead and Doomsday), Dar al-Manarah, el-Mansoure, Mısır, 2004.

Buhârî, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh*, editör: Şeyh Sâlih b. Abdulaziz b. Muhammed âlu'ş-Şeyh, Mektebetu Dâri's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad, 1429/2008. (el-Kütübü's-Sitte bir arada)

---------, *el-Kunâ*, (*et-Târîhu'l-Kebîr* ile bir arada) Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1986.

---------, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk., Seyyid Hişâm ed-Nedvî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

Bulut, Mehmet, *Delilleriyle İslâm Akâidi*, Erkam Yay., İst., 2013.

Bûsîrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Ebî Bekr el-Bûsîrî, *Misbâhu'z-Zucâce fi Zevâidi İbn-i Mâce*, Dâru'l-Arabiyye, Beyrut, 1403.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ank., 1988.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sıhâh*, thk., Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 4. Baskı, Beyrut, 1407/1987.

Cuveynî, Ebu'l-Me'âlî Abdulmelik b. Abdillâh b. Yûsuf, *el-İrşâd ilâ Kavâtıı'l-Edilleti fî Usûli'l-İ'tikâd*, thk., Es'ad Temîm, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 3. Baskı, Beyrut, 1416.

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İfav. Yay., İst., 2011.

Çakın, Kamil, *Hadis İnkârcıları*, (Basılmış Doktora Tezi) Seba Yay., Ank., 1998.

Çolak, Ali, *Ölmek Üzere Olan Kişiye ve Mezardaki Ölüye Yapılan Telkin İle İlgili Rivayetler*, Çukurova Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, C. 4, Sayı: 12, Ocak-Haz. 2004, s. 201-221.

Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sunen*, thk., Seyyid Yemânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1386.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdillah b. Abdirrahim, *Sunen*, thk., Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, Suudi Arabistan, 1412/2000.

Develioğlu, Ferid, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Doğuş Matbaası, Ank., 1970.

Duran, Ahmet, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 181, sayı, 9, 2007.

Dureyvîş, Ahmed b. Yûsuf, *el-İmâmu'l-Kurtubiyyu Fakîhen ve Muceddiden*, (Makale) Kulliyyetu'ş-Şerîa, Riyad, 1430/2009.

Ebû Ammâr, Mahmûd el-Mısrî, *Rihletun İle'd-Dâri'l-Âhire*, s. 384, terc., Aldemir, Halil, Polen Yay., İst., 2010.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Dâvûd b. Cârûd et-Tayâlisî, *Musned*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *el-Merâsîl*, thk., Abdulaziz es-Seyravân, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, 1406.

---------, *Kitâbu'l-Ba's*, thk., Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1407/1987.

---------, *Sunen*, editör: Şeyh Sâlih b. Abdulaziz b. Muhammed âlu'ş-Şeyh, Mektebetu Dâri's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad, 1429/2008. (el-Kütübü's-Sitte bir arada)

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillah el-İsbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Esfiyâ'*, Matbaatu's-Saâdet, 1399. baskı yeri yok.

Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellâm, *Garîbu'l-Hadîs*, thk., Muhammed Abdulmuîd Hân, Matbaatu Dâireti'l-Maârif el-Osmaniyye, 1. Baskı, Haydarabad, 1384/1964.

Ebû Ubeyde, Ma'mer İbnu'l-Musennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân*, thk., Muhammed Fuâd Sezgin, Mektebetu'l-Hancî, Mısır, ts.

Ebu'l-Atâhiyye, İsmail b. Kâsım Suveyd, *Dîvân*, Dâru Sâder, 1. Baskı, Beyrut, 1384.

Ebu's-Seriy, Hennâd İbnu's-Seriy b. Mus'ab, *ez-Zuhd*, thk., Abdurrahman el-Fureyvâî, Dâru'l-Hulefâ', 1. Baskı, Kuveyt, 1406.

Ebu'ş-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-İsfahânî, *el-Azame*, thk., Rızâullah b. Muhammed el-Mubârekfûrî, Dâru'l-Âsıme, Riyad, 1408.

Elbânî, Muhammed Nâsıruddîn, *Ahkâmu'l-Cenâiz ve Bideuhâ*, el-Mektebu'l-İslâmî, 4. Baskı, Beyrut, 1406.

---------, *Daîfu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, el-Mektebu'l-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut, 1408.

---------, *Sahîhu ve Daîfu Suneni't-Tirmizî*, (el-Mektebetu'ş-Şamile Nüshası).

---------, *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb*, Mektebetu'l-Maârif, Riyad, ts.

---------, *Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr ve Ziyâdetuhu*, el-Mektebu'l-İslâmî, 2. Baskı, Beyrut, 1406.

---------, *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevzûa*, Mektebetu'l-Maârif, Riyad, 5. Baskı, 1412.

---------, *Silsiletu'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, Mektebetu'l-Maârif, Riyad, 5. Baskı, 1412.

el-Garîb, Abdulbasıt b. Yûsuf, *et-Tenbîhâtu'l-Melîha alâ mâ terâcea anhu el-Allâmetu'l-Muhaddisu'l-Elbânî*, Dâru'r-Râvî, 1. Baskı, Riyad, 1421/2000.

Erul, Bünyamin, *Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler*, Otto Yay., Ank., 2010.

Eryarsoy, M. Beşir, *Kurtubî Tefsiri Tercümesi*, Buruc Yay., İst., 1997.

eş-Şeyh, Ebu'l-Hasan Muhammed Hasan Abdulhamid eş-Şeyh, *Terâcu'u'l-Allâmeti'l-Elbânî fîmâ Nessa aleyhi Tashîhan ve Tad'îfâ*, Mektebetu'l-Meârif, Riyad, 1423.

Evzâî, Ebû Amr Abdurrahman b. Amr b. Yuhmed, *Musned*, tasnif: Şeyh Mervân Muhammed eş-Şe'âr, Dâru'n-Nefâis, 1. Baskı, Beyrut, 1413.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk., Muhammed Avad Mur'ib, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 2001.

Fettenî, Muhammed Tahir b. Ali el-Hindî, *Tezkiretu'l-Mevzû*ât, nşr., İdâretu't-Tabâ'a el-Munîriyye, 1343.

Fığlalı, Ethem Ruhi, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (*el-Fark Beyne'l-Fırak'*ın Tercümesi), TDV Yay., 2011.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *ed-Durretu'l-Fâhire fî Keşfî Ulûmi'l-Âhire*, el-Mektebetu's-Sekâfiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1405.

---------, *ed-Durretu'l-Fâhire fî Keşfî Ulûmi'l-Âhire*, thk., Muvaffak Fevzî el-Cebr, Dâru'l-Hikme, Halep, 1415/1995.

---------, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Kalem, 4. Baskı, ts.

Gezer, Arif, *Kurtubî'nin Hadis İlmindeki Yeri* (Basılmamış Doktora Tezi), AÜSBE, 1999.

Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, (Basılmış Doktora Tezi) DİB Yay., Ank., 2011.

Günay, Hacı Mehmet, "Telkin", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXXX, 404-406

Gürkan, Salime Leyla, "Ölüm", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, 32-34.

Haddâd, Ebû Abdillah Mahmûd b. Muhammed, *Tahrîcu Ehâdîsi İhyâi Ulûmî'd-Dîn*, Dâru'l-Âsıme, 1. Baskı, Riyad, 1408/1987.

Hakemî, Ahmed b. Ali, *Meâricu'l-Kabûl bi Şerhi Sullemi'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, thk., Ömer b. Mahmûd Ebû Ömer, Dâru İbni'l-Kayyım, 1. Baskı, Demmâm, 1410/1990.

Hâkim el-Kebîr, Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed (ö.378/988), *el-Esâmî ve'l-Künâ*, thk., Yûsuf Muhammed ed-Dahîl, Mektebetu'l-Ğurabâ', Medine, 1410

Halîmî, Ebû Abdillah Huseyn b. Hasan el-Halîmî, *el-Minhâc fi Şu'abi'l-Îmân*, thk., Hilmî Muhammed Fûde, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1399.

Hamevî, Yakût Ebû Abdillah, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, thk., İhsan Abbas, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1414/1993.

Hatlî, İshak b. İbrahim el-Hatlî, *Kitâbu'd-Dîbâc*, thk., İbrahim Salih, Dâru'l-Beşâir, 1. Baskı, Dımaşk, 1994.

Heysemî, Nuruddîn Ali b. Ebî Bekr, *Keşfu'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr*, Muessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, 1405.

---------, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 1407.

Hîtî, Abdulkâdir Rahîm, *Ebû 'Abdillah el-Kurtubî ve Cuhûduhû fi'n- Nahv ve'l-Luğa fî Kitâbihi'l-Câmi'i li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Beşîr, Ürdün, 1417/1996.

Hût, Muhammed b. Dervîş b. Muhammed el-Hût, *Esna'l-Metâlib fî Ehâdîse Muhtelifeti'l-Merâtib*, thk., Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.

Irâkî, Hafiz Zeynüddin Abdurrahim b. Huseyn el-Irâkî, *Tahricu Ehâdîs'i İhyâi Ulûmi'd-Dîn* (*İhyâ'* ile beraber), Dâru'l-Asıme, 1. Baskı, Riyad, 1408/1987.

İbn A'râbî, Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd el-Basrî es-Sûfî, *Mu'cemu İbn A'râbî*, thk., Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Dâru İbni'l-Cevzî, 1. Baskı, Riyad, 1418/1997.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf en-Nemerî, *Câmi'u Beyâni'l-İlmi ve Fadlih*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

---------, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Dâru'l-Cîl, 1. Baskı, Beyrut, 1412.

---------, *el-İstizkâr el-Câmi'u li Mezâhibi Fukahâi'l-Emsâr*, Dâru Kuteybe ve Dâru'l-Va'y, 1. Baskı, 1414.

---------, *el-Kasdu ve'l-Umem fi't-Ta'rîfi bi Usûli Ensâbi'l-Arabi ve'l-Acem*, Mektebetu'l-Kudsî, Kahire, 1350.

---------, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattai mine'l-Me'ânî ve'1-Esânîd*, thk., Ahmed Saîd A'râb, Vakıflar Bakanlığı Baskısı, Fas, ts.

İbn Arrâk, Ali b. Muhammed, *Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbâri'ş-Şenîati ve'l-Mevzûa*, thk., Abdulvehhâb Abdullatîf ve Abdullah Sıddîk, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1401.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib el-Endelusî, *el-Muharraru'l-Vecîz*, thk., el-Meclisu'l-İlmî, Fas, Dâru'l-Kitâbi'l-İslamî, Kahire, 1407.

İbn Battâl, Ebu'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdulmelik b. Battâl el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk., Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Mektebetu'r-Ruşd, 2. Baskı, Riyad, 1423/2003.

İbn Ebî Dâvûd, Ebû Bekr, *el-Ba's*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, thk., Kemâl Yûsuf el-Hût, Mektebetu'r-Ruşd, 1. Baskı, 1409.

İbn Ebî Ya'lâ, Ebu'l-Huseyn Muhammed b. Muhammed, *Tabakâtu'l-Hanâbile*, thk., Muhammed Hamid el-Fakî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

İbn Ebi'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Menâmât*, thk., Abdulkadir Ahmed Atâ, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1413/1993.

---------, *Husnu'z-Zann'i billâh*, Dâru Taybe, Riyad, 1988.

---------, *Kitâbu'l-Muhtadarîn*, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, Beyrut, 1417.

---------, *Mekârimu'l-Ahlâk*, thk., Mecdî Seyyid, Mektebetu'l-Kur'ân, Kahire, ts.

İbn Ebi'l-İzz, Sadruddîn Ali b. Ali b. Ebi'l-İzz el-Hanefî, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, thk., Şuayb el-Arnaût ve diğerleri, Muessesetu'r-Risâle, 2. Baskı, Beyrut, 1411.

İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ el-Kazvînî, *el-Mucmel fi'l-Luğa*, thk., Züheyr Abdulmuhsin Sultan, Muessesetu'r-Risâle, 2. Baskı, Beyrut, 1406/1986.

İbn Ferhûn, Burhânuddîn İbrahim b. Ali el-Mâlikî, *ed-Dîbâcu'l-Muzehheb fî Ma'rifeti A'yâni Ulemâi'l-Mezheb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

İbn Ğaylân, Ebû Tâlip Muhammed b. Muhammed, *Kitâbu'l-Fevâid (el-Ğaylâniyyât)*, thk., Hilmî Kâmil Es'ad Abdulhadi, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad, 1417/1997.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, thk., Muhammed Abdulmuîd Dân, nşr., Meclisu Dâireti'l-Maârif el-Osmaniyye, 2. Baskı, Haydarabad, 1392/1972.

---------, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk., Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Muavvad, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415.

---------, *el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâîdi'l-Mesânîdi's-Semâniye*, thk., Sa'd b. Nâsır b. Abdulaziz eş-Şisrî, Dâru'l-Âsıme, 1. Baskı, Riyad, 1419.

---------, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk., Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1379.

---------, *İthâfu'l-Mehera bi'l-Fevâidi'l-Mubtekera Min Etrâfi'l-Aşera*, thk., Züheyr b. Nâsır, Merkezu Hıdmeti's-Sunne, Medine, 1415/1994.

---------, *Lisânu'l-Mîzân*, nşr., Muessesetu'l-A'lemî, Beyrut, 1390/1971.

İbn Hacer, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1406/1987.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el-Musned*, thk., Şuayb el-Arnaût ve Âdil Mürşid, Muessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, 1418.

---------, *ez-Zuhd*, thk., Muhammed Saîd Besyûnî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1409.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn Mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, thk., Mahmûd Zâyed, Dâru'l-Va'y, Halep, ts.

---------, *Sahîhu İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Belebân*, thk., Şuayb el-Arnaût, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1414.

İbn Humeyd, Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr, *Musned*, thk., Subhî el-Bedrî ve diğerleri, Mektebetu's-Sunne, 1. Baskı, Kahire, 1418.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail el-Kuraşî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk., Muhammed Huseyn Şemsuddîn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1419/1998.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *Uyûnu'l-Ahbâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sunen*, editör, Şeyh Sâlih b. Abdulaziz b. Muhammed âlu'ş-Şeyh, Mektebetu Dâri's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad, 1429/2008. (el-Kütübü's-Sitte bir arada)

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâder, 3. Baskı, Beyrut, 1414/1997, V, 68.

İbn Nüceym, Zeynuddîn b. İbrahim b. Muhammed, *el-Bahru'r-Râik Şerh'u Kenzi'd-Dekâik*, Dâru'l-Ma'rife, 2. Baskı, ts.

İbn Sa'd, Ebû Abdillah Muhammed, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk., İhsan Abbas, Dâru Sader, Beyrut, 1968.

İbn Sellâm, Yahya b. Ebî Sa'lebe el-Basrî, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, thk., Hind Şelebî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1425/2004.

İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed, *Nâsihu'l-Hadîs ve Mensûhuh*, thk., Semîr ez-Züheyrî, Mektebetu'l-Menâr, 1. Baskı, Ürdün, 1408.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Numeyrî, *Târîhu'l-Medîneti'l-Munevvere*, thk., Fehîm Şeltût, yayınevi yok, ts.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyuddîn Ahmed b. Abdilhalim, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, Cem' ve tertip, Abdurrahman b. Kasım, Dâru Âlemi'l-Kutub, Beyrut, 1412.

İbn Üsâme, Ebû Muhammed Hâris b. Muhammed el-Ma'rûf bi İbn Üsâme, *Buğyetu'l-Bâhis an Zevâid-i Musnedi'l-Hâris*, tkh. Huseyn Ahmed Salih el-Bâkirî, Merkezu Hıdmeti's-Sunne, Medine, 1413/1992.

İbnu'l-Acemî, Ebu'l-Vefâ Burhâneddîn İbrahim b. Muhammed Sıbt, *et-Tebyîn li Esmâi'l-Mudellisîn*, thk., Yahya Şefik Hasan, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986.

İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillah el-Mâlikî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk., Ali el-Becâvî, Mektebetu'l-Halebî, ts.

---------, *Kitâbu'l-Kabes fî Şerhi Muvattai Mâlik b. Enes*, thk., Muhammed Abdullah Veled Kerîm, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1992.

İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *ed-Du'afâ'*, thk., Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406.

---------, *el-'İlelu'l-Mutenâhiye fi'l-Ehâdisi'l-Vâhiye*, thk., İrşadülhak el-Eserî, İdâretu'l-Ulûm el-Eseriyye, Pakistan, 1401.

---------, *el-Mevzûât*, thk., Nuruddîn b. Şükrî, Advâu's-Selef baskısı, Riyad, 1417.

---------, *et-Tabsire*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406.

İbnu'l-Hümâm, Kemâlüddîn, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1. Baskı, ts.

İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb*, thk., Mahmûd el-Arnaût, Dâru İbn Kesîr, 1. Baskı, Dımaşk, 1406. (Bak)

İbnu'l-Kayyım, Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye, *er-Rûh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1395.

---------, *Tarîku'l-Hicreteyn ve Bâbu's-Saâdeteyn*, Dâru's-Selefiyye, Kahire, 1394.

---------, *Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 27. Baskı, Beyrut, 1415/1996.

İbnu'l-Mubârek, Ebû Abdirrahman Abdullah, *ez-Zuhd ve'r-Rekâik*, thk., Habîburrahmân el-A'zamî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

İbnu'l-Munzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim, *el-Evsat fi's-Suneni ve'l-İcmâi ve'l-İhtilâf*, thk., Ebû Hammâd Hanîf, Dâru Taybe, 1. Baskı, 1413.

İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, thk., İbrahim Ramazan, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1417/1997.

İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs*, thk., Nureddîn Itr, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1406

İşbîlî, Ebû Muhammed Abdulhak, *el-Âkıbe fî Zikri'l-Mevti ve'l-Âhira*, Dâru'l-Aksâ, 1. Baskı, Kuveyt, 1406.

Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl İyâz b. Musa el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi Ta'rîf'i Hukûki'l-Mustafâ*, thk. ve thrc., Huseyn Abdulhamid Nîl, Dâru'l-Erkam, Beyrut, ts.

Kasabî, Mahmûd Zelat, *el-Kurtubî ve Menhecuhû fi't-Tefsîr*, Kahire, 1399/1979.

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed el-Hatîb, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, el-Matbaatu'l-Kubrâ el-Emîriyye, Mısır, 1323.

Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdullah Hacî Halife, *Keşfu'z-Zunûn 'An Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1941.

Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. ibrahim, *Bahru'l-Fevâid*, thk., Muhammed Hasan Muhammed Hasan ve diğerleri, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1420/1999.

Kettânî, Muhammed Abdulhay, *er-Risâletu'l-Mustatrafe li Beyâni Meşhûri Kutubi's-Sunneti'l-Muşerrefe*, s. 92-93, thk., Muhammed Muntasır b. Muhammed ez-Zemzemî, Dâru'l-Beşâir el-İslâmiyye, 1421/2000.

Kırbaşoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu Yay., 2010.

Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü,* DİB Yay., 2010.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî el-Kurtubî, *et-Tezkire bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire,* thk., Sâdık b. Muhammed b. İbrahim, Mektebetu Dâri'l-Minhâc, Riyad, 1425.

---------**,** *et-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire,* thk., Fevvâz Ahmed Zümerlî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1426/2005.

---------**,** *et-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve Umûri'l-Âhire,* thk., Muhammed Ahmed Îsa, Dâru'l-Ğaddi'l-Cedîd, Mısır, 1424/2003.

---------**,** *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân,* thk., Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Atfiş, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 2. Baskı, Kahire, 1384/1964.

---------**,** *el-Esnâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Husnâ,* thrc., Târık Ahmed Muhammed, Dâru's-Sahâbe, 1. Baskı, Tanta/Mısır, 1416.

Kurtubî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer b.İbrahim el-Kurtubî el-Ensârî, *el-Mufhim limâ Eşkele min Telhîsi Kitâbi Muslim*, Dâru İbn Kesîr, 1. Baskı, Dımaşk, 1417.

Kuşeyrî, Abdulkerîm, *et-Tahbîr fi't-Tezkîr*, thk., İbrahim Besyûnî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1968.

---------**,** *Letâifu'l-İşârât*, thk., İbrahim Besyûnî, el-Hey'etu'l-Mısrıyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, 3. Baskı, Mısır, ts.

Kuzâî, Muhammed b. Selâme b. Ca'fer, *Musnedu'ş-Şihâb,* Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1407.

Ma'mer b. Râşid, *Musned (Câmiu Ma'mer b. Râşid)*, thk., Habîburrahmân el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, itina, Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1406/1985.

Mâlikî, Seyyid Muhammed b. Alevî, *Mefâhîmu Yecibu en Tusahhah*, 11. Baskı, baskı yeri yok, 1425.

Maverdî, Muhammed b. Hasan, *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, Mektebetu'l-Mueyyed, 1. Baskı, Riyad, 1412.

Me'arrî, Ebu'l-Alâ, *Dîvân*. Dâru Sâder, Beyrut, 1376/1957.

Mihmâdî, Bû Şuayb, *et-Tefsîru'l-Fıkhî 'İnde'l-Kurtubî*, (Doktora Tezi) Câmiatu Seyyidî Muhammed b. Abdillâh, Fas. 1992.

Muhâsibî, Ebû Abdillah Hâris b. Esed, *er-Riâye li Hukûkillâh*, thk., Abdulkadir Ahmed Atâ', Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

---------, *et-Tevehhum*, thk., Muhammed Osman el-Hışt, Mektebetu'l-Kur'ân, Kahire, ts.

Munâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-Sağîr*, thk., Ahmed Abdusselâm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 4. Baskı, Beyrut, 2009.

Muslim, Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, editör: Şeyh Sâlih b. Abdulaziz b. Muhammed âlu'ş-Şeyh, Mektebetu Dâri's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad, 1429/2008. (el-Kütübü's-Sitte bir arada)

Mubârekfûrî, Muhammed b. Abdirrahman, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Câmii't-Tirmizî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Meâni'l-Kur'ân,* thk., M. Ali es-Sâbûnî, Câmiatu Ummi'l-Kurâ baskısı, Mekke, 1410.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk., Hasan Abdulmun'im Şelebî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001.

---------, *Kitâbu'd-Du'afâ' ve'l-Metrûkîn*, thk., Mahmûd Zâyed, Dâru'l-Va'y, Halep. (Buhârî'nin "*ed-Du'afâu's-Sağîr*"i ile bir arada)

---------, *Sunen*, editör: Şeyh Sâlih b. Abdulaziz b. Muhammed âlu'ş-Şeyh, Mektebetu Dâri's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad, 1429/2008. (el-Kütübü's-Sitte bir arada)

Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, thk., Yûsuf Ali Budeyvî, Beyrut, 1419.

Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn Yahya b. Şeref, *el-Mecmû'*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.

---------, *Şerhu Sahîh-i Muslim (el-Minhâc Şerhu Sahîh-i Muslim b. Haccâc)*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arâbî, 2. Baskı, Beyrut, 1392.

Neysâbûrî, Ebû Abdillah el-Hâkim, *el-Mustedrek ala's-Sahîhayn*, thk., Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411.

---------, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, thk., Seyyid Muazzam Huseyn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, 1397.

Okuyan, Mehmet, *Kur'ân'ı Kerim'e Göre Kabir Kavramı ve Kıyamet–Âhiret Süreci*, Düşün Yay., İst., 2013.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, thk., Ahmed el-Arnaût ve Türkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Turâs, Beyrut, 1420/2000.

Salebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim, *el-Keşfu ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk., Ebû Muhammed b. Âşûr, Beyrut, 1422/2002.

San'ânî, Muhammed b. İsmail, *Subulu's-Selâm*, thk., Halil Me'mûn Şîhâ, Dâru'l-Ma'rife, 9. Baskı, 1432/2011.

Sefârînî, Şemsuddîn Ebu'l-Avn Muhammed b. Ahmed es-Sefârînî el-Hanbelî, *Ğizâu'l-Elbâb fî Şerhi Manzûmeti'l-Âdâb*, Muessesetu Kurtuba, Mısır, 1414/1993.

Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahman, *el-Makâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Muştehire ala'l-Elsine*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1407.

Sekafî, Kâsım b. Fadl el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Erbaîn*, thk., Meş'al b. Bânî el-Cibrîn el-Mutayrî, Dâru İbn Hazm, 1. Baskı, 1421/2000.

Selmân, Meşhûr Hasan Mahmûd, *el-İmâmu'l-Kurtubî Şeyhu Eimmeti't-Tefsîr*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1413/1993.

---------, *el-Kurtubiyyu ve't-Tasavvuf*, Zerkâ/Ürdün, 1988.

---------, *Şekva'l-Kurtubî Min Ehli Zemânih*, Zerkâ/Ürdün, 1988.

Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim, *Tefsîru's-Semerkandî (Bahru'l-Ulûm)*, thk., Ali Muhammed Muavvad ve diğerleri, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Senûsî, Miftâh, *el-Kurtubiyyu, Hayâtuhû ve Âsâruhu'l-ilmiyye ve Menhecuhû fi't-Tefsîr*, Bingazi, 1998.

Seyyid İbrahim, Ebû Meryem Mecdî Fethî, *es-Sahîh Mine't-Tezkire*, Dâru's-Sahâbe li't-Turâs, Tanta/Mısır, 1416/1995.

Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-Sunne*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1397/1977.

Sindî, Muhammed b. Abdulhâdî, *Hâşiyetu's-Sindî Alâ Suneni'n-Nesâî*, Mektebetu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 2. Baskı, Halep, 1406/1986.

Sirâcuddîn, Abdullah, *el-Îmân bi Avâlimi'l-Âhireti ve Mevâkifihâ*, Halep, 1977.

Subkî, Tacuddîn Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Ali, *Tabakâtu'ş-Şâfiiyye*, thk., Mahmûd et-Tanâhî ve Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1. Baskı, Mısır.

Suheylî, Abdurrahman b. Abdillah b. Ahmed, *er-Ravdu'l-Unuf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Mektebetu el-Hâcc Abdusselâm, talik, Tâhâ Sa'd, baskı yeri yok, ts.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dîbâc alâ Sahîh-i Muslim b. Haccâc*, thk., Ebû İshak el-Huveynî, Dâru İbn Affân, Suudi Arabistan, 1416.

---------, *el-Hasâisu'l-Kubrâ*, thk., Halil Herrâs, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, Mısır, ts.

---------, *el-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*, thk., Ebû Abdirrahman Salâh b. Muhammed b. Uveyda, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996.

---------, *Kabir Âlemi*, terc., Sağlam, Bahaeddin, Kahraman Yay., İst., 2013.

---------, *Tabakâtu'l-Mufessirîn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Mısır, 1403.

Sulemî, Ebû Abdirrahman, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, thk., Mustafa Abdulkadir Atâ', Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419.

Şa'rânî, Abdulvehhâb, *Muhtasaru Tezkireti'l-Kurtubî*, terc., Günaydın, Halil, *Ölüm, Kıyamet, Âhiret ve Âhir Zaman Alametleri*, Bedir Yay., İst., 2011.

---------, *Muhtasaru Tezkireti'l-Kurtubî*, thk., Abdulğanî Muhammed Ali el-Fâsî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2008.

Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Umm*, thk., Muhammed Zührî en-Neccâr, Dâru'l-Ma'rife, 2. Baskı, Beyrut, 1393.

Taberânî, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk., Târık b. Avedullah b. Muhammed ve Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, ts.

---------, *Mekârimu'l-Ahlâk*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1409/1989.

---------, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk., Hamdî es-Silefî, Mektebetu'l-Ulûmi ve'l-Hikem, 1404.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Ku'rân*, thk., Mahmûd Muhammed Şâkir, thrc., Ahmed Muhammed Şâkir, 2. Baskı, Dâru'l-Maârif, Mısır, ts.

---------, *Târîhu't-Taberî*, Dâru't-Turâs, 2. Baskı, Beyrut, 1387.

---------, *Tehzîbu'l-Âsâr*, thk., Mahmûd Muhammed Şâkir, baskı yeri yok, ts.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Muşkili'l-Âsâr*, thk., Şuayb el-Arnaût, Muessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, 1415.

Tebrîzî, Muhammed b. Abdillah el-Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtu'l-Mesâbîh*, thk., el-Elbânî, el-Mektebu'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1380.

Teymî, Ebu'l-Kasım İsmail b. Muhammed b. Fadl, *el-Hucce fî Beyâni'l-Mehacce ve Şerhu Akîdeti Ehli's-Sunne*, Dâru'r-Râye, Riyad, 1419/1999.

Tirmizî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ali el-Hakîm, *Nevâdiru'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Resûl*, thk., Abdurrahman Umeyre, Dâru'l-Cîl, 1. Baskı, Beyrut, 1992.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, eş-*Şemâil*, talik, İzzzet Da'âs, Dâru'l-Hadîs, 3. Baskı, Beyrut.

---------, *Sunen*, editör: Şeyh Sâlih b. Abdulaziz b. Muhammed âlu'ş-Şeyh, Mektebetu Dâri's-Selâm li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad, 1429/2008. (el-Kütübü's-Sitte bir arada)

Topaloğlu, Bekir, "İslâmda Ölüm", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, 34-35.

Toprak, Süleyman, "Kabir ve Ölüm", *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İfav. Yay., İst., 2006.

Tüyatok, *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu*, Yayın: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ank., 1979.

Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yay., Ank., 1992

---------, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, TDV Yayınları, Ankara, 1996.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd, *Kitâbu'd-Du'afâ*, thk., Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1404.

Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*, (Basılmış Doktora Tezi) DİB Yay., Ank., 2010.

Vâilî, Ebû Amr Tarafe b. Abd b. Süfyan el-Bekrî, *Dîvân*, thk., Abdurrahman Mistâvî, 4. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1431/2010.

YAVUZ, Ali Fikri, *Kur'ân'ı Kerim ve İzahlı Meâl-i Âlisi*, Alperen Yay., İst.,

Yeniel, Necati ve Kayapınar, Hüseyin, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, Şamil Yay., İst., t.s.

Yeşil, Mahmut, *Va'z Edebiyatında Hadisler*, (Basılmış Doktora Tezi) TDV Yay., Ank., 2001.

Yıldırım, Enbiya, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular*, Rağbet Yay., İst., 2011.

Yılmaz, Özcan, *Kabir Azabı ve Nimeti* (DİB Trabzon Eğitim Merkezi Müdürlüğü İhtisas Kursu Bitirme Tezi), Trabzon, 2006

Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*, thk., Şuayb el-Arnaût ve diğerleri, Muessesetu'r-Risâle, 3. Baskı, Beyrut, 1405/1985.

----------, *Târîhu'l-İslâm*, thk., Ömer Abdusselâm et-Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, 1420.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer, *Rebîu'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahyâr*, Muessesetu'l-A'lemî, 1. Baskı, Beyrut, 1412.

Zeydî, Mesnâ 'Ulvân, *el-Cânibu'l-Luğavî İnde'l-İmâm el-Kurtubî fî Tefsîrihi'l-Câmi'i li Ahkâmi'l-Kur'ân*, (Makale) Câmiatu'l-Cinân, Trablus, 1429/2008.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 15. Baskı, Beyrut, 2002.

بسم الله الرحمن الرحيم • وبه ثقتي
قال الشيخ الفقيه الامام الصالح • الورع المحدث عن رسول الله
صلى الله عليه وسلم رضي الله عنه من لفظه • قال العبد الفقير الى ربه المنفصل
من ذنبه الراجي رحمة ربه محمد بن احمد بن ابي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي
الاندلسي ثم القرطبي غفر الله له ولوالديه ولجميع المسلمين الحمد لله
العلي الاعلا • الولي المولى • الذي خلق فاحيا • وحكم على خلقه بالموت والفنا
والبعث الى دار الجزا والفصل والقضا • لتجزي كل نفس بما تسعى • كما قال
في كتابه جل وعلى • انه من يات ربه مجرما فان له جهنم لا يموت فيها ولا يحيا •
ومن ياته مؤمنا قد عمل الصالحات فاولئك لهم الدرجات العلى جنات
عدن تجري من تحتها الانهار خالدين فيها وذلك جزاء من تزكى وبعد
فاني رايت ان اكتب كتابا وجيزا يكون تذكرة لنفسي • وعملا صالحا بعد موتي في
ذكر الموت واحوال الموتى • وذكر الحشر والنشر • والجنة والنار • والفتن
والاشراط نقلته من كتب الائمة • وثقات اعلام هذه الامة • حسب ما وعيته
او رايته وستري ذلك منسوبا مبينا ان شا الله تعالى وسميته كتاب
التذكرة باحوال الموتى وامور الاخرة • وبوبته بابا بابا وجعلت عقيب كل باب
فصلا او فصولا يذكر ما يحتاج اليه من بيان غريب او فقه في حديث او ايضاح
مشكل لتكمل فايدته وتعظم منفعته اذ الفقه في حديث رسول الله صلى
الله عليه وسلم هو المعنى المقصود • والراي المحمود • والعمل الموجود • في المقام
المحمود • واليوم المشهود • جعله الله خالصا لوجهه • ومزلفا من رحمته عنه
وكرمه • لا رب سواه • ولا معبود الا هو سبحانه

باب النهي عن تمني الموت لضر نزل في المال والجسد

مسلم عن انس قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يتمنين احدكم
الموت لضر نزل به فان كان لا بد متمنيا فليقل اللهم احيني ما كانت الحياة
خيرا لي وتوفني اذا كانت الوفاة خيرا لي • اخرجه البخاري ايضا • وعنه قال
قال رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يتمنين احدكم الموت ولا يدعو به من قبل

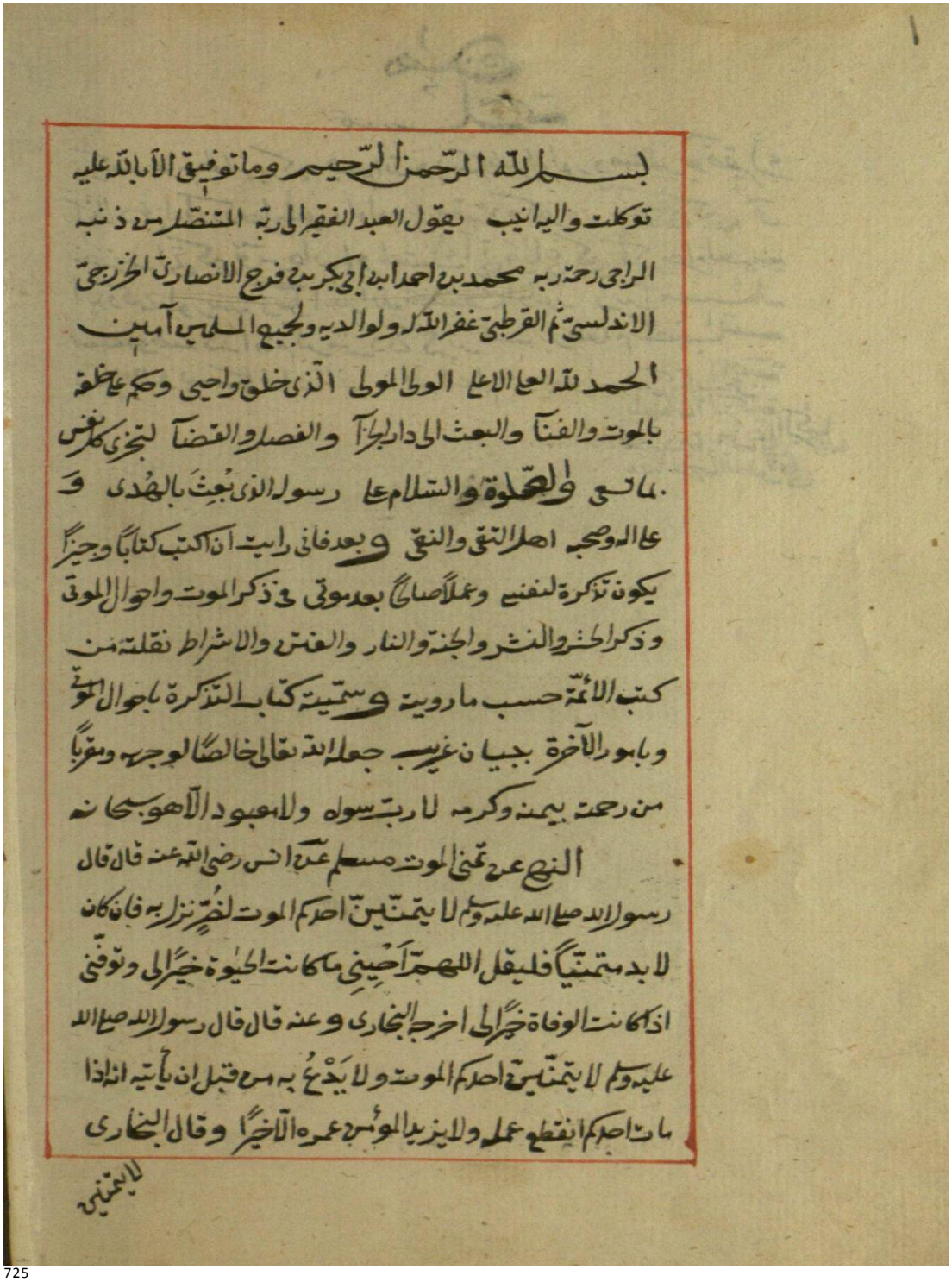
723

[723] Ank. Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 1671 arşiv nolu *et-Tezkire* nüshasının 1. sayfa fotokopisi.

724

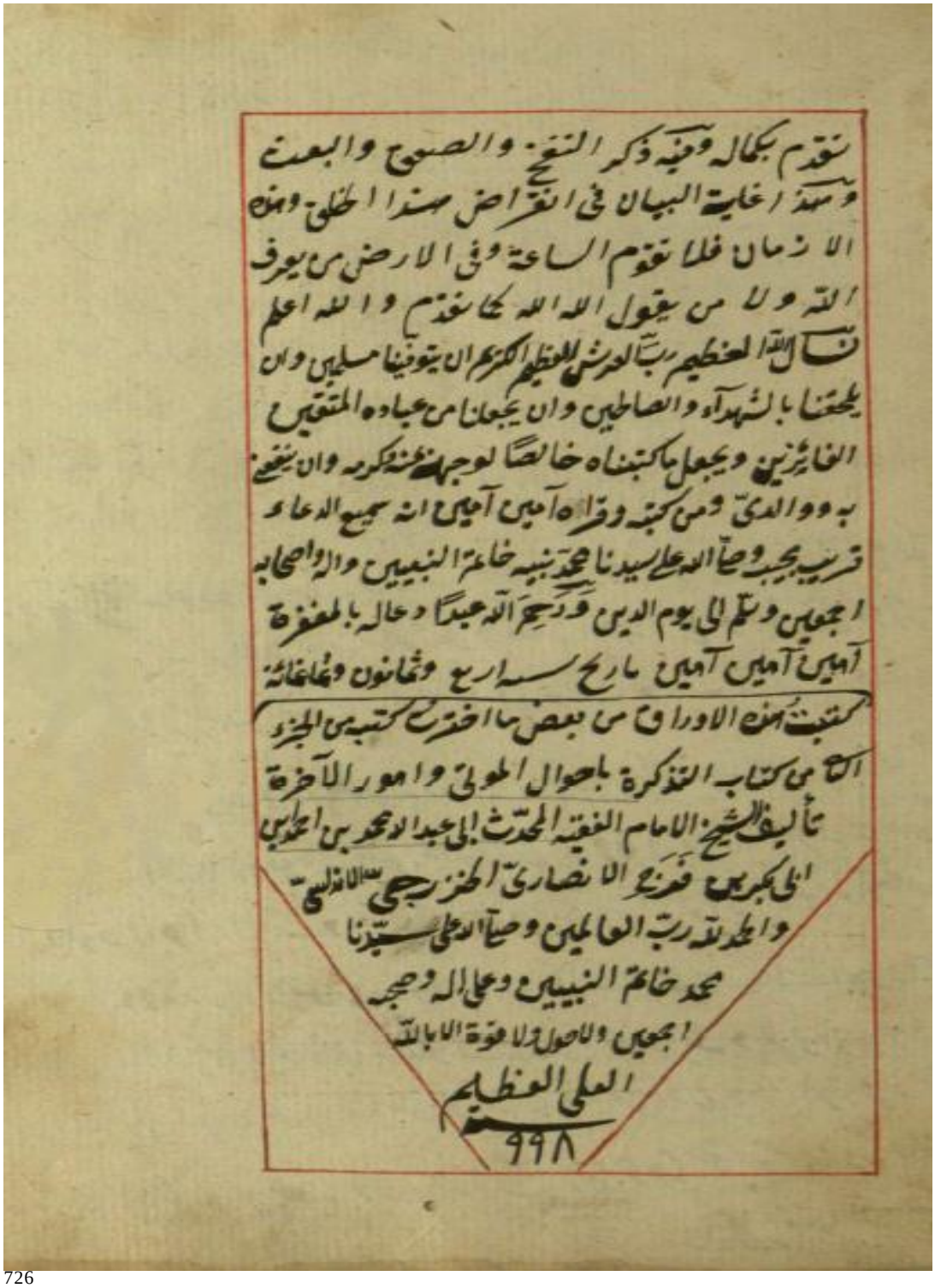
[724] Ank. Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 1671 arşiv nolu *et-Tezkire* nüshasının 342. sayfa fotokopisi. Bu sayfada *et-Tezkire*'nin 5 Zilhicce Salı günü 667 tarihinde istinsah edildiği ve el-Kurtubî'nin bu tarihten yaklaşık 4 sene sonra 9 Şevval 671'de P.tesi günü akşam ile yatsı vakti arasında vefat ettiği kayıtlıdır.

بسم الله الرحمن الرحيم وما توفيقي الا بالله عليه
توكلت واليه انيب يقول العبد الفقير الى ربه المنتظر من ذنبه
الراجي رحمة ربه محمد بن احمد ابن ابي بكر بن فرج الانصاري الخزرجي
الاندلسي ثم القرطبي غفر الله له ولوالديه ولجميع المسلمين آمين
الحمد لله العلي الاعلى الحي المولى الذي خلق واحيى وحكم على خلقه
بالموت والفنا والبعث الى دار الجزا والفصل والقضا ليجزي كل نفس
بما تسعى والصلوة والسلام على رسوله الذي بعث بالهدى و
على الوصحبه اهل التقى والنقى وبعد فاني رايت ان اكتب كتابا وجيزا
يكون تذكرة لنفسي وعملا صالحا بعد موتي في ذكر الموت واحوال الموتى
وذكر الحشر والنشر والجنة والنار والفتن والاشراط نقلته من
كتب الائمة حسب ما رويته وسميته كتاب التذكرة باحوال الموتى
وامور الآخرة بيان غريب جعله الله تعالى خالصا لوجهه ومقربا
من رحمته بيمنه وكرمه لا رب سواه ولا معبود الا هو سبحانه
النهي عن تمني الموت مسلم عن انس رضي الله عنه قال قال
رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يتمنين احدكم الموت لضر نزل به فان كان
لا بد متمنيا فليقل اللهم احيني ما كانت الحيوة خيرا لي وتوفني
اذا كانت الوفاة خيرا لي اخرجه البخاري وعنه قال قال رسول الله صلى الله
عليه وسلم لا يتمنين احدكم الموت ولا يدع به من قبل ان يأتيه انه اذا
مات احدكم انقطع عمله ولا يزيد المؤمن عمره الا خيرا وقال البخاري
لا يتمنه

725

[725] Ank. Milli Kütüphane 06 Hk 3039 arşiv nolu *et-Tezkire* nüshasının 1. sayfa fotokopisi.

تقدم بكماله وفيه ذكر النفخ والصعق والبعث
وسمي غاية البيان في انقراض هذا الخلق ومن
الازمان فلا تقوم الساعة وفي الارض من يعرف
الله ولا من يقول الله الله كما تقدم والله اعلم
قال الله العظيم رب العرش العظيم الكريم ان يتوفانا مسلمين وان
يلحقنا بالشهداء والصالحين وان يجعلنا من عباده المتقين
الفائزين ويجعل ما كتبناه خالصا لوجهه الكريم وان ينفع
به والدي ومن كتبه وقراه آمين آمين انه سميع الدعاء
قريب مجيب وصلى الله على سيدنا محمد نبيه خاتم النبيين وآله واصحابه
اجمعين وسلم الى يوم الدين ورحم الله عبدا دعا له بالمغفرة
آمين آمين آمين تاريخ سنة اربع وثمانون وثمانمائة
كتبت هذه الاوراق من بعض ما اختصرت كتبه من الجزء
الثاني من كتاب التذكرة باحوال الموتى وامور الآخرة
تأليف الشيخ الامام الفقيه المحدث ابي عبد الله محمد بن احمد بن
ابي بكر بن فرح الانصاري الخزرجي الاندلسي
والحمد لله رب العالمين وصلى الله على سيدنا
محمد خاتم النبيين وعلى آله وصحبه
اجمعين ولا حول ولا قوة الا بالله
العلي العظيم
٩٩٨

726

[726] Ank. Milli Kütüphane 06 Hk 3039 arşiv nolu *et-Tezkire* nüshasının 114. sayfa fotokopisi. Bu sayfada *et-Tezkire*'nin 884 yılında, söz konusu mahtut nüshanın ise 998 yılında yazıldığı kayıtlıdır.

727

[727] Ank. Milli Kütüphane 26 Hk 14 arşiv nolu *et-Tezkire* nüshasının 1. sayfa fotokopisi.

عبد الله بن عمرو ثم يرسل الله ريحا باردة من قبل الشام
فلا يبقى على وجه الارض احد فى قلبه مثقال ذرة
من خير او ايمان الا قبضته حتى لو دخل احدكم
فى كبد جبل لدخلت عليه حتى تقبضه قال سمعتها
من رسول الله صلى الله عليه وسلم وذكر الحديث
وقد تقدم بكماله وفيه ذكر الصعق والنفخ والصعق
والبعث وهذا غاية فى البيان فى كيفية انقراض
هذا الخلق وهذه الازمان فلا تقوم الساعة وفى
الارض من يقول الله ولا من يقول الله وذكر
ابو نعيم عن ابى الزاهرية عن كعب الاحبار
قال يمكث الناس بعد خروج ياجوج وماجوج سبع
فى الرخاء والخصب والدعة عشر سنين حتى ان الرجلين
ليحملان الرمانة الواحدة بينهما وحملان العنقود الواحد
من العنب فيمكثون على ذلك عشر سنين ثم يبعث
الله ريحا طيبة فلا تدع مومنا الا قبضت روحه ثم
يبقى الناس بعد ذلك يتهارجون تهارج الحمر فى المروج
حتى يأتيهم امر الله والساعة وهم على ذلك

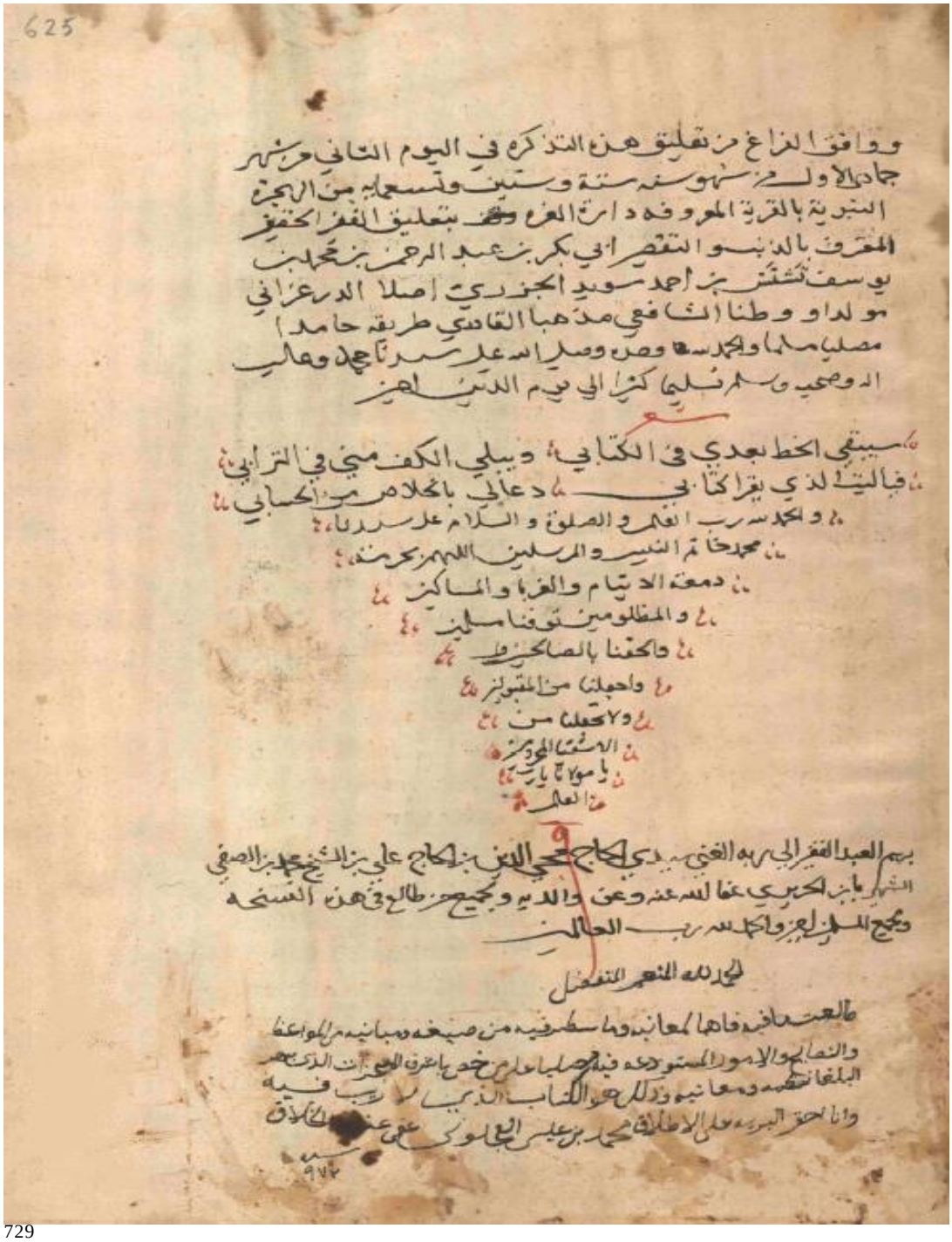
والحمد لله وحده

كمل كتاب التذكرة فى احوال الموتى وامور الاخرة
بحمد الله وعونه وصلواته على سيدنا محمد خاتم انبيائه
وصحبه وسلم تسليما كثيرا
وتسأل الله العظيم رب العرش العظيم ان يتوفانا
مسلمين وان يلحقنا بالشهدا والصالحين
وان يجعلنا من عباده المتقين المفلحين
الفائزين الذين لا خوف عليهم ولا هم يحزنون
وان يجعل ما كتبناه خالصا لوجهه الكريم وان ينفعنا به
ووالدينا ومالكه وقارئه والمسلمين اجمعين

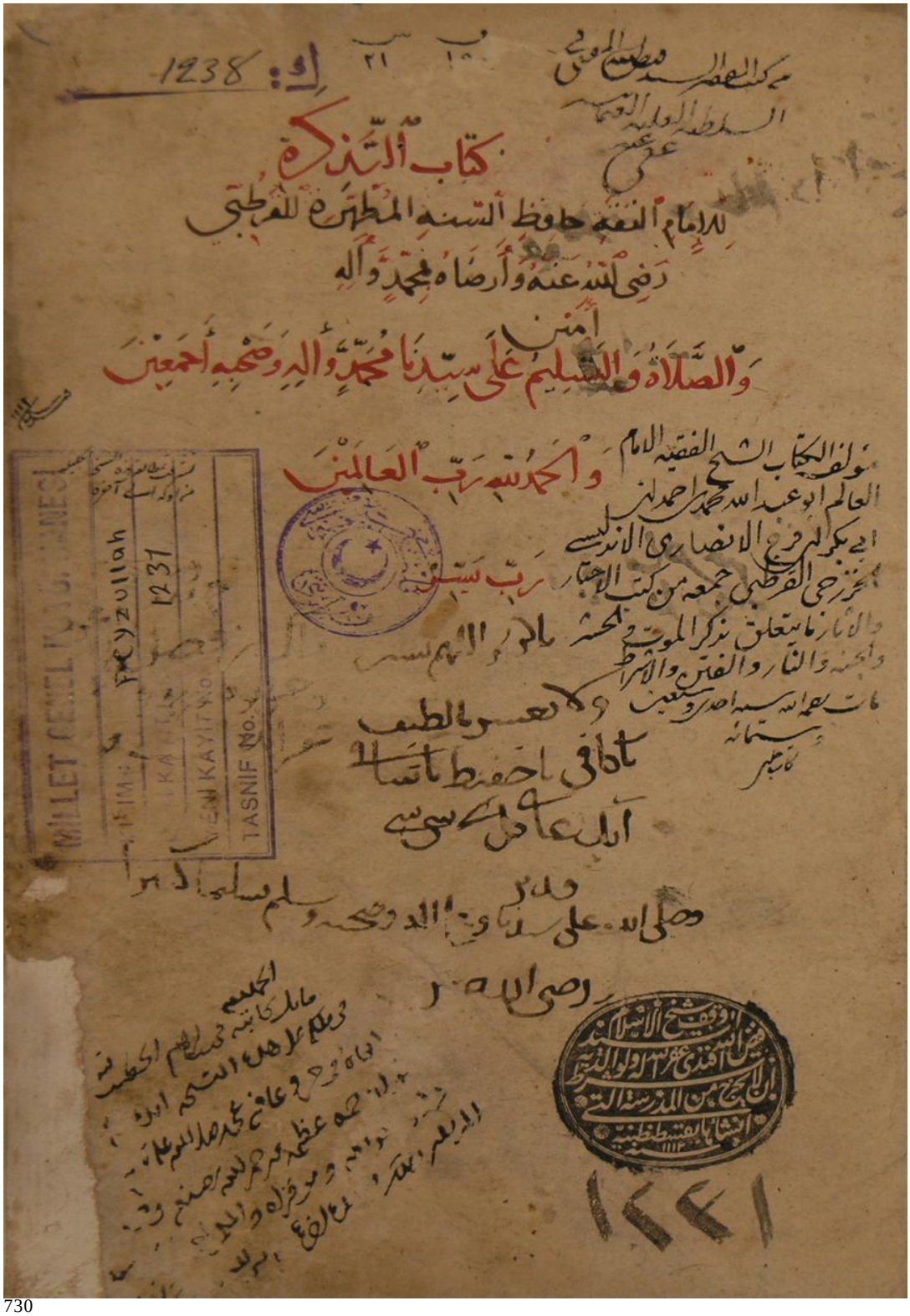
والحمد لله رب العالمين

728

[728] Ank. Milli Kütüphane 26 Hk 14 arşiv nolu *et-Tezkire* nüshasının 624. sayfa fotokopisi.

729

[729] Ank. Milli Kütüphane 26 Hk 14 arşiv nolu *et-Tezkire* nüshasının 625. sayfa fotokopisi. Bu sayfada söz konusu nüshanın Ebû Bekr b. A.Rahman b. Muhammed b. Yûsuf el-Cezerî tarafından 2 C. Evvel 966 tarihinde yazıldığı kayıtlıdır. Sayfanın altında ise 972 kaydı düşülmüştür. Muhtemelen bu tarih sonradan yazılmıştır.

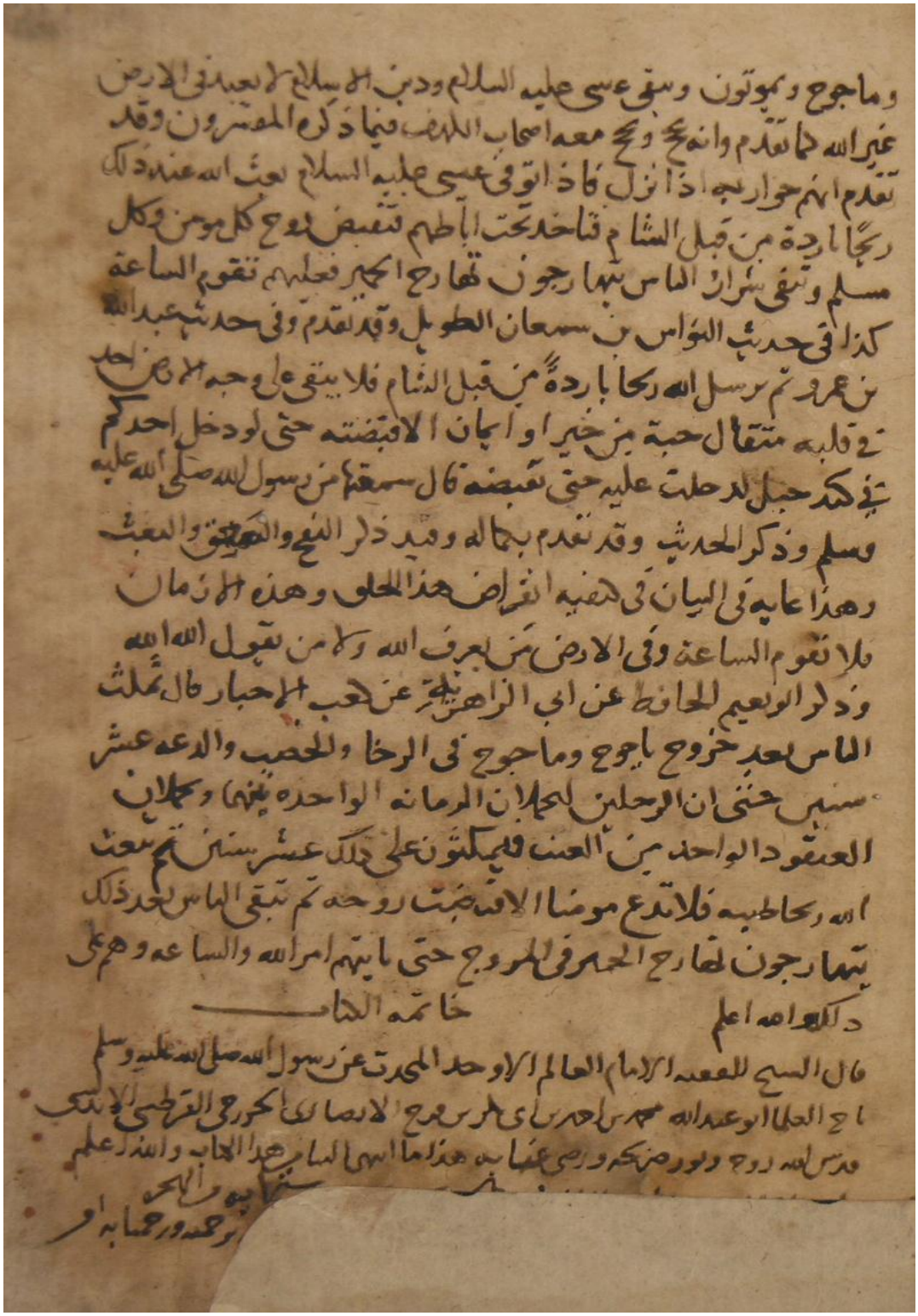
730

[730] İst. Millet Genel Kütüphanesi FE 1231 arşiv nolu *et-Tezkire* nüshasının kapak sayfası fotokopisi.

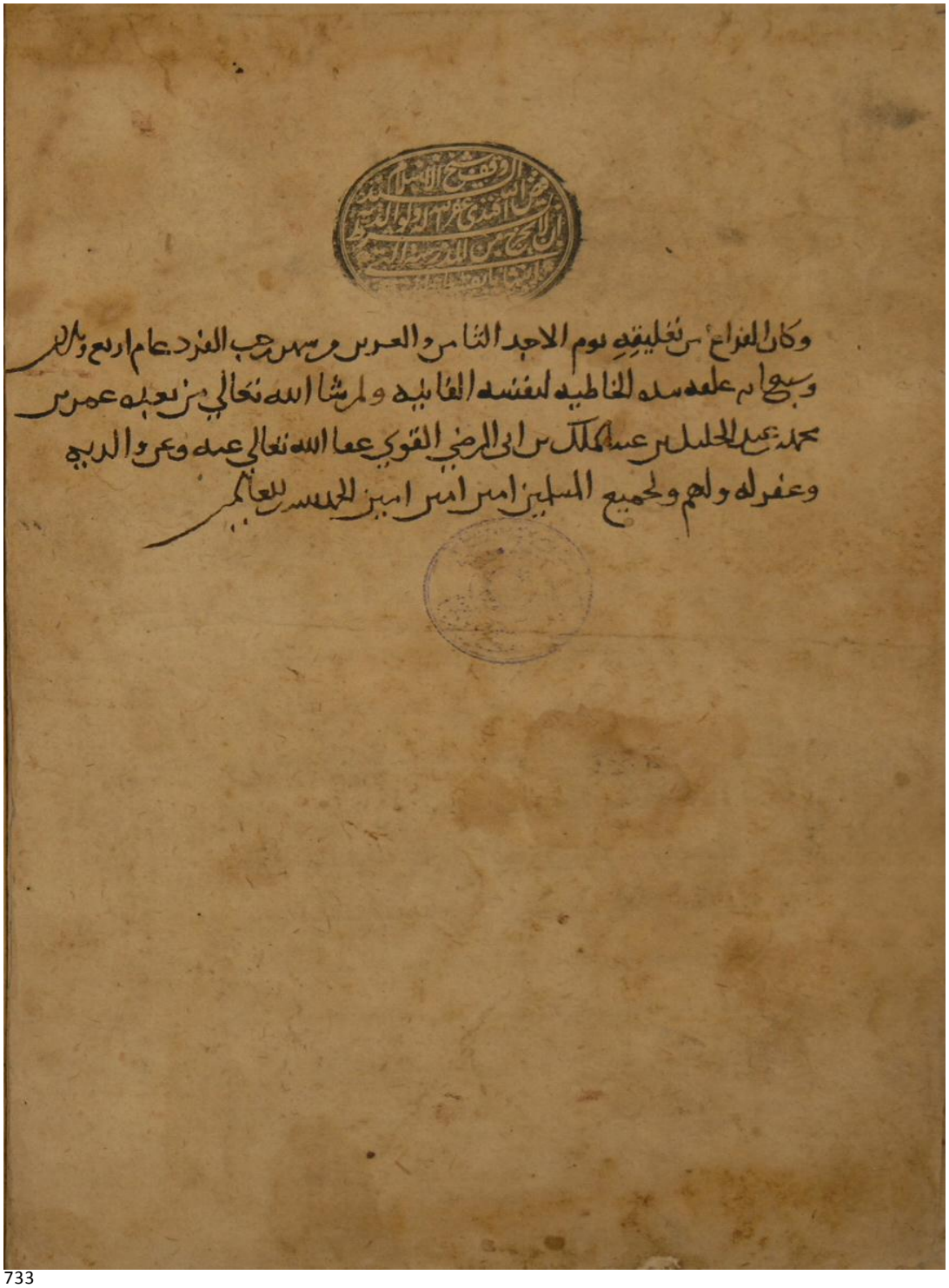
731

[731] İst. Millet Genel Kütüphanesi FE 1231 arşiv nolu *et-Tezkire* nüshasının 1. sayfa fotokopisi. Bu nüsha baş taraftan eksiktir. Dolayısıyla bu sayfa mevcut kısmın 1. sayfasıdır.

732

[732] İst. Millet Genel Kütüphanesi FE 1231 arşiv nolu *et-Tezkire* nüshasının 384. sayfa fotokopisi.

وكان الفراغ من تعليقه يوم الاحد الثامن والعشرين من شهر رجب الفرد عام اربع وثلاثين
وسبعمائة على سيده الفاطمية لنفسه الفانية ولمن شاء الله تعالى من بعده عمر بن
محمد بن عبد الجليل بن عبد الملك بن ابي الرضي القوي عفا الله تعالى عنه وعن والديه
وغفر له ولهم ولجميع المسلمين امين امين امين رب العالمين

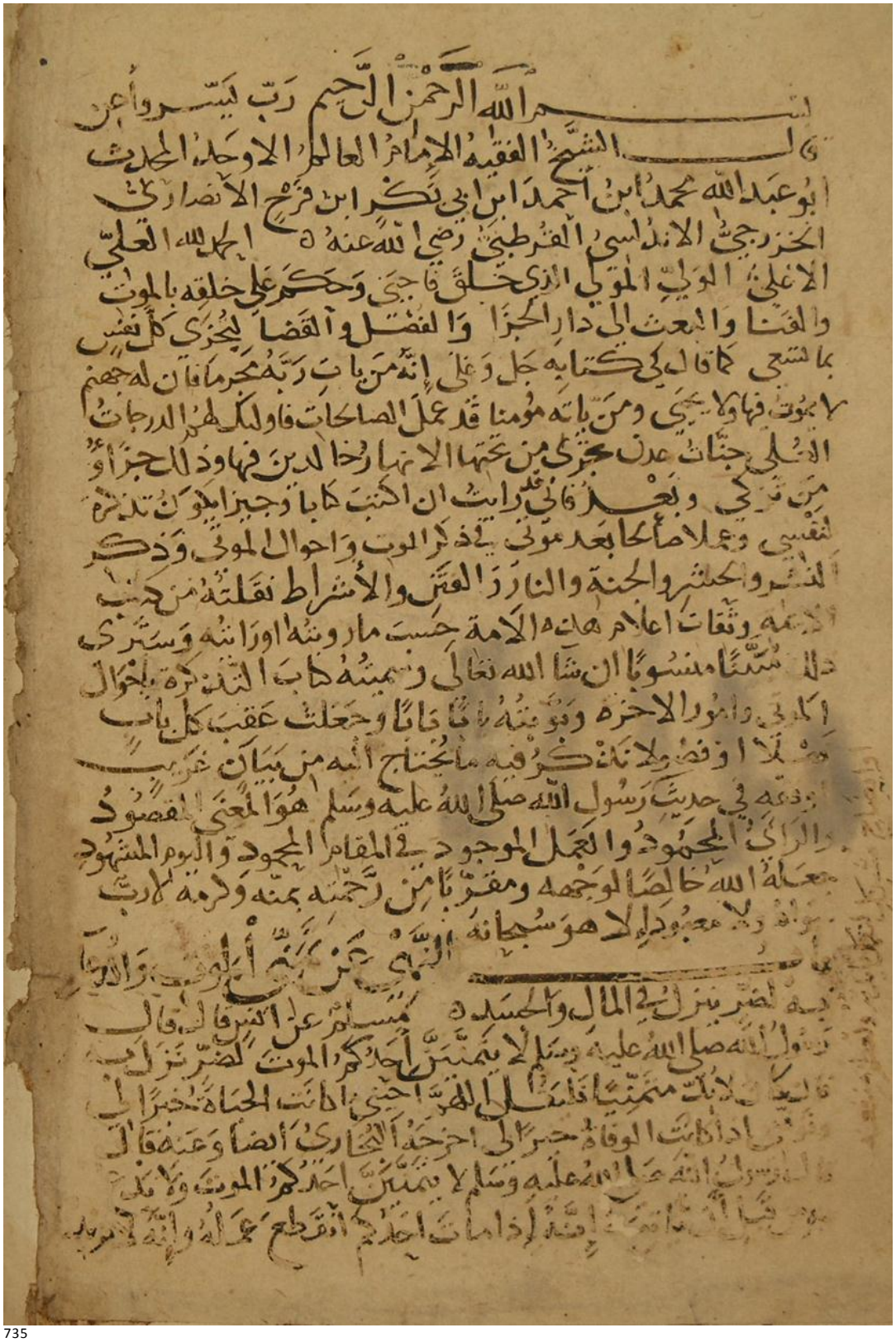
733

[733] İst. Millet Genel Kütüphanesi FE 1231 arşiv nolu *et-Tezkire* nüshasının 385. sayfa fotokopisi. Bu sayfada söz konusu nüshanın Ömer b. Muhammed b. Abdulcelil b. Abdulmelik b. Ebi'r-Radiy el-Kaviy tarafından 734 yılında Recep ayının 28. Pazar günü yazıldığı kayıtlıdır.

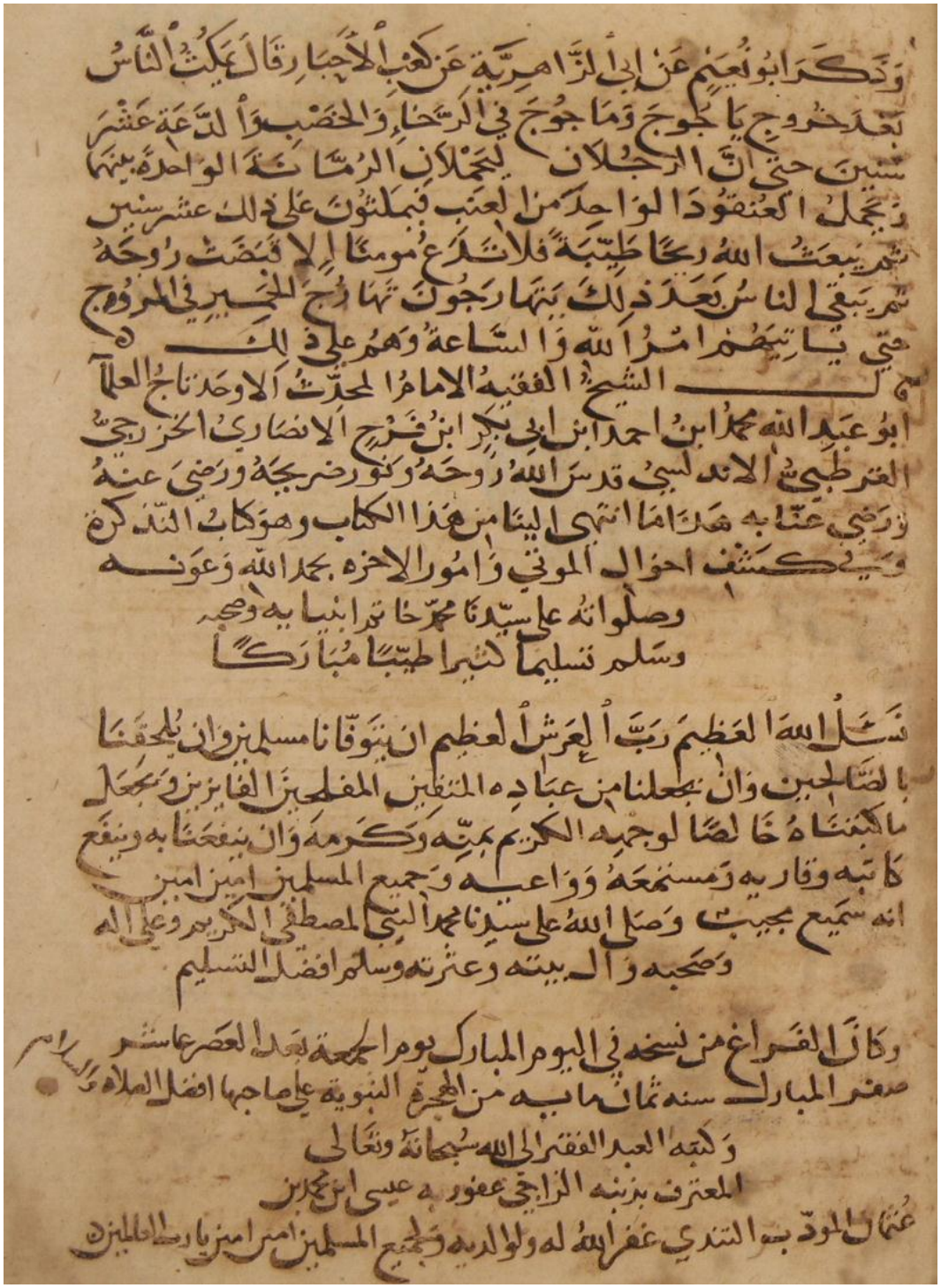
734

[734] İst. Millet Genel Kütüphanesi FE 1232 arşiv nolu *et-Tezkir*e nüshasının kapak sayfası fotokopisi.

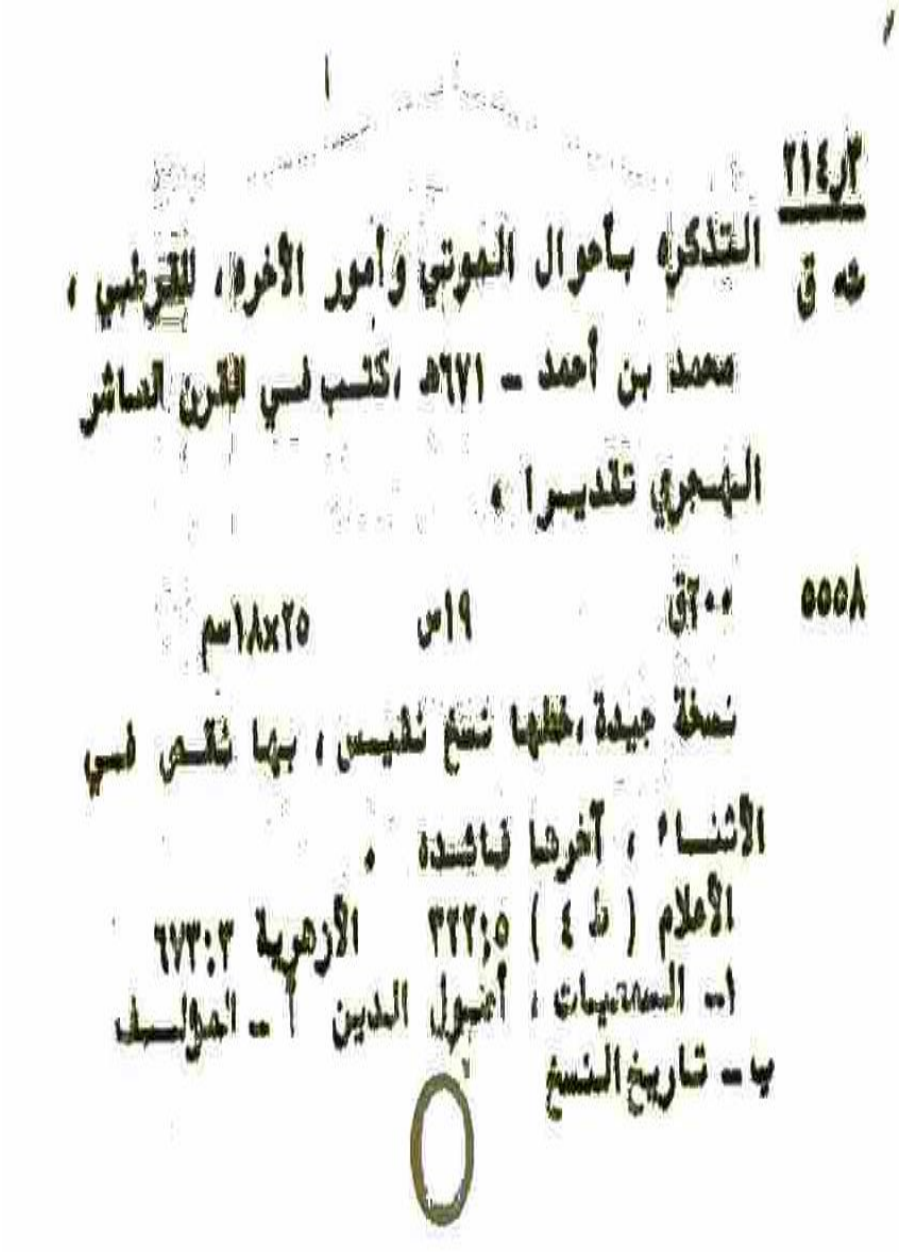
735

[735] İst. Millet Genel Kütüphanesi FE 1232 arşiv nolu *et-Tezkire* nüshasının 1. sayfa fotokopisi.

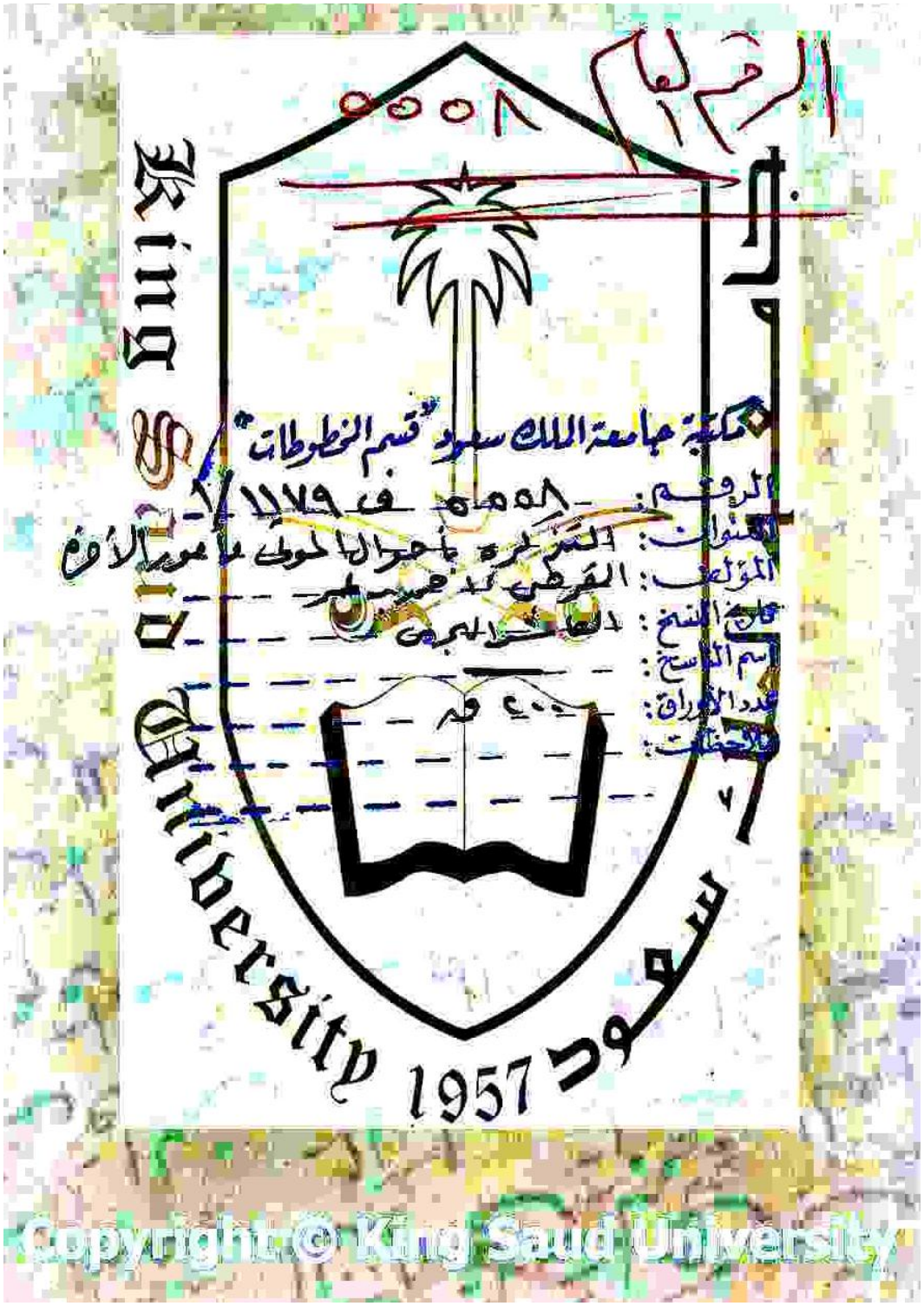
736

[736] İst. Millet Genel Kütüphanesi FE 1231 arşiv nolu *et-Tezkire* nüshasının 352. sayfa fotokopisi. Bu sayfada söz konusu nüshanın İsa b. Muhammed b. Osman tarafından Safer ayının 10'u Cuma günü ikindi sonrası Hicri 800. yılda yazıldığı kayıtlıdır.

٢١٤ر
التذكرة بأحوال الموتى وأمور الآخرة، للقرطبي ،
محمد بن أحمد - ٦٧١هـ ،كتب في القرن العاشر
الهجري تقديرا ،
٥٥٥٨ ٠٠آق ١٩س ٢٥x١٨سم
نسخة جيدة ،خطها نسخ نفيس ، بها نقص في
الأثناء ، آخرها ناقصة .
الأعلام (ط ٤) ٣٢٢:٥ الأزهرية ٦٧٣:٣
١- التعليقات ، أصول الدين ٢ - الحوالف
ب - تاريخ النسخ

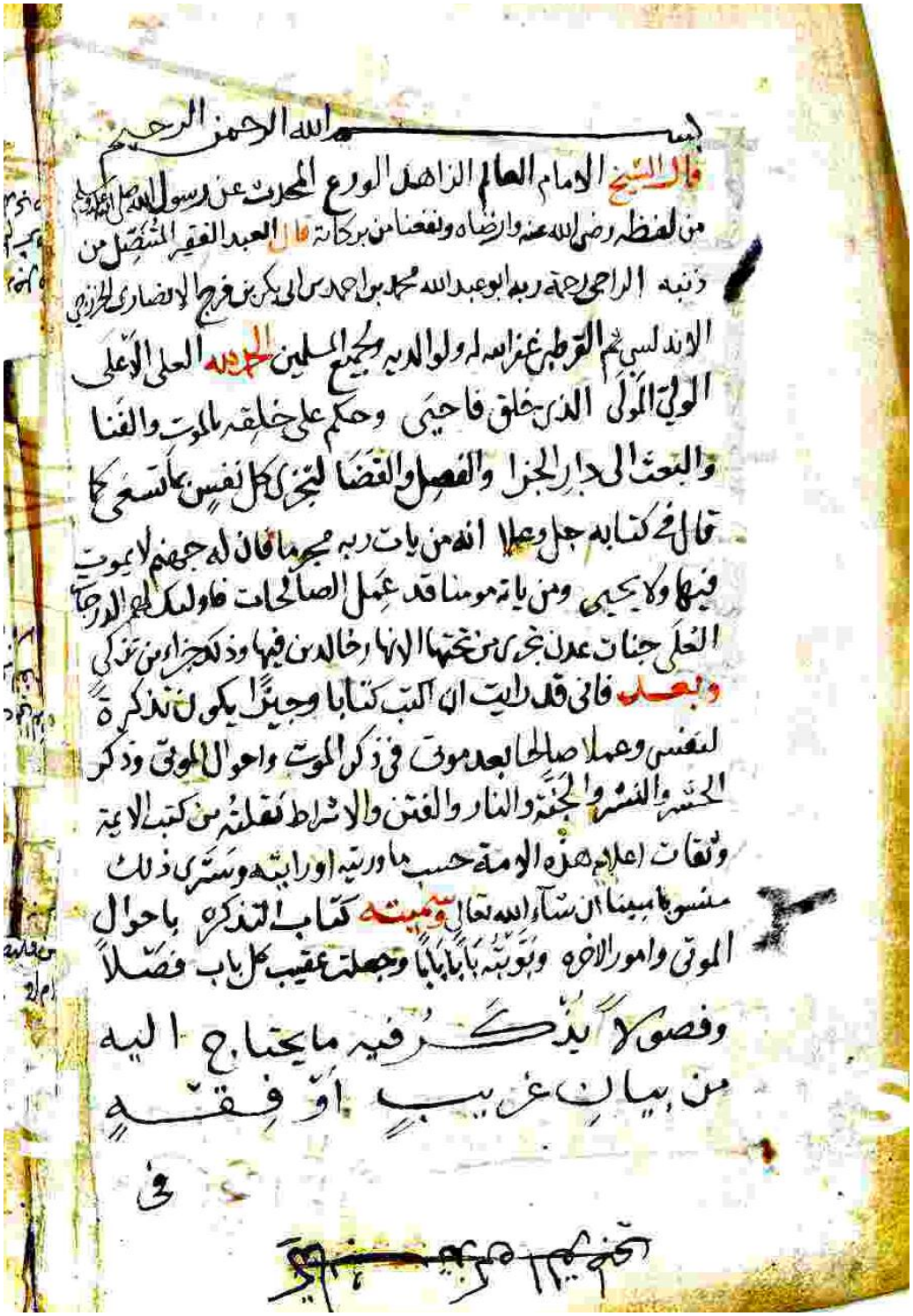
737

737 Suudi Arabistan/Riyad Câmiatu'l-Melik Suûd Kütüphanesi Yazma Eserler Kısmı, *et-Tezkire*'nin ön kapak fotokopisi – A.

738

[738] Suudi Arabistan/Riyad Câmiatu'l-Melik Suûd Kütüphanesi Yazma Eserler Kısmı, *et-Tezkire*'nin ön kapak fotokopisi – B.

739

739 Suudi Arabistan/Riyad Câmiatu'l-Melik Suûd Kütüphanesi Yazma Eserler Kısmı, *et-Tezkire*'nin 1. sayfa fotokopisi.

740

[740] Suudi Arabistan/Riyad Câmiatu'l-Melik Suûd Kütüphanesi Yazma Eserler Kısmı, *et-Tezkire*'nin 200. sayfa fotokopisi. Bu sayfa aynı zamanda eksik olan bu nüshanın son sayfasıdır.

741

[741] Suudi Arabistan/Riyad Câmiatu'l-Melik Suûd Kütüphanesi Yazma Eserler Kısmı, *et-Tezkire*'nin arka kapak fotokopisi. Bu sayfada söz konusu nüshanın Ahmed b. İbrahim eş-Şeyh Tâhâ el-Akkâd tarafından 22 Zilhicce 1302 tarihinde yazıldığı kayıtlıdır.